ଅଭିନବ

ସଂସ୍କୃତ ବ୍ୟାକରଣ ତରଣୀ

ପଣ୍ଡିତ ଶ୍ରୀମାୟାଧର ନନ୍ଦ

ଓଡ଼ିଶା ମାଧ୍ୟମିକଶିକ୍ଷାପରିଷଦ ଦ୍ୱାରା ପାଠ୍ୟପୁସ୍ତକରୂପେ ମନୋନୀତ ।

ଅଭିନବ ସଂସ୍କୃତ
ବ୍ୟାକରଣ-ତରଣୀ

[For H. S. C. Examination—1966
and
H. S. S. C. Examination—1967

—ପ୍ରଣେତା—

ପଣ୍ଡିତ ଶ୍ରୀ ମାୟାଧର ନନ୍ଦ

ହେଡ୍ ପଣ୍ଡିତ, ରେଭେନ୍ସା ବାଳିକାବିଦ୍ୟାଳୟ, କଟକ

ନୂତନ ସଂସ୍କରଣ
ତୃତୀୟ ମୁଦ୍ରଣ—୧୯୬୩

ପ୍ରକାଶକ

ଶ୍ରୀସ୍ୱପ୍ନେଶ୍ୱର ନନ୍ଦ

କାଠଗଡ଼ା ସାହି, କଟକ-୧

ମୂଲ୍ୟ ଟ ୨.୨୫ ନୂ.ପ.

ପ୍ରାପ୍ତିସ୍ଥାନ

୧ । ଶ୍ରୀସ୍ୱପ୍ନେଶ୍ୱର ନନ୍ଦ

କାଠଗଡ଼ା ସାହି, କଟକ—୧

୨ । ଗ୍ରନ୍ଥମନ୍ଦିର

ବିନୋଦବିହାରୀ, କଟକ—୨

ଓ

କଟକର ସମସ୍ତ ବହି ଦୋକାନ

ଭୂମିକା

ପାଣିନିପ୍ରଭୃତି ମୁନିଋଷିମାନେ ସଂସ୍କୃତବ୍ୟାକରଣଗ୍ରନ୍ଥକୁ ଏପରି ବିରାଟ ଓ ଜଟିଳଭାବରେ ପ୍ରଣୟନ କରିଅଛନ୍ତି ଯେ, ସାଧାରଣତଃ କୋମଳମତି ବାଳକବାଳିକାମାନେ ତହିଁରୁ ସାରଗ୍ରହଣ କରିବାକୁ ଅକ୍ଷମ ହେଉଥିବାରୁ ତାହା ପ୍ରତି ବିତୃଷ୍ଣା ପ୍ରକାଶ କରୁଅଛନ୍ତି । ବ୍ୟାକରଣସମୁଦ୍ର-ମନ୍ଥନରୁ ଅମୃତ ଆହରଣ କରି ବିଦ୍ୟାର୍ଥୀମାନଙ୍କ ସମ୍ମୁଖରେ ପରିବେଷଣ କରିବା ଆଧୁନିକ ବୈୟାକରଣମାନଙ୍କର ଚରମ ଲକ୍ଷ୍ୟ ହେବା ଉଚିତ । ଏଣୁ ଉକ୍ତ ଲକ୍ଷ୍ୟ ପ୍ରତି ଦୃଷ୍ଟି ରଖି ଏହି ବ୍ୟାକରଣ ପୁସ୍ତକଟି ପ୍ରକାଶିତ ହେଲା । ମାଧ୍ୟମିକ ବିଦ୍ୟାଳୟ ପାଇଁ ବ୍ୟାକରଣ ବିଷୟରେ ଯେଉଁ ପାଠ୍ୟ ନିର୍ଘଣ୍ଟ କରାଯାଇଅଛି, ତାହା ଅତି ଅଳ୍ପ ଓ ସରଳ । ସେଥି ପାଇଁ ସୁବୃହତ୍ ଗ୍ରନ୍ଥ ଅନାବଶ୍ୟକ ହେଉଥିବାରୁ ବହୁ ବିଷୟର ସୂକ୍ଷ୍ମାତିସୂକ୍ଷ୍ମ ଆଲୋଚନା କରି ପୁସ୍ତକଟିର କଳେବର ବୃଦ୍ଧି କରାଯାଇ ନାହିଁ । ବ୍ୟାକରଣଶାସ୍ତ୍ର ସହଜରେ ବୁଝାପଡ଼ୁଥିଲେ ଛାତ୍ରମାନେ ସେଥି ପ୍ରତି ସ୍ୱତଃ ଆକୃଷ୍ଟ ହୋଇଥାନ୍ତି । ଏଣୁ ଛାତ୍ରମାନଙ୍କୁ ଆଗ୍ରହୀ କରିବା ପାଇଁ ଏ ପୁସ୍ତକଟିରେ ଭାଷା, ଭାବ ଓ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ-ଗୁଡ଼ିକର ସରଳତା ଏବଂ ପ୍ରାଞ୍ଜଳତା ପ୍ରତି ଯଥାଯଥ ଦୃଷ୍ଟି ଦିଆଯାଇଅଛି । ପୁଣି ଏଥିରେ ଥିବା ବିଷୟବସ୍ତୁର କ୍ରମବିନ୍ୟାସ ଛାତ୍ରମାନଙ୍କୁ ବ୍ୟାକରଣ-ରାଜ୍ୟରେ ପ୍ରବେଶର ସୁଗମମାର୍ଗ ଦେଖାଇ ଦେଇଛି । ଆଧୁନିକ ରୁଚିରେ ପଠନଶୈଳୀର ଅନୁକୂଳବାତାବରଣ ମଧ୍ୟରେ ଏହି ପୁସ୍ତକଟି ଆତ୍ମପ୍ରକାଶ କରିଅଛି । ବିଶେଷତଃ ଛାତ୍ରମାନେ ଶିକ୍ଷକଙ୍କ ସାହାଯ୍ୟ ବ୍ୟତୀତ ଯେପରି ବ୍ୟାକରଣ ଭଳି କଠିନ ବିଷୟ ଅଧ୍ୟୟନ କରି ବୁଝିପାରିବେ, ସେଥିପ୍ରତି ସତର୍କ ଦୃଷ୍ଟି ଦିଆଯାଇଅଛି । ସୁଧୀବୃନ୍ଦ ଓ ବିଦ୍ୟାର୍ଥୀଗଣ ଏହି ପୁସ୍ତକଟି ପ୍ରତି ଆଗ୍ରହ ପ୍ରକାଶ କଲେ ଶ୍ରମସାର୍ଥକ ହେବ । ଇତି ।

କଟକ
୧୪ । ୬ । ୭୨

ବିନୀତ
ଲେଖକ

ସୂଚି

ବିଷୟ | ପୃଷ୍ଠା

ବିଷୟ	ପୃଷ୍ଠା

ଅଭିନବ
ସଂସ୍କୃତବ୍ୟାକରଣତରଣୀ

ବ୍ୟାକରଣ

ଯେଉଁ ଶାସ୍ତ୍ରଦ୍ୱାରା ପଦ, ପଦାର୍ଥ, ବ୍ୟୁତ୍ପତ୍ତି ଓ ବାକ୍ୟଯୋଜନା ପ୍ରଭୃତି ବିଷୟରେ ଯଥାର୍ଥ ଜ୍ଞାନ ଅର୍ଜ୍ଜନ କରାଯାଏ, ତାହାକୁ ବ୍ୟାକରଣ କହନ୍ତି ।

ବର୍ଣ୍ଣ (ଅକ୍ଷର)

ସଂସ୍କୃତଭାଷାରେ 'ଅ' ଠାରୁ 'ଃ' ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଅଠଚାଳିଶଟି * ବର୍ଣ୍ଣ ଅଛି । ଏହା ଦୁଇ ଭାଗରେ ବିଭକ୍ତ । ଯଥା—ସ୍ୱରବର୍ଣ୍ଣ ଓ ବ୍ୟଞ୍ଜନବର୍ଣ୍ଣ । ସ୍ୱରବର୍ଣ୍ଣ ତେରଟି ଓ ବ୍ୟଞ୍ଜନବର୍ଣ୍ଣ ପଇଁତିରିଶଟି ।

ସ୍ୱରବର୍ଣ୍ଣ

ଯେଉଁ ବର୍ଣ୍ଣ ଅନ୍ୟ ବର୍ଣ୍ଣର ସାହାଯ୍ୟ ନ ନେଇ ଉଚ୍ଚାରିତ ହୁଏ, ତାହାକୁ ସ୍ୱରବର୍ଣ୍ଣ କହନ୍ତି । ଏହା ହ୍ରସ୍ୱ, ଦୀର୍ଘ ଓ ପ୍ଲୁତ ଏହିପରି ତିନି ଭାଗରେ ବିଭକ୍ତ।

(କ) ହ୍ରସ୍ୱସ୍ୱର

ଏକ ମାତ୍ରାରେ ଅର୍ଥାତ୍ ଥରେ ଚକ୍ଷୁସ୍ପନ୍ଦନକାଳ ମଧ୍ୟରେ ଉଚ୍ଚାରିତ ବର୍ଣ୍ଣ ହ୍ରସ୍ୱସ୍ୱର । ଯଥା—ଅ, ଇ, ଉ, ଋ, ଌ ।

---

* ପାଣିନିସୂତ୍ରମତରେ 'ତ୍ରିଷଷ୍ଟିଶ୍ଚତୁଃଷଷ୍ଟିର୍ବା ବର୍ଣ୍ଣାଃ' ହେଲେ ମଧ୍ୟ ଏଠାରେ ପ୍ରଚଳିତବର୍ଣ୍ଣମାନଙ୍କର ସଂଖ୍ୟା ଦିଆଯାଇଅଛି । କେହି କେହି 'ଁ' କୁ ବର୍ଣ୍ଣମଧ୍ୟରେ ଗଣନା କରନ୍ତି; ମାତ୍ର ଚନ୍ଦ୍ରବିନ୍ଦୁ ବର୍ଣ୍ଣ ନୁହେଁ । ଏହା ଅନୁନାସିକ ଚିହ୍ନ ।

† ଏକମାତ୍ରୋ ଭବେଦ୍ଧ୍ରସ୍ୱୋ ଦ୍ୱିମାତ୍ରୋ ଦୀର୍ଘ ଉଚ୍ୟତେ ।
ତ୍ରିମାତ୍ରସ୍ତୁ ପ୍ଲୁତୋ ଜ୍ଞେୟୋ ବ୍ୟଞ୍ଜନଞ୍ଚାର୍ଦ୍ଧମାତ୍ରକମ୍ ॥

(ଖ) ଦୀର୍ଘସ୍ୱର

ଦୁଇ ମାତ୍ରାରେ ଉଚ୍ଚାରିତ ବର୍ଣ୍ଣ ଦୀର୍ଘସ୍ୱର । ଯଥା– ଆ, ଈ, ଊ, ୠ, ଏ, ଐ, ଓ, ଔ ।

(ଗ) ପ୍ଲୁତସ୍ୱର

ତିନି କମ୍ବା ତହିଁରୁ ଅଧିକ ମାତ୍ରାରେ ଉଚ୍ଚାରିତ ବର୍ଣ୍ଣ ପ୍ଲୁତସ୍ୱର । ହ୍ରସ୍ୱ ଓ ଦୀର୍ଘ ଉଚ୍ଚାରଣ ଦ୍ୱାରା ପ୍ଲୁତ ହୁଅନ୍ତି । ବେଦଗାନରୁ ପ୍ଲୁତର ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ ମିଳିଥାଏ ।

ବ୍ୟଞ୍ଜନବର୍ଣ୍ଣ

ଯେଉଁ ବର୍ଣ୍ଣ ଅର୍ଦ୍ଧମାତ୍ରାରେ ଉଚ୍ଚାରିତ ହୁଏ, ଅର୍ଥାତ୍ ନିଜେ ଉଚ୍ଚାରିତ ହୋଇ ନ ପାରି ସ୍ୱରବର୍ଣ୍ଣ ସାହାଯ୍ୟରେ ଉଚ୍ଚାରିତ ହୁଏ, ତାହାକୁ ବ୍ୟଞ୍ଜନବର୍ଣ୍ଣ କହନ୍ତି । ଯଥା—'କ' ଠାରୁ 'ଃ' ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ।

ବ୍ୟଞ୍ଜନବର୍ଣ୍ଣ ଚାରିଭାଗରେ ବିଭକ୍ତ । ଯଥା—ବର୍ଗ୍ୟ, ଅନ୍ତଃସ୍ଥ, ଉଷ୍ମ ଓ ଅଯୋଗବାହ ।

ବର୍ଗ୍ୟବର୍ଣ୍ଣ

'କ' ଠାରୁ 'ମ' ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ପଚିଶଟି ଅକ୍ଷର ବର୍ଗ୍ୟବର୍ଣ୍ଣ । ଏହା ପାଞ୍ଚଭାଗରେ ବିଭକ୍ତ । ପ୍ରତ୍ୟେକ ଭାଗକୁ ଗୋଟିଏ ଗୋଟିଏ ବର୍ଗ କହନ୍ତି । ଏଣୁ ବର୍ଗ ପାଞ୍ଚଟି । ଯଥା—**କ, ଚ, ଟ, ତ, ପ**

କ ବର୍ଗ—କ ଖ ଗ ଘ ଙ
ଚ ବର୍ଗ—ଚ ଛ ଜ ଝ ଞ
ଟ ବର୍ଗ—ଟ ଠ ଡ ଢ ଣ
ତ ବର୍ଗ—ତ ଥ ଦ ଧ ନ
ପ ବର୍ଗ—ପ ଫ ବ ଭ ମ

(ଖ) ଅନ୍ତଃସ୍ଥବର୍ଣ୍ଣ—ଯ, ର, ଲ, ବ

(ଗ) ଉଷ୍ମବର୍ଣ୍ଣ—ଶ, ଷ, ସ, ହ

(ଘ) ଅଯୋଗବାହବର୍ଣ୍ଣ—ଂ, ଃ

ବ୍ୟଞ୍ଜନବର୍ଣ୍ଣର ଅନ୍ୟ ନାମ ହସ୍ ବା ହଲ୍ । ଏଣୁ ଏହି ବର୍ଣ୍ଣ ଯେଉଁ ଶବ୍ଦର ଅନ୍ତ (ଶେଷ)ରେ ଥାଏ, ତାହାକୁ ହସନ୍ତ ବା ହଳନ୍ତ ଶବ୍ଦ କହନ୍ତି ।

ପ୍ରଶ୍ନ

୧ । ବ୍ୟଞ୍ଜନବର୍ଣ୍ଣ କେତେ ଭାଗରେ ବିଭକ୍ତ ?
୨ । ଅଯୋଗବାହ ବର୍ଣ୍ଣ କଏ କଏ ?
୩ । ସ୍ୱରବର୍ଣ୍ଣ କାହାକୁ କହନ୍ତି ?

ପଦ

ଅର୍ଥବିଶିଷ୍ଟ ପ୍ରକୃତି ବା ମୌଳିକ ଶବ୍ଦ ବିଭକ୍ତିଯୁକ୍ତ ହେଲେ ପଦ ହୁଏ । ବିଭକ୍ତି ଦୁଇ ପ୍ରକାର । ଯଥା—'ସୁପ୍' ଓ 'ତିଙ୍' । ଏଣୁ ପଦ ଦୁଇ ପ୍ରକାର । ଯଥା—'ସୁବନ୍ତ' ଓ 'ତିଙନ୍ତ' ।

ପ୍ରକୃତି

ଯାହାପରେ ପ୍ରତ୍ୟୟ ଯୋଗ କରାଯାଏ, ତାହାକୁ ପ୍ରକୃତି କହନ୍ତି । ଏହା ଦୁଇ ପ୍ରକାର । ଯଥା—ପ୍ରାତିପଦିକ ବା ନାମ ଓ ଧାତୁ ।

(କ) ପ୍ରାତିପଦିକ

ପ୍ରତ୍ୟୟଭିନ୍ନ ଓ କ୍ରିୟାଭିନ୍ନ ଅର୍ଥବୋଧକ ଶବ୍ଦକୁ ପ୍ରାତିପଦିକ କହନ୍ତି ।

(ଖ) ଧାତୁ

କ୍ରିୟାବୋଧକ ପଠ୍ ଓ ଗମ୍ ପ୍ରଭୃତିକୁ ଧାତୁ କହନ୍ତି ।

ସୁବନ୍ତ

ସୁ, ଔ, ଜସ୍ ପ୍ରଭୃତି ବିଭକ୍ତିକୁ ସୁପ୍ କହନ୍ତି । ପ୍ରାତିପଦିକ ସୁପ୍ ବିଭକ୍ତିଯୁକ୍ତ ହେଲେ ସୁବନ୍ତ ହୁଏ । ଏହା ଚାରି ପ୍ରକାର । ଯଥା—ବିଶେଷ୍ୟ, ବିଶେଷଣ, ସର୍ବନାମ ଓ ଅବ୍ୟୟ (ଅବ୍ୟୟରେ ସୁପ୍ ବିଭକ୍ତିଚିହ୍ନ ନ ଥିଲେ ମଧ୍ୟ ତାହା ସୁବନ୍ତ) ।

(କ) ବିଶେଷ୍ୟ

ଜାତି, ବ୍ୟକ୍ତି, ଗୁଣ, ବସ୍ତୁ ଓ କ୍ରିୟାର ନାମକୁ ବୁଝାଉଥିବା ପଦ ବିଶେଷ୍ୟ । ଏହା ପାଞ୍ଚ ପ୍ରକାର ।

୧ । ଜାତିବାଚକ—ସିଂହଃ, ପର୍ବତଃ, ନଦୀ ଓ ଫଳମ୍ ଇତ୍ୟାଦି ।

୨ । ବ୍ୟକ୍ତିବାଚକ—ରାମଃ, ସୀତା ଓ କାଶୀ ଇତ୍ୟାଦି ।

୩ । ଗୁଣବାଚକ—ଦୟା, ସାଧୁତା ଓ ମାଧୁର୍ଯ୍ୟମ୍ ଇତ୍ୟାଦି ।

୪ । ବସ୍ତୁବାଚକ—ସୁବର୍ଣ୍ଣମ୍, ରୌପ୍ୟମ୍ ଓ କାଷ୍ଠମ୍ ଇତ୍ୟାଦି ।

୫ । କ୍ରିୟାବାଚକ—ଗମନମ୍, ଶୟନମ୍ ଓ ପାକଃ ଇତ୍ୟାଦି ।

(ଖ) ବିଶେଷଣ

ବିଶେଷ୍ୟ ପ୍ରଭୃତିର ଗୁଣ, ଅବସ୍ଥା ଓ ପରିମାଣ ପ୍ରଭୃତି ପ୍ରକାଶ କରୁଥିବା ପଦ ବିଶେଷଣ । ଏହା ପାଞ୍ଚ ପ୍ରକାର ।

୧ । ବିଶେଷ୍ୟର ବିଶେଷଣ—ସୁନ୍ଦରଃ ବାଳକଃ ।

୨ । ବିଶେଷଣର ବିଶେଷଣ—ଅଳ୍ପଂ କୋମଳଂ ବସ୍ତ୍ରଂ ।

୩ । ସର୍ବନାମର ବିଶେଷଣ—ସୁନ୍ଦରୀ ସା ଗଚ୍ଛତି ।

୪ । ଅବ୍ୟୟର ବିଶେଷଣ—ମନୋହରଂ ପ୍ରାତଃ ।

୫ । କ୍ରିୟାର ବିଶେଷଣ—ଶୀଘ୍ରଂ ଧାବତି ବାଳକଃ ।

(ଗ) ସର୍ବନାମ

ବିଶେଷ୍ୟ ପରିବର୍ତ୍ତିରେ ବ୍ୟବହୃତ ହେଉଥିବା ସର୍ବ, ଇଦମ୍ ଓ ଏତଦ୍ ପ୍ରଭୃତି ଶବ୍ଦ ସର୍ବନାମ । ଯଥା—ଗୋବିନ୍ଦଃ ତସ୍ୟ ପିତା ସହ ଯାତି । ଏଠାରେ "ତସ୍ୟ" ଗୋବିନ୍ଦ ପରିବର୍ତ୍ତିରେ ବ୍ୟବହୃତ ହୋଇଅଛି ।

"ସର୍ବାଦୀନି ସର୍ବନାମାନି"

(ଅବ୍ୟୟର ଆଲୋଚନା ସ୍ଥାନାନ୍ତରରେ କରାଯିବ ।)

ଶତୃନ୍ତ

ଶତ୍, ତସ୍, ଅନ୍ତ ପ୍ରଭୃତି ବିଭକ୍ତିକୁ ଶତୃ କୁହାଯାଏ । ଧାତୁ ଶତୃ ବିଭକ୍ତିଯୁକ୍ତ ହେଲେ ଶତୃନ୍ତ ହୁଏ । ଯଥା—ଗମ୍+ଶତ୍=ଗଚ୍ଛତ, ଗମ୍+ତସ୍—ଗଚ୍ଛତଃ, ଗମ୍+ଅନ୍ତ=ଗଚ୍ଛନ୍ତ ଇତ୍ୟାଦି ।

ପ୍ରଶ୍ନ

୧ । ସଂସ୍କୃତରେ ଅନୁବାଦ କର—ଧଳା ହାତୀ । କଳା ମେଘ । କୋମଳ ଲତା । ଗୋଲାକାର ଚନ୍ଦ୍ର । ଉଚ୍ଚ ପର୍ବତରୁ । ସେହି (ସଃ) ଗଛ । ବାଳକ ଧୀରେ ଧୀରେ (ମନ୍ଦଂ ମନ୍ଦଂ) ପଢୁଅଛି । ସୁଦୀର୍ଘ ଦିବସ (ଦିବା) । ଗହୀରିଆ କୂଅରୁ । ନିର୍ମଳ ଆକାଶରେ । ଶ୍ରେଷ୍ଠ (ଶ୍ରେଷ୍ଠ) ଲୋକ ।

୨ । ବିଶେଷଣ କେତେ ପ୍ରକାର ? ପ୍ରତ୍ୟେକର ଉଦାହରଣ ଦିଅ ।

(ବିଶେଷ୍ୟ, ବିଶେଷଣ ଓ ସର୍ବନାମ ପଦର ଲିଙ୍ଗ, ବଚନ ଓ ପୁରୁଷର ବିଚାର କରାଯାଏ ।)

ଲିଙ୍ଗ

ଲିଙ୍ଗ ତିନି ପ୍ରକାର । ଯଥା—ପୁଂଲିଙ୍ଗ, ସ୍ତ୍ରୀଲିଙ୍ଗ ଓ କ୍ଲୀବଲିଙ୍ଗ ।

ପୁଂଲିଙ୍ଗ

ପୁରୁଷକୁ ବୁଝାଉଥିବା ଶବ୍ଦ ପ୍ରାୟ ପୁଂଲିଙ୍ଗ । ଯଥା—ନର, ଦେବ, ଅଶ୍ୱ, ବାଳକ, ରାଜନ୍, ଶ୍ୱନ୍ ଓ ଯୁବନ୍ ପ୍ରଭୃତି ।

ପୁରୁଷକୁ ବୁଝାଉ ନ ଥିଲେ ମଧ୍ୟ ନିମ୍ନଲିଖିତ ଶବ୍ଦଗୁଡ଼ିକ ପୁଂଲିଙ୍ଗ ।

୧ । ଘଞ୍ ଓ ଅଲ୍ ପ୍ରତ୍ୟୟାନ୍ତ ଶବ୍ଦ—ପାକ, ରାଗ, ରୋଗ, ଭୋଗ, ଯାଗ, ଜୟ ଓ ବିନୟ ପ୍ରଭୃତି; ମାତ୍ର ଭୟ, ବର୍ଷ, ପଦ ଏବଂ ମୁଖ ଶବ୍ଦ କ୍ଲୀବଲିଙ୍ଗ ।

୨ । କି ପ୍ରତ୍ୟୟାନ୍ତ ଶବ୍ଦ—ନିଧି, ବିଧି, ବାରିଧି ଓ ଜଳଧି ପ୍ରଭୃତି ।

୩ । ନଙ୍ (ନ) ପ୍ରତ୍ୟୟାନ୍ତ ଶବ୍ଦ—ପ୍ରଶ୍ନ, ଯତ୍ନ ଓ ଯଜ୍ଞ ପ୍ରଭୃତି; ମାତ୍ର ଯାଚ୍ଞା ଓ ତୃଷ୍ଣା ଶବ୍ଦ ସ୍ତ୍ରୀଲିଙ୍ଗ ।

୪ । ରୁ ଓ ଊ କାରାନ୍ତ ଶବ୍ଦ—ମେରୁ, ଶତ୍ରୁ, ସେତୁ ଓ ହେତୁ ପ୍ରଭୃତି; ମାତ୍ର ବସ୍ତୁ ଓ ଜତୁ ଶବ୍ଦ କ୍ଲୀବଲିଙ୍ଗ ।

୫ । ଅଥୁ ଓ ଇମନ୍ ପ୍ରତ୍ୟୟାନ୍ତ ଶବ୍ଦ—ବେପଥୁ, ଗରିମନ୍ ଓ ମହିମନ୍ ପ୍ରଭୃତି; ମାତ୍ର ପ୍ରେମନ୍ ଶବ୍ଦ ପୁଂଲିଙ୍ଗ ଏବଂ କ୍ଲୀବଲିଙ୍ଗ ।

୬ । ସୂର୍ଯ୍ୟ ଅର୍ଥରେ ମିତ୍ର ଶବ୍ଦ ପୁଂଲିଙ୍ଗ ଏବଂ ବନ୍ଧୁ ଅର୍ଥରେ କ୍ଲୀବଲିଙ୍ଗ ।

ଉକ୍ତ ଶବ୍ଦମାନଙ୍କ ବ୍ୟତୀତ ନିମ୍ନଲିଖିତ ଶବ୍ଦଗୁଡ଼ିକ ପୁଂଲିଙ୍ଗ । ଯଥା—

ଅଗ୍ନି, ବାୟୁ, ସ୍ୱର୍ଗ, ପର୍ବତ, ମେଘ, ବୃକ୍ଷ, କାଳ, ଖଡ଼୍ଗ, ଶର, ହସ୍ତ, ପାଦ, ଗଣ୍ଡ, ଓଷ୍ଠ, ଦନ୍ତ, ବାହୁ, କେଶ, କଣ୍ଠ, ନଖ, ସ୍ତନ, ଗୁଲ୍ଫ, ମାସ, ରସ, ଓ ଶବ୍ଦ ପ୍ରଭୃତି ।

ସ୍ତ୍ରୀଲିଙ୍ଗ

ସ୍ତ୍ରୀକୁ ବୁଝାଉଥିବା ଶବ୍ଦ ପ୍ରାୟ ସ୍ତ୍ରୀଲିଙ୍ଗ । ଯଥା – ମାତୃ, ଜନନୀ, ନାରୀ, ବାଳିକା, ମୃଗୀ, ସିଂହୀ, ରାଜ୍ଞୀ, ଯୁବତୀ ଓ ଶୁନୀ ପ୍ରଭୃତି ।

ସ୍ତ୍ରୀକୁ ବୁଝାଉ ନ ଥିଲେ ମଧ୍ୟ ନିମ୍ନଲିଖିତ ଶବ୍ଦଗୁଡ଼ିକ ସ୍ତ୍ରୀଲିଙ୍ଗ ।

୧ । କ୍ତି ପ୍ରତ୍ୟୟାନ୍ତ ଶବ୍ଦ – ମତି, ଭ୍ରାନ୍ତି, ଶାନ୍ତି, ହାନି ଓ ଗ୍ଲାନି ପ୍ରଭୃତି ।

୨ । ତଲ୍ (ତା) ପ୍ରତ୍ୟୟାନ୍ତ ଶବ୍ଦ – ଲଘୁତା, ଗୁରୁତା ଓ ହୀନତା ପ୍ରଭୃତି ।

୩ । ତିଥିବାଚକ ଶବ୍ଦ – ପ୍ରତିପଦ୍ ଓ ଦ୍ୱିତୀୟା ପ୍ରଭୃତି ।

ଉକ୍ତ ଶବ୍ଦମାନଙ୍କ ବ୍ୟତୀତ ନିମ୍ନଲିଖିତ ଶବ୍ଦମାନେ ସ୍ତ୍ରୀଲିଙ୍ଗ । ଯଥା – ଭୂମି, ନଦୀ, ଲତା, ବହ୍ନି, ଦିଶ୍, ଲଜ୍ଜା, ଶ୍ରେଣି, ବୀଣା ଓ ଶୋଭା ପ୍ରଭୃତି ।

କ୍ଲୀବଲିଙ୍ଗ

ଯେଉଁସବୁ ଶବ୍ଦ ପୁରୁଷ କିମ୍ବା ସ୍ତ୍ରୀକୁ ବୁଝାଏ ନାହିଁ, ସେଗୁଡ଼ିକ ପ୍ରାୟ କ୍ଲୀବଲିଙ୍ଗ । ଯଥା – ଫଳ, ଜଳ ଓ ପଦ୍ମ ପ୍ରଭୃତି ।

ନିମ୍ନଲିଖିତ ଶବ୍ଦଗୁଡ଼ିକ କ୍ଲୀବଲିଙ୍ଗ ।

୧ । ଲ୍ୟୁଟ୍ (ଅନ) ପ୍ରତ୍ୟୟାନ୍ତ ଶବ୍ଦ – ଗମନ, ଭୋଜନ, ଶୟନ ଓ ରୋଦନ ପ୍ରଭୃତି ।

୨ । ଦ୍ୱିସ୍ୱରବିଶିଷ୍ଟ 'ସ୍' କାରାନ୍ତ ଶବ୍ଦ – ପୟସ୍, ଯଶସ୍, ତେଜସ୍, ମନସ୍ ଓ ଚେତସ୍ ପ୍ରଭୃତି; ମାତ୍ର ବେଧସ୍ ଶବ୍ଦ ପୁଂଲିଙ୍ଗ ।

୩ । ※ ଇସ୍ ଓ ଉସ୍ ଶେଷରେ ଥିବା ଶବ୍ଦ – ହବିସ୍, ଜ୍ୟୋତିସ୍, ଧନୁସ୍, ଚକ୍ଷୁସ୍ ଓ ଆୟୁସ୍ ପ୍ରଭୃତି ।

୪ । ମନ୍ ଶେଷରେ ଥିବା ଶବ୍ଦ – କର୍ମନ୍, ଚର୍ମନ୍, ବର୍ମନ୍, ବର୍ତ୍ମନ୍ ଓ ଜନ୍ମନ୍ ପ୍ରଭୃତି; ମାତ୍ର ବ୍ରହ୍ମନ୍ ଶବ୍ଦ ପୁଂଲିଙ୍ଗ ଓ କ୍ଲୀବଲିଙ୍ଗ ଏବଂ ଆତ୍ମନ୍ ଶବ୍ଦ ପୁଂଲିଙ୍ଗ ।

ବଚନ

ବଚନ ତିନି ପ୍ରକାର । ଯଥା – ଏକବଚନ, ଦ୍ୱିବଚନ ଓ ବହୁବଚନ ।

(କ) ଏକ ସଂଖ୍ୟାକୁ ବୁଝାଉଥିଲେ ଏକବଚନ ହୁଏ । ଯଥା –
ନରଃ, ଲତା, ଫଳମ୍ (ଗୋଟିଏ) ।

(ଖ) ଦୁଇ ସଂଖ୍ୟାକୁ ବୁଝାଉଥିଲେ ଦ୍ୱିବଚନ ହୁଏ । ଯଥା –
ନରୌ, ଲତେ, ଫଳେ (ଦୁଇଟି) ।

(ଗ) ଦୁଇରୁ ଅଧିକ (ବହୁ) ସଂଖ୍ୟାକୁ ବୁଝାଉଥିଲେ ବହୁବଚନ ହୁଏ । ଯଥା –
ନରାଃ, ଲତାଃ, ଫଳାନି (ବହୁତ) ।

ଲିଙ୍ଗ ଓ ବଚନରେ ବିଶେଷ ବିଧି—

୧ । ଦାର, ପ୍ରାଣ, ଲାଜ, ଅକ୍ଷତ ଓ ଅସୁ ଶବ୍ଦ ବହୁବଚନାନ୍ତ ଓ ପୁଂଲିଙ୍ଗ ।

୨ । ବର୍ଷା, ସିକତା, ସମା, ଅପ୍ ଓ ସୁମନସ୍ ଶବ୍ଦ ବହୁବଚନାନ୍ତ ଓ ସ୍ତ୍ରୀଲିଙ୍ଗ ।

※ କେହି କେହି ହବିସ୍ ଓ ଧନୁସ୍ ପ୍ରଭୃତି ଶବ୍ଦକୁ 'ଷ୍' କାରାନ୍ତ କହନ୍ତି; ମାତ୍ର ଔଣାଦିକ 'ଅର୍ଚ୍ଚିର୍ୟାଦେଶସ୍) 'ଅର୍ତ୍ତିପୃବପିଯଜିତନିଧନିତପିଭ୍ୟ-ଉସ୍' ଏବଂ 'ଜନାଦେରୁସ୍' ପ୍ରଭୃତି ସୂତ୍ରମାନଙ୍କଦ୍ୱାରା ଉକ୍ତ ଶବ୍ଦଗୁଡ଼ିକ ନିଷ୍ପନ୍ନ । ହବିଷୀ ଓ ଧନୁଷୀ ପ୍ରଭୃତିଠାରେ ଷତ୍ୱବିଧି ଅନୁସାରେ 'ଷ୍' ହୋଇଅଛି । ଏଣୁ ଉକ୍ତ ଶବ୍ଦଗୁଡ଼ିକ 'ସ୍' କାରାନ୍ତ ।

୩ । ଭାବବାଚ୍ୟରେ କ୍ତ ଏବଂ କୃତ୍ୟ ପ୍ରତ୍ୟୟାନ୍ତ ପଦ କ୍ଲୀବଲିଙ୍ଗ ଓ ଏକବଚନାନ୍ତ । ଯଥା – କ୍ରୀଡ଼ିତମ୍, ହସିତମ୍, ଭବିତବ୍ୟମ୍, ସ୍ଥାନୀୟମ୍ ଓ ହାସ୍ୟମ୍ ପ୍ରଭୃତି ।

୪ । ଅବ୍ୟୟୀଭାବ ଓ ସମାହାର ଦ୍ୱନ୍ଦ୍ୱ ସମାସନିଷ୍ପନ୍ନ ପଦ କ୍ଲୀବଲିଙ୍ଗ ଓ ଏକବଚନାନ୍ତ । ଯଥା – ପ୍ରତିକ୍ଷଣମ୍, ଯଥାଶକ୍ତି, କରଚରଣମ୍ ଓ ଶଙ୍ଖଦୁନ୍ଦୁଭି ପ୍ରଭୃତି ।

୫ । ସମାହାରଦ୍ୱିଗୁ ସମାସନିଷ୍ପନ୍ନ ପଦମଧ୍ୟରୁ କେତେକ ସ୍ତ୍ରୀଲିଙ୍ଗ ଓ ଏକବଚନାନ୍ତ ଏବଂ କେତେକ କ୍ଲୀବଲିଙ୍ଗ ଓ ଏକବଚନାନ୍ତ । ଯଥା – ଦଶଗ୍ରାମୀ, ପଞ୍ଚବଟୀ, ଚତୁର୍ଯୁଗମ୍ ଓ ପଞ୍ଚପାତ୍ରମ୍ ଇତ୍ୟାଦି ।

(ଶବ୍ଦରୂପ ପ୍ରସଙ୍ଗରେ ଲିଙ୍ଗ ଓ ବଚନ ବିଷୟରେ ଜ୍ଞାନାର୍ଜନ ପାଇଁ ଯଥାସ୍ଥାନରେ ନିର୍ଦ୍ଦେଶ ଦିଆଯାଇଅଛି ।)

ବିଶେଷଣ ଓ ସର୍ବନାମର ଲିଙ୍ଗ ଏବଂ ବଚନ:—

(କ) ସୁଶୀଲଃ ବାଳକଃ । ସୁଶୀଳା ବାଳିକା । ସୁଶୀଲଂ ମିତ୍ରମ୍ ।

(ଖ) କୋମଳୌ ପଦାର୍ଥୌ । କୋମଳେ ଲତେ । କୋମଳେ ଫଳେ ।

(ଗ) ଶୁକ୍ଲାଃ ହଂସାଃ । ଦରିଦ୍ରାଃ ବାଳିକାଃ । ପକ୍ୱାନି ଫଳାନି ।

ଏଠାରେ ବିଶେଷ୍ୟ ଅନୁସାରେ ବିଶେଷଣର ଲିଙ୍ଗ ଓ ବଚନ ନିର୍ଦ୍ଧାରିତ ହୋଇଅଛି ।

(କ) ଏଷ ମାନବଃ, ଏଷା ରମଣୀ, ଏତତ୍ ପୁଷ୍ପମ୍ ।

(ଖ) ତୌ ଅଶ୍ୱୌ, ତେ ନଦ୍ୟୌ, ତେ ଫଳେ ।

(ଗ) ଇମେ ପଣ୍ଡିତାଃ, ଇମାଃ ମାତରଃ, ଇମାନି ଦ୍ରବ୍ୟାଣି ।

ଏଠାରେ ବିଶେଷ୍ୟ ଅନୁସାରେ ସର୍ବନାମର ଲିଙ୍ଗ ଓ ବଚନ ନିର୍ଦ୍ଧାରିତ ହୋଇଅଛି ।

ସୂତ୍ର – ସାଧାରଣତଃ ବିଶେଷ୍ୟର ଯେଉଁ ଲିଙ୍ଗ ଏବଂ ବଚନ ହୋଇଥାଏ, ବିଶେଷଣ ଏବଂ ସର୍ବନାମର ସେହି ଲିଙ୍ଗ ଓ ବଚନ ହୁଏ ।

ବିଭିନ୍ନଲିଙ୍ଗବୋଧକ ଏକାଧିକ ବିଶେଷ୍ୟର ବିଶେଷଣର ଲିଙ୍ଗ:—

୧। 'ପୁତ୍ରଃ କନ୍ୟା ଚ ସୁନ୍ଦରୌ' ଏଠାରେ ବିଶେଷଣ ପୁଂଲିଙ୍ଗ ।

ସୂତ୍ର — ପୁଂଲିଙ୍ଗ ଓ ସ୍ତ୍ରୀଲିଙ୍ଗ ଉଭୟ ବିଶେଷ୍ୟର ଏକ ବିଶେଷଣ ହେଲେ ବିଶେଷଣ ପୁଂଲିଙ୍ଗ ହୁଏ ।

୨। 'ପିତା ମିତ୍ରଂ ଚ ପୀଡ଼ିତେ' ଏଠାରେ ବିଶେଷଣ କ୍ଲୀବଲିଙ୍ଗ ।

ସୂତ୍ର — ପୁଂଲିଙ୍ଗ ଓ କ୍ଲୀବଲିଙ୍ଗ ଉଭୟ ବିଶେଷ୍ୟର ଏକ ବିଶେଷଣ ହେଲେ ବିଶେଷଣ କ୍ଲୀବଲିଙ୍ଗ ହୁଏ ।

୩। 'ଲତାଃ ପତ୍ରାଣି ଚ କୋମଳାନି' ଏଠାରେ ବିଶେଷଣ କ୍ଲୀବଲିଙ୍ଗ ।

ସୂତ୍ର — ସ୍ତ୍ରୀଲିଙ୍ଗ ଓ କ୍ଲୀବଲିଙ୍ଗ ଉଭୟ ବିଶେଷ୍ୟର ଏକ ବିଶେଷଣ ହେଲେ ବିଶେଷଣ କ୍ଲୀବଲିଙ୍ଗ ହୁଏ ।

୪। 'ରାମଃ ସୀତା ମିତ୍ରଂ ଚ ପୂଜନୀୟାନି' ଏଠାରେ ବିଶେଷଣ କ୍ଲୀବଲିଙ୍ଗ ।

ସୂତ୍ର — ପୁଂଲିଙ୍ଗ, ସ୍ତ୍ରୀଲିଙ୍ଗ ଓ କ୍ଲୀବଲିଙ୍ଗ ବିଶେଷ୍ୟର ଏକ ବିଶେଷଣ ହେଲେ ବିଶେଷଣ କ୍ଲୀବଲିଙ୍ଗ ହୁଏ ।

ବିଭିନ୍ନବଚନରେ ଥିବା ଏକାଧିକ ବିଶେଷ୍ୟର ବିଶେଷଣର ବଚନ: —

'ଗୋପାଳଃ ଶ୍ୟାମଃ ଚ ଆନନ୍ଦିତୌ' ଏଠାରେ ବିଶେଷଣର ଦ୍ୱିବଚନ ହୋଇଅଛି ।

'ପତ୍ରଂ ପୁଷ୍ପଂ ଫଳଂ ଚ କୋମଳାନି' ଏଠାରେ ବିଶେଷଣର ବହୁବଚନ ହୋଇଅଛି ।

'ଛାତ୍ରୌ ପୁତ୍ରୌ ଚ କ୍ରୀଡ଼ିତାଃ' ଏଠାରେ ବିଶେଷଣର ବହୁବଚନ ହୋଇଅଛି ।

'ମୃଗୌ ଅଶ୍ୱୌ ଗଜୌ ଚ ଆଗତାଃ'ଏଠାରେ ବିଶେଷଣର ବହୁବଚନ ହୋଇଅଛି ।

ସୂତ୍ର — ଦୁଇଟି ଏକବଚନାନ୍ତ ବିଶେଷ୍ୟର ବିଶେଷଣ ଦ୍ୱିବଚନାନ୍ତ ହୁଏ, ଦୁଇରୁ ଅଧିକ ଏକବଚନାନ୍ତ ବିଶେଷ୍ୟର, ଦୁଇଟି ଦ୍ୱିବଚନାନ୍ତ

ବିଶେଷ୍ୟର ଏବଂ ଦୁଇରୁ ଅଧିକ ବହୁବଚନାନ୍ତ ବିଶେଷ୍ୟର ବିଶେଷଣ ବହୁବଚନାନ୍ତ ହୁଏ ।

ଅବ୍ୟୟ ଓ କ୍ରିୟାର ବିଶେଷଣର ଲିଙ୍ଗ ଏବଂ ବଚନ: –

ରମଣୀୟଂ ପ୍ରାତଃ ଓ ସୁଦୀର୍ଘଂ ଦିବା (ପ୍ରାତଃ ଏବଂ ଦିବା ଅବ୍ୟୟ) ।

ପକ୍ଷୀ ମଧୁରଂ କୂଜତି ଓ ସ ଧୀରଂ ବଦତି (କୂଜତି ଓ ବଦତି କ୍ରିୟା) ।

ଏହି ଉଦାହରଣମାନଙ୍କରେ ବିଶେଷଣ କ୍ଲୀବଲିଙ୍ଗ ଓ ଏକବଚନାନ୍ତ ହୋଇଅଛି ।

ସୂତ୍ର – ଅବ୍ୟୟ ଓ କ୍ରିୟାର ବିଶେଷଣ କ୍ଲୀବଲିଙ୍ଗ ଏବଂ ଏକବଚନାନ୍ତ ହୁଏ ।

ପୁରୁଷ

ପୁରୁଷ ତିନି ପ୍ରକାର । ଯଥା – ପ୍ରଥମ, ମଧ୍ୟମ ଓ ଉତ୍ତମ ।

(କ) ପ୍ରଥମପୁରୁଷ

ଯୁଷ୍ମଦ୍ ଓ ଅସ୍ମଦ୍ ଶବ୍ଦବ୍ୟତୀତ ଅନ୍ୟ ସମସ୍ତ ଶବ୍ଦରୁ ନିଷ୍ପନ୍ନ ପଦ ପ୍ରଥମପୁରୁଷ । ଯଥା – ରାମଃ, ସଃ, ଭବାନ୍ ଓ ଗଙ୍ଗା ପ୍ରଭୃତି ।

(ଖ) ମଧ୍ୟମପୁରୁଷ

ଯୁଷ୍ମଦ୍ (ତୁ, ତୁମ୍ଭେ) ଶବ୍ଦରୁ ନିଷ୍ପନ୍ନ ପଦ ମଧ୍ୟମ ପୁରୁଷ । ଯଥା – ତ୍ୱମ୍, ଯୁବାମ୍, ଯୂୟମ୍ ପ୍ରଭୃତି ।

(ଗ) ଉତ୍ତମପୁରୁଷ

ଅସ୍ମଦ୍ (ମୁଁ, ଆମ୍ଭେ) ଶବ୍ଦରୁ ନିଷ୍ପନ୍ନ ପଦ ଉତ୍ତମପୁରୁଷ । ଯଥା – ଅହମ୍, ଆବାମ୍, ବୟମ୍ ପ୍ରଭୃତି ।

ପ୍ରଶ୍ନ

୧ । ସଂସ୍କୃତରେ ଅନୁବାଦ କର – ବାଘର ନଖ ମୁନିଆଁ । ଆମ୍ବର ରସ ମଧୁର । ସୂର୍ଯ୍ୟଙ୍କର ତାପ ଅସହ୍ୟ । ତୋର ଦୁଇଟି ବହି ଥିଲା । ଏହି (ଇମାଂ) ମାଳା ନେଇ ଘରକୁ ଯାଅ । ଶରତ୍କାଳରେ ଆକାଶ (ଆକାଶଂ) ନିର୍ମଳ ହୁଏ । ଶିଶୁର ମନ ଅତି ପବିତ୍ର (ପବିତ୍ରମ୍) ।

୬ । ସଂଶୋଧନ କର — ଗୋବିନ୍ଦସ୍ୟ ବୃକ୍ଷ ଃ ଫଳେଣଃ । କ୍ଷୀଣଃ ନଦୀ । ପ୍ରଶ୍ନଂ କଠିନମ୍ ଅପୀତ୍ । ସର୍ପାଣି ଭ୍ରମନ୍ତି । ସ ତ୍ରୀଣି ମାସାନ ଅତିଷ୍ଠତ୍ ।

---

*ଣତ୍ୱବିଧି (ନ୍ ସ୍ଥାନରେ ଣ୍ ହେବା ନିୟମ)

ଧାତୃଣା (ଧ୍ ଆ ତ୍ ର୍ ନ୍ ଆ)
ପିତୃଣାମ୍ (ପ୍ ଇ ତ୍ ଋ ନ୍ ଆ ମ୍)
ଚତୁର୍ଣାମ୍ (ଚ୍ ଅ ତ୍ ଉ ର୍ ନ୍ ଆ ମ୍)
କୃଷ୍ଣଃ (କ୍ ଋ ଷ୍ ନ୍ ଅଃ)

ସୂତ୍ର—ଋ, ଋ, ର୍ ଓ ଷ୍ ର ପରସ୍ଥିତ ପଦମଧ୍ୟବର୍ତ୍ତୀ 'ନ୍'ସ୍ଥାନରେ 'ଣ୍'ହୁଏ ।

ନରେଣ (ନ୍ ଅ ର୍ ଏ ନ୍ ଅ)
ମୃଗେଣ (ମ୍ ଋ ଗ୍ ଏ ନ୍ ଅ)
ଦ୍ରୁମେଣ (ଦ୍ ର୍ ଉ ମ୍ ଏ ନ୍ ଅ)
ରଘୁେଣ (ର୍ ଅ ଘୁ ଏ ନ୍ ଅ)
ସର୍ବେଣ (ସ୍ ଅ ର୍ ବ୍ ଏ ନ୍ ଅ)
ଗ୍ରହାଣାମ୍ (ଗ୍ ର୍ ଅ ହ୍ ଆ ନ୍ ଆ ମ୍)
ବୃଂହଣମ୍ (ବ୍ ଋଂ ହ୍ ଅ ନ୍ ଅ ମ୍)

ସୂତ୍ର—ସ୍ୱରବର୍ଣ୍ଣ (ଅ ଠାରୁ ଔ), କ ବର୍ଗବର୍ଣ୍ଣ (କ୍, ଖ୍, ଗ୍, ଘ୍, ଙ୍) ପ ବର୍ଗବର୍ଣ୍ଣ (ପ୍, ଫ୍, ବ୍, ଭ୍, ମ୍), ଯ୍, ବ୍, ହ୍ ଓ ଅନୁସ୍ୱାର ବ୍ୟବଧାନ ଥିଲେ ମଧ୍ୟ ପୂର୍ବ ନିୟମ ଅନୁସାରେ 'ନ୍' ସ୍ଥାନରେ 'ଣ୍' ହୁଏ ।

ଅର୍ଜନମ୍ (ଅ ର୍ ଜ୍ ଅ ନ୍ ଅ ମ୍)
ଦର୍ଶନମ୍ (ଦ୍ ଅ ର୍ ଶ୍ ଅ ନ୍ ଅ ମ୍)

ଏହି ପଦମାନଙ୍କରେ 'ନ୍' ସ୍ଥାନରେ ଣ୍ ହୋଇ ନାହିଁ । ଯେହେତୁ ଏଥିରେ ଯଥାକ୍ରମେ 'ଜ୍' ଓ 'ଶ୍' ବ୍ୟବଧାନ ଅଛି ।

---

* ଉଦାହରଣର ଦକ୍ଷିଣପାର୍ଶ୍ୱରେ ବନ୍ଧନୀମଧ୍ୟରେ 'ନ୍'ର ଅବସ୍ଥିତି ଦେଖାଇ ଦିଆଯାଇଅଛି ।

ବୃଷନ୍ ଓ ନବାନ୍—ଏଠାରେ 'ନ୍' ପଦଶେଷରେ ଥିବାରୁ ତାହା ସ୍ଥାନରେ ଣ୍ ହେଲା ନାହିଁ ।

ପ୍ରଶ୍ନ

୧ । ସଂଶୋଧନ କର—ବାଲକେଣ ସହ କ୍ରୀଡ଼ । ରାମଃ ଦୈତ୍ୟାଣ୍ ହତବାନ୍ । ସମୁଦ୍ରାନାଂ ଜଳଂ ଲବଣାକ୍ତମ୍ । ଅହଂ ହସ୍ତେଣ ଖାଦାମି । ତ୍ୱଂ ମିଥ୍ୟା ବର୍ଜଣଂ କୁରୁ । ରୋଗେନ ସ ପୀଡ଼ିତଃ ।

ଷତ୍ୱବିଧି (ସ୍ ସ୍ଥାନରେ ଷ୍ ହେବା ନିୟମ)

ମୁନିଷୁ (ମ୍ ଉ ନ୍ ଇ ସ୍ ଉ)
ଦିକ୍ଷୁ (ଦ୍ ଇ କ୍ ସ୍ ଉ)
ଚିକୀର୍ଷା (ଚ୍ ଇ କ୍ ଈ ର୍ ସ୍ ଆ)

ସୂତ୍ର—ଅ, ଆ ଭିନ୍ନ ସ୍ୱରବର୍ଣ୍ଣ (ଇ ଠାରୁ ଔ), 'କ୍' ଓ 'ର୍' ର ପରେ ଥିବା ପଦମଧ୍ୟବର୍ତ୍ତୀ ସନ୍ଧିଜାତ ଓ ପ୍ରତ୍ୟୟସମ୍ବନ୍ଧୀ 'ସ୍' ସ୍ଥାନରେ ଷ୍ ହୁଏ ।

ଧନୂଂଷି (ଧ୍ ଅ ନ୍ ଉଂ ସ୍ ଇ)
ଧନୁଃଷୁ (ଧ୍ ଅ ନ୍ ଉଃ ସ୍ ଉ)
ବ୍ୟଷୀଦତ୍ (ବ୍ ଇ ଅ ସ୍ ଈ ଦ୍ ଅ ତ୍)

ସୂତ୍ର—ଅନୁସ୍ୱାର, ବିସର୍ଗ ଓ ଲଙ୍ ପ୍ରଭୃତିର ଅଟ୍ ବ୍ୟବଧାନ ଥିଲେ ମଧ୍ୟ ପୂର୍ବୋକ୍ତ ନିୟମ ଅନୁସାରେ 'ସ୍' ସ୍ଥାନରେ 'ଷ୍' ହୁଏ ।

ଭୂମିସାତ୍ ଓ ଅଗ୍ନିସାତ୍ ପ୍ରଭୃତିରେ 'ସ୍' ସ୍ଥାନରେ 'ଷ୍' ହୁଏ ନାହିଁ ।

ସୂତ୍ର—ସାତ୍ ପ୍ରତ୍ୟୟସମ୍ବନ୍ଧୀ ସ୍ ସ୍ଥାନରେ ଷ୍ ହୁଏ ନାହିଁ ।

ପ୍ରଶ୍ନ

୧ । ସଂଶୋଧନ କର—ଲୋକେଷୁ ହରିଃ ଶ୍ରେଷ୍ଠଃ । ମମ ଜିଗମିସା ବର୍ତ୍ତତେ । କଥମତ୍ର ସ୍ଥାସ୍ୟସି । ଲତାସୁ ପୁଷ୍ପାନି ସନ୍ତି । କଂ କରୋଷି ।

ଶବ୍ଦରୂପ

ବଚନଭେଦରେ ସାତଟି ବିଭକ୍ତିର ଏକୋଇଶଟି ଚିହ୍ନ । ଯଥା—

	ଏକବଚନ	ଦ୍ୱିବଚନ	ବହୁବଚନ
ପ୍ରଥମା	ସୁ (ଃ)	ଔ	ଜସ୍ (ଅଃ)
ଦ୍ୱିତୀୟା	ଅମ୍	ଔ	ଶସ୍ (ଅଃ)
ତୃତୀୟା	ଟା (ଆ)	ଭ୍ୟାମ୍	ଭିସ୍ (ଭିଃ)
ଚତୁର୍ଥୀ	ଙେ (ଏ)	ଭ୍ୟାମ୍	ଭ୍ୟସ୍ (ଭ୍ୟଃ)
ପଞ୍ଚମୀ	ଙସି (ଅଃ)	ଭ୍ୟାମ୍	ଭ୍ୟସ୍ (ଭ୍ୟଃ)
ଷଷ୍ଠୀ	ଙସ୍ (ଅଃ)	ଓସ୍ (ଓଃ)	ଆମ୍
ସପ୍ତମୀ	ଙି (ଇ)	ଓସ୍ (ଓଃ)	ସୁପ୍ (ସୁ)
ସମ୍ବୋଧନ	—	ଔ	ଜସ୍ (ଅଃ)

ପୁଂଲିଙ୍ଗ (ବିଶେଷ୍ୟ ଓ ବିଶେଷଣ)

[ବିଶେଷ୍ୟ ଓ ବିଶେଷଣମାନଙ୍କ ରୂପ ଏକ ପ୍ରକାର]

ସ୍ୱରାନ୍ତ ଶବ୍ଦ— 'ଅ' କାରାନ୍ତ

ନର (ମନୁଷ୍ୟ)

	ଏକବଚନ	ଦ୍ୱିବଚନ	ବହୁବଚନ
ପ୍ରଥମା	ନରଃ	ନରୌ	ନରାଃ
ଦ୍ୱିତୀୟା	ନରମ୍	ନରୌ	ନରାନ୍
ତୃତୀୟା	ନରେଣ	ନରାଭ୍ୟାମ୍	ନରୈଃ
ଚତୁର୍ଥୀ	ନରାୟ	ନରାଭ୍ୟାମ୍	ନରେଭ୍ୟଃ
ପଞ୍ଚମୀ	ନରାତ୍	ନରାଭ୍ୟାମ୍	ନରେଭ୍ୟଃ
ଷଷ୍ଠୀ	ନରସ୍ୟ	ନରୟୋଃ	ନରାଣାମ୍
ସପ୍ତମୀ	ନରେ	ନରୟୋଃ	ନରେଷୁ
ସମ୍ବୋଧନ	ନର	ନରୌ	ନରାଃ

ପର୍ବତ, ମେଘ, ମାର୍ଗ, ସମୁଦ୍ର, ବୃକ୍ଷ, କାଳ, ହସ୍ତ, ପାଦ, କେଶ, ଦନ୍ତ, ପଦାର୍ଥ, କଣ୍ଠ, ନକ୍ଷ, ମାମ, ରସ, ତରଙ୍ଗ, ପାକ, ରୋଗ,ମନ୍ତ୍ର,କରଣ, ଶୋକ, ଜନ୍ତୁ, ବନସ୍ତ, ଆନନ୍ଦ, ପୁରସ୍କାର, ପ୍ରଶ୍ନ, ଯତ୍ନ, ଯଜ୍ଞ, ଯାଗ, କଲ୍ଲୋଳ, ଦିବସ, ମିତ୍ର (ସୂର୍ଯ୍ୟ), ଖଗ, ଗଜ, ଆପଣ (ଦୋକାନ), ପଣ୍ଡିତ, ସୁନ୍ଦର, ଗତ, ପ୍ରାପ୍ତ, ଆପନ୍ନ, ହତ ଓ ଯୋଗ୍ୟ ପ୍ରଭୃତ ଶବ୍ଦର ରୂପ ନର ଶବ୍ଦର ରୂପ ପର ।

ଦାର (ସ୍ତ୍ରୀ), ପ୍ରାଣ (ଜୀବନ), ଲାଜ (ଖଇ), ଅକ୍ଷତ (ଅଭଙ୍ଗା ଅରୁଆ ଚାଉଳ) ଶବ୍ଦ ପୁଂଲିଙ୍ଗ ଓ ବହୁବଚନାନ୍ତ ।

	ଦାର	ପ୍ରାଣ	ଲାଜ	ଅକ୍ଷତ
ପ୍ରଥମା	ଦାରାଃ	ପ୍ରାଣାଃ	ଲାଜାଃ	ଅକ୍ଷତାଃ
ଦ୍ୱିତୀୟା	ଦାରାନ୍	ପ୍ରାଣାନ୍	ଲାଜାନ୍	ଅକ୍ଷତାନ୍
ତୃତୀୟା	ଦାରୈଃ	ପ୍ରାଣୈଃ	ଲାଜୈଃ	ଅକ୍ଷତୈଃ
ଚତୁର୍ଥୀ	ଦାରେଭ୍ୟଃ	ପ୍ରାଣେଭ୍ୟଃ	ଲାଜେଭ୍ୟଃ	ଅକ୍ଷତେଭ୍ୟଃ
ପଞ୍ଚମୀ	ଦାରେଭ୍ୟଃ	ପ୍ରାଣେଭ୍ୟଃ	ଲାଜେଭ୍ୟଃ	ଅକ୍ଷତେଭ୍ୟଃ
ଷଷ୍ଠୀ	ଦାରାଣାମ୍	ପ୍ରାଣାନାମ୍	ଲାଜାନାମ୍	ଅକ୍ଷତାନାମ୍
ସପ୍ତମୀ	ଦାରେଷୁ	ପ୍ରାଣେଷୁ	ଲାଜେଷୁ	ଅକ୍ଷତେଷୁ
ସମ୍ବୋଧନ	ଦାରାଃ	ପ୍ରାଣାଃ	ଲାଜାଃ	ଅକ୍ଷତାଃ

'ଆ' କାରାନ୍ତ

ସୋମପା (ସୋମରସପାନକାରୀ)

	ଏକବଚନ	ଦ୍ୱିବଚନ	ବହୁବଚନ
ପ୍ରଥମା	ସୋମପାଃ	ସୋମପୌ	ସୋମପାଃ
ଦ୍ୱିତୀୟା	ସୋମପାମ୍	ସୋମପୌ	ସୋମପଃ
ତୃତୀୟା	ସୋମପା	ସୋମପାଭ୍ୟାମ୍	ସୋମପାଭିଃ
ଚତୁର୍ଥୀ	ସୋମପେ	ସୋମପାଭ୍ୟାମ୍	ସୋମପାଭ୍ୟଃ
ପଞ୍ଚମୀ	ସୋମପଃ	ସୋମପାଭ୍ୟାମ୍	ସୋମପାଭ୍ୟଃ

	ଏକବଚନ	ଦ୍ୱିବଚନ	ବହୁବଚନ
ଷଷ୍ଠୀ	ସୋମପଃ	ସୋମପୋଃ	ସୋମପାମ୍
ସପ୍ତମୀ	ସୋମପି	ସୋମପୋଃ	ସୋମପାସୁ
ସମ୍ବୋଧନ	ସୋମପାଃ	ସୋମପୌ	ସୋମପାଃ

ବିଶ୍ୱପା (ବିଶ୍ୱପାଳକ), ମଧୁପା (ମଦ୍ୟପ), ଶଙ୍ଖଧ୍ମା (ଶଙ୍ଖବଜାଳି) ଓ ଗୋପା (ଗାଈଜଗୁଆଳ) ପ୍ରଭୃତି ଶବ୍ଦର ରୂପ ସୋମପା ଶବ୍ଦର ରୂପପରି ।

'ଇ' କାରାନ୍ତ

ମୁନି (ଋଷି)

ପ୍ରଥମା	ମୁନିଃ	ମୁନୀ	ମୁନୟଃ
ଦ୍ୱିତୀୟା	ମୁନିମ୍	ମୁନୀ	ମୁନୀନ୍
ତୃତୀୟା	ମୁନିନା	ମୁନିଭ୍ୟାମ୍	ମୁନିଭିଃ
ଚତୁର୍ଥୀ	ମୁନୟେ	ମୁନିଭ୍ୟାମ୍	ମୁନିଭ୍ୟଃ
ପଞ୍ଚମୀ	ମୁନେଃ	ମୁନିଭ୍ୟାମ୍	ମୁନିଭ୍ୟଃ
ଷଷ୍ଠୀ	ମୁନେଃ	ମୁନ୍ୟୋଃ	ମୁନୀନାମ୍
ସପ୍ତମୀ	ମୁନୌ	ମୁନ୍ୟୋଃ	ମୁନିଷୁ
ସମ୍ବୋଧନ	ମୁନେ	ମୁନୀ	ମୁନୟଃ

ଗିରି, ରବି, କପି, କବି, ଶ୍ରୀପତି, ଅଧିପତି, ଅଗ୍ନି, ବିଧି, ମହୀପତି, ଇଷୁଧି (ତୂଣୀର), ଜଳଧି, ନିଧି, ସୁଗନ୍ଧି, ମନ୍ଦମତି ଓ ଦୁର୍ବୁଦ୍ଧି ପ୍ରଭୃତି ଶବ୍ଦର ରୂପ ମୁନି ଶବ୍ଦର ରୂପପରି ହୁଏ; ମାତ୍ର ଗିରି ଶବ୍ଦର ଷଷ୍ଠୀ ଏବଂ ସପ୍ତମୀ ଦ୍ୱିବଚନରେ 'ଗିର୍ଯ୍ୟୋଃ' ହୁଏ ।

ସଖି (ବନ୍ଧୁ)

ପ୍ରଥମା	ସଖା	ସଖାୟୌ	ସଖାୟଃ
ଦ୍ୱିତୀୟା	ସଖାୟମ୍	ସଖାୟୌ	ସଖୀନ୍
ତୃତୀୟା	ସଖ୍ୟା	ସଖିଭ୍ୟାମ୍	ସଖିଭିଃ
ଚତୁର୍ଥୀ	ସଖ୍ୟେ	ସଖିଭ୍ୟାମ୍	ସଖିଭ୍ୟଃ

	ଏକବଚନ	ଦ୍ୱିବଚନ	ବହୁବଚନ
ପଞ୍ଚମୀ	ସଖ୍ୟୁଃ	ସଖିଭ୍ୟାମ୍	ସଖିଭ୍ୟଃ
ଷଷ୍ଠୀ	ସଖ୍ୟୁଃ	ସଖ୍ୟୋଃ	ସଖୀନାମ୍
ସପ୍ତମୀ	ସଖ୍ୟୌ	ସଖ୍ୟୋଃ	ସଖିଷୁ
ସମ୍ବୋଧନ	ସଖେ	ସଖାୟୌ	ସଖାୟଃ

ପତି (ପ୍ରଭୁ, ସ୍ୱାମୀ)

ପ୍ରଥମା	ପତିଃ	ପତୀ	ପତୟଃ
ଦ୍ୱିତୀୟା	ପତିମ୍	ପତୀ	ପତୀନ୍
ତୃତୀୟା	ପତ୍ୟା	ପତିଭ୍ୟାମ୍	ପତିଭିଃ
ଚତୁର୍ଥୀ	ପତ୍ୟେ	ପତିଭ୍ୟାମ୍	ପତିଭ୍ୟଃ
ପଞ୍ଚମୀ	ପତ୍ୟୁଃ	ପତିଭ୍ୟାମ୍	ପତିଭ୍ୟଃ
ଷଷ୍ଠୀ	ପତ୍ୟୁଃ	ପତ୍ୟୋଃ	ପତୀନାମ୍
ସପ୍ତମୀ	ପତ୍ୟୌ	ପତ୍ୟୋଃ	ପତିଷୁ
ସମ୍ବୋଧନ	ପତେ	ପତୀ	ପତୟଃ

ପତି ଶବ୍ଦର ଅନ୍ୟ ଶବ୍ଦ ସହ ସମାସ ହେଲେ ଅର୍ଥାତ୍ ଭୂପତି ପ୍ରଭୃତି ଶବ୍ଦର ରୂପ ମୁନି ଶବ୍ଦର ରୂପ ପରି ହୁଏ ।

'ଈ' କାରାନ୍ତ

ସୁଧୀ (ସୁବୁଦ୍ଧିମାନ୍, ପଣ୍ଡିତ)

ପ୍ରଥମା	ସୁଧୀଃ	ସୁଧିୟୌ	ସୁଧିୟଃ
ଦ୍ୱିତୀୟା	ସୁଧିୟମ୍	ସୁଧିୟୌ	ସୁଧିୟଃ
ତୃତୀୟା	ସୁଧିୟା	ସୁଧୀଭ୍ୟାମ୍	ସୁଧୀଭିଃ
ଚତୁର୍ଥୀ	ସୁଧିୟେ	ସୁଧୀଭ୍ୟାମ୍	ସୁଧୀଭ୍ୟଃ
ପଞ୍ଚମୀ	ସୁଧିୟଃ	ସୁଧୀଭ୍ୟାମ୍	ସୁଧୀଭ୍ୟଃ
ଷଷ୍ଠୀ	ସୁଧିୟଃ	ସୁଧିୟୋଃ	ସୁଧିୟାମ୍
ସପ୍ତମୀ	ସୁଧିୟି	ସୁଧିୟୋଃ	ସୁଧୀଷୁ
ସମ୍ବୋଧନ	ସୁଧୀଃ	ସୁଧିୟୌ	ସୁଧିୟଃ

ସୁଶ୍ରୀ (ସୁନ୍ଦର) ଶବ୍ଦର ରୂପ ସୁଧୀ ଶବ୍ଦର ରୂପ ପରି ହୁଏ ।

'ଉ' କାରାନ୍ତ

ସାଧୁ (ସଜ୍ଜନ)

	ଏକବଚନ	ଦ୍ୱିବଚନ	ବହୁବଚନ
ପ୍ରଥମା	ସାଧୁଃ	ସାଧୂ	ସାଧବଃ
ଦ୍ୱିତୀୟା	ସାଧୁମ୍	ସାଧୂ	ସାଧୂନ୍
ତୃତୀୟା	ସାଧୁନା	ସାଧୁଭ୍ୟାମ୍	ସାଧୁଭିଃ
ଚତୁର୍ଥୀ	ସାଧବେ	ସାଧୁଭ୍ୟାମ୍	ସାଧୁଭ୍ୟଃ
ପଞ୍ଚମୀ	ସାଧୋଃ	ସାଧୁଭ୍ୟାମ୍	ସାଧୁଭ୍ୟଃ
ଷଷ୍ଠୀ	ସାଧୋଃ	ସାଧ୍ୱୋଃ	ସାଧୂନାମ୍ ।
ସପ୍ତମୀ	ସାଧୌ	ସାଧ୍ୱୋଃ	ସାଧୁଷୁ
ସମ୍ବୋଧନ	ସାଧୋ	ସାଧୂ	ସାଧବଃ

ବସ୍ତୁ, ଶମ୍ଭୁ, ବାୟୁ, ହେତୁ, ସେତୁ (ବନ୍ଧ, ପୋଲ), ଶତ୍ରୁ, ଭାନୁ, ବନ୍ଧୁ, ଋତୁ, କତୁ (ଯଜ୍ଞ), ମୃଦୁ, ତନୁ, ଲଘୁ, ଚିକୀର୍ଷୁ ଓ ଜିଗମିଷୁ ପ୍ରଭୃତି ଶବ୍ଦର ରୂପ ସାଧୁ ଶବ୍ଦର ରୂପ ପରି ହୁଏ; ମାତ୍ର ତରୁ, ମେରୁ ଓ ଗୁରୁ ପ୍ରଭୃତି ଶବ୍ଦର ରୂପ ସାଧୁ ଶବ୍ଦର ରୂପ ପରି ହେଲେ ମଧ୍ୟ ଏମାନଙ୍କର ଷଷ୍ଠୀ ଓ ସପ୍ତମୀ ଦ୍ୱିବଚନରେ ତର୍ବୋଃ, ମେର୍ବୋଃ ପ୍ରଭୃତି ହୁଏ ।

ଅସୁ (ଜୀବନ) ଶବ୍ଦ ପୁଂଲିଙ୍ଗ ଓ ବହୁବଚନାନ୍ତ ।

ପ୍ରଥମା	ଅସବଃ	ପଞ୍ଚମୀ	ଅସୁଭ୍ୟଃ
ଦ୍ୱିତୀୟା	ଅସୂନ୍	ଷଷ୍ଠୀ	ଅସୂନାମ୍
ତୃତୀୟା	ଅସୁଭିଃ	ସପ୍ତମୀ	ଅସୁଷୁ
ଚତୁର୍ଥୀ	ଅସୁଭ୍ୟଃ	ସମ୍ବୋଧନ	ଅସବଃ

'ଊ' କାରାନ୍ତ

ସ୍ୱୟମ୍ଭୂ (ବ୍ରହ୍ମା)

ପ୍ରଥମା	ସ୍ୱୟମ୍ଭୂଃ	ସ୍ୱୟମ୍ଭୁବୌ	ସ୍ୱୟମ୍ଭୁବଃ
ଦ୍ୱିତୀୟା	ସ୍ୱୟମ୍ଭୁବମ୍	ସ୍ୱୟମ୍ଭୁବୌ	ସ୍ୱୟମ୍ଭୁବଃ
ତୃତୀୟା	ସ୍ୱୟମ୍ଭୁବା	ସ୍ୱୟମ୍ଭୂଭ୍ୟାମ୍	ସ୍ୱୟମ୍ଭୂଭିଃ
ଚତୁର୍ଥୀ	ସ୍ୱୟମ୍ଭୁବେ	ସ୍ୱୟମ୍ଭୂଭ୍ୟାମ୍	ସ୍ୱୟମ୍ଭୂଭ୍ୟଃ

	ଏକବଚନ	ଦ୍ୱିବଚନ	ବହୁବଚନ
ପଞ୍ଚମୀ	ସ୍ୱୟମ୍ଭୁବଃ	ସ୍ୱୟମ୍ଭୂଭ୍ୟାମ୍	ସ୍ୱୟମ୍ଭୂଭ୍ୟଃ
ଷଷ୍ଠୀ	ସ୍ୱୟମ୍ଭୁବଃ	ସ୍ୱୟମ୍ଭୁବୋଃ	ସ୍ୱୟମ୍ଭୁବାମ୍
ସପ୍ତମୀ	ସ୍ୱୟମ୍ଭୁବି	ସ୍ୱୟମ୍ଭୁବୋଃ	ସ୍ୱୟମ୍ଭୂଷୁ
ସମ୍ବୋଧନ	ସ୍ୱୟମ୍ଭୂଃ	ସ୍ୱୟମ୍ଭୁବୌ	ସ୍ୱୟମ୍ଭୁବଃ

'ଋ' କାରାନ୍ତ

ଦାତୃ (ଦାତା)

ପ୍ରଥମା	ଦାତା	ଦାତାରୌ	ଦାତାରଃ
ଦ୍ୱିତୀୟା	ଦାତାରମ୍	ଦାତାରୌ	ଦାତୄନ୍
ତୃତୀୟା	ଦାତ୍ରା	ଦାତୃଭ୍ୟାମ୍	ଦାତୃଭିଃ
ଚତୁର୍ଥୀ	ଦାତ୍ରେ	ଦାତୃଭ୍ୟାମ୍	ଦାତୃଭ୍ୟଃ
ପଞ୍ଚମୀ	ଦାତୁଃ	ଦାତୃଭ୍ୟାମ୍	ଦାତୃଭ୍ୟଃ
ଷଷ୍ଠୀ	ଦାତୁଃ	ଦାତ୍ରୋଃ	ଦାତୄଣାମ୍
ସପ୍ତମୀ	ଦାତରି	ଦାତ୍ରୋଃ	ଦାତୃଷୁ
ସମ୍ବୋଧନ	ଦାତଃ	ଦାତାରୌ	ଦାତାରଃ

ଧାତୃ, ବଧାତୃ, କର୍ତ୍ତୃ, ଜେତୃ, ହନ୍ତୃ, ଚେତୃ, ଦ୍ରଷ୍ଟୃ, ଶ୍ରୋତୃ ଓ ନେତୃ ପ୍ରଭୃତି ଶବ୍ଦର ରୂପ ଦାତୃ ଶବ୍ଦର ରୂପ ପରି ।

ପିତୃ (ବାପା)

ପ୍ରଥମା	ପିତା	ପିତରୌ	ପିତରଃ
ଦ୍ୱିତୀୟା	ପିତରମ୍	ପିତରୌ	ପିତୄନ୍
ତୃତୀୟା	ପିତ୍ରା	ପିତୃଭ୍ୟାମ୍	ପିତୃଭିଃ
ଚତୁର୍ଥୀ	ପିତ୍ରେ	ପିତୃଭ୍ୟାମ୍	ପିତୃଭ୍ୟଃ
ପଞ୍ଚମୀ	ପିତୁଃ	ପିତୃଭ୍ୟାମ୍	ପିତୃଭ୍ୟଃ
ଷଷ୍ଠୀ	ପିତୁଃ	ପିତ୍ରୋଃ	ପିତୄଣାମ୍
ସପ୍ତମୀ	ପିତରି	ପିତ୍ରୋଃ	ପିତୃଷୁ
ସମ୍ବୋଧନ	ପିତଃ	ପିତରୌ	ପିତରଃ

ଭ୍ରାତୃ, ଜାମାତୃ (ଜୋଇଁ), ଦେବୃ (ଦେବର) ଓ ନୃ (ନର) ପ୍ରଭୃତି ଶବ୍ଦର ରୂପ ପିତୃ ଶବ୍ଦର ରୂପ ପରି ।

ହସନ୍ତ ଶବ୍ଦ—'ଜ୍' କାରାନ୍ତ

ବଣିଜ୍ (ବେପାରି)

	ଏକବଚନ	ଦ୍ୱିବଚନ	ବହୁବଚନ
ପ୍ରଥମା	ବଣିକ୍	ବଣିଜୌ	ବଣିଜଃ
ଦ୍ୱିତୀୟା	ବଣିଜମ୍	ବଣିଜୌ	ବଣିଜଃ
ତୃତୀୟା	ବଣିଜା	ବଣିଗ୍‌ଭ୍ୟାମ୍	ବଣିଗ୍‌ଭିଃ
ଚତୁର୍ଥୀ	ବଣିଜେ	ବଣିଗ୍‌ଭ୍ୟାମ୍	ବଣିଗ୍‌ଭ୍ୟଃ
ପଞ୍ଚମୀ	ବଣିଜଃ	ବଣିଗ୍‌ଭ୍ୟାମ୍	ବଣିଗ୍‌ଭ୍ୟଃ
ଷଷ୍ଠୀ	ବଣିଜଃ	ବଣିଜୋଃ	ବଣିଜାମ୍
ସପ୍ତମୀ	ବଣିଜି	ବଣିଜୋଃ	ବଣିକ୍ଷୁ
ସମ୍ବୋଧନ	ବଣିକ୍	ବଣିଜୌ	ବଣିଜଃ

ଭିଷକ୍ (ବୈଦ୍ୟ), ଋତ୍ୱିକ୍ (ଯାଜ୍ଞିକ) ଓ ଭୂଭୁଜ୍ (ରାଜା) ପ୍ରଭୃତି ଶବ୍ଦର ରୂପ ବଣିଜ୍ ଶବ୍ଦର ରୂପ ପରି ।

ସମ୍ରାଜ୍ (ରାଜା)

	ଏକବଚନ	ଦ୍ୱିବଚନ	ବହୁବଚନ
ପ୍ରଥମା	ସମ୍ରାଟ୍	ସମ୍ରାଜୌ	ସମ୍ରାଜଃ
ଦ୍ୱିତୀୟା	ସମ୍ରାଜମ୍	ସମ୍ରାଜୌ	ସମ୍ରାଜଃ
ତୃତୀୟା	ସମ୍ରାଜା	ସମ୍ରାଡ୍‌ଭ୍ୟାମ୍	ସମ୍ରାଡ୍‌ଭିଃ
ଚତୁର୍ଥୀ	ସମ୍ରାଜେ	ସମ୍ରାଡ୍‌ଭ୍ୟାମ୍	ସମ୍ରାଡ୍‌ଭ୍ୟଃ
ପଞ୍ଚମୀ	ସମ୍ରାଜଃ	ସମ୍ରାଡ୍‌ଭ୍ୟାମ୍	ସମ୍ରାଡ୍‌ଭ୍ୟଃ
ଷଷ୍ଠୀ	ସମ୍ରାଜଃ	ସମ୍ରାଜୋଃ	ସମ୍ରାଜାମ୍
ସପ୍ତମୀ	ସମ୍ରାଜି	ସମ୍ରାଜୋଃ	ସମ୍ରାଟ୍‌ସୁ
ସମ୍ବୋଧନ	ସମ୍ରାଟ୍	ସମ୍ରାଜୌ	ସମ୍ରାଜଃ

ଦେବରାଜ୍ (ଇନ୍ଦ୍ର) ଶବ୍ଦର ରୂପ ସମ୍ରାଜ୍ ଶବ୍ଦର ରୂପ ପରି ।

'ତ୍' କାରାନ୍ତ

ଭୂଭୃତ୍ (ରାଜା, ପର୍ବତ)

	ଏକବଚନ	ଦ୍ୱିବଚନ	ବହୁବଚନ
ପ୍ରଥମା	ଭୂଭୃତ୍	ଭୂଭୃତୌ	ଭୂଭୃତଃ
ଦ୍ୱିତୀୟା	ଭୂଭୃତମ୍	ଭୂଭୃତୌ	ଭୂଭୃତଃ

	ଏକବଚନ	ଦ୍ୱିବଚନ	ବହୁବଚନ
ତୃତୀୟା	ଭୂଭୃତା	ଭୂଭୃଦ୍ଭ୍ୟାମ୍	ଭୂଭୃଦ୍ଭିଃ
ଚତୁର୍ଥୀ	ଭୂଭୃତେ	ଭୂଭୃଦ୍ଭ୍ୟାମ୍	ଭୂଭୃଦ୍ଭ୍ୟଃ
ପଞ୍ଚମୀ	ଭୂଭୃତଃ	ଭୂଭୃଦ୍ଭ୍ୟାମ୍	ଭୂଭୃଦ୍ଭ୍ୟଃ
ଷଷ୍ଠୀ	ଭୂଭୃତଃ	ଭୂଭୃତୋଃ	ଭୂଭୃତାମ୍
ସପ୍ତମୀ	ଭୂଭୃତି	ଭୂଭୃତୋଃ	ଭୂଭୃତ୍ସୁ
ସମ୍ବୋଧନ	ଭୂଭୃତ୍	ଭୂଭୃତୌ	ଭୂଭୃତଃ

ଇନ୍ଦ୍ରଜିତ୍, କର୍ମକୃତ୍, ମରୁତ୍, ମହୀଭୃତ୍, ବୃହତ୍, ଦଦତ୍, ଶାସତ୍, ଜାଗ୍ରତ୍ ଓ ବିଭ୍ୟତ୍ ପ୍ରଭୃତି ଶବ୍ଦର ରୂପ ଭୂଭୃତ୍ ଶବ୍ଦର ରୂପ ପରି ।

ଗଚ୍ଛତ୍ (ଯାଉଁ ଯାଉଁ, ଯାଉଥିବା)

ପ୍ରଥମା	ଗଚ୍ଛନ୍	ଗଚ୍ଛନ୍ତୌ	ଗଚ୍ଛନ୍ତଃ
ଦ୍ୱିତୀୟା	ଗଚ୍ଛନ୍ତମ୍	ଗଚ୍ଛନ୍ତୌ	ଗଚ୍ଛତଃ
ତୃତୀୟା	ଗଚ୍ଛତା	ଗଚ୍ଛଦ୍ଭ୍ୟାମ୍	ଗଚ୍ଛଦ୍ଭିଃ
ଚତୁର୍ଥୀ	ଗଚ୍ଛତେ	ଗଚ୍ଛଦ୍ଭ୍ୟାମ୍	ଗଚ୍ଛଦ୍ଭ୍ୟଃ
ପଞ୍ଚମୀ	ଗଚ୍ଛତଃ	ଗଚ୍ଛଦ୍ଭ୍ୟାମ୍	ଗଚ୍ଛଦ୍ଭ୍ୟଃ
ଷଷ୍ଠୀ	ଗଚ୍ଛତଃ	ଗଚ୍ଛତୋଃ	ଗଚ୍ଛତାମ୍
ସପ୍ତମୀ	ଗଚ୍ଛତି	ଗଚ୍ଛତୋଃ	ଗଚ୍ଛତ୍ସୁ
ସମ୍ବୋଧନ	ଗଚ୍ଛନ୍	ଗଚ୍ଛନ୍ତୌ	ଗଚ୍ଛନ୍ତଃ

ଧାବତ୍, ହସତ୍, ଗାୟତ୍, ପଶ୍ୟତ୍, ରୁଦତ୍, ପଠିଷ୍ୟତ୍ ଓ କରିଷ୍ୟତ୍ ପ୍ରଭୃତି ଶବ୍ଦର ରୂପ ଗଚ୍ଛତ୍ ଶବ୍ଦର ରୂପ ପରି ।

ଶ୍ରୀମତ୍ (ଶ୍ରୀସମ୍ପନ୍ନ)

ପ୍ରଥମା	ଶ୍ରୀମାନ୍	ଶ୍ରୀମନ୍ତୌ	ଶ୍ରୀମନ୍ତଃ

ଅନ୍ୟ ବିଭକ୍ତିମାନଙ୍କରେ ଗଚ୍ଛତ୍ ଶବ୍ଦର ରୂପ ପରି ।

ଭଗବତ୍, ଭବତ୍, ହନୁମତ୍, ସତ୍ୟବତ୍, ଗୁଣବତ୍, କୃତବତ୍, ଯାବତ୍, ତାବତ୍, କିୟତ୍ ଓ ଇୟତ୍ ପ୍ରଭୃତି ଶବ୍ଦର ରୂପ ଶ୍ରୀମତ୍ ଶବ୍ଦର ରୂପ ପରି

ମହତ୍ (ବଡ଼)

	ଏକବଚନ	ଦ୍ୱିବଚନ	ବହୁବଚନ
ପ୍ରଥମା	ମହାନ୍	ମହାନ୍ତୌ	ମହାନ୍ତଃ
ଦ୍ୱିତୀୟା	ମହାନ୍ତମ୍	ମହାନ୍ତୌ	ମହତଃ
ସମ୍ବୋଧନ	ମହନ୍	ମହାନ୍ତୌ	ମହାନ୍ତଃ

ଅନ୍ୟ ବିଭକ୍ତିମାନଙ୍କରେ ଶ୍ରୀମତ୍ ଶବ୍ଦର ରୂପ ପରି ।

'ଦ୍' କାରାନ୍ତ

ସୁହୃଦ୍ (ବନ୍ଧୁ)

ପ୍ରଥମା	ସୁହୃତ୍	ସୁହୃଦୌ	ସୁହୃଦଃ
ଦ୍ୱିତୀୟା	ସୁହୃଦମ୍	ସୁହୃଦୌ	ସୁହୃଦଃ
ତୃତୀୟା	ସୁହୃଦା	ସୁହୃଦ୍ଭ୍ୟାମ୍	ସୁହୃଦ୍ଭିଃ
ଚତୁର୍ଥୀ	ସୁହୃଦେ	ସୁହୃଦ୍ଭ୍ୟାମ୍	ସୁହୃଦ୍ଭ୍ୟଃ
ପଞ୍ଚମୀ	ସୁହୃଦଃ	ସୁହୃଦ୍ଭ୍ୟାମ୍	ସୁହୃଦ୍ଭ୍ୟଃ
ଷଷ୍ଠୀ	ସୁହୃଦଃ	ସୁହୃଦୋଃ	ସୁହୃଦାମ୍
ସପ୍ତମୀ	ସୁହୃଦି	ସୁହୃଦୋଃ	ସୁହୃତ୍ସୁ
ସମ୍ବୋଧନ	ସୁହୃତ୍	ସୁହୃଦୌ	ସୁହୃଦଃ

ସଭାସଦ୍ (ସଭ୍ୟ), ଦିବଷଦ୍ (ଦେବତା) ଓ ଜ୍ୟୋତିର୍ବିଦ୍ ପ୍ରଭୃତି ଶବ୍ଦର ରୂପ ସୁହୃଦ୍ ଶବ୍ଦର ରୂପ ପରି ।

'ନ୍' କାରାନ୍ତ

ମହିମନ୍ (ମହତ୍ତ୍ୱ)

ପ୍ରଥମା	ମହିମା	ମହିମାନୌ	ମହିମାନଃ
ଦ୍ୱିତୀୟା	ମହିମାନମ୍	ମହିମାନୌ	ମହିମ୍ନଃ
ତୃତୀୟା	ମହିମ୍ନା	ମହିମଭ୍ୟାମ୍	ମହିମଭିଃ
ଚତୁର୍ଥୀ	ମହିମ୍ନେ	ମହିମଭ୍ୟାମ୍	ମହିମଭ୍ୟଃ
ପଞ୍ଚମୀ	ମହିମ୍ନଃ	ମହିମଭ୍ୟାମ୍	ମହିମଭ୍ୟଃ
ଷଷ୍ଠୀ	ମହିମ୍ନଃ	ମହିମ୍ନୋଃ	ମହିମ୍ନାମ୍
ସପ୍ତମୀ	ମହିମ୍ନି, ମହିମନି	ମହିମ୍ନୋଃ	ମହିମସୁ
ସମ୍ବୋଧନ	ମହିମନ୍	ମହିମାନୌ	ମହିମାନଃ

ଲଘିମନ୍, ଗରିମନ୍, ପ୍ରେମନ୍ ଓ ମୂର୍ଦ୍ଧନ୍ ପ୍ରଭୃତି ଶବ୍ଦର ରୂପ ମହିମନ୍ ଶବ୍ଦର ରୂପ ପରି ।

ଆତ୍ମନ୍ (ନକେ) ✓

	ଏକବଚନ	ଦ୍ୱିବଚନ	ବହୁବଚନ
ପ୍ରଥମା	ଆତ୍ମା	ଆତ୍ମାନୌ	ଆତ୍ମାନଃ
ଦ୍ୱିତୀୟା	ଆତ୍ମାନମ୍	ଆତ୍ମାନୌ	ଆତ୍ମନଃ
ତୃତୀୟା	ଆତ୍ମନା	ଆତ୍ମଭ୍ୟାମ୍	ଆତ୍ମଭିଃ
ଚତୁର୍ଥୀ	ଆତ୍ମନେ	ଆତ୍ମଭ୍ୟାମ୍	ଆତ୍ମଭ୍ୟଃ
ପଞ୍ଚମୀ	ଆତ୍ମନଃ	ଆତ୍ମଭ୍ୟାମ୍	ଆତ୍ମଭ୍ୟଃ
ଷଷ୍ଠୀ	ଆତ୍ମନଃ	ଆତ୍ମନୋଃ	ଆତ୍ମନାମ୍
ସପ୍ତମୀ	ଆତ୍ମନି	ଆତ୍ମନୋଃ	ଆତ୍ମସୁ
ସମ୍ବୋଧନ	ଆତ୍ମନ୍	ଆତ୍ମାନୌ	ଆତ୍ମାନଃ

ବ୍ରହ୍ମନ୍, ଅଶ୍ମନ୍ (ପଥର), ପରମାତ୍ମନ୍, ଧର୍ମାତ୍ମନ୍ ଓ ଜୀବାତ୍ମନ୍ ପ୍ରଭୃତି ଶବ୍ଦର ରୂପ ଆତ୍ମନ୍ ଶବ୍ଦର ରୂପ ପରି ।

ରାଜନ୍ (ରାଜା) ✓

	ଏକବଚନ	ଦ୍ୱିବଚନ	ବହୁବଚନ
ପ୍ରଥମା	ରାଜା	ରାଜାନୌ	ରାଜାନଃ
ଦ୍ୱିତୀୟା	ରାଜାନମ୍	ରାଜାନୌ	ରାଜ୍ଞଃ
ତୃତୀୟା	ରାଜ୍ଞା	ରାଜଭ୍ୟାମ୍	ରାଜଭିଃ
ଚତୁର୍ଥୀ	ରାଜ୍ଞେ	ରାଜଭ୍ୟାମ୍	ରାଜଭ୍ୟଃ
ପଞ୍ଚମୀ	ରାଜ୍ଞଃ	ରାଜଭ୍ୟାମ୍	ରାଜଭ୍ୟଃ
ଷଷ୍ଠୀ	ରାଜ୍ଞଃ	ରାଜ୍ଞୋଃ	ରାଜ୍ଞାମ୍
ସପ୍ତମୀ	ରାଜ୍ଞି, ରାଜନି	ରାଜ୍ଞୋଃ	ରାଜସୁ
ସମ୍ବୋଧନ	ରାଜନ୍	ରାଜାନୌ	ରାଜାନଃ

ଯୁବନ୍ (ଯୁବକ) ✓

	ଏକବଚନ	ଦ୍ୱିବଚନ	ବହୁବଚନ
ପ୍ରଥମା	ଯୁବା	ଯୁବାନୌ	ଯୁବାନଃ
ଦ୍ୱିତୀୟା	ଯୁବାନମ୍	ଯୁବାନୌ	ଯୂନଃ

	ଏକବଚନ	ଦ୍ୱିବଚନ	ବହୁବଚନ
ତୃତୀୟା	ଯୂନା	ଯୁବଭ୍ୟାମ୍	ଯୁବଭିଃ
ଚତୁର୍ଥୀ	ଯୂନେ	ଯୁବଭ୍ୟାମ୍	ଯୁବଭ୍ୟଃ
ପଞ୍ଚମୀ	ଯୂନଃ	ଯୁବଭ୍ୟାମ୍	ଯୁବଭ୍ୟଃ
ଷଷ୍ଠୀ	ଯୂନଃ	ଯୂନୋଃ	ଯୂନାମ୍
ସପ୍ତମୀ	ଯୂନି	ଯୂନୋଃ	ଯୁବସୁ
ସମ୍ବୋଧନ	ଯୁବନ୍	ଯୁବାନୌ	ଯୁବାନଃ

ଶ୍ୱନ୍ (କୁକ୍କୁର)

ପ୍ରଥମା	ଶ୍ୱା	ଶ୍ୱାନୌ	ଶ୍ୱାନଃ
ଦ୍ୱିତୀୟା	ଶ୍ୱାନମ୍	ଶ୍ୱାନୌ	ଶୁନଃ
ତୃତୀୟା	ଶୁନା	ଶ୍ୱଭ୍ୟାମ୍	ଶ୍ୱଭିଃ
ଚତୁର୍ଥୀ	ଶୁନେ	ଶ୍ୱଭ୍ୟାମ୍	ଶ୍ୱଭ୍ୟଃ
ପଞ୍ଚମୀ	ଶୁନଃ	ଶ୍ୱଭ୍ୟାମ୍	ଶ୍ୱଭ୍ୟଃ
ଷଷ୍ଠୀ	ଶୁନଃ	ଶୁନୋଃ	ଶୁନାମ୍
ସପ୍ତମୀ	ଶୁନି	ଶୁନୋଃ	ଶ୍ୱସୁ
ସମ୍ବୋଧନ	ଶ୍ୱନ୍	ଶ୍ୱାନୌ	ଶ୍ୱାନଃ

ଗୁଣିନ୍ (ଗୁଣବାନ୍)

ପ୍ରଥମା	ଗୁଣୀ	ଗୁଣିନୌ	ଗୁଣିନଃ
ଦ୍ୱିତୀୟା	ଗୁଣିନମ୍	ଗୁଣିନୌ	ଗୁଣିନଃ
ତୃତୀୟା	ଗୁଣିନା	ଗୁଣିଭ୍ୟାମ୍	ଗୁଣିଭିଃ
ଚତୁର୍ଥୀ	ଗୁଣିନେ	ଗୁଣିଭ୍ୟାମ୍	ଗୁଣିଭ୍ୟଃ
ପଞ୍ଚମୀ	ଗୁଣିନଃ	ଗୁଣିଭ୍ୟାମ୍	ଗୁଣିଭ୍ୟଃ
ଷଷ୍ଠୀ	ଗୁଣିନଃ	ଗୁଣିନୋଃ	ଗୁଣିନାମ୍
ସପ୍ତମୀ	ଗୁଣିନି	ଗୁଣିନୋଃ	ଗୁଣିଷୁ
ସମ୍ବୋଧନ	ଗୁଣିନ୍	ଗୁଣିନୌ	ଗୁଣିନଃ

କରିନ୍, କେଶରିନ୍, ହସ୍ତିନ୍, ରୋଗିନ୍, ଧନିନ୍, ତପସ୍ୱିନ୍, ଯଶସ୍ୱିନ୍ ଓ ସତ୍ୟବାଦିନ୍ ପ୍ରଭୃତି ଶବ୍ଦର ରୂପ ଗୁଣିନ୍ ଶବ୍ଦର ରୂପ ପରି ।

ପଥିନ୍ (ବାଟ)

	ଏକବଚନ	ଦ୍ୱିବଚନ	ବହୁବଚନ
ପ୍ରଥମା	ପନ୍ଥାଃ	ପନ୍ଥାନୌ	ପନ୍ଥାନଃ
ଦ୍ୱିତୀୟା	ପନ୍ଥାନମ୍	ପନ୍ଥାନୌ	ପଥଃ
ତୃତୀୟା	ପଥା	ପଥିଭ୍ୟାମ୍	ପଥିଭିଃ
ଚତୁର୍ଥୀ	ପଥେ	ପଥିଭ୍ୟାମ୍	ପଥିଭ୍ୟଃ
ପଞ୍ଚମୀ	ପଥଃ	ପଥିଭ୍ୟାମ୍	ପଥିଭ୍ୟଃ
ଷଷ୍ଠୀ	ପଥଃ	ପଥୋଃ	ପଥାମ୍
ସପ୍ତମୀ	ପଥି	ପଥୋଃ	ପଥିଷୁ
ସମ୍ବୋଧନ	ପନ୍ଥାଃ	ପନ୍ଥାନୌ	ପନ୍ଥାନଃ

'ସ୍' କାରାନ୍ତ

ବେଧସ୍ (ବ୍ରହ୍ମା)

	ଏକବଚନ	ଦ୍ୱିବଚନ	ବହୁବଚନ
ପ୍ରଥମା	ବେଧାଃ	ବେଧସୌ	ବେଧସଃ
ଦ୍ୱିତୀୟା	ବେଧସମ୍	ବଧସୌ	ବେଧସଃ
ତୃତୀୟା	ବେଧସା	ବେଧୋଭ୍ୟାମ୍	ବେଧୋଭିଃ
ଚତୁର୍ଥୀ	ବେଧସେ	ବେଧୋଭ୍ୟାମ୍	ବେଧୋଭ୍ୟଃ
ପଞ୍ଚମୀ	ବେଧସଃ	ବେଧୋଭ୍ୟାମ୍	ବେଧୋଭ୍ୟଃ
ଷଷ୍ଠୀ	ବୋଧସଃ	ବେଧସୋଃ	ବେଧସାମ୍
ସପ୍ତମୀ	ବେଧସି	ବେଧସୋଃ	ବେଧଃସୁ
ସମ୍ବୋଧନ	ବେଧଃ	ବେଧସୌ	ବେଧସଃ

ଚନ୍ଦ୍ରମସ୍, ପୁରୋଧସ୍ (ପୁରୋହିତ), ପ୍ରଚେତସ୍ (ବରୁଣ), ଦୁଷ୍ଟମନସ୍, ଦୁର୍ମେଧସ୍ ଓ ଦ୍ୱିଶିରସ୍ ପ୍ରଭୃତ ଶବ୍ଦର ରୂପ ବେଧସ୍ ଶବ୍ଦର ରୂପ ପରି ।

ବିଦ୍ୱସ୍ (ପଣ୍ଡିତ) ✓

	ଏକବଚନ	ଦ୍ୱିବଚନ	ବହୁବଚନ
ପ୍ରଥମା	ବିଦ୍ୱାନ୍	ବିଦ୍ୱାଂସୌ	ବିଦ୍ୱାଂସଃ
ଦ୍ୱିତୀୟା	ବିଦ୍ୱାଂସମ୍	ବିଦ୍ୱାଂସୌ	ବିଦୁଷଃ
ତୃତୀୟା	ବିଦୁଷା	ବିଦ୍ୱଦ୍ଭ୍ୟାମ୍	ବିଦ୍ୱଦ୍ଭିଃ

	ଏକବଚନ	ଦ୍ୱିବଚନ	ବହୁବଚନ
ଚତୁର୍ଥୀ	ବିଦୁଷେ	ବିଦ୍ୱଦ୍ଭ୍ୟାମ୍	ବିଦ୍ୱଦ୍ଭ୍ୟଃ
ପଞ୍ଚମୀ	ବିଦୁଷଃ	ବିଦ୍ୱଦ୍ଭ୍ୟାମ୍	ବିଦ୍ୱଦ୍ଭ୍ୟଃ
ଷଷ୍ଠୀ	ବିଦୁଷଃ	ବିଦୁଷୋଃ	ବିଦୁଷାମ୍
ସପ୍ତମୀ	ବିଦୁଷି	ବିଦୁଷୋଃ	ବିଦ୍ୱତ୍ସୁ
ସମ୍ବୋଧନ	ବିଦ୍ୱନ୍	ବିଦ୍ୱାଂସୌ	ବିଦ୍ୱାଂସଃ

ଗରୀୟସ୍ (ଅଧିକ ଗୁରୁ)

ପ୍ରଥମା	ଗରୀୟାନ୍	ଗରୀୟାଂସୌ	ଗରୀୟାଂସଃ
ଦ୍ୱିତୀୟା	ଗରୀୟାଂସମ୍	ଗରୀୟାଂସୌ	ଗରୀୟସଃ
ସମ୍ବୋଧନ	ଗରୀୟନ୍	ଗରୀୟାଂସୌ	ଗରୀୟାଂସଃ

ଅନ୍ୟ ବିଭକ୍ତିମାନଙ୍କରେ ବେଧସ୍ ଶବ୍ଦର ରୂପ ପରି ।

ଲଘୀୟସ୍, ମହୀୟସ୍, କନୀୟସ୍, ଜ୍ୟାୟସ୍ ଓ ଶ୍ରେୟସ୍ ପ୍ରଭୃତି ଶବ୍ଦର ରୂପ ଗରୀୟସ୍ ଶବ୍ଦର ରୂପ ପରି ।

ପ୍ରଶ୍ନ

୧ । ସଂସ୍କୃତରେ ଅନୁବାଦ କର—ରାମ ଆଜି ଦୋକାନକୁ ଯାଇଥିଲା । ସୂର୍ଯ୍ୟଙ୍କ କିରଣ ରୋଗର ଶତ୍ରୁ । ବୁଢ଼ା ଲୋକଟିର ନିର୍ଲଜ୍ଜ ପ୍ରାଣ ଯାଉ ନାହିଁ । କୋଇଁକି ଶ୍ୱଶୁର ଭଲପାଏ । ବେପାରୀମାନେ ଦିବାବେଳେ ଚୋରକୁ ଦେଖିଲେ । ହନୁମାନକୁ ଅସୁରମାନେ ଧରିଥିଲେ । ପଥର ଉପରେ ଯୁବକ ଦୁଇଟି ବସିଅଛନ୍ତି । ବ୍ରହ୍ମାଙ୍କ ପୁଅ ନାରଦ ସ୍ୱର୍ଗକୁ ଗଲେ । ଦୁଷ୍ଟମନା ଲୋକମାନେ ପାପୀ ଅଟନ୍ତି ।

୨ । ସଂଶୋଧନ କର—ପଥେ ବଣିକାଃ ଗଚ୍ଛନ୍ତୁ । ପୁରୋଧାସ୍ୟାଃ ଉପଦେଶାନ୍ ଶୃଣୁ । ଗୁଣବତାନ୍ ନରାନ୍ ଆହ୍ୱୟସ୍ୱ । ରାଜା ନରାନ୍ ଶାସନ୍ ଆନନ୍ଦିତଂ ଭବତି । ଭାନୁଷ୍ୟ ତାପଃ ପ୍ରଖରମ୍ । ବ୍ୟାଧଃ ପକ୍ଷିନାଂ ପ୍ରାଣଂ ହନ୍ତୁ । ହନୁମାନସ୍ୟ ପିତା ପବନଃ । ଶ୍ୱାନଃ ଗର୍ଜତି ।

ସ୍ତ୍ରୀଲିଙ୍ଗ (ବିଶେଷ୍ୟ ଓ ବିଶେଷଣ)

ସ୍ୱରାନ୍ତ ଶବ୍ଦ—'ଆ' କାରାନ୍ତ

ଲତା

	ଏକବଚନ	ଦ୍ୱିବଚନ	ବହୁବଚନ
ପ୍ରଥମା	ଲତା	ଲତେ	ଲତାଃ
ଦ୍ୱିତୀୟା	ଲତାମ୍	ଲତେ	ଲତାଃ
ତୃତୀୟା	ଲତୟା	ଲତାଭ୍ୟାମ୍	ଲତାଭିଃ
ଚତୁର୍ଥୀ	ଲତାୟୈ	ଲତାଭ୍ୟାମ୍	ଲତାଭ୍ୟଃ
ପଞ୍ଚମୀ	ଲତାୟାଃ	ଲତାଭ୍ୟାମ୍	ଲତାଭ୍ୟଃ
ଷଷ୍ଠୀ	ଲତାୟାଃ	ଲତୟୋଃ	ଲତାନାମ୍
ସପ୍ତମୀ	ଲତାୟାମ୍	ଲତୟୋଃ	ଲତାସୁ
ସମ୍ବୋଧନ	ଲତେ	ଲତେ	ଲତାଃ

ବିଦ୍ୟା, ମୁଦ୍ରା, ଦେବତା, ମେଧା, ଚନ୍ଦ୍ରା, ଲଜ୍ଜା, ଯାତ୍ରା, ଅମ୍ବା, କଥା, ଶ୍ରଦ୍ଧା, ଜିଗୀଷା, ବୁଭୁକ୍ଷା, ଦୁଷ୍ଟା, କୃହିମା, ସୁଯୋଗ୍ୟା, ପଣ୍ଡିମା ଓ ପବିତ୍ରା ପ୍ରଭୃତି ଶବ୍ଦର ରୂପ ଲତା ଶବ୍ଦର ରୂପ ପରି ।

ଅମ୍ବା (ମା) ଶବ୍ଦର ରୂପ ଲତା ଶବ୍ଦର ରୂପ ପରି ହେଲେ ମଧ୍ୟ ସମ୍ବୋଧନରେ ଅମ୍ବ ଅମ୍ବେ ଅମ୍ବାଃ ହୁଏ ।

ବର୍ଷା (ବର୍ଷାଋତୁ), ସିକତା (ବାଲୁକା) ଓ ସମା (ବର୍ଷ) ବହୁବଚନାନ୍ତ

	ବର୍ଷା	ସିକତା	ସମା
ପ୍ରଥମା	ବର୍ଷାଃ	ସିକତାଃ	ସମାଃ
ଦ୍ୱିତୀୟା	ବର୍ଷାଃ	ସିକତାଃ	ସମାଃ
ତୃତୀୟା	ବର୍ଷାଭିଃ	ସିକତାଭିଃ	ସମାଭିଃ
ଚତୁର୍ଥୀ	ବର୍ଷାଭ୍ୟଃ	ସିକତାଭ୍ୟଃ	ସମାଭ୍ୟଃ
ପଞ୍ଚମୀ	ବର୍ଷାଭ୍ୟଃ	ସିକତାଭ୍ୟଃ	ସମାଭ୍ୟଃ
ଷଷ୍ଠୀ	ବର୍ଷାଣାମ୍	ସିକତାନାମ୍	ସମାନାମ୍

ସପ୍ତମୀ	ବର୍ଷାସୁ	ସିକତାସୁ	ସମାସୁ
ସମ୍ବୋଧନ	ବର୍ଷାଃ	ସିକତାଃ	ସମାଃ

'ଇ' କାରାନ୍ତ

ମତି (ବୁଦ୍ଧି)

	ଏକବଚନ	ଦ୍ୱିବଚନ	ବହୁବଚନ
ପ୍ରଥମା	ମତିଃ	ମତୀ	ମତୟଃ
ଦ୍ୱିତୀୟା	ମତିମ୍	ମତୀ	ମତୀଃ
ତୃତୀୟା	ମତ୍ୟା	ମତିଭ୍ୟାମ୍	ମତିଭିଃ
ଚତୁର୍ଥୀ	ମତ୍ୟୈ, ମତୟେ	ମତିଭ୍ୟାମ୍	ମତିଭ୍ୟଃ
ପଞ୍ଚମୀ	ମତ୍ୟାଃ, ମତେଃ	ମତିଭ୍ୟାମ୍	ମତିଭ୍ୟଃ
ଷଷ୍ଠୀ	ମତ୍ୟାଃ, ମତେଃ	ମତ୍ୟୋଃ	ମତୀନାମ୍
ସପ୍ତମୀ	ମତ୍ୟାମ୍, ମତୌ	ମତ୍ୟୋଃ	ମତିଷୁ
ସମ୍ବୋଧନ	ମତେ	ମତୀ	ମତୟଃ

ଗତି, ବୁଦ୍ଧି, ଭୂମି, ସ୍ଥିତି, ଜାତି, ଭୂତି, ହାନି, ରାଜି, କାନ୍ତି, ପ୍ରାପ୍ତି, ଶାନ୍ତି, ପ୍ରୀତି, ନୀତି ଓ ଯୁବତି ପ୍ରଭୃତି ଶବ୍ଦର ରୂପ ମତି ଶବ୍ଦର ରୂପ ପରି ।

'ଈ' କାରାନ୍ତ

ନଦୀ

ପ୍ରଥମା	ନଦୀ	ନଦ୍ୟୌ	ନଦ୍ୟଃ
ଦ୍ୱିତୀୟା	ନଦୀମ୍	ନଦ୍ୟୌ	ନଦୀଃ
ତୃତୀୟା	ନଦ୍ୟା	ନଦୀଭ୍ୟାମ୍	ନଦୀଭିଃ
ଚତୁର୍ଥୀ	ନଦ୍ୟୈ	ନଦୀଭ୍ୟାମ୍	ନଦୀଭ୍ୟଃ
ପଞ୍ଚମୀ	ନଦ୍ୟାଃ	ନଦୀଭ୍ୟାମ୍	ନଦୀଭ୍ୟଃ
ଷଷ୍ଠୀ	ନଦ୍ୟାଃ	ନଦ୍ୟୋଃ	ନଦୀନାମ୍
ସପ୍ତମୀ	ନଦ୍ୟାମ୍	ନଦ୍ୟୋଃ	ନଦୀଷୁ
ସମ୍ବୋଧନ	ନଦି	ନଦ୍ୟୌ	ନଦ୍ୟଃ

ଦେବୀ, ଜନନୀ, ସଖୀ, * ଗୌରୀ, ନାରୀ, ପତ୍ନୀ, ଶ୍ରୀମତୀ, ଗୁଣବତୀ, ପ୍ରେୟସୀ, କୃତବତୀ, ଗଚ୍ଛନ୍ତୀ, ପଠନ୍ତୀ, ଇଚ୍ଛତୀ, କୁର୍ବତୀ, ଦଦତୀ, ଲଘ୍ବୀ, ବାଣୀ, ରାଜ୍ଞୀ, ଗୁର୍ବୀ ଓ ଯୁବତୀ ପ୍ରଭୃତି ଶବ୍ଦର ରୂପ ନଦୀ ଶବ୍ଦର ରୂପ ପରି ।

ଲକ୍ଷ୍ମୀ, ତନ୍ତ୍ରୀ (ବୀଣା) ଓ ତରୀ ଶବ୍ଦର ରୂପ ନଦୀ ଶବ୍ଦର ରୂପ ପରି ହେଲେ ମଧ୍ୟ ପ୍ରଥମା ଏକବଚନରେ 'ଃ' ହୁଏ, ଯଥା—ଲକ୍ଷ୍ମୀଃ, ତନ୍ତ୍ରୀଃ, ତରୀଃ ।

ସ୍ତ୍ରୀ (ସ୍ତ୍ରୀଲୋକ, ଭାର୍ଯ୍ୟା)

	ଏକବଚନ	ଦ୍ୱିବଚନ	ବହୁବଚନ
ପ୍ରଥମା	ସ୍ତ୍ରୀ	ସ୍ତ୍ରିୟୌ	ସ୍ତ୍ରିୟଃ
ଦ୍ୱିତୀୟା	ସ୍ତ୍ରିୟମ୍, ସ୍ତ୍ରୀମ୍	ସ୍ତ୍ରିୟୌ	ସ୍ତ୍ରିୟଃ, ସ୍ତ୍ରୀଃ
ତୃତୀୟା	ସ୍ତ୍ରିୟା	ସ୍ତ୍ରୀଭ୍ୟାମ୍	ସ୍ତ୍ରୀଭିଃ
ଚତୁର୍ଥୀ	ସ୍ତ୍ରିୟୈ	ସ୍ତ୍ରୀଭ୍ୟାମ୍	ସ୍ତ୍ରୀଭ୍ୟଃ
ପଞ୍ଚମୀ	ସ୍ତ୍ରିୟାଃ	ସ୍ତ୍ରୀଭ୍ୟାମ୍	ସ୍ତ୍ରୀଭ୍ୟଃ
ଷଷ୍ଠୀ	ସ୍ତ୍ରିୟାଃ	ସ୍ତ୍ରିୟୋଃ	ସ୍ତ୍ରୀଣାମ୍
ସପ୍ତମୀ	ସ୍ତ୍ରିୟାମ୍	ସ୍ତ୍ରିୟୋଃ	ସ୍ତ୍ରୀଷୁ
ସମ୍ବୋଧନ	ସ୍ତ୍ରି	ସ୍ତ୍ରିୟୌ	ସ୍ତ୍ରିୟଃ

'ଉ' କାରାନ୍ତ

ଧେନୁ (ଗାଈ)

ପ୍ରଥମା	ଧେନୁଃ	ଧେନୂ	ଧେନବଃ
ଦ୍ୱିତୀୟା	ଧେନୁମ୍	ଧେନୂ	ଧେନୂଃ
ତୃତୀୟା	ଧେନ୍ୱା	ଧେନୁଭ୍ୟାମ୍	ଧେନୁଭିଃ
ଚତୁର୍ଥୀ	ଧେନ୍ୱୈ, ଧେନବେ	ଧେନୁଭ୍ୟାମ୍	ଧେନୁଭ୍ୟଃ
ପଞ୍ଚମୀ	ଧେନ୍ୱାଃ, ଧେନୋଃ	ଧେନୁଭ୍ୟାମ୍	ଧେନୁଭ୍ୟଃ
ଷଷ୍ଠୀ	ଧେନ୍ୱାଃ, ଧେନୋଃ	ଧେନ୍ୱୋଃ	ଧେନୂନାମ୍

* ନଦୀ ଶବ୍ଦର ରୂପରେ ଯେଉଁ ଯେଉଁ ସ୍ଥାନରେ 'ଦ୍ୟ' ହୋଇଅଛି, ସେହି ସେହି ସ୍ଥାନରେ ଗୌରୀ ଓ ନାରୀ ପ୍ରଭୃତି ଶବ୍ଦର ରୂପରେ 'ର୍ୟ' ନ ହୋଇ 'ର୍ଯ୍ୟ' ହେବ ।

	ଏକବଚନ	ଦ୍ୱିବଚନ	ବହୁବଚନ
ସପ୍ତମୀ	ଧେନ୍ୱାମ୍,ଧେନୌ	ଧେନ୍ୱୋଃ	ଧେନୁଷୁ
ସମ୍ବୋଧନ	ଧେନୋ	ଧେନୂ	ଧେନବଃ

ରଜ୍ଜୁ (ଦଉଡ଼ି), ଚଞ୍ଚୁ (ଥଣ୍ଟ), ରେଣୁ (ଧୂଳି), ଲଘୁ, ଗୁରୁ, ସାଧୁ ଓ ତନୁ ପ୍ରଭୃତି ଶବ୍ଦର ରୂପ ଧେନୁ ଶବ୍ଦର ରୂପ ପରି ।

'ଊ' କାରାନ୍ତ

ବଧୂ (ବୋହୂ)

ପ୍ରଥମା	ବଧୂଃ	ବଧ୍ୱୌ	ବଧ୍ୱଃ
ଦ୍ୱିତୀୟା	ବଧୂମ୍	ବଧ୍ୱୌ	ବଧୂଃ
ତୃତୀୟା	ବଧ୍ୱା	ବଧୂଭ୍ୟାମ୍	ବଧୂଭିଃ
ଚତୁର୍ଥୀ	ବଧ୍ୱୈ	ବଧୂଭ୍ୟାମ୍	ବଧୂଭ୍ୟଃ
ପଞ୍ଚମୀ	ବଧ୍ୱାଃ	ବଧୂଭ୍ୟାମ୍	ବଧୂଭ୍ୟଃ
ଷଷ୍ଠୀ	ବଧ୍ୱାଃ	ବଧ୍ୱୋଃ	ବଧୂନାମ୍
ସପ୍ତମୀ	ବଧ୍ୱାମ୍	ବଧ୍ୱୋଃ	ବଧୂଷୁ
ସମ୍ବୋଧନ	ବଧୁ	ବଧ୍ୱୌ	ବଧ୍ୱଃ

ତନୂ, ଚଞ୍ଚୂ ଓ ଶ୍ୱଶ୍ରୂ (ଶାଶୁ) ଶବ୍ଦର ରୂପ ବଧୂ ଶବ୍ଦର ରୂପ ପରି ।

ଭୂ (ପୃଥିବୀ)

ପ୍ରଥମା	ଭୂଃ	ଭୁବୌ	ଭୁବଃ
ଦ୍ୱିତୀୟା	ଭୁବମ୍	ଭୁବୌ	ଭୁବଃ
ତୃତୀୟା	ଭୁବା	ଭୂଭ୍ୟାମ୍	ଭୂଭିଃ
ଚତୁର୍ଥୀ	ଭୁବୈ, ଭୁବେ	ଭୂଭ୍ୟାମ୍	ଭୂଭ୍ୟଃ
ପଞ୍ଚମୀ	ଭୁବାଃ, ଭୁବଃ	ଭୂଭ୍ୟାମ୍	ଭୂଭ୍ୟଃ
ଷଷ୍ଠୀ	ଭୁବାଃ, ଭୁବଃ	ଭୁବୋଃ	ଭୁବାମ୍,ଭୂନାମ୍
ସପ୍ତମୀ	ଭୁବାମ୍, ଭୁବି	ଭୁବୋଃ	ଭୂଷୁ
ସମ୍ବୋଧନ	ଭୂଃ	ଭୁବୌ	ଭୁବଃ

'ଋ' କାରାନ୍ତ

ମାତୃ, ଦୁହିତୃ (ଝିଅ), ଯାତୃ (ଯା) ଓ ନନାନ୍ଦୃ (ନଣନ୍ଦ) ପ୍ରଭୃତି ଶବ୍ଦର ରୂପ ପିତୃ ଶବ୍ଦର ରୂପ ପରି ହେଲେ ମଧ୍ୟ ଦ୍ୱିତୀୟା ବିଭକ୍ତିବହୁବଚନରେ 'ନ୍' ସ୍ଥାନରେ 'ଃ' ହୁଏ । ଯଥା – ମାତୄଃ ଓ ଦୁହିତୄଃ ଇତ୍ୟାଦି ।

ସ୍ୱସୃ (ଭଉଣୀ) ଶବ୍ଦର ରୂପ ଦାତୃ ଶବ୍ଦର ରୂପ ପରି; ମାତ୍ର ଦ୍ୱିତୀୟା ବିଭକ୍ତିବହୁବଚନରେ 'ନ୍' ସ୍ଥାନରେ 'ଃ' ହୁଏ । ଯଥା – ସ୍ୱସୄଃ ।

'ଔ' କାରାନ୍ତ

ଗୋ (ଗୋରୁ, ଗାଈ)

(ଗୋ ଶବ୍ଦର ରୂପ ପୁଂଲିଙ୍ଗ ଓ ସ୍ତ୍ରୀ ଲିଙ୍ଗରେ ସମାନ)

	ଏକବଚନ	ଦ୍ୱିବଚନ	ବହୁବଚନ
ପ୍ରଥମା	ଗୌଃ	ଗାବୌ	ଗାବଃ
ଦ୍ୱିତୀୟା	ଗାମ୍	ଗାବୌ	ଗାଃ
ତୃତୀୟା	ଗବା	ଗୋଭ୍ୟାମ୍	ଗୋଭିଃ
ଚତୁର୍ଥୀ	ଗବେ	ଗୋଭ୍ୟାମ୍	ଗୋଭ୍ୟଃ
ପଞ୍ଚମୀ	ଗୋଃ	ଗୋଭ୍ୟାମ୍	ଗୋଭ୍ୟଃ
ଷଷ୍ଠୀ	ଗୋଃ	ଶବୋଃ	ଗବାମ୍
ସପ୍ତମୀ	ଗବି	ଗବୋଃ	ଗୋଷୁ
ସମ୍ବୋଧନ	ଗୌଃ	ଗାବୌ	ଗାବଃ

ହସନ୍ତ ଶବ୍ଦ—'ଚ୍' କାରାନ୍ତ

ବାଚ୍ (ବାକ୍ୟ)

ପ୍ରଥମା	ବାକ୍	ବାଚୌ	ବାଚଃ
ଦ୍ୱିତୀୟା	ବାଚମ୍	ବାଚୌ	ବାଚଃ
ତୃତୀୟା	ବାଚା	ବାଗ୍‌ଭ୍ୟାମ୍	ବାଗ୍‌ଭିଃ
ଚତୁର୍ଥୀ	ବାଚେ	ବାଗ୍‌ଭ୍ୟାମ୍	ବାଗ୍‌ଭ୍ୟଃ
ପଞ୍ଚମୀ	ଦାଚଃ	ବାଗ୍‌ଭ୍ୟାମ୍	ବାଗ୍‌ଭ୍ୟଃ
ଷଷ୍ଠୀ	ବାଚଃ	ବାଚୋଃ	ବାଚାମ୍

	ଏକବଚନ	ଦ୍ୱିବଚନ	ବହୁବଚନ
ସପ୍ତମୀ	ବାଚି	ବାଚୋଃ	ବାକ୍ଷୁ
ସମ୍ବୋଧନ	ବାକ୍	ବାଚୌ	ବାଚଃ

ତ୍ୱଚ୍ (ଚର୍ମ) ଓ ରୁଚ୍(ଦୀପ୍ତି) ପ୍ରଭୃତି ଶବ୍ଦର ରୂପ ବାଚ୍ ଶବ୍ଦର ରୂପ ପରି।

'ତ୍' କାରାନ୍ତ

ସରିତ୍ (ନଦୀ), ଯୋଷିତ୍ (ସ୍ତ୍ରୀ) ଓ ବିଦ୍ୟୁତ୍ ପ୍ରଭୃତି ଶବ୍ଦର ରୂପ ଭୂଭୃତ୍ ଶବ୍ଦର ରୂପ ପରି । ଯଥା—ସରିତ୍ ସରିତୌ ସରିତଃ ଇତ୍ୟାଦି ।

'ଦ୍' କାରାନ୍ତ

ବିପଦ୍, ଆପଦ୍, ସମ୍ପଦ୍ ଓ ପରିଷଦ୍ (ସଭା) ପ୍ରଭୃତି ଶବ୍ଦର ରୂପ ସୁହୃଦ୍ ଶବ୍ଦର ରୂପ ପରି । ଯଥା—ବିପଦ୍, ବିପଦୌ, ବିପଦଃ ଇତ୍ୟାଦି ।

'ପ୍' କାରାନ୍ତ 'ଅପ୍' ଓ 'ସ୍' କାରାନ୍ତ 'ସୁମନସ୍' ଶବ୍ଦ ବହୁବଚନାନ୍ତ ।

	ଅପ୍ (ଜଳ)	ସୁମନସ୍ (ଫୁଲ)
ପ୍ରଥମା	ଆପଃ	ସୁମନସଃ
ଦ୍ୱିତୀୟା	ଅପଃ	ସୁମନସଃ
ତୃତୀୟା	ଅଦ୍ଭିଃ	ସୁମନୋଭିଃ
ଚତୁର୍ଥୀ	ଅଦ୍ଭ୍ୟଃ	ସୁମନୋଭ୍ୟଃ
ପଞ୍ଚମୀ	ଅଦ୍ଭ୍ୟଃ	ସୁମନୋଭ୍ୟଃ
ଷଷ୍ଠୀ	ଅପାମ୍	ସୁମନସାମ୍
ସପ୍ତମୀ	ଅପ୍ସୁ	ସୁମନଃସୁ
ସମ୍ବୋଧନ	ଆପଃ	ସୁମନସଃ

*ଅପ୍ସରସ୍ (ସ୍ୱର୍ଗର ନର୍ତ୍ତକୀ) ଶବ୍ଦର ରୂପ ବେଧସ୍ ଶବ୍ଦର ରୂପ ପରି ।

---

*'ସ୍ତ୍ରିୟାଂ ବହୁଷ୍ୱପ୍ସରସଃ' ଇତି ଅମରକୋଷେ; ମାତ୍ର 'ସ୍ତ୍ରିୟାଂ ବହୁଷ୍ୱପ୍ସରସଃ ସ୍ୟାଦେକତ୍ୱେ ଅପ୍ସରାଃ ଅପି' ଇତି ଶବ୍ଦାର୍ଣ୍ଣବେ ଏବଂ 'ମାତା ମେ ମେନକା ନାମ ବ୍ରହ୍ମଯୋନିର୍ବରାପ୍ସରାଃ' ଇତି ମହାଭାରତେ, ଏଣୁ ଅପ୍ସରସ୍ ଶବ୍ଦବିଷୟରେ ବିଭିନ୍ନ ମତ ଓ ପ୍ରୟୋଗ ଥିବାରୁ ଉକ୍ତ ଶବ୍ଦ କେବଳ ବହୁବଚନାନ୍ତ ନୁହେଁ ।

'ଶ୍' କାରାନ୍ତ

ଦିଶ୍ (ଦିଗ)

	ଏକବଚନ	ଦ୍ୱିବଚନ	ବହୁବଚନ
ପ୍ରଥମା	ଦିକ୍	ଦିଶୌ	ଦିଶଃ
ଦ୍ୱିତୀୟା	ଦିଶମ୍	ଦିଶୌ	ଦିଶଃ
ତୃତୀୟା	ଦିଶା	ଦିଗ୍ଭ୍ୟାମ୍	ଦିଗ୍ଭିଃ
ଚତୁର୍ଥୀ	ଦିଶେ	ଦିଗ୍ଭ୍ୟାମ୍	ଦିଗ୍ଭ୍ୟଃ
ପଞ୍ଚମୀ	ଦିଶଃ	ଦିଗ୍ଭ୍ୟାମ୍	ଦିଗ୍ଭ୍ୟଃ
ଷଷ୍ଠୀ	ଦିଶଃ	ଦିଶୋଃ	ଦିଶାମ୍
ସପ୍ତମୀ	ଦିଶି	ଦିଶୋଃ	ଦିକ୍ଷୁ
ସମ୍ବୋଧନ	ଦିକ୍	ଦିଶୌ	ଦିଶଃ

ଆଶିସ୍ (ଆଶୀର୍ବାଦ)

	ଏକବଚନ	ଦ୍ୱିବଚନ	ବହୁବଚନ
ପ୍ରଥମା	ଆଶୀଃ	ଆଶିଷୌ	ଆଶିଷଃ
ଦ୍ୱିତୀୟା	ଆଶିଷମ୍	ଆଶିଷୌ	ଆଶିଷଃ
ତୃତୀୟା	ଆଶିଷା	ଆଶୀର୍ଭ୍ୟାମ୍	ଆଶୀର୍ଭିଃ
ଚତୁର୍ଥୀ	ଆଶିଷେ	ଆଶୀର୍ଭ୍ୟାମ୍	ଆଶୀର୍ଭ୍ୟଃ
ପଞ୍ଚମୀ	ଆଶିଷଃ	ଆଶୀର୍ଭ୍ୟାମ୍	ଆଶୀର୍ଭ୍ୟଃ
ଷଷ୍ଠୀ	ଆଶିଷଃ	ଆଶିଷୋଃ	ଆଶିଷାମ୍
ସପ୍ତମୀ	ଆଶିଷି	ଆଶିଷୋଃ	ଆଶୀଃଷୁ
ସମ୍ବୋଧନ	ଆଶୀଃ	ଆଶିଷୌ	ଆଶିଷଃ

ପ୍ରଶ୍ନ

୧ । ସଂସ୍କୃତରେ ଅନୁବାଦ କର :—ବର୍ଷାଋତୁରେ ନଈରେ ବନ୍ୟା ଆସେ । ଏବର୍ଷ ଅତିବୃଷ୍ଟି ପାଇଁ ଶସ୍ୟହାନି ଘଟିବ । ରାତିର ଶୋଭା ଅତିରମଣୀୟ ହୋଇଅଛି । ସ୍ତ୍ରୀଲୋକମାନେ ସନ୍ଧ୍ୟାବେଳେ ନଈରୁ ପାଣି ଆଣିଥିଲେ । ଗଉଡ଼ ଗାଈ ଦୁଇଟିକୁ ଦଉଡ଼ିରେ ବାନ୍ଧୁଅଛି ।

ସୀ ଅମାନେ ମା'ମାନଙ୍କୁ ଦେଖି ଖୁସି ହୁଅନ୍ତି । ବିପଦରେ ଭଗବାନ୍ ସହାୟକ ହେବେ । ରାମ ମା'ମାନଙ୍କୁ ପ୍ରଣାମ କରି ବନକୁ ଗଲେ । ଭଉଣୀମାନେ ଏକାଠି ସିନେମା (ଚଳଚିତ୍ର) ଦେଖୁଅଛନ୍ତି ।

୨ । ସଂଶୋଧନ କର:—ଅପଂ ପିବ । ଅପ୍ସରାଣାଂ ଶୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟ ତୁଳନା ନାସ୍ତି । ଆପଦାତ୍ ରକ୍ଷ ହରି । ବାଲାନାଂ ବାକ୍ ମଧୁରମ୍ । ସରିତାନାଂ ଅପାଃ ନିର୍ମଳାଃ ।

କ୍ଲୀବଲିଙ୍ଗ (ବିଶେଷ୍ୟ ଓ ବିଶେଷଣ)

ସ୍ୱରାନ୍ତ ଶବ୍ଦ—'ଅ' କାରାନ୍ତ

ଫଳ

	ଏକବଚନ	ଦ୍ୱିବଚନ	ବହୁବଚନ
ପ୍ରଥମା	ଫଳମ୍	ଫଳେ	ଫଳାନି
ଦ୍ୱିତୀୟା	ଫଳମ୍	ଫଳେ	ଫଳାନି
ସମ୍ବୋଧନ	ଫଳ	ଫଳେ	ଫଳାନି

ଅନ୍ୟ ବିଭକ୍ତିମାନଙ୍କରେ ନର ଶବ୍ଦର ରୂପ ପରି ।

ମିତ୍ର (ବନ୍ଧୁ), କଳତ୍ର (ସ୍ତ୍ରୀ), ଅପତ୍ୟ (ପୁଅଝିଅ), ପତ୍ର, ପୁଷ୍ପ, ଗମନ, ରୋଦନ, ପାଣ୍ଡିତ୍ୟ, ମହତ୍ତ୍ୱ, ଗୀତ, ସ୍ମିତ ଓ କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ପ୍ରଭୃତି ଶବ୍ଦର ରୂପ ଫଳ ଶବ୍ଦର ରୂପ ପରି ।

'ଇ' କାରାନ୍ତ

ବାରି (ଜଳ)

ପ୍ରଥମା	ବାରି	ବାରିଣୀ	ବାରୀଣି
ଦ୍ୱିତୀୟା	ବାରି	ବାରିଣୀ	ବାରୀଣି
ତୃତୀୟା	ବାରିଣା	ବାରିଭ୍ୟାମ୍	ବାରିଭିଃ
ଚତୁର୍ଥୀ	ବାରିଣେ	ବାରିଭ୍ୟାମ୍	ବାରିଭ୍ୟଃ

	ଏକବଚନ	ଦ୍ୱିବଚନ	ବହୁବଚନ
ପଞ୍ଚମୀ	ବାରିଣଃ	ବାରିଭ୍ୟାମ୍	ବାରିଭ୍ୟଃ
ଷଷ୍ଠୀ	ବାରିଣଃ	ବାରିଣୋଃ	ବାରୀଣାମ୍
ସପ୍ତମୀ	ବାରିଣି	ବାରିଣୋଃ	ବାରିଷୁ
ସମ୍ବୋଧନ	ବାରେ, ବାରି	ବାରିଣୀ	ବାରୀଣି

ନିମ୍ନଲିଖିତ 'ଇ' କାରାନ୍ତ କ୍ଲୀବଲିଙ୍ଗ ଶବ୍ଦମାନଙ୍କ ବ୍ୟତୀତ ଅନ୍ୟ 'ଇ' କାରାନ୍ତ କ୍ଲୀବଲିଙ୍ଗ ଶବ୍ଦମାନଙ୍କର ରୂପ ବାରି ଶବ୍ଦର ରୂପ ପରି ।

ଅକ୍ଷି (ଆଖି)

ପ୍ରଥମା	ଅକ୍ଷି	ଅକ୍ଷିଣୀ	ଅକ୍ଷୀଣି
ଦ୍ୱିତୀୟା	ଅକ୍ଷି	ଅକ୍ଷିଣୀ	ଅକ୍ଷୀଣି
ତୃତୀୟା	ଅକ୍ଷ୍ଣା	ଅକ୍ଷିଭ୍ୟାମ୍	ଅକ୍ଷିଭିଃ
ଚତୁର୍ଥୀ	ଅକ୍ଷ୍ଣେ	ଅକ୍ଷିଭ୍ୟାମ୍	ଅକ୍ଷିଭ୍ୟଃ
ପଞ୍ଚମୀ	ଅକ୍ଷ୍ଣଃ	ଅକ୍ଷିଭ୍ୟାମ୍	ଅକ୍ଷିଭ୍ୟଃ
ଷଷ୍ଠୀ	ଅକ୍ଷ୍ଣଃ	ଅକ୍ଷ୍ଣୋଃ	ଅକ୍ଷ୍ଣାମ୍
ସପ୍ତମୀ	ଅକ୍ଷ୍ଣି, ଅକ୍ଷଣି	ଅକ୍ଷ୍ଣୋଃ	ଅକ୍ଷିଷୁ
ସମ୍ବୋଧନ	ଅକ୍ଷେ, ଅକ୍ଷି	ଅକ୍ଷିଣୀ	ଅକ୍ଷୀଣି

ଦଧି, ଅସ୍ଥି ଓ ସକ୍ଥି ଶବ୍ଦର ରୂପ ଅକ୍ଷି ଶବ୍ଦର ରୂପ ପରି ।

'ଉ' କାରାନ୍ତ

ମଧୁ (ମହୁ, ମଦ୍ୟ)

ପ୍ରଥମା	ମଧୁ	ମଧୁନୀ	ମଧୂନି
ଦ୍ୱିତୀୟା	ମଧୁ	ମଧୁନୀ	ମଧୂନି
ତୃତୀୟା	ମଧୁନା	ମଧୁଭ୍ୟାମ୍	ମଧୁଭିଃ
ଚତୁର୍ଥୀ	ମଧୁନେ	ମଧୁଭ୍ୟାମ୍	ମଧୁଭ୍ୟଃ
ପଞ୍ଚମୀ	ମଧୁନଃ	ମଧୁଭ୍ୟାମ୍	ମଧୁଭ୍ୟଃ
ଷଷ୍ଠୀ	ମଧୁନଃ	ମଧୁନୋଃ	ମଧୂନାମ୍
ସପ୍ତମୀ	ମଧୁନି	ମଧୁନୋଃ	ମଧୁଷୁ
ସମ୍ବୋଧନ	ମଧୋ, ମଧୁ	ମଧୁନୀ	ମଧୂନି

ବସ୍ତୁ (ପଦାର୍ଥ), ଅଶ୍ରୁ (ଲୁହ), ଅମ୍ବୁ (ଜଳ), ଶ୍ମଶ୍ରୁ (ଦାଢ଼ି), ଜାନୁ (ଆଣ୍ଠୁ), ତନୁ (କ୍ଷୀଣ), ଗୁରୁ, ଗୃରୁ ଓ ଲଘୁ ପ୍ରଭୃତ ଶବ୍ଦର ରୂପ ମଧୁ ଶବ୍ଦର ରୂପପରି ।

ହସନ୍ତ ଶବ୍ଦ—'ତ୍' କାରାନ୍ତ

ଗଚ୍ଛତ୍

୧ମା, ୨ୟା ଓ ସମ୍ବୋଧନ-ଗଚ୍ଛତ୍ ଗଚ୍ଛନ୍ତୀ ଗଚ୍ଛନ୍ତ । ତୃତୀୟାଠାରୁ ପୁଂଲିଙ୍ଗପରି ।

ଶ୍ରୀମତ୍

୧ମା; ୨ୟା ଓ ସମ୍ବୋଧନ-ଶ୍ରୀମତ୍ ଶ୍ରୀମତୀ ଶ୍ରୀମନ୍ତ । ତୃତୀୟାଠାରୁ ପୁଂଲିଙ୍ଗପରି

ଦଦତ୍

୧ମା, ୨ୟା ଓ ସମ୍ବୋଧନ-ଦଦତ୍ ଦଦତୀ ଦଦନ୍ତ, ଦଦତ । ତୃତୀୟାଠାରୁ ପୁଂଲିଙ୍ଗ ପରି ।

ମହତ୍

୧ମା, ୨ୟା ଓ ସମ୍ବୋଧନ-ମହତ୍ ମହତୀ ମହାନ୍ତ । ତୃତୀୟାଠାରୁ ପୁଂଲିଙ୍ଗପରି ।

'ନ୍' କାରାନ୍ତ

ନାମନ୍ (ନାମ)

	ଏକବଚନ	ଦ୍ୱିବଚନ	ବହୁବଚନ
୧ମା ଓ ୨ୟା	ନାମ	ନାମ୍ନୀ, ନାମନୀ	ନାମାନି
ସମ୍ବୋଧନ	ନାମ, ନାମନ୍	ନାମ୍ନୀ, ନାମନୀ	ନାମାନି

ଅନ୍ୟ ବିଭକ୍ତିମାନଙ୍କରେ ମହିମନ୍ ଶବ୍ଦର ରୂପ ପରି ।

ଧାମନ୍, ପ୍ରେମନ୍, ଲୋମନ୍ ଓ ବ୍ୟୋମନ୍ (ଆକାଶ) ପ୍ରଭୃତ ଶବ୍ଦର ରୂପ ନାମନ୍ ଶବ୍ଦର ରୂପ ପରି ।

କର୍ମନ୍ (କାର୍ଯ୍ୟ)

୧ମା ଓ ୨ୟା	କର୍ମ	କର୍ମଣୀ	କର୍ମାଣି
ସମ୍ବୋଧନ	କର୍ମ, କର୍ମନ୍	କର୍ମଣୀ	କର୍ମାଣି

ଅନ୍ୟବିଭକ୍ତିମାନଙ୍କରେ ଆତ୍ମନ୍ ଶବ୍ଦର ରୂପ ପରି ।

ଚର୍ମନ୍, ବେଶ୍ମନ୍ (ଗୃହ), ଜନ୍ମନ୍ ଓ ଭସ୍ମନ୍ ଶବ୍ଦର ରୂପ କର୍ମନ୍ ଶବ୍ଦର ରୂପ ପରି ।

ଅହନ୍ (ଦିନ)

	ଏକବଚନ	ଦ୍ୱିବଚନ	ବହୁବଚନ
ପ୍ରଥମା	ଅହଃ	ଅହ୍ନୀ, ଅହନୀ	ଅହାନି
ଦ୍ୱିତୀୟା	ଅହଃ	ଅହ୍ନୀ, ଅହନୀ	ଅହାନି
ତୃତୀୟା	ଅହ୍ନା	ଅହୋଭ୍ୟାମ୍	ଅହୋଭିଃ
ଚତୁର୍ଥୀ	ଅହ୍ନେ	ଅହୋଭ୍ୟାମ୍	ଅହୋଭ୍ୟଃ
ପଞ୍ଚମୀ	ଅହ୍ନଃ	ଅହୋଭ୍ୟାମ୍	ଅହୋଭ୍ୟଃ
ଷଷ୍ଠୀ	ଅହ୍ନଃ	ଅହ୍ନୋଃ	ଅହ୍ନାମ୍
ସପ୍ତମୀ	ଅହ୍ନି, ଅହନି	ଅହ୍ନୋଃ	ଅହଃସୁ
ସମ୍ବୋଧନ	ଅହଃ	ଅହ୍ନୀ, ଅହନୀ	ଅହାନି

'ସ୍' କାରାନ୍ତ

ପୟସ୍ (ଜଳ)

୧ମା, ୨ୟା ଓ ସମ୍ବୋଧନ ପୟଃ ପୟସୀ ପୟାଂସି

ଅନ୍ୟ ବିଭକ୍ତିମାନଙ୍କରେ ବେ ସ୍ ଶବ୍ଦର ରୂପ ପରି ।

ମନସ୍, ଚେତସ୍, ନଭସ୍ (ଆକାଶ), ସରସ୍, ଯଶସ୍, ସ୍ରୋତସ୍, ବାସସ୍, ଶିରସ୍, ଅମ୍ଭସ୍ ଓ ଅର୍ଣ୍ଣସ୍ (ଜଳ) ପ୍ରଭୃତି ଶବ୍ଦର ରୂପ ପୟସ୍ ଶବ୍ଦର ରୂପ ପରି ।

ହବିସ୍ (ଘୃତ)

ପ୍ରଥମା	ହବିଃ	ହବିଷୀ	ହବୀଂଷି
ଦ୍ୱିତୀୟା	ହବିଃ	ହବିଷୀ	ହବୀଂଷି
ତୃତୀୟା	ହବିଷା	ହବିର୍ଭ୍ୟାମ୍	ହବିର୍ଭିଃ
ଚତୁର୍ଥୀ	ହବିଷେ	ହବିର୍ଭ୍ୟାମ୍	ହବିର୍ଭ୍ୟଃ
ପଞ୍ଚମୀ	ହବିଷଃ	ହବିର୍ଭ୍ୟାମ୍	ହବିର୍ଭ୍ୟଃ
ଷଷ୍ଠୀ	ହବିଷଃ	ହବିଷୋଃ	ହବିଷାମ୍
ସପ୍ତମୀ	ହବିଷି	ହବିଷୋଃ	ହବିଃଷୁ
ସମ୍ବୋଧନ	ହବିଃ	ହବିଷୀ	ହବୀଂଷି

ଜ୍ୟୋତିସ୍ (ତେଜ) ଓ ସର୍ପିସ୍ (ଘୃତ) ଶବ୍ଦର ରୂପ ଏହିପରି ।

ଧନୁସ୍ (ଧନୁ)

	ଏକବଚନ	ଦ୍ୱିବଚନ	ବହୁବଚନ
ପ୍ରଥମା	ଧନୁଃ	ଧନୁଷୀ	ଧନୂଂଷି
ଦ୍ୱିତୀୟା	ଧନୁଃ	ଧନୁଷୀ	ଧନୂଂଷି
ତୃତୀୟା	ଧନୁଷା	ଧନୁର୍ଭ୍ୟାମ୍	ଧନୁର୍ଭିଃ
ଚତୁର୍ଥୀ	ଧନୁଷେ	ଧନୁର୍ଭ୍ୟାମ୍	ଧନୁର୍ଭ୍ୟଃ
ପଞ୍ଚମୀ	ଧନୁଷଃ	ଧନୁର୍ଭ୍ୟାମ୍	ଧନୁର୍ଭ୍ୟଃ
ଷଷ୍ଠୀ	ଧନୁଷଃ	ଧନୁଷୋଃ	ଧନୁଷାମ୍
ସପ୍ତମୀ	ଧନୁଷି	ଧନୁଷୋଃ	ଧନୁଃଷୁ
ସମ୍ବୋଧନ	ଧନୁଃ	ଧନୁଷୀ	ଧନୂଂଷି

ଚକ୍ଷୁସ୍, ଆୟୁସ୍ ଓ ବପୁସ୍ ପ୍ରଭୃତି ଶବ୍ଦର ରୂପ ଧନୁସ୍ ଶବ୍ଦର ରୂପ ପରି ।

ପ୍ରଶ୍ନ

୧ । ସଂସ୍କୃତରେ ଅନୁବାଦ କର—ଏହି ଜିନିଷ ତୁମ ଦୋକାନ ଛଡ଼ା ଅନ୍ୟ-ଠାରେ ମିଳୁନାହିଁ । ପାଣ୍ଡବମାନେ ମାତା କୁନ୍ତୀ ଓ କଳତ୍ର ଦ୍ରୌପଦୀଙ୍କୁ ନେଇ ବଣକୁ ଯାଇଥିଲେ । ଦହିରୁ ଲହୁଣୀ ଆଣ । ଯୁବକଙ୍କର ମଧ୍ୟ ଦାଢ଼ି ପାଚିଗଲାଣି । ରାମର ମନ ପବିତ୍ର । ଧାର୍ମିକର ଯଶ ପୃଥିବୀରେ ବ୍ୟାପ୍ତ ହୁଏ । ଲକ୍ଷ୍ମଣ ଧନୁରେ ଇନ୍ଦ୍ରଜିତକୁ ମାରିଥିଲେ । ନାନା ପ୍ରଦେଶର ଲୋକେ ମହାତ୍ମାଗାନ୍ଧିଙ୍କ ଚିତାଭସ୍ମ ନେଇଥିଲେ । ଗୁଡ଼ିଏ ଫଳ ଗଛରୁ ପାଣିରେ ପଡ଼ିଥିଲା । ଗାଈର ଦୁଧ ମଧୁର ।

୨ । ସଂଶୋଧନ କର—ବାଳକସ୍ୟ ନାମଂ ପୃଚ୍ଛ । ନଭେ ନକ୍ଷତ୍ରାଃ ଶୋଭନ୍ତେ । ଶୈବ୍ୟା ! ଵପ୍ରବେଶ୍ଣଂ ଯାହି । ଅମ୍ବୁଃ ନିର୍ମଳଃ । ରାଜ୍ଞଃ ଅପତ୍ୟାଃ ଅସୁସ୍ଥାଃ ଭବନ୍ତୁ । ରାମସ୍ୟ ମନେ ଦୁଃଖଃ କଥଂ ? ପିତୁର୍ନାମଂ ନ ଗୃହ୍ଣୀୟାତ୍ । ବ୍ୟୋମସ୍ୟ ଅନ୍ତୋ ନାସ୍ତି ।

ସର୍ବନାମ

ସର୍ବ (ସମସ୍ତ, ସବୁ) [ପୁଂଲିଙ୍ଗ]

	ଏକବଚନ	ଦ୍ୱିବଚନ	ବହୁବଚନ
ପ୍ରଥମା	ସର୍ବଃ	ସର୍ବୌ	ସର୍ବେ
ଦ୍ୱିତୀୟା	ସର୍ବମ୍	ସର୍ବୌ	ସର୍ବାନ୍
ତୃତୀୟା	ସର୍ବେଣ	ସର୍ବାଭ୍ୟାମ୍	ସର୍ବୈଃ
ଚତୁର୍ଥୀ	ସର୍ବସ୍ମୈ	ସର୍ବାଭ୍ୟାମ୍	ସର୍ବେଭ୍ୟଃ
ପଞ୍ଚମୀ	ସର୍ବସ୍ମାତ୍	ସର୍ବାଭ୍ୟାମ୍	ସର୍ବେଭ୍ୟଃ
ଷଷ୍ଠୀ	ସର୍ବସ୍ୟ	ସର୍ବୟୋଃ	ସର୍ବେଷାମ୍
ସପ୍ତମୀ	ସର୍ବସ୍ମିନ୍	ସର୍ବୟୋଃ	ସର୍ବେଷୁ
ସମ୍ବୋଧନ	ସର୍ବ	ସର୍ବୌ	ସର୍ବେ

ବିଶ୍ୱ, ସ୍ୱ (ଆତ୍ମୀୟ), ଅନ୍ୟ ଓ ଇତର ଶବ୍ଦର ରୂପ ସର୍ବ ଶବ୍ଦର ରୂପ ପରି ।

ପୂର୍ବ, ଉତ୍ତର, ଦକ୍ଷିଣ, ପର ଓ ଅପର ଶବ୍ଦର ରୂପ ସର୍ବ ଶବ୍ଦର ରୂପ ପରି; ମାତ୍ର ଏମାନଙ୍କର ପ୍ରଥମାବହୁବଚନ, ପଞ୍ଚମୀ ଓ ସପ୍ତମୀ ଏକବଚନ ଏବଂ ସମ୍ବୋଧନବହୁବଚନରେ ପକ୍ଷେ ନର ଶବ୍ଦର ରୂପ ପରି ରୂପ କରାଯାଏ । ଯଥା – ପୂର୍ବେ, ପୂର୍ବା; ପୂର୍ବସ୍ମାତ୍, ପୂର୍ବାତ୍; ପୂର୍ବସ୍ମିନ୍, ପୂର୍ବେ ଇତ୍ୟାଦି ।

[ସ୍ତ୍ରୀଲିଙ୍ଗ]

	ଏକବଚନ	ଦ୍ୱିବଚନ	ବହୁବଚନ
ପ୍ରଥମା	ସର୍ବାଃ	ସର୍ବେ	ସର୍ବାଃ
ଦ୍ୱିତୀୟା	ସର୍ବାମ୍	ସର୍ବେ	ସର୍ବାଃ
ତୃତୀୟା	ସର୍ବୟା	ସର୍ବାଭ୍ୟାମ୍	ସର୍ବାଭିଃ
ଚତୁର୍ଥୀ	ସର୍ବସ୍ୟୈ	ସର୍ବାଭ୍ୟାମ୍	ସର୍ବାଭ୍ୟଃ
ପଞ୍ଚମୀ	ସର୍ବାସ୍ୟାଃ	ସର୍ବାଭ୍ୟାମ୍	ସର୍ବାଭ୍ୟଃ
ଷଷ୍ଠୀ	ସର୍ବସ୍ୟାଃ	ସର୍ବୟୋଃ	ସର୍ବାସାମ୍
ସପ୍ତମୀ	ସର୍ବସ୍ୟାମ୍	ସର୍ବୟୋଃ	ସର୍ବାସୁ
ସମ୍ବୋଧନ	ସର୍ବେ	ସର୍ବେ	ସର୍ବାଃ

[କ୍ଲୀବଲିଙ୍ଗ]

	ଏକବଚନ	ଦ୍ୱିବଚନ	ବହୁବଚନ
ପ୍ରଥମା ଓ ଦ୍ୱିତୀୟା	ସର୍ବମ୍	ସର୍ବେ	ସର୍ବାଣି
ସମ୍ବୋଧନ	ସର୍ବ	ସର୍ବେ	ସର୍ବାଣି

ଅନ୍ୟବିଭକ୍ତିମାନଙ୍କରେ ପୁଂଲିଙ୍ଗ ପରି ।

ଅନ୍ୟ ଓ ଇତର ଶବ୍ଦର କ୍ଲୀବଲିଙ୍ଗରେ ପ୍ରଥମା, ଦ୍ୱିତୀୟା ଓ ସମ୍ବୋଧନର ଏକବଚନରେ ଯଥାକ୍ରମେ, 'ଅନ୍ୟତ୍' ଓ 'ଇତରତ୍' ହୁଏ । ଅନ୍ୟ ବିଭକ୍ତିମାନଙ୍କରେ ସର୍ବ ଶବ୍ଦ ପରି ।

* ତଦ୍ (ସେ) [ପୁଂଲିଙ୍ଗ]

ପ୍ରଥମା	ସଃ	ତୌ	ତେ
ଦ୍ୱିତୀୟା	ତମ୍	ତୌ	ତାନ୍
ତୃତୀୟା	ତେନ	ତାଭ୍ୟାମ୍	ତୈଃ
ଚତୁର୍ଥୀ	ତସ୍ମୈ	ତାଭ୍ୟାମ୍	ତେଭ୍ୟଃ
ପଞ୍ଚମୀ	ତସ୍ମାତ୍	ତାଭ୍ୟାମ୍	ତେଭ୍ୟଃ
ଷଷ୍ଠୀ	ତସ୍ୟ	ତୟୋଃ	ତେଷାମ୍
ସପ୍ତମୀ	ତସ୍ମିନ୍	ତୟୋଃ	ତେଷୁ

[ସ୍ତ୍ରୀଲିଙ୍ଗ]

ପ୍ରଥମା	ସା	ତେ	ତାଃ
ଦ୍ୱିତୀୟା	ତାମ୍	ତେ	ତାଃ
ତୃତୀୟା	ତୟା	ତାଭ୍ୟାମ୍	ତାଭିଃ
ଚତୁର୍ଥୀ	ତସ୍ୟୈ	ତାଭ୍ୟାମ୍	ତାଭ୍ୟଃ
ପଞ୍ଚମୀ	ତସ୍ୟାଃ	ତାଭ୍ୟାମ୍	ତାଭ୍ୟଃ
ଷଷ୍ଠୀ	ତସ୍ୟାଃ	ତୟୋଃ	ତାସାମ୍
ସପ୍ତମୀ	ତସ୍ୟାମ୍	ତୟୋଃ	ତାସୁ

---

*ତଦ୍, ଏତଦ୍, କିମ୍, ଯଦ୍, ଇଦମ୍, ଅଦସ୍, ଯୁଷ୍ମଦ୍ ଓ ଅସ୍ମଦ୍ ଶବ୍ଦର ସମ୍ବୋଧନ ନାହିଁ ।

[କ୍ଲୀବଲିଙ୍ଗ]

	ଏକବଚନ	ଦ୍ୱିବଚନ	ବହୁବଚନ
ପ୍ରଥମା ଓ ଦ୍ୱିତୀୟା	ତତ୍	ତେ	ତାନି

ଅନ୍ୟ ବିଭକ୍ତିମାନଙ୍କରେ ପୁଂଲିଙ୍ଗ ପରି ।

ଏତଦ୍ (ଏହି)

ତଦ୍ ଶବ୍ଦପୂର୍ବରେ 'ଏ' ଯୋଗ କଲେ ଓ ପ୍ରଥମା ବିଭକ୍ତିର ଏକବଚନରେ 'ସ' ସ୍ଥାନରେ 'ଷ' ବସାଇଲେ ଏତଦ୍ ଶବ୍ଦର ରୂପ ହେବ ।

ପୁଂଲିଙ୍ଗ —	ଏଷଃ	ଏତୌ	ଏତେ	ଇତ୍ୟାଦି ।
ସ୍ତ୍ରୀଲିଙ୍ଗ —	ଏଷା	ଏତେ	ଏତାଃ	ଇତ୍ୟାଦି ।
କ୍ଲୀବଲିଙ୍ଗ —	ଏତତ୍	ଏତେ	ଏତାନି	ଇତ୍ୟାଦି ।

* ଇଦମ୍ (ଏହି) [ପୁଂଲିଙ୍ଗ]

ପ୍ରଥମା	ଅୟମ୍	ଇମୌ	ଇମେ
ଦ୍ୱିତୀୟା	ଇମମ୍, ଏନମ୍	ଇମୌ, ଏନୌ	ଇମାନ୍, ଏନାନ୍
ତୃତୀୟା	ଅନେନ, ଏନେନ	ଆଭ୍ୟାମ୍	ଏଭିଃ
ଚତୁର୍ଥୀ	ଅସ୍ମୈ	ଆଭ୍ୟାମ୍	ଏଭ୍ୟଃ
ପଞ୍ଚମୀ	ଅସ୍ମାତ୍	ଆଭ୍ୟାମ୍	ଏଭ୍ୟଃ
ଷଷ୍ଠୀ	ଅସ୍ୟ	ଅନୟୋଃ, ଏନୟୋଃ	ଏଷାମ୍
ସପ୍ତମୀ	ଅସ୍ମିନ୍	ଅନୟୋଃ, ଏନୟୋଃ	ଏଷୁ

[ସ୍ତ୍ରୀଲିଙ୍ଗ]

ପ୍ରଥମା	ଇୟମ୍	ଇମେ	ଇମାଃ
ଦ୍ୱିତୀୟା	ଇମାମ୍, ଏନାମ୍	ଇମେ, ଏନେ	ଇମାଃ, ଏନାଃ
ତୃତୀୟା	ଏନୟା, ଏନୟା	ଆଭ୍ୟାମ୍	ଆଭିଃ
ଚତୁର୍ଥୀ	ଅସ୍ୟୈ	ଆଭ୍ୟାମ୍	ଆଭ୍ୟଃ

---

* ପୁନରୁକ୍ତ ବୁଝାଇଲେ ଇଦମ୍ ଓ ଏତଦ୍ ଶବ୍ଦର ଦ୍ୱିତୀୟା ବିଭକ୍ତିରେ, ତୃତୀୟା ବିଭକ୍ତିର ଏକବଚନରେ ଏବଂ ଷଷ୍ଠୀ ଓ ସପ୍ତମୀ ବିଭକ୍ତିର ଦ୍ୱିବଚନରେ ପକ୍ଷେ 'ଏନ' ଆଦେଶ ହୁଏ ।

	ଏକବଚନ	ଦ୍ୱିବଚନ	ବହୁବଚନ
ପଞ୍ଚମୀ	ଅସ୍ୟାଃ	ଆଭ୍ୟାମ୍	ଆଭ୍ୟଃ
ଷଷ୍ଠୀ	ଅସ୍ୟାଃ	ଅନୟୋଃ, ଏନୟୋଃ	ଆସାମ୍
ସପ୍ତମୀ	ଅସ୍ୟାମ୍	ଅନୟୋଃ, ଏନୟୋଃ	ଆସୁ

[କ୍ଲୀବଲିଙ୍ଗ]

ପ୍ରଥମା	ଇଦମ୍	ଇମେ	ଇମାନି
ଦ୍ୱିତୀୟା	ଇଦମ୍, ଏନତ୍	ଇମେ, ଏନେ	ଇମାନି, ଏନାନି

ଅନ୍ୟ ବିଭକ୍ତିମାନଙ୍କରେ ପୁଂଲିଙ୍ଗ ପରି ।

କିମ୍ (କଏ) [ପୁଂଲିଙ୍ଗ]

ପ୍ରଥମା	କଃ	କୌ	କେ
ଦ୍ୱିତୀୟା	କମ୍	କୌ	କାନ୍
ତୃତୀୟା	କେନ	କାଭ୍ୟାମ୍	କୈଃ
ଚତୁର୍ଥୀ	କସ୍ମୈ	କାଭ୍ୟାମ୍	କେଭ୍ୟଃ
ପଞ୍ଚମୀ	କସ୍ମାତ୍	କାଭ୍ୟାମ୍	କେଭ୍ୟଃ
ଷଷ୍ଠୀ	କସ୍ୟ	କୟୋଃ	କେଷାମ୍
ସପ୍ତମୀ	କସ୍ମିନ୍	କୟୋଃ	କେଷୁ

[ସ୍ତ୍ରୀଲିଙ୍ଗ]

ପ୍ରଥମା	କା	କେ	କାଃ
ଦ୍ୱିତୀୟା	କାମ୍	କେ	କାଃ
ତୃତୀୟା	କୟା	କାଭ୍ୟାମ୍	କାଭିଃ
ଚତୁର୍ଥୀ	କସ୍ୟୈ	କାଭ୍ୟାମ୍	କାଭ୍ୟଃ
ପଞ୍ଚମୀ	କସ୍ୟାଃ	କାଭ୍ୟାମ୍	କାଭ୍ୟଃ
ଷଷ୍ଠୀ	କସ୍ୟାଃ	କୟୋଃ	କାସାମ୍
ସପ୍ତମୀ	କସ୍ୟାମ୍	କୟୋଃ	କାସୁ

[କ୍ଳୀବଲିଙ୍ଗ]

	ଏକବଚନ	ଦ୍ୱିବଚନ	ବହୁବଚନ
ପ୍ରଥମା ଓ ଦ୍ୱିତୀୟା	କମ୍	କେ	କାନି

ଅନ୍ୟ ବିଭକ୍ତିମାନଙ୍କରେ ପୁଂଲିଙ୍ଗ ପରି ।

ଯଦ୍ (ଯିଏ) [ପୁଂଲିଙ୍ଗ]

ପ୍ରଥମା	ଯଃ	ଯୌ	ଯେ
ଦ୍ୱିତୀୟା	ଯମ୍	ଯୌ	ଯାନ୍
ତୃତୀୟା	ଯେନ	ଯାଭ୍ୟାମ୍	ଯୈଃ
ଚତୁର୍ଥୀ	ଯସ୍ମୈ	ଯାଭ୍ୟାମ୍	ଯେଭ୍ୟଃ
ପଞ୍ଚମୀ	ଯସ୍ମାତ୍	ଯାଭ୍ୟାମ୍	ଯେଭ୍ୟଃ
ଷଷ୍ଠୀ	ଯସ୍ୟ	ଯୟୋଃ	ଯେଷାମ୍
ସପ୍ତମୀ	ଯସ୍ମିନ୍	ଯୟୋଃ	ଯେଷୁ

[ସ୍ତ୍ରୀଲିଙ୍ଗ]

ପ୍ରଥମା	ଯା	ଯେ	ଯାଃ
ଦ୍ୱିତୀୟା	ଯାମ୍	ଯେ	ଯାଃ
ତୃତୀୟା	ଯୟା	ଯାଭ୍ୟାମ୍	ଯାଭିଃ
ଚତୁର୍ଥୀ	ଯସ୍ୟୈ	ଯାଭ୍ୟାମ୍	ଯାଭ୍ୟଃ
ପଞ୍ଚମୀ	ଯସ୍ୟାଃ	ଯାଭ୍ୟାମ୍	ଯାଭ୍ୟଃ
ଷଷ୍ଠୀ	ଯସ୍ୟାଃ	ଯୟୋଃ	ଯାସାମ୍
ସପ୍ତମୀ	ଯସ୍ୟାମ୍	ଯୟୋଃ	ଯାସୁ

[କ୍ଳୀବଲିଙ୍ଗ]

ପ୍ରଥମା ଓ ଦ୍ୱିତୀୟା	ଯତ୍	ଯେ	ଯାନି

ଅନ୍ୟ ବିଭକ୍ତିମାନଙ୍କରେ ପୁଂଲିଙ୍ଗ ପରି ।

ଅଦସ୍ (ସେ) [ପୁଂଲିଙ୍ଗ]

	ଏକବଚନ	ଦ୍ୱିବଚନ	ବହୁବଚନ
ପ୍ରଥମା	ଅସୌ	ଅମୂ	ଅମୀ
ଦ୍ୱିତୀୟା	ଅମୁମ୍	ଅମୂ	ଅମୂନ୍
ତୃତୀୟା	ଅମୁନା	ଅମୂଭ୍ୟାମ୍	ଅମୀଭିଃ
ଚତୁର୍ଥୀ	ଅମୁଷ୍ମୈ	ଅମୂଭ୍ୟାମ୍	ଅମୀଭ୍ୟଃ
ପଞ୍ଚମୀ	ଅମୁଷ୍ମାତ୍	ଅମୂଭ୍ୟାମ୍	ଅମୀଭ୍ୟଃ
ଷଷ୍ଠୀ	ଅମୁଷ୍ୟ	ଅମୁଯୋଃ	ଅମୀଷାମ୍
ସପ୍ତମୀ	ଅମୁଷ୍ମିନ୍	ଅମୁଯୋଃ	ଅମୀଷୁ

[ସ୍ତ୍ରୀଲିଙ୍ଗ]

	ଏକବଚନ	ଦ୍ୱିବଚନ	ବହୁବଚନ
ପ୍ରଥମା	ଅସୌ	ଅମୂ	ଅମୂଃ
ଦ୍ୱିତୀୟା	ଅମୂମ୍	ଅମୂ	ଅମୂଃ
ତୃତୀୟା	ଅମୁୟା	ଅମୂଭ୍ୟାମ୍	ଅମୂଭିଃ
ଚତୁର୍ଥୀ	ଅମୁଷ୍ୟୈ	ଅମୂଭ୍ୟାମ୍	ଅମୂଭ୍ୟଃ
ପଞ୍ଚମୀ	ଅମୁଷ୍ୟାଃ	ଅମୂଭ୍ୟାମ୍	ଅମୂଭ୍ୟଃ
ଷଷ୍ଠୀ	ଅମୁଷ୍ୟାଃ	ଅମୁଯୋଃ	ଅମୂଷାମ୍
ସପ୍ତମୀ	ଅମୁଷ୍ୟାମ୍	ଅମୁଯୋଃ	ଅମୂଷୁ

[କ୍ଲୀବଲିଙ୍ଗ]

	ଏକବଚନ	ଦ୍ୱିବଚନ	ବହୁବଚନ
ପ୍ରଥମା ଓ ଦ୍ୱିତୀୟା	ଅଦଃ	ଅମୂ	ଅମୂନି

ଅନ୍ୟ ବିଭକ୍ତିମାନଙ୍କରେ ପୁଂଲିଙ୍ଗ ପରି ।

ତିନିଲିଙ୍ଗରେ ସମାନରୂପବିଶିଷ୍ଟ ସର୍ବନାମ

ଯୁଷ୍ମଦ୍ (ତୁ, ତୁମ୍ଭେ)

	ଏକବଚନ	ଦ୍ୱିବଚନ	ବହୁବଚନ
ପ୍ରଥମା	ତ୍ୱମ୍	ଯୁବାମ୍	ଯୂୟମ୍
ଦ୍ୱିତୀୟା	ତ୍ୱାମ୍, ତ୍ୱା	ଯୁବାମ୍, ବାମ୍	ଯୁଷ୍ମାନ୍, ବଃ

	ଏକବଚନ	ଦ୍ୱିବଚନ	ବହୁବଚନ
ତୃତୀୟା	ତ୍ୱୟା	ଯୁବାଭ୍ୟାମ୍	ଯୁଷ୍ମାଭିଃ
ଚତୁର୍ଥୀ	ତୁଭ୍ୟମ୍, ତେ	ଯୁବାଭ୍ୟାମ୍,ବାମ୍	ଯୁଷ୍ମଭ୍ୟମ୍, ବଃ
ପଞ୍ଚମୀ	ତ୍ୱତ୍	ଯୁବାଭ୍ୟାମ୍	ଯୁଷ୍ମତ୍
ଷଷ୍ଠୀ	ତବ, ତେ	ଯୁବୟୋଃ,ବାମ୍	ଯୁଷ୍ମାକମ୍, ବଃ
ସପ୍ତମୀ	ତ୍ୱୟି	ଯୁବୟୋଃ	ଯୁଷ୍ମାସୁ

ଅସ୍ମଦ୍ (ମୁଁ, ଆମ୍ଭେ)

ପ୍ରଥମା	ଅହମ୍	ଆବାମ୍	ବୟମ୍
ଦ୍ୱିତୀୟା	ମାମ୍, ମା	ଆବାମ୍, ନୌ	ଅସ୍ମାନ୍, ନଃ
ତୃତୀୟା	ମୟା	ଆବାଭ୍ୟାମ୍	ଅସ୍ମାଭିଃ
ଚତୁର୍ଥୀ	ମହ୍ୟମ୍, ମେ	ଆବାଭ୍ୟାମ୍,ନୌ	ଅସ୍ମଭ୍ୟମ୍, ନଃ
ପଞ୍ଚମୀ	ମତ୍	ଆବାଭ୍ୟାମ୍	ଅସ୍ମତ୍
ଷଷ୍ଠୀ	ମମ, ମେ	ଆବୟୋଃ,ନୌ	ଅସ୍ମାକମ୍, ନଃ
ସପ୍ତମୀ	ମୟି	ଆବୟୋଃ	ଅସ୍ମାସୁ

ତେ, ମେ, ବାମ୍, ନୌ, ବଃ, ନଃ, ତ୍ୱା ଓ ମା — ଏହି ପଦଗୁଡ଼ିକ ବାକ୍ୟର ଆଦ୍ୟରେ; ଚ, ବା, ଏବ ଓ ହା ଏହି ଅବ୍ୟୟଯୋଗରେ ଏବଂ ସମ୍ବୋଧନପଦର ଠିକ୍ ପରେ ବ୍ୟବହୃତ ହୁଏ ନାହିଁ । ଯଥା — 'ତେ ଗୃହଂ କୁତ୍ର ?' ନ ହୋଇ 'ତବ ଗୃହଂ କୁତ୍ର ?' ହେବ ଅଥବା 'ଗୃହଂ ତେ କୁତ୍ର ?' ହେବ ।

ପ୍ରଶ୍ନ

୧ । ସଂସ୍କୃତରେ ଅନୁବାଦ କର — ସେହି ବାଳକର ବାପା ନାହାନ୍ତି । କେଉଁ ଦେଶରେ ଦୁର୍ଭିକ୍ଷ ହୋଇଥିଲା । ସେହି ଘୋଡ଼ାଗୁଡ଼ିକ ଆମ ଗ୍ରାମରେ ବୁଲୁଥିଲେ । ସେହି ଝିଅଟି ତା ମା'କୁ ଦେଖି କାନ୍ଦୁଅଛି । ଏହି ଲତାରୁ ମୁଁ ଫୁଲଗୁଡ଼ିଏ ଆଣିବି । କେଉଁ ଦିଗରୁ ଶୀତଳ ପବନ ଆସୁଅଛି । ଏହି ଜିନିଷ ତୁମ ଦୋକାନରେ ନ ଥିଲା । ତାଙ୍କ ମିତ୍ରମାନେ ଆଜ ସନ୍ଧ୍ୟାରେ ନିଶ୍ଚୟ (ନୂନମ୍) ଆସିବେ । ଏହି ବିପଦରୁ ଗ୍ରାମ ମୋତେ ରକ୍ଷା କରିବେ ।

୨। ସଂଶୋଧନ କର—ଅମୀ ସ୍ତ୍ରୀୟଃ ନଦ୍ୟଂ ଗଚ୍ଛନ୍ତି । ଅସ୍ୟ ଲତାସ୍ୟାଃ ପୁଷ୍ପମସ୍ତି । ଅସ୍ମିନ୍ ବିପଦେ ମମ ଭଗବାନଃ ସହାୟଃ । ଅମୂଷ୍ମୈ ଦରିଦ୍ରାୟ ଧନଂ ଦେହି । ଅସ୍ୟଂ ଅମ୍ବୁଃ ନିର୍ମଳଃ । ଅନ୍ୟଂ ଗୃହଂ ଗଚ୍ଛ ।

୩। ଏତଦ୍, ଯଦ୍, ଇଦମ୍, ଯୁଷ୍ମଦ୍ ଓ କିମ୍ ଶବ୍ଦର ଦ୍ୱିତୀୟା, ଚତୁର୍ଥୀ ଓ ଷଷ୍ଠୀ ବିଭକ୍ତିରେ ରୂପ ଲେଖ ।

ସଂଖ୍ୟାବାଚକ ବିଶେଷଣ

'ଅ' କାରାନ୍ତ [ପୁଂଲିଙ୍ଗ]

ଏକ (ଜଣେ, ଗୋଟିଏ) ଶବ୍ଦ ଏକବଚନାନ୍ତ; ମାତ୍ର କେହି କେହି ଅର୍ଥରେ ଏକ ଶବ୍ଦ ବହୁବଚନାନ୍ତ ହୁଏ । ଅନେକ ଶବ୍ଦ ବହୁବଚନାନ୍ତ । ଉକ୍ତ ଶବ୍ଦମାନଙ୍କର ରୂପ ସର୍ବ ଶବ୍ଦର ରୂପ ପରି ।

	ଏକ	ଏକ (କେହି କେହି)	ଅନେକ (ବହୁତ)
ପ୍ରଥମା	ଏକଃ	ଏକେ	ଅନେକେ
ଦ୍ୱିତୀୟା	ଏକମ୍	ଏକାନ୍	ଅନେକାନ୍
ତୃତୀୟା	ଏକେନ	ଏକୈଃ	ଅନେକୈଃ
ଚତୁର୍ଥୀ	ଏକସ୍ମୈ	ଏକେଭ୍ୟଃ	ଅନେକେଭ୍ୟଃ
ପଞ୍ଚମୀ	ଏକସ୍ମାତ୍	ଏକେଭ୍ୟଃ	ଅନେକେଭ୍ୟଃ
ଷଷ୍ଠୀ	ଏକସ୍ୟ	ଏକେଷାମ୍	ଅନେକେଷାମ୍
ସପ୍ତମୀ	ଏକସ୍ମିନ୍	ଏକେଷୁ	ଅନେକେଷୁ
ସମ୍ବୋଧନ	ଏକ	ଏକେ	ଅନେକେ

[ସ୍ତ୍ରୀଲିଙ୍ଗ]

ପ୍ରଥମା	ଏକା		ଅନେକାଃ
ଦ୍ୱିତୀୟା	ଏକାମ୍		ଅନେକାଃ

ତୃତୀୟା	ଏକୟା	ଅନେକାଭିଃ
ଚତୁର୍ଥୀ	ଏକସ୍ୟୈ	ଅନେକାଭ୍ୟଃ
ପଞ୍ଚମୀ	ଏକସ୍ୟାଃ	ଅନେକାଭ୍ୟଃ
ଷଷ୍ଠୀ	ଏକସ୍ୟାଃ	ଅନେକାସାମ୍
ସପ୍ତମୀ	ଏକସ୍ୟାମ୍	ଅନେକାସୁ
ସମ୍ବୋଧନ	ଏକେ	ଅନେକାଃ

[କ୍ଲୀବଲିଙ୍ଗ]

ପ୍ରଥମା ଓ ଦ୍ୱିତୀୟା	ଏକମ୍	ଅନେକାନି
ସମ୍ବୋଧନ	ଏକ	ଅନେକାନି

ଅନ୍ୟ ବିଭକ୍ତିମାନଙ୍କରେ ପୁଂଲିଙ୍ଗ ପର ।

'ଇ' କାରାନ୍ତ ଓ 'ର୍' କାରାନ୍ତ [ପୁଂଲିଙ୍ଗ]

ଦ୍ୱି ଶବ୍ଦ ଦ୍ୱିବଚନାନ୍ତ, ତ୍ରି ଓ ଚତୁର୍ ଶବ୍ଦ ବହୁବଚନାନ୍ତ ।

	ଦ୍ୱି (ଦୁଇ)	ତ୍ରି (ତିନି)	ଚତୁର୍ (ଚାରି)
ପ୍ରଥମା	ଦ୍ୱୌ	ତ୍ରୟଃ	ଚତ୍ୱାରଃ
ଦ୍ୱିତୀୟା	ଦ୍ୱୌ	ତ୍ରୀନ୍	ଚତୁରଃ
ତୃତୀୟା	ଦ୍ୱାଭ୍ୟାମ୍	ତ୍ରିଭିଃ	ଚତୁର୍ଭିଃ
ଚତୁର୍ଥୀ	ଦ୍ୱାଭ୍ୟାମ୍	ତ୍ରିଭ୍ୟଃ	ଚତୁର୍ଭ୍ୟଃ
ପଞ୍ଚମୀ	ଦ୍ୱାଭ୍ୟାମ୍	ତ୍ରିଭ୍ୟଃ	ଚତୁର୍ଭ୍ୟଃ
ଷଷ୍ଠୀ	ଦ୍ୱୟୋଃ	ତ୍ରୟାଣାମ୍	ଚତୁର୍ଣାମ୍
ସପ୍ତମୀ	ଦ୍ୱୟୋଃ	ତ୍ରିଷୁ	ଚତୁର୍ଷୁ
ସମ୍ବୋଧନ	ଦ୍ୱୌ	ତ୍ରୟଃ	ଚତ୍ୱାରଃ

[ସ୍ତ୍ରୀଲିଙ୍ଗ]

ପ୍ରଥମା	ଦ୍ୱେ	ତିସ୍ରଃ	ଚତସ୍ରଃ
ଦ୍ୱିତୀୟା	ଦ୍ୱେ	ତିସ୍ରଃ	ଚତସ୍ରଃ
ତୃତୀୟା	ଦ୍ୱାଭ୍ୟାମ୍	ତିସୃଭିଃ	ଚତସୃଭିଃ
ଚତୁର୍ଥୀ	ଦ୍ୱାଭ୍ୟାମ୍	ତିସୃଭ୍ୟଃ	ଚତସୃଭ୍ୟଃ

ପଞ୍ଚମୀ	ଦ୍ୱାଭ୍ୟାମ୍	ତ୍ରିଭ୍ୟଃ	ଚତସୃଭ୍ୟଃ
ଷଷ୍ଠୀ	ଦ୍ୱୟୋଃ	ତିସୃଣାମ୍	ଚତସୃଣାମ୍
ସପ୍ତମୀ	ଦ୍ୱୟୋଃ	ତିସୃଷୁ	ଚତସୃଷୁ
ସମ୍ବୋଧନ	ଦ୍ୱେ	ତିସ୍ରଃ	ଚତସ୍ରଃ

[କ୍ଲୀବଲିଙ୍ଗ]

୧ମା, ୨ୟା ଓ ସ-ଦ୍ୱେ	ତ୍ରୀଣି	ଚତ୍ୱାରି

ଅନ୍ୟ ବିଭକ୍ତିମାନଙ୍କରେ ପୁଂଲିଙ୍ଗ ପରି ।

ତିନିଲିଙ୍ଗରେ ସମାନରୂପବିଶିଷ୍ଟ ସଂଖ୍ୟାବାଚକ ବିଶେଷଣ

ପଞ୍ଚନ୍ ଠାରୁ ଅଷ୍ଟାଦଶନ୍ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ବହୁବଚନାନ୍ତ ।

	ପଞ୍ଚନ୍ (ପାଞ୍ଚ)	ଷଷ୍ (ଛ)	ଅଷ୍ଟନ୍ (ଆଠ)
ପ୍ରଥମା	ପଞ୍ଚ	ଷଟ୍	ଅଷ୍ଟୌ, ଅଷ୍ଟ
ଦ୍ୱିତୀୟା	ପଞ୍ଚ	ଷଟ୍	ଅଷ୍ଟୌ, ଅଷ୍ଟ
ତୃତୀୟା	ପଞ୍ଚଭିଃ	ଷଡ୍‌ଭିଃ	ଅଷ୍ଟାଭିଃ ଅଷ୍ଟଭିଃ
ଚତୁର୍ଥୀ	ପଞ୍ଚଭ୍ୟଃ	ଷଡ୍‌ଭ୍ୟଃ	ଅଷ୍ଟାଭ୍ୟଃ, ଅଷ୍ଟଭ୍ୟଃ
ପଞ୍ଚମୀ	ପଞ୍ଚଭ୍ୟଃ	ଷଡ୍‌ଭ୍ୟଃ	ଅଷ୍ଟାଭ୍ୟଃ, ଅଷ୍ଟଭ୍ୟଃ
ଷଷ୍ଠୀ	ପଞ୍ଚାନାମ୍	ଷଣ୍ଣାମ୍	ଅଷ୍ଟାନାମ୍
ସପ୍ତମୀ	ପଞ୍ଚସୁ	ଷଟ୍‌ସୁ	ଅଷ୍ଟାସୁ, ଅଷ୍ଟସୁ
ସମ୍ବୋଧନ	ପଞ୍ଚ	ଷଟ୍	ଅଷ୍ଟୌ, ଅଷ୍ଟ

'ନ୍' କାରାନ୍ତ ସପ୍ତନ୍, ନବନ୍, ଦଶନ୍, ଏକାଦଶନ୍, ଦ୍ୱାଦଶନ୍, ତ୍ରୟୋଦଶନ୍, ଚତୁର୍ଦ୍ଦଶନ୍, ପଞ୍ଚଦଶନ୍, ଷୋଡ଼ଶନ୍, ସପ୍ତଦଶନ୍ ଓ ଅଷ୍ଟାଦଶନ୍ ଶବ୍ଦର ରୂପ ପଞ୍ଚନ୍ ଶବ୍ଦର ରୂପ ପରି ।

ଊନବିଂଶତିଠାରୁ ପରାର୍ଦ୍ଧ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ସଂଖ୍ୟାବାଚକ ଶବ୍ଦ ଏକବଚନାନ୍ତ । ସେଥିମଧ୍ୟରୁ କେତେକ ସ୍ତ୍ରୀଲିଙ୍ଗ, କେତେକ ପୁଂଲିଙ୍ଗ ଓ କେତେକ କ୍ଲୀବଲିଙ୍ଗ ।

(କ) ସ୍ତ୍ରୀଲିଙ୍ଗସଂଖ୍ୟାବାଚକ ବିଶେଷଣ

ଊନବିଂଶତି, ବିଂଶତି, ଏକବିଂଶତି, ଦ୍ୱାବିଂଶତି, ତ୍ରୟୋବିଂଶତି,

ଚତୁର୍ବିଂଶତ, ପଞ୍ଚବିଂଶତ, ଷଡ଼୍‌ବିଂଶତ, ଷଷ୍ଟି (୬୦), ସପ୍ତତ (୭୦), ଅଶୀତ (୮୦), ନବତ (୯୦) ଓ କୋଟି ପ୍ରଭୃତ 'ଇ' କାରାନ୍ତ ସଂଖ୍ୟାବାଚକ ଶବ୍ଦମାନଙ୍କର ରୂପ ମତ ଶବ୍ଦର ରୂପ ପରି । ଯଥା—ଊନବିଂଶତଃ; ଊନବିଂଶତମ୍; ଊନବିଂଶତ୍ୟା; ଊନବିଂଶତ୍ୟୈ, ଊନବିଂଶତ୍ୟେ; ଊନବିଂଶତ୍ୟାଃ, ଊନବିଂଶତେଃ ଇତ୍ୟାଦ ।

ଊନତ୍ରିଂଶତ୍ (୨୯), ତ୍ରିଂଶତ୍ (୩୦), ଚତ୍ୱାରିଂଶତ୍ (୪୦) ଓ ପଞ୍ଚାଶତ୍ (୫୦) ପ୍ରଭୃତ 'ତ୍' କାରାନ୍ତ ସଂଖ୍ୟାବାଚକ ଶବ୍ଦମାନଙ୍କର ରୂପ ଭୂଭୃତ୍ ଶବ୍ଦର ରୂପ ପରି । ଯଥା—ଊନତ୍ରିଂଶତ୍, ଊନତ୍ରିଂଶତମ୍, ଊନତ୍ରିଂଶତା, ଊନତ୍ରିଂଶତେ, ଊନତ୍ରିଂଶତଃ, ଊନତ୍ରିଂଶତଃ, ଊନତ୍ରିଂଶତ, ଊନତ୍ରିଂଶତ୍ ।

(ଖ) ପୁଂଲିଙ୍ଗସଂଖ୍ୟାବାଚକ ବିଶେଷଣ

ବୃନ୍ଦ, ଶଙ୍ଖ ଓ ସାଗର ଶବ୍ଦର ରୂପ ନର ଶବ୍ଦର ରୂପ ପରି । ଯଥା—ବୃନ୍ଦଃ, ବୃନ୍ଦମ୍, ବୃନ୍ଦେନ ଇତ୍ୟାଦ ।

(ଗ) କ୍ଳୀବଲିଙ୍ଗସଂଖ୍ୟାବାଚକ ବିଶେଷଣ

ଶତ, ସହସ୍ର, ଅଯୁତ ଓ ଲକ୍ଷ ପ୍ରଭୃତ ଶବ୍ଦମାନଙ୍କର ରୂପ ଫଳ ଶବ୍ଦର ରୂପ ପରି । ଯଥା—ଶତମ୍, ଶତମ୍, ଶତେନ, ଶତାୟ, ଶତାତ୍, ଶତସ୍ୟ, ଶତେ ଇତ୍ୟାଦ ।

ଉକ୍ତ ସଂଖ୍ୟାବାଚକ ବିଶେଷଣଗୁଡ଼ିକ ଏକବଚନାନ୍ତ ହେଲେ ମଧ୍ଯ ଏମାନଙ୍କର ବିଶେଷ୍ୟଗୁଡ଼ିକ ବହୁବଚନାନ୍ତ ହୁଅନ୍ତି । ଯଥା—ବିଂଶତଃ ବାଳକାଃ, ଶତଂ ଗଜାଃ ଓ ପଞ୍ଚାଶତ୍ ବାଳକାଃ ଇତ୍ୟାଦ ।

ଦୁଇଗୁଣ କମ୍ବା ବହୁଗୁଣ ବୁଝାଉଥିଲେ ଏହି ସଂଖ୍ୟାବାଚକ ବିଶେଷଣ ଦ୍ୱିବଚନାନ୍ତ କମ୍ବା ବହୁବଚନାନ୍ତ ହୁଅନ୍ତି । ଯଥା—ଦ୍ୱେ ଶତେ (୨୦୦), ତ୍ରୀଣି ଶତାନ (୩୦୦) ଓ ଦ୍ୱେ ବିଂଶତୀ (ଦୁଇକୋଡ଼ି) ଇତ୍ୟାଦ ।

ତିନିଲିଙ୍ଗରେ ସମାନରୂପବିଶିଷ୍ଟ ପରିମାଣବାଚକ ବିଶେଷଣ

କତ (କେତେ) ଶବ୍ଦ ବହୁବଚନାନ୍ତ । ପ୍ରଥମା ଓ ଦ୍ୱିତୀୟା ବିଭକ୍ତି ବ୍ୟତୀତ ଅନ୍ୟ ବିଭକ୍ତିରେ ମୁନି ଶବ୍ଦର ବହୁବଚନର ରୂପ ପରି ରୂପ କରାଯାଏ । ଯଥା—କତ, କତ, କତଭିଃ, କତଭ୍ୟଃ, କତଭ୍ୟଃ, କତୀନାମ୍, କତଷୁ, କତ ।

ପୂରଣବାଚକ ବିଶେଷଣ (ତିନିଲିଙ୍ଗ)

	ପୁଂଲିଙ୍ଗ	ସ୍ତ୍ରୀଲିଙ୍ଗ	କ୍ଲୀବଲିଙ୍ଗ
ପ୍ରଥମ —	ପ୍ରଥମଃ	ପ୍ରଥମା	ପ୍ରଥମମ୍
ଦ୍ୱିତୀୟ —	ଦ୍ୱିତୀୟଃ	ଦ୍ୱିତୀୟା	ଦ୍ୱିତୀୟମ୍
ତୃତୀୟ —	ତୃତୀୟଃ	ତୃତୀୟା	ତୃତୀୟମ୍
ଚତୁର୍ଥ —	ଚତୁର୍ଥଃ	ଚତୁର୍ଥୀ	ଚତୁର୍ଥମ୍
ପଞ୍ଚମ —	ପଞ୍ଚମଃ	ପଞ୍ଚମୀ	ପଞ୍ଚମମ୍
ଷଷ୍ଠ —	ଷଷ୍ଠଃ	ଷଷ୍ଠୀ	ଷଷ୍ଠମ୍
ସପ୍ତମ —	ସପ୍ତମଃ	ସପ୍ତମୀ	ସପ୍ତମମ୍
ଅଷ୍ଟମ —	ଅଷ୍ଟମଃ	ଅଷ୍ଟମୀ	ଅଷ୍ଟମମ୍
ନବମ —	ନବମଃ	ନବମୀ	ନବମମ୍
ଦଶମ —	ଦଶମଃ	ଦଶମୀ	ଦଶମମ୍
ଏକାଦଶ —	ଏକାଦଶଃ	ଏକାଦଶୀ	ଏକାଦଶମ୍
ବିଂଶତିତମ —	ବିଂଶତିତମଃ	ବିଂଶତିତମୀ	ବିଂଶତିତମମ୍
ଶତତମ —	ଶତତମଃ	ଶତତମୀ	ଶତତମମ୍

କେତେକ ଶବ୍ଦର ବୈଶିଷ୍ଟ୍ୟ:—

୧ । ବୃକ୍ଷକୁ ବୁଝାଇଲେ ବୃକ୍ଷବାଚକ ଶବ୍ଦ ପୁଂଲିଙ୍ଗ ଓ ଫଳ କିମ୍ବା ଫୁଲକୁ ବୁଝାଇଲେ କ୍ଲୀବଲିଙ୍ଗ ହୁଏ । ଯଥା: — ଗୁବାକଃ (ଗୁଆଗଛ), ଗୁବାକମ୍ (ଗୁଆ) । ପାଟଲଃ (ଗୋଲାପଗଛ), ପାଟଲମ୍(ଗୋଲାପଫୁଲ) ଇତ୍ୟାଦି ।

୨ । ସ୍ତ୍ରୀ, ନାରୀ ଓ ରମଣୀ ପ୍ରଭୃତି ଶବ୍ଦଶେଷରେ ଲୋକ କିମ୍ବା ଜନ ଶବ୍ଦ ଲାଗିଲେ ତାହା ପୁଂଲିଙ୍ଗ ହୁଏ । ଯଥା: — ଏତେ ସ୍ତ୍ରୀଲୋକାଃ ଇତ୍ୟାଦି ।

୩ । ଦେଶ ଓ ପ୍ରଦେଶବାଚକ ଶବ୍ଦ ପ୍ରାୟ ବହୁବଚନାନ୍ତ ହୁଏ । ଯଥା: — ଉତ୍କଳାଃ ଓ ବଙ୍ଗାଃ ପ୍ରଭୃତି; କିନ୍ତୁ ଦେଶ ଓ ବିଷୟ ପ୍ରଭୃତି ଶବ୍ଦ-ଯୋଗରେ ଏହା ଏକବଚନାନ୍ତ ହୁଏ । ଯଥା: — ମଗଧଦେଶେ, କଳିଙ୍ଗ-ବିଷୟେ ଇତ୍ୟାଦି । 'ଦେଶବାଚକାଃ ପ୍ରାୟେଣ ବହୁବାଚକାଃ'

୪ । ଗଣ, ସଙ୍ଘ, ସମୂହ ଓ ସମାଜ ପ୍ରଭୃତ ସମୂହବାଚକ ଶବ୍ଦ ବହୁତ୍ୱ-ବୋଧକ ହେଲେ ମଧ୍ଯ ଏକବଚନାନ୍ତ ଓ ପୁଂଲିଙ୍ଗ ହୁଅନ୍ତି । ଯଥା:— ମାନବଗଣଃ, ଜାତିସଙ୍ଘଃ ଓ ଗ୍ରାମସମାଜଃ ଇତ୍ୟାଦି ।

୫ । ଶରଣ, କାରଣ, ପ୍ରମାଣ, ପାତ୍ର, ଆସ୍ପଦ, ସ୍ଥାନ, ପଦ, ଭାଜନ, ନିଦାନ ଓ ମୂଳ ପ୍ରଭୃତ ଶବ୍ଦ ସର୍ବଦା କ୍ଲୀବଲିଙ୍ଗ ଓ ବହୁବଚନାନ୍ତ ହୁଅନ୍ତି । ଏଗୁଡ଼ିକୁ 'ଅଜହଲ୍ଲିଙ୍ଗ' କୁହାଯାଏ । ଯଥା—ଗୁଣାଃ ପୂଜାସ୍ଥାନମ୍ । ମାତା ଭକ୍ତିଭାଜନମ୍ । ଭବନ୍ତଃ ପ୍ରମାଣମ୍ । ସମ୍ପଦଃ ପଦମାପଦାମ୍ ଇତ୍ୟାଦି ।

ପ୍ରଶ୍ନ

୧ । ସଂସ୍କୃତରେ ଅନୁବାଦ କର:—ଶହେ ଜଣ ବାଳକ କାଲି (ହ୍ୟଃ) ରାଜାଙ୍କ ଘରେ ମିଠେଇ ଖାଇଥିଲେ । ତିରିଶ ଟଙ୍କାରେ ଅଣତିରିଶଟି ବହି କିଣି (କ୍ରୀତ୍ୱା) ବିକିଥିଲି (ବିକ୍ରୀତବାନ୍) । ତୁମ୍ଭର କେତୋଟି ଗାଈ ? ମୋର ଦଶଟି ଦୁଧିଆଳୀ (ପୟସ୍ୱିନ୍ୟଃ) ଗାଈ ଅଛନ୍ତି । ଆଜିଠାରୁ ଦ୍ୱାଦଶ ଦିନରେ ସେମାନେ ଘରକୁ ଫେରିବେ । ଗୋଟିଏ ମୃଗ ଏଠାରେ ବୁଲୁଥିଲା । କେହି କେହି ନିଜର ଦୋଷ ଦେଖି ଦୁଃଖିତ ହୁଅନ୍ତି । ଅନେକଗୁଡ଼ିଏ ନଡ଼ିଆଗଛ ଏ ସ୍ଥାନରେ ଥିଲା । ଦୁଇଟି ଶିଶୁ ତାଙ୍କ ବାପାଙ୍କଠାରୁ ଗପ ଶୁଣୁଅଛନ୍ତି ।

୨ । ସଂଶୋଧନ କର—ପଞ୍ଚାଃ ଧେନବଃ ଚରନ୍ତି । ପଞ୍ଚବିଂଶତୟଃ ମୁଦ୍ରାଣି ସନ୍ତି । କତୟଃ ମୃଗାଃ ଧାବନ୍ତି । ତେ ପିତାଃ କୁତ୍ର ଗତାଃ । ଏସଃ ଶିଷ୍ୟଃ ମେ ଏବ ଭ୍ରାତା । ଅନେକାନାଂ ଲୋକାନ ନ ସନ୍ତି । ଏକାଃ (କେହି କେହି) ବଦନ୍ତି । ତ୍ରୀନ୍ ଗ୍ରନ୍ଥଂ ପାଠୟ ।

ସ୍ତ୍ରୀପ୍ରତ୍ୟୟ (ଲିଙ୍ଗପରିବର୍ତ୍ତନ)

ପ୍ରାତିପଦିକ (ଶବ୍ଦ)କୁ ସ୍ତ୍ରୀଲିଙ୍ଗରେ ପରିଣତ କରିବା ପାଇଁ ତାହା ଶେଷରେ ଆପ୍, ଈପ୍, ଆନୀପ୍, ଊଙ୍ ଓ ତି ପ୍ରଭୃତି ଯେଉଁ ସବୁ ପ୍ରତ୍ୟୟ ଯୋଗ କରାଯାଏ, ସେଗୁଡ଼ିକୁ ସ୍ତ୍ରୀପ୍ରତ୍ୟୟ କହନ୍ତି ।

ଟାପ୍ ବା ଆପ୍ (ଆ)

୧ । ଅଜ—ଅଜା — କୋକିଳ—କୋକିଳା

ଅଶ୍ୱ—ଅଶ୍ୱା — ମୂଷିକ—ମୂଷିକା

କାରକ—କାରିକା — ବାଳକ—ବାଳିକା

ପାଚକ—ପାଚିକା — ଗାୟକ—ଗାୟିକା

ସୂତ୍ର—ଅଜ ପ୍ରଭୃତି ଅକାରାନ୍ତ ଶବ୍ଦରୁ ଉତ୍ତର ଟାପ୍ ପ୍ରତ୍ୟୟ ହୁଏ ଓ ଏହି ପ୍ରତ୍ୟୟ ପରେ ଥିଲେ ପ୍ରତ୍ୟୟସମ୍ବନ୍ଧୀ 'କ'ର ପୂର୍ବସ୍ଥିତ 'ଅ' ସ୍ଥାନରେ 'ଇ' ହୁଏ । 'ଅଜାଦ୍ୟତଷ୍ଟାପ୍'

ଙୀପ୍ ବା ଈପ୍ (ଈ)

୨ । ଗୌର—ଗୌରୀ — ନଦ—ନଦୀ

କୁମାର – କୁମାରୀ — ଦେବ – ଦେବୀ

ସୂତ୍ର – ଗୌର ପ୍ରଭୃତି ଶବ୍ଦରୁ ଉତ୍ତର ଙୀପ୍ ପ୍ରତ୍ୟୟ ହୁଏ ।

୩ । ବ୍ରାହ୍ମଣ – ବ୍ରାହ୍ମଣୀ — ସିଂହ – ସିଂହୀ

ଗବୟ – ଗବୟୀ — ମନୁଷ୍ୟ – ମନୁଷୀ } 'ଯ'ର ଲୋପ

ହୟ – ହୟୀ — ମତ୍ସ୍ୟ – ମତ୍ସୀ } ହୁଏ ।

ସୂତ୍ର – ଜାତି ବୁଝାଇଲେ ଯକାର*ଉପଧାରେ ନ ଥିବା ଅକାରାନ୍ତ ଶବ୍ଦରୁ ଉତ୍ତର ଙୀପ୍ ପ୍ରତ୍ୟୟ ହୁଏ; ମାତ୍ର ଗବୟ, ହୟ, ମନୁଷ୍ୟ ଓ ମତ୍ସ୍ୟ ଶବ୍ଦର ଯକାର ଉପଧାରେ ଥିଲେ ମଧ୍ୟ ଙୀପ୍ ପ୍ରତ୍ୟୟ ହୁଏ ।

'ଜାତେରସ୍ତ୍ରୀବିଷୟାଦଯୋପଧାତ୍'

---

*ଅନ୍ତ୍ୟବର୍ଣ୍ଣର ଠିକ୍ ପୂର୍ବ ବର୍ଣ୍ଣକୁ ଉପଧା କୁହାଯାଏ । 'ଅନ୍ତ୍ୟାତ୍-ପୂର୍ବୋପଧା' । ଯଥା—ରାମ – (ର୍ ଆ ମ୍ ଅ) ଏଠାରେ 'ମ୍' ଉପଧା ।

୪ । କ୍ଷତ୍ରିୟ — କ୍ଷତ୍ରିୟୀ   ବୈଶ୍ୟ — ବୈଶ୍ୟୀ
ଗୋପ — ଗୋପୀ   ଶୂଦ୍ର — ଶୂଦ୍ରୀ

ସୂତ୍ର — ପତ୍ନୀ ଅର୍ଥରେ ଜାତିବାଚକ ଅକାରାନ୍ତ ଶବ୍ଦରୁ ଉତ୍ତର ଙୀପ୍ ପ୍ରତ୍ୟୟ ହୁଏ । 'ଜାତେରସ୍ତ୍ରୀବିଷୟାଦଯୋପଧାତ୍'

୫ । ଦାତୃ — ଦାତ୍ରୀ   କର୍ତ୍ତୃ — କର୍ତ୍ତ୍ରୀ
ଗୁଣିନ୍ — ଗୁଣିନୀ   ରାଜନ୍ — ରାଜ୍ଞୀ

ସୂତ୍ର — 'ଋ' କାରାନ୍ତ ଓ 'ନ୍' କାରାନ୍ତ ଶବ୍ଦରୁ ଉତ୍ତର ଙୀପ୍ ପ୍ରତ୍ୟୟ ହୁଏ । 'ଋନ୍ନେଭ୍ୟୋ ଙୀପ୍'

୬ । ଶ୍ରୀମତ୍ — ଶ୍ରୀମତୀ   ଗୁଣବତ୍ — ଗୁଣବତୀ
ପ୍ରେୟସ୍ — ପ୍ରେୟସୀ   ଦଦତ୍ — ଦଦତୀ
କୃତବତ୍ — କୃତବତୀ   ଗତବତ୍ — ଗତବତୀ

ସୂତ୍ର — ମତୁପ୍, ବତୁପ୍, ଈୟସୁ, କ୍ତବତୁ ଓ ଶତୃ ପ୍ରଭୃତି ପ୍ରତ୍ୟୟନିଷ୍ପନ୍ନ ଶବ୍ଦରୁ ଉତ୍ତର ଙୀପ୍ ପ୍ରତ୍ୟୟ ହୁଏ ।

୭ । ଗଚ୍ଛତ୍ — ଗଚ୍ଛନ୍ତୀ   ନୃତ୍ୟତ୍ — ନୃତ୍ୟନ୍ତୀ
କାରୟତ୍ — କାରୟନ୍ତୀ   ପୁତ୍ରୀୟତ୍ — ପୁତ୍ରୀୟନ୍ତୀ
କଥୟତ୍ — କଥୟନ୍ତୀ   ଜିଗମିଷତ୍ — ଜିଗମିଷନ୍ତୀ

ସୂତ୍ର — ଈପ ପ୍ରତ୍ୟୟ ପରେ ଥିଲେ ଭ୍ୱାଦି, ଚୁରାଦି ଓ ଦିବାଦିଗଣୀୟ ଧାତୁସମ୍ବନ୍ଧୀ ଏବଂ ଣିଜନ୍ତ, ସନ୍ନନ୍ତ ଓ ନାମଧାତୁସମ୍ବନ୍ଧୀ ଶତୃପ୍ରତ୍ୟୟାନ୍ତ ଶବ୍ଦର 'ତ୍' ସ୍ଥାନରେ 'ନ୍ତ୍' ହୁଏ ।

୮ । ଇଚ୍ଛତ୍ — ଇଚ୍ଛତୀ, ଇଚ୍ଛନ୍ତୀ   ଯାତ୍ — ଯାତୀ, ଯାନ୍ତୀ

ସୂତ୍ର — ଈପ୍ ପ୍ରତ୍ୟୟ ପରେ ଥିଲେ ତୁଦାଦିଗଣୀୟ ଧାତୁସମ୍ବନ୍ଧୀ ଏବଂ ଅଦାଦିଗଣୀୟ ଅକାରାନ୍ତ ଧାତୁସମ୍ବନ୍ଧୀ ଶତୃ ପ୍ରତ୍ୟୟାନ୍ତ ଶବ୍ଦର ବିକଳ୍ପେ 'ତ୍' ସ୍ଥାନରେ 'ନ୍ତ୍' ହୁଏ ।

୯ । ଲଘୁ— ଲଘ୍ଵୀ, ଲଘୁଃ ଗୁରୁ — ଗୁର୍ବୀ, ଗୁରୁଃ

ସୂତ୍ର— ସଂଯୁକ୍ତବର୍ଣ୍ଣ ଉପଧାରେ ନ ଥିବା ଗୁଣବାଚକ (ବିଶେଷଣ) ଉକାରାନ୍ତ ଶବ୍ଦରୁ ଉତ୍ତର ବିକଳ୍ପେ ଙୀପ୍ ପ୍ରତ୍ୟୟ ହୁଏ ।

'ଗୁଣବାଚକାଦସଂଯୁକ୍ତୋପଧାଦୁଦନ୍ତାଦ୍ ବା'

୧୦ । ପତି — ପତ୍ନୀ

ସୂତ୍ର— ଯଜ୍ଞର ଫଳଭାଗିତ୍ୱ ବୁଝାଇଲେ ପତି ଶବ୍ଦରୁ ଉତ୍ତର ଙୀପ୍ ପ୍ରତ୍ୟୟ ହୁଏ ଓ 'ଇ' ସ୍ଥାନରେ 'ନ୍' ହୁଏ । 'ପତ୍ୟୁର୍ନୋ ଯଜ୍ଞସଂଯୋଗେ'

୧୧ । ମୁନି— ମୁନୀ କବି — କବୀ

ସୂତ୍ର — ଇ କାରାନ୍ତ ମନୁଷ୍ୟଜାତିବାଚକ ଶବ୍ଦରୁ ଉତ୍ତର ଙୀପ୍ ପ୍ରତ୍ୟୟ ହୁଏ ।

'ଇତୋ ମନୁଷ୍ୟଜାତେଃ'

ଆନୀପ୍ (ଆନୀ)

୧୨ । ଇନ୍ଦ୍ର — ଇନ୍ଦ୍ରାଣୀ ଭବ — ଭବାନୀ

ବ୍ରହ୍ମନ୍ — ବ୍ରହ୍ମାଣୀ ବରୁଣ — ବରୁଣାନୀ

ସୂତ୍ର — ଇନ୍ଦ୍ରପ୍ରଭୃତିଶବ୍ଦରୁ ଉତ୍ତର ଆନୀପ୍ ପ୍ରତ୍ୟୟ ହୁଏ । 'ଇନ୍ଦ୍ରାଦେରାନୀପ୍'

୧୩ । ହିମ—ହିମାନୀ (ଅତିହିମ) ଅରଣ୍ୟ – ଅରଣ୍ୟାନୀ (ବଡ଼ବଣ)

ଯବ—ଯବାନୀ (ଦୁଷ୍ଟଯବ) ଯବନ – ଯବନାନୀ (ଯବନାକ୍ଷର)

ସୂତ୍ର—ହିମପ୍ରଭୃତି ଶବ୍ଦରୁ ଉତ୍ତର ବିଶେଷ ବିଶେଷ ଅର୍ଥରେ ଆନୀପ୍ ପ୍ରତ୍ୟୟ ହୁଏ । 'ହିମାଦେରର୍ଥବିଶେଷେ'

ଙୀପ୍ ଓ ଟାପ୍

୧୪ । ଚନ୍ଦ୍ରମୁଖ—ଚନ୍ଦ୍ରମୁଖୀ, ଚନ୍ଦ୍ରମୁଖା ସୁନଖ—ସୁନଖୀ, ସୁନଖା

ସୁକ୍ରୋଡ଼ —ସୁକ୍ରୋଡ଼ା ଗୁରୁଶିଖ—ଗୁରୁଶିଖା

ସୂତ୍ର – ଅଙ୍ଗବାଚକ ଶବ୍ଦରୁ ଉତ୍ତର ଙୀପ୍ ଓ ଟାପ୍ ପ୍ରତ୍ୟୟ ହୁଏ;ମାତ୍ର କ୍ରୋଡ଼ ପ୍ରଭୃତି ଶବ୍ଦରୁ ଉତ୍ତର କେବଳ ଟାପ୍ ପ୍ରତ୍ୟୟ ହୁଏ । 'ସ୍ୱାଙ୍ଗାଦ୍ ବା'

୧୫ । ଜିତେନ୍ଦ୍ର – ଜିତେନ୍ଦ୍ରା   ପଦ୍ମହସ୍ତ – ପଦ୍ମହସ୍ତା

ସୂତ୍ର – ଅଙ୍ଗ, ଗାତ୍ର, କଣ୍ଠ, ପୁଚ୍ଛ, ଓଷ୍ଠ, ଜଙ୍ଘ, ଦନ୍ତ, କର୍ଣ୍ଣ ଓ ଶୃଙ୍ଗ ଶବ୍ଦ ବ୍ୟତୀତ ସଂଯୁକ୍ତ ବର୍ଣ୍ଣ ଉପଧାରେ ଥିବା ଅଙ୍ଗବାଚକ ଶବ୍ଦରୁ ଉତ୍ତର କେବଳ ଟାପ୍ ପ୍ରତ୍ୟୟ ହୁଏ; ମାତ୍ର କୃଶାଙ୍ଗ—କୃଶାଙ୍ଗୀ, କୃଶାଙ୍ଗୀ; ବିମ୍ବୋଷ୍ଠ—ବିମ୍ବୋଷ୍ଠା, ବିମ୍ବୋଷ୍ଠୀ ଇତ୍ୟାଦି ।

ଊଙ୍ (ଊ)

୧୬ । ତନୁ—ତନୂଃ, ତନୁଃ   ଚଞ୍ଚୁ—ଚଞ୍ଚୂଃ, ଚଞ୍ଚୁଃ

ସୂତ୍ର – ତନୁ ପ୍ରଭୃତି ଶବ୍ଦରୁ ଉତ୍ତର ବିକଳ୍ପେ ଊଙ୍ ପ୍ରତ୍ୟୟ ହୁଏ ।

'ବା ତନ୍ୱାଦେରୂଙ୍'

ତି

ଯୁବନ୍—ଯୁବତିଃ

ସୂତ୍ର – ଯୁବନ୍ ଶବ୍ଦରୁ ଉତ୍ତର ତି ପ୍ରତ୍ୟୟ ହୁଏ ଓ ନ୍‌ର ଲୋପ ହୁଏ ।

କେତେଗୁଡ଼ିଏ ପ୍ରଚଳିତ ଶବ୍ଦର ସ୍ତ୍ରୀଲିଙ୍ଗରେ ପରିବର୍ତ୍ତନ । ଯଥା –

ପୁଂଲିଙ୍ଗ	ସ୍ତ୍ରୀଲିଙ୍ଗ	ପୁଂଲିଙ୍ଗ	ସ୍ତ୍ରୀଲିଙ୍ଗ
ଯୁବ	ଯୁବା	ତରୁଣ	ତରୁଣୀ
ତାରକ	ତାରକା, ତାରିକା	ନଟ	ନଟୀ
କୁର୍ବତ୍	କୁର୍ବତୀ	ଶ୍ୱନ୍	ଶୁନୀ
ଜିତେନ୍ଦ୍ର	ଜିତେନ୍ଦ୍ରା	ରଜକ	ରଜକୀ
ଚନ୍ଦ୍ରବଦନ	ଚନ୍ଦ୍ରବଦନା	ଶାସତ୍	ଶାସତୀ
ବାର୍ଷିକ	ବାର୍ଷିକୀ	ବିଭ୍ୟତ୍	ବିଭ୍ୟତୀ
		ରୁଦତ୍	ରୁଦତୀ
ନବୀନ	ନବୀନା	ଜାଗ୍ରତ୍	ଜାଗ୍ରତୀ
ନର୍ତ୍ତକ	ନର୍ତ୍ତକୀ	ମଘବନ୍	ମଘୋନୀ, ମଘବତୀ
ବେଗିନ୍	ବେଗିଣୀ	ପ୍ରତ୍ୟଚ୍	ପ୍ରତୀଚୀ, ପ୍ରତ୍ୟଞ୍ଚୀ
ଶିବ	ଶିବା	*ପୂତ୍ର(ପୂତ୍ରୁ)	ପୂତ୍ରୀ (ପୂତ୍ରୁୀ)

* 'ଅମାଦେକ୍ରୁ' 'ପୂଙ୍ଗ୍ ଦ୍ୱୟୋଃ' ଇତି ପୂଙ୍ଗ୍ (ପବନେ)+କ୍ରୁ – ପୂତ୍ରଃ ଏବଂ ପୂତ୍ର+ଙୀ+ଅ – ପୂତ୍ରୁଃ ।

ପୁଂଲିଙ୍ଗ	ସ୍ତ୍ରୀଲିଙ୍ଗ	ପୁଂଲିଙ୍ଗ	ସ୍ତ୍ରୀଲିଙ୍ଗ
ଧାର୍ମିକ	ଧାର୍ମିକା	ପ୍ରାଚ୍	ପ୍ରାଚୀ, ପ୍ରାଞ୍ଚୀ
କ୍ରୀଡ଼ତ୍	କ୍ରୀଡ଼ନ୍ତୀ	ଉଦଚ୍	ଉଦୀଚୀ, ଉଦଞ୍ଚୀ
ଖନକ	ଖନକୀ	ଯବନ	ଯବନୀ, ଯବନାନୀ
ସଭାପତି	ସଭାପତିଃ	ମନୁ	ମନାୟୀ, ମନାବୀ, ମନୁଃ
ଗ୍ରାମପତି	ଗ୍ରାମପତିଃ	ସୁକେଶ	ସୁକେଶା, ସୁକେଶୀ
ମହାରାଜ	ମହାରାଜୀ	ସୂର୍ଯ୍ୟ	ସୂରୀ, ସୂର୍ଯ୍ୟା
ବିଦ୍ୱସ୍	ବିଦୁଷୀ	ତନୁ (କ୍ଷୀଣ)	ତନ୍ୱୀ, ତନୁଃ
ଅଗ୍ନି	ଅଗ୍ନାୟୀ	ସାଧୁ	ସାଧ୍ୱୀ, ସାଧୁଃ
ନୃ, ନର	ନାରୀ	ମୃଦୁ	ମୃଦ୍ୱୀ, ମୃଦୁଃ
ସଖି	ସଖୀ	ପଟୁ	ପଟ୍ୱୀ, ପଟୁଃ
ମୃଡ଼	ମୃଡ଼ାନୀ	ନାପିତ	ନାପିତୀ, ନାପିତା
ଶର୍ବ	ଶର୍ବାଣୀ	ଆର୍ଯ୍ୟ	ଆର୍ଯ୍ୟା, ଆର୍ଯ୍ୟାଣୀ
ରୁଦ୍ର	ରୁଦ୍ରାଣୀ	ପାଣିଗୃହୀତ	ପାଣିଗୃହୀତୀ,
ଶ୍ୱଶୁର	ଶ୍ୱଶ୍ରୂଃ		ପାଣିଗୃହୀତା
ପୁମସ୍	ପୁଂସୀ	କ୍ଷତ୍ରିୟ	କ୍ଷତ୍ରିୟା, କ୍ଷତ୍ରିୟୀ,
ହନ୍ତୃ	ହନ୍ତ୍ରୀ		କ୍ଷତ୍ରିୟାଣୀ
ଯୁବନ୍	ଯୁବତିଃ, ଯୁବତୀ	ଉପାଧ୍ୟାୟ	ଉପାଧ୍ୟାୟା
ପଥିକ	ପଥିକା		ଉପାଧ୍ୟାୟୀ,
ସ୍ଥୂଳ	ସ୍ଥୂଳୀ, ସ୍ଥୂଳା		ଉପାଧ୍ୟାୟାନୀ
ବୈଶ୍ୟ	ବୈଶ୍ୟୀ, ବୈଶ୍ୟା	ମାତୁଳ	ମାତୁଳା, ମାତୁଳୀ,
ଶୂଦ୍ର	ଶୂଦ୍ରା, ଶୂଦ୍ରୀ		ମାତୁଳାନୀ

ପ୍ରଶ୍ନ

୧ । ସ୍ତ୍ରୀଲିଙ୍ଗରେ ପରିବର୍ତ୍ତନ କର — ମେଧାବତ୍, ଧାବତ୍, ନେତୃ, ବାଳ, ଧର୍ମିନ୍, ସୁଖିନ୍, ସେବକ, କିଙ୍କର ଓ ପକ୍ଷିନ୍ ।

୨ । ରୁଦ୍ରା, ଚନ୍ଦ୍ରବଦନୀ, ହସ୍ତୀ ଓ ହିମା—ଏଗୁଡ଼ିକୁ ଶୁଦ୍ଧ କରି ଲେଖ ।

* ଅବ୍ୟୟ

ସବୁ ଲିଙ୍ଗ, ସବୁ ବିଭକ୍ତି ଓ ସବୁ ବଚନରେ ସମାନ ରହୁଥିବା ପଦ ଅବ୍ୟୟ । ଯଥା:— ପ୍ରାତଃ—ସ ପ୍ରାତଃ ପଠତି (ସେ ସକାଳେ ପଢ଼େ) । ସ ପ୍ରାତଃ ସାୟଂ ଯାବତ୍ ପଠତି (ସେ ସକାଳୁ ସନ୍ଧ୍ୟା ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ପଢ଼ୁଅଛି) ।

ଅବ୍ୟୟର ଶେଷରେ ଥିବା ର୍ ଓ ସ୍ ସ୍ଥାନରେ ବିସର୍ଗ ହୁଏ । ଯଥା— ପ୍ରାତର୍ = ପ୍ରାତଃ ଓ ବହିସ୍ = ବହିଃ ଇତ୍ୟାଦି ।

କ୍ତ୍ୱାର୍, ଲ୍ୟପ୍, ତୁମୁନ୍, ଣମୁଲ୍, ଧାର୍, ଥାଚ୍, ତ୍ରଲ୍, ଚ୍ୱି, ଶସ୍, ବତୁପ୍, ସୁଚ୍ ଓ କୃତ୍ୱସୁଚ୍ ପ୍ରଭୃତି ପ୍ରତ୍ୟୟନିଷ୍ପନ୍ନ ପଦ ଅବ୍ୟୟ । ଯଥା — ପଠିତ୍ୱା, ଆଦାୟ, ଗନ୍ତୁମ୍, ସ୍ମାରଂ ସ୍ମାରମ୍, ଦ୍ୱିଧା, ଯଥା, କୁତ୍ର, ଦୃଢୀକୃତମ୍, ବହୁଶଃ, ମାତୃବତ୍, ତ୍ରିଃ ଓ ପଞ୍ଚକୃତ୍ୱଃ ଇତ୍ୟାଦି ।

କେତେଗୁଡ଼ିଏ ବ୍ୟବହାର୍ଯ୍ୟ ଅବ୍ୟୟ

ଅତଃ—ଅତଏବ
ଅତୀବ, ନିତରାମ୍ — ଅତ୍ୟନ୍ତ
ଅଥ — ଏହାପରେ
ଅଦ୍ୟ—ଆଜି
ଦ୍ୱିଃ — ଦୁଇଥର
ତ୍ରିଃ — ତିନିଥର
ଅଧଃ — ତଳେ
ଅଧୁନା—ବର୍ତ୍ତମାନ
ଅନ୍ୟଥା— ନୋହିଲେ
ଏକୈକଶଃ — ଗୋଟି ଗୋଟି ହୋଇ

କୁତଃ — କେଉଁଠାରୁ
କୁତ୍ର — କେଉଁଠାରେ
କୃତେ— ନିମନ୍ତେ
ଚ — ଏବଂ, ଓ
ବା —କିମ୍ବା
ସପ୍ତକୃତ୍ୱଃ — ସାତଥର
ଚେତ୍ —ଯଦି
ମିଥ୍ୟା —ମିଛ
ଯତଃ — କାରଣ, ଯେହେତୁ
ତର୍ହି — ତେବେ

---

* ସଦୃଶଂ ତ୍ରିଷୁ ଲିଙ୍ଗେଷୁ ସର୍ବାସୁ ଚ ବିଭକ୍ତିଷୁ ।
ବଚନେଷୁ ଚ ସର୍ବେଷୁ ଯନ୍ନ ବ୍ୟେତି ତଦବ୍ୟୟମ୍ ॥

ଅନ୍ୟତ୍ର—ଅନ୍ୟସ୍ଥାନରେ	ତୁ, ପରନ୍, ପରନ୍ତୁ — କିନ୍ତୁ
ଅପିଚ — ଆହୁରି ମଧ୍ଯ	ତୁଷ୍ଣୀମ୍ — ତୁନି
ଅସକୃତ୍ – ବାରମ୍ବାର	ଦିବା — ଦିନ
ଅପ୍ରାମ୍ପ୍ରତମ୍—ଅନୁଚିତ	ସାୟମ୍ – ସନ୍ଧ୍ୟା
ଆଶୁ — ଶୀଘ୍ର	ନକ୍ତମ୍ — ରାତି
ଇତଃ — ଏଠାରୁ	ପ୍ରାତଃ — ପ୍ରଭାତ
ଇତ୍ଥମ୍, ଏବମ୍ – ଏହିପରି	ନୋଚେତ୍—ନୋହିଲେ
ଈଷତ୍—ଅଳ୍ପ	ପରଶ୍ୱଃ—ପହରଦିନ
ଉଚ୍ଚୈଃ—ଉଚ୍ଚରେ	ହ୍ୟଃ —ଗତକାଲି
ଉପରି – ଉପରେ	ଶ୍ୱଃ —ଆସନ୍ତା କାଲି
ଐଷମଃ – ଏହିବର୍ଷ	ପରାରି—ବିଗତବର୍ଷ
ପରେଦ୍ୟୁଃ—ପରଦିନ	ପରୁତ୍—ଗତବର୍ଷ
ପଶ୍ଚାତ୍ – ପଛରେ	ସତତମ୍ – ନିରନ୍ତର
ପୁନଃ—ପୁଣି	ସକୃତ୍ – ଥରେ
ପୁରା—ପୂର୍ବକାଳରେ	ସଦା—ସର୍ବଦା
ମୃଷା – ମିଥ୍ୟା	ଭୂୟଃ—ପୁଣି
ପ୍ରାୟେଣ, ପ୍ରାୟଃ—ସାଧାରଣତଃ	ସଦ୍ୟଃ – ତତ୍କ୍ଷଣାତ୍
ଯୁଗପତ୍ – ଏକାବେଳକେ	ସର୍ବତ୍ର – ସବୁଠାରେ
ଶନୈଃ—ଆସ୍ତେ ଆସ୍ତେ	ସର୍ବଥା – ସବୁପ୍ରକାରରେ
ସ୍ୱୟମ୍ – ନିଜେ	ସର୍ବଦା—ସବୁବେଳେ
ଅଥ—ମଧ୍ୟ, ପ୍ରଶ୍ନାର୍ଥକ	ଏବ—ନିଶ୍ଚୟ
ବୃଥା—ଅକାରଣ	ଇବ — ପରି
ଇତସ୍ତତଃ – ଏଣେତେଣେ	ନୂନମ୍—ନିଶ୍ଚୟ

ଚ, ବା, ତୁ, ହି, ଚେତ୍ ମଧ୍ୟାର୍ଥକ ଅପି, ଇବ, ଖଳୁ ଓ ନାମ ପ୍ରଭୃତି ଅବ୍ୟୟ ବାକ୍ୟର ଆରମ୍ଭରେ ବ୍ୟବହୃତ ହୁଏ ନାହିଁ ।

✳ ଉପସର୍ଗ

ପ୍ର, ପରା, ଅପ, ସମ୍, ନି, ଅଧି, ସୁ, ନିର୍, ଉତ୍, ପରି, ପ୍ରତି, ଅବ, ଅନୁ, ଦୁର୍, ବି, ଅଭି, ଅତି, ଅପି, ଉପ, ଆ—ଧାତୁପୂର୍ବରେ ବ୍ୟବହୃତ ହେଲେ ଏହି କୋଡ଼ିଏଟି ଅବ୍ୟୟକୁ ଉପସର୍ଗ କୁହାଯାଏ ।

କର୍ମପ୍ରବଚନୀୟ

ଯେଉଁ ଉପସର୍ଗ ଧାତୁ ପୂର୍ବରେ ବ୍ୟବହୃତ ନ ହୋଇ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ବ୍ୟବହୃତ ହୁଏ ଓ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ରଭାବରେ ଅର୍ଥ ପ୍ରକାଶ କରେ, ତାହାକୁ କର୍ମପ୍ରବଚନୀୟ କୁହାଯାଏ । ଏହି କର୍ମପ୍ରବଚନୀୟ ଯୋଗରେ ଦ୍ୱିତୀୟା ବିଭକ୍ତି ହୁଏ, ଯଥା— ନରାଃ ଦେବାନ୍ ଅନୁ (ମାନବମାନେ ଦେବତାମାନଙ୍କଠାରୁ ନିକୃଷ୍ଟ) । ଏଠାରେ 'ଅନୁ' କର୍ମପ୍ରବଚନୀୟ ।

ପ୍ରଶ୍ନ

୧ । ସଂସ୍କୃତରେ ଅନୁବାଦ କର — ଆଜିକାଲି ବହୁତ ଲୋକ ନିଜର କାର୍ଯ୍ୟ ସିଦ୍ଧି ପାଇଁ ମିଛ କହୁଅଛନ୍ତି । ପିଲାମାନେ ! ନିଜର ସ୍ୱାସ୍ଥ୍ୟ ପ୍ରତି ବିଶେଷ ଯତ୍ନବାନ୍ ହୁଅ । ବିନା ଦୋଷରେ ତୁମେ କାହିଁକି ଏପରି ମନେ କରୁଅଛ ? ତେଣୁ ସାବିତ୍ରୀ ସ୍ୱାମୀଙ୍କର ଅନୁରୋଧରେ ବନର ବୃକ୍ଷଆଡ଼କୁ ଅନାଇ ମଧ୍ୟ କିଛି ଜାଣିପାରିଲେ ନାହିଁ । ସେମାନେ କାଲି ପୁରୀ ଯାଇଅଛନ୍ତି, କେବେ ଫେରିବେ ମତେ ଜଣା ନାହିଁ । (ମହ୍ୟଂ ନ ଜ୍ଞାୟତେ) । ଏହି ନଗରର ଉତ୍ତରରେ ରାଜାଙ୍କର ଗୋଟିଏ ସୁନ୍ଦର ବଗିଚା ଅଛି । ଏ ବର୍ଷ ଫୁଟବଲ ଖେଳରେ (କନ୍ଦୁକକ୍ରୀଡ଼ାୟାଂ) ବାଲେଶ୍ୱର ଜିଲ୍ଲା ସ୍କୁଲ ପ୍ରଥମସ୍ଥାନ ଅଧିକାର କରିଅଛି ।

୨ । ସଂଶୋଧନ କର — ସ ଆଗଚ୍ଛତି ତ୍ୱମ୍ ଆଗଚ୍ଛସି । ରାମଃ ମିଥ୍ୟଂ ବ୍ରୂତେ । ପୁରସ୍ତାଂ ଇଦଂ ଦେଶଃ ଉନ୍ନତମାସୀତ୍ । ଶ୍ୱଃ ତେ ଗୃହଂ ଅଗଚ୍ଛନ୍ । ନକ୍ତେ ଦଧିଂ ନ ଖାଦ ।

✳କେତେକଙ୍କ ମତରେ ଦୁସ୍ ଓ ନିସ୍ ମଧ୍ୟ ଉପସର୍ଗ । ଏଣୁ ଉପସର୍ଗ ସେମାନଙ୍କ ମତରେ ୨୨ଟି ।

୩ । ଶନୈଃ, ସାମ୍ପ୍ରତମ୍, ନକ୍ତମ୍, ପଶ୍ଚାତ୍, ମଧ୍ୟଃ, ନୂନମ୍, ନିତରାମ୍, କୃତେ ଓ କୁତ — ଏ ଗୁଡ଼ିକୁ ବ୍ୟବହାର କରି ବାକ୍ୟ ରଚନା କର ।

କାରକ ଓ ବିଭକ୍ତି

କାରକ

କ୍ରିୟାସହିତ ଯାହାର ସମ୍ବନ୍ଧ ଥାଏ, ତାହାକୁ କାରକ କହନ୍ତି । ଯଥା — ବାଳକାଃ ପ୍ରାନ୍ତରେ କ୍ରୀଡ଼ନ୍ତି । ଏଠାରେ "କଃ କ୍ରୀଡ଼ନ୍ତି"? ବାଳକାଃ । "କୁତ୍ର କ୍ରୀଡ଼ନ୍ତି ?" ପ୍ରାନ୍ତରେ । ଅତଏବ କ୍ରୀଡ଼ନ୍ତି କ୍ରିୟାସହିତ ବାଳକାଃ ଓ ପ୍ରାନ୍ତରେ ପଦର ସମ୍ପର୍କ ଥିବାରୁ ଏମାନେ ଗୋଟିଏ ଗୋଟିଏ କାରକ ।

'କ୍ରିୟାନ୍ୱୟିକାରକମ୍'

କ୍ରିୟା ସହିତ ସମ୍ବନ୍ଧ ନ ଥିବାରୁ ସମ୍ବନ୍ଧ ଓ ସମ୍ବୋଧନପଦ କାରକ ନୁହନ୍ତି । ଯଥା —

'ରାମସ୍ୟ' ପୁସ୍ତକଂ ପତତି' ଓ 'ହେ ପ୍ରଭୋ ! ଭବାନ୍ ରକ୍ଷତୁ' । ଏଠାରେ ପତତି କ୍ରିୟା ସହିତ 'ରାମସ୍ୟ'ର ଏବଂ ରକ୍ଷତୁ କ୍ରିୟା ସହିତ 'ହେ ପ୍ରଭୋ !'ର ସମ୍ପର୍କ ନ ଥିବାରୁ ଏମାନେ କାରକ ନୁହନ୍ତି । ରାମସ୍ୟ ସମ୍ବନ୍ଧ-ପଦ ଓ ପ୍ରଭୋ ! ସମ୍ବୋଧନପଦ ।

କାରକ ଛଅ ପ୍ରକାର । ଯଥା — କର୍ତ୍ତା, କର୍ମ, କରଣ, ସମ୍ପ୍ରଦାନ, ଅପାଦାନ ଓ ଅଧିକରଣ ।

ବିଭକ୍ତି

ଯାହା ସଂଖ୍ୟା (ବଚନ), କାରକ ଓ ସମ୍ବନ୍ଧକୁ ବୁଝାଇ ଦିଏ, ତାହାକୁ ବିଭକ୍ତି କହନ୍ତି । ଯଥା —

ଗୋପାଳସ୍ୟ ପୁତ୍ରାଃ କ୍ରୀଡ଼ନ୍ତି । ଏଠାରେ ଗୋପାଳ ଶବ୍ଦରେ ଯୁକ୍ତ ହୋଇଥିବା ଙସ୍ (ସ୍ୟ) ଏକବଚନ ଏବଂ ଜନ୍ୟଜନକ ସମ୍ବନ୍ଧକୁ ବୁଝାଉ ଅଛି ଓ ପୁତ୍ର ଶବ୍ଦରେ ଯୁକ୍ତ ହୋଇଥିବା ଜସ୍ (ଅଃ) ବହୁବଚନ ଏବଂ କର୍ତ୍ତୃକାରକକୁ ବୁଝାଉଅଛି । ଏଣୁ ସି, ଔ, ଜସ୍ ପ୍ରଭୃତିକୁ ବିଭକ୍ତି କୁହାଯାଏ ।

'ସଂଖ୍ୟାକାରକସମ୍ବନ୍ଧବୋଧୟିତ୍ରୀ ବିଭକ୍ତିଃ'

ବିଭକ୍ତି ଦୁଇ ପ୍ରକାର । ଯଥା — କାରକବିଭକ୍ତି ଓ ଉପପଦବିଭକ୍ତି ।

୧ । କାରକବିଭକ୍ତି — କ୍ରିୟାଯୋଗରେ ହେଉଥିବା ବିଭକ୍ତିକୁ କାରକବିଭକ୍ତି କହନ୍ତି । ଯଥା —

ସ ପୁସ୍ତକଂ ପଠତି । ଏଠାରେ ପଠତି କ୍ରିୟାଯୋଗରେ ତଦ୍ ଶବ୍ଦର ପ୍ରଥମା ବିଭକ୍ତି ଓ ପୁସ୍ତକ ଶବ୍ଦର ଦ୍ୱିତୀୟା ବିଭକ୍ତି ହୋଇଅଛି । ଏଣୁ ଉକ୍ତ ପ୍ରଥମା ଓ ଦ୍ୱିତୀୟା କାରକବିଭକ୍ତି ।

୨ । ଉପପଦବିଭକ୍ତି — ଶବ୍ଦଯୋଗରେ ହେଉଥିବା ବିଭକ୍ତିକୁ ଉପପଦ-ବିଭକ୍ତି କହନ୍ତି । ଯଥା —

ପିତ୍ରା ସହ ପୁତ୍ରଃ ଗଚ୍ଛତି ଓ ଗ୍ରାମଂ ନିକଷା ଉଦ୍ୟାନମସ୍ତି ।
ଏଠାରେ ସହ ଶବ୍ଦ ଯୋଗରେ ପିତୃଶବ୍ଦର ତୃତୀୟା ଓ ନିକଷା ଶବ୍ଦଯୋଗରେ ଗ୍ରାମ ଶବ୍ଦର ଦ୍ୱିତୀୟା ବିଭକ୍ତି ହୋଇଅଛି । ଏଣୁ ଉକ୍ତ ତୃତୀୟା ଓ ଦ୍ୱିତୀୟା ଉପପଦବିଭକ୍ତି ।

କର୍ତ୍ତୃକାରକ ଓ ପ୍ରଥମାବିଭକ୍ତି

୧ । ଯେ କ୍ରିୟାସମ୍ପାଦନ କରେ, ସେ କର୍ତ୍ତୃକାରକ । ଯଥା —

ଶିଶୁଃ ମାତରଂ ପଶ୍ୟତି । ଏଠାରେ ଶିଶୁ କ୍ରିୟାସମ୍ପାଦନ କରୁଥିବାରୁ କର୍ତ୍ତୃକାରକ । 'କ୍ରିୟାସମ୍ପାଦକଃ କର୍ତ୍ତା'

୨ । କ୍ରିୟାସମ୍ପାଦନରେ ଯେ ପ୍ରୟୋଜକ ସେ ମଧ୍ୟ କର୍ତ୍ତୃକାରକ । ଯଥା —

ମାତା ପୁତ୍ରମନ୍ନଂ ଭୋଜୟତି । ଏଠାରେ ମାତା ପ୍ରୟୋଜକ ହୋଇଥିବାରୁ କର୍ତ୍ତୃକାରକ । 'ପ୍ରୟୋଜକଶ୍ଚ'

୩ । * କର୍ତ୍ତୃବାଚ୍ୟରେ କର୍ତ୍ତୃକାରକରେ ପ୍ରଥମା ବିଭକ୍ତି ହୁଏ । ଯଥା —

ରାମଃ ବିଦ୍ୟାଳୟଂ ଗଚ୍ଛତି । ଶିଶୁଃ ମାର୍ଗେ କ୍ରୀଡ଼ତି ।

'ଉକ୍ତେ କର୍ତ୍ତରି ପ୍ରଥମା'

---

* ବାଚ୍ୟ ସାଧାରଣତଃ ତିନି ପ୍ରକାର । ଯଥା — କର୍ତ୍ତୃବାଚ୍ୟ, କର୍ମବାଚ୍ୟ ଓ ଭାବବାଚ୍ୟ ।

୪ । କର୍ତ୍ତୃବାଚ୍ୟରେ ପ୍ରୟୋଜକଠାରେ ପ୍ରଥମା ବିଭକ୍ତି ହୁଏ । ଯଥା —
ଗୁରୁଃ ଛାତ୍ରଂ ବେଦଂ ପାଠୟତି । 'ପ୍ରୟୋଜକେ ପ୍ରଥମା'

୫ । କର୍ମବାଚ୍ୟରେ କର୍ମକାରକରେ ପ୍ରଥମା ବିଭକ୍ତି ହୁଏ । ଯଥା —
ମୟା ଗ୍ରାମଃ ଗମ୍ୟତେ । ବାଳକେନ ଇତିହାସଃ ପଠ୍ୟତେ ।
'ଉକ୍ତେ କର୍ମଣି ପ୍ରଥମା'

୬ । ଇତି ପ୍ରଭୃତି ଅବ୍ୟୟଯୋଗରେ ପ୍ରଥମା ବିଭକ୍ତି ହୁଏ । ଯଥା —
ସ ରାମ ଇତି ବାଲକମଜାନାତ୍ । 'ଅବ୍ୟୟଯୋଗେ ପ୍ରଥମା'

୭ । ସମ୍ବୋଧନଠାରେ ପ୍ରଥମା ବିଭକ୍ତି ହୁଏ । ଯଥା —
ହେ ରାମ ! ଅୟି ମାତଃ ! 'ସମ୍ବୋଧନେ ପ୍ରଥମା'

କର୍ମକାରକ ଓ ଦ୍ୱିତୀୟା ବିଭକ୍ତି

୧ । କର୍ତ୍ତାର ଅତିଶୟ ଇଚ୍ଛାରେ ଈପ୍ସିତକୁ କର୍ମକାରକ କୁହାଯାଏ । ଯଥା—
ଅହଂ ମିଷ୍ଟାନ୍ନଂ ଖାଦାମି । ଏଠାରେ କର୍ତ୍ତାର ଅତିଶୟ ଈପ୍ସିତ ମିଷ୍ଟାନ୍ନ କର୍ମକାରକ । 'କର୍ତ୍ତୁରୀପ୍ସିତତମଂ କର୍ମ'

୨ । କର୍ତ୍ତୃବାଚ୍ୟରେ କର୍ମକାରକରେ ଦ୍ୱିତୀୟା ବିଭକ୍ତି ହୁଏ । ଯଥା —
ବାଲକଃ ସାହିତ୍ୟଂ ପଠତି । ଅହଂ ଗୃହଂ ଗଚ୍ଛାମି ।
'କର୍ମଣି ଦ୍ୱିତୀୟା'

୩ । ଅଧି ଉପସର୍ଗଯୁକ୍ତ ଶୀ, ସ୍ଥା ଓ ଆସ୍ ଧାତୁର ଅଧିକରଣ କର୍ମସଂଜ୍ଞା ପ୍ରାପ୍ତ ହୁଏ । ଅର୍ଥାତ୍ ସପ୍ତମୀ ବିଭକ୍ତିସ୍ଥାନରେ ଦ୍ୱିତୀୟା ବିଭକ୍ତି ହୁଏ । ଯଥା —

ଅଧି+ଶୀ — ଶିଶୁଃ ଶଯ୍ୟାମ୍ ଅଧିଶେତେ । ଅଧି+ସ୍ଥା — ବ୍ରାହ୍ମଣଃ ମନ୍ଦିରମ୍ ଅଧିତିଷ୍ଠତି । ଅଧି+ଆସ୍ — ରାମଃ ଆସନମ୍ ଅଧ୍ୟାସ୍ତେ ।
'ଅଧିଶୀସ୍ଥାସାମାଧାରେ'

୪ । ଉପ, ଅନୁ, ଅଧି ଓ ଆ ଉପସର୍ଗଯୁକ୍ତ ବସ୍ ଧାତୁର ଅଧିକରଣ କର୍ମସଂଜ୍ଞା ପ୍ରାପ୍ତ ହୁଏ । ଅର୍ଥାତ୍ ସପ୍ତମୀ ବିଭକ୍ତିସ୍ଥାନରେ ଦ୍ୱିତୀୟା ବିଭକ୍ତି ହୁଏ । ଯଥା –

ମାଧବଃ ଗୃହମ୍ ଉପବସତି, ଅନୁବସତି, ଆବସତି ବା (ବାସ କରୁଅଛି) । 'ଉପାନ୍ୱଧ୍ୟାଙ୍ବସଃ'

୫ । ଉପବାସ ଅର୍ଥରେ ଉପ ଉପସର୍ଗଯୁକ୍ତ ବସ୍ ଧାତୁର ଅଧିକରଣ କର୍ମସଂଜ୍ଞା ପ୍ରାପ୍ତ ହୁଏ ନାହିଁ । ଯଥା –

ଦରିଦ୍ରଃ ଗୃହେ ଉପବସତି (ଉପବାସ ଅଛି) । 'ନାଭୁକ୍ତ୍ୟର୍ଥସ୍ୟ'

୬ । କ୍ରିୟାବିଶେଷଣଠାରେ ଦ୍ୱିତୀୟା ବିଭକ୍ତି ହୁଏ ଓ ଏହା କ୍ଳୀବଲିଙ୍ଗ ଏବଂ ଏକବଚନାନ୍ତ ହୁଏ । ଯଥା –

ବିହଗଃ ମଧୁରଂ କୂଜତି । ସ ସତ୍ୱରଂ ଧାବତି ।

'କ୍ରିୟାବିଶେଷଣେ କ୍ଳୀବୈକବଚନଞ୍ଚ'

୭ । ବ୍ୟାପ୍ତି ଅର୍ଥରେ କାଳ ଓ ମାର୍ଗବାଚକ ଶବ୍ଦରୁ ଉତ୍ତର ଦ୍ୱିତୀୟା ବିଭକ୍ତି ହୁଏ । ଯଥା –

ସ ମାସଂ (ମାସେ ବ୍ୟାପୀ) ଧାତୁରୂପଂ ପଠତି । କ୍ରୋଶଂ (କ୍ରୋଶେ ବ୍ୟାପୀ) ଗିରିଃ ବିଦ୍ୟତେ । 'ବ୍ୟାପ୍ତ୍ୟର୍ଥେ ଦ୍ୱିତୀୟା'

୮ । ନିମ୍ନଲିଖିତ ଅବ୍ୟୟଯୋଗରେ ଦ୍ୱିତୀୟା ବିଭକ୍ତି ହୁଏ । ଯଥା –

ପ୍ରତି – ଧନିନଂ ପ୍ରତି ଦୟାଂ କୁରୁ (ଦରିଦ୍ର ପ୍ରତି ଦୟା କର) ।

ଅନୁ (ପଛରେ) – ଶିକ୍ଷକମ୍ ଅନୁ ଛାତ୍ରାଃ ଗଚ୍ଛନ୍ତି । ମାମ୍ ଅନୁ ତ୍ୱଂ ଧାବସି ।

ନିକଷା (ନିକଟ) – ଗ୍ରାମଂ ନିକଷା ଉଦ୍ୟାନମସ୍ତି । ମାଂ ନିକଷା ତିଷ୍ଠ ।

ଅନ୍ତରା (ମଧ୍ୟରେ) – ରାମଂ ଶ୍ୟାମଂ ଚ ଅନ୍ତରା ତ୍ୱଂ ତିଷ୍ଠସି ।

ଧିକ୍ (ନିନ୍ଦାସୂଚକ) – କୃପଣଂ ଧିକ୍ । ଚୌରଂ ଧିକ୍ ।

ଅନ୍ତରେଣ (ବ୍ୟତୀତ)—ଗ୍ରାମମ୍ ଅନ୍ତରେଣ ବିଦ୍ୟା ନ ଲଭ୍ୟତେ ।

ଯାବତ୍ (ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ)— ନଦୀଂ ଯାବତ୍ ଗଚ୍ଛ । ସ ବନଂ ଯାବତ୍ ଯାତି ।

ଅଭିତଃ (ସମ୍ମୁଖରେ)—ମାମ୍ ଅଭିତଃ ସ ଧାବତି ।

ପରିତଃ (ଚାରିଆଡ଼େ) – ପିତରଂ ପରିତଃ ପୁତ୍ରାଃ କ୍ରୀଡ଼ନ୍ତି ।

ସର୍ବତଃ (ସବୁଆଡ଼େ)—ଦେଶଂ ସର୍ବତଃ ବନ୍ୟା ଅଭବତ୍ ।

ଉଭୟତଃ (ଦୁଇପାଖରେ)—ଗ୍ରାମମ୍ ଉଭୟତଃ ଆପଣାଃ ସନ୍ତି ।

ଉପର୍ଯ୍ୟୁପରି. ଅଧ୍ୟଧି (ଉପରକୁ ଉପରକୁ) ବୃକ୍ଷମ୍ ଉପର୍ଯ୍ୟୁପରି
ଅଧ୍ୟଧି ବା ଶାଖାଃ ସନ୍ତି ।

ଅଧୋଽଧଃ (ତଳକୁ ତଳକୁ) – ଭୂମିମ୍ ଅଧୋଽଧଃ ରତ୍ନାନି ବିଦ୍ୟନ୍ତେ ।

ସମୟା (ନିକଟ) – ଗୃହଂ ସମୟା ତେ କ୍ରୀଡ଼ନ୍ତି ।

ହା (ନିନ୍ଦାସୂଚକ) – ହା ନିଷ୍ଠୁରଂ ମାନବମ୍ ।

ପ୍ରଶ୍ନ

୧ । ସଂସ୍କୃତରେ ଅନୁବାଦ କର – ଓଡ଼ିଶାର ସବୁଆଡ଼େ ଏ ବର୍ଷ ବନ୍ୟା ହୋଇଥିଲା । ବର୍ତ୍ତମାନ ପ୍ରଧାନମନ୍ତ୍ରୀ ବିଲାତରେ (ପାଶ୍ଚାତ୍ୟମ୍) ବାସକରୁଅଛନ୍ତି । ସୀତା ଧୀରେ ଧୀରେ ଗୀତ ଗାଉଅଛି । କୁକୁର ନେଉଳ ଆଡ଼କୁ ଧାଉଁଅଛି । ତାଙ୍କ ଭାଇ ଚାରିବର୍ଷ ହେଲା ସୁଖରେ ଅଛନ୍ତି । ଆକାଶର ସବୁଆଡ଼େ କୃତ୍ରିମ ଗ୍ରହ ବୁଲୁଅଛି ।

୨ । ସଂଶୋଧନ କର – ମମ ପ୍ରତି ଦୟାଂ କୁରୁ । ବ୍ୟାଧଃ ମୃଗସ୍ୟ ଅନୁଧାବତି । ନଦ୍ୟାଃ ନିକଷା ଭ୍ରମ । ସମୁଦ୍ରସ୍ୟ ଯାବତ୍ ଯାହି । ଶିକ୍ଷକସ୍ୟ ପରିତଃ ଛାତ୍ରାଃ ପଠନ୍ତି । ନଦ୍ୟାଃ ଉଭୟତଃ ବୃକ୍ଷାଃ ସନ୍ତି ।

କରଣକାରକ ଓ ତୃତୀୟା ବିଭକ୍ତି

୧ । କ୍ରିୟାସମ୍ପାଦନରେ ଯେ ପ୍ରଧାନ ସହାୟକ, ସେ କରଣକାରକ । ଯଥା —
ଅହଂ କର୍ଣ୍ଣାଭ୍ୟାଂ ଶୃଣୋମି । ଏଠାରେ କ୍ରିୟାସମ୍ପାଦନରେ ପ୍ରଧାନ ସହାୟକ କର୍ଣ୍ଣ କରଣକାରକ । 'ସାଧକତମଂ କରଣମ୍'

୨ । କରଣକାରକରେ ତୃତୀୟା ବିଭକ୍ତି ହୁଏ । ଯଥା: —
ସ ହସ୍ତେନ ଖାଦତି । ରାମଃ ଚକ୍ଷୁର୍ଭ୍ୟାଂ ପଶ୍ୟତି ।

'କରଣେ ତୃତୀୟା'

୩ । କର୍ମ ଓ ଭାବବାଚ୍ୟରେ କର୍ତ୍ତୃକାରକରେ ତୃତୀୟା ବିଭକ୍ତି ହୁଏ ।

'ଅନୁକ୍ତେ କର୍ତ୍ତରି ତୃତୀୟା'

କର୍ମବାଚ୍ୟ—ରାମେଣ ରାବଣଃ ହତଃ (ରାମ ରାବଣକୁ ମାରିଥିଲେ) ।
ଭାବବାଚ୍ୟ—ଶିଶୁନା କ୍ରୀଡ୍ୟତେ (ଶିଶୁ ଖେଳୁଅଛି) ।

୪ । (କ) ସହ,ସାର୍ଦ୍ଧମ୍,ସାକମ୍ ଓ ସମମ୍ ପ୍ରଭୃତି ଯୋଗରେ ଅପ୍ରଧାନଠାରେ ତୃତୀୟା ବିଭକ୍ତି ହୁଏ । ଯଥା: —
ପିତ୍ରା ସହ, ସାର୍ଦ୍ଧଂ, ସାକଂ, ସମଂ ବା (ସହିତ) ପୁତ୍ରଃ ଗଚ୍ଛତି (ପିତା ଅପ୍ରଧାନ) ।
(ଖ) ସହାଦି ଉହ୍ୟ ଥିଲେ ମଧ୍ୟ ତୃତୀୟା ବିଭକ୍ତି ହୁଏ । ଯଥା: —
ପିତ୍ରା ପୁତ୍ରଃ ଗଚ୍ଛତି । 'ସହାର୍ଥେ ତୃତୀୟା'

୫ । ଊନାର୍ଥ (ଊନ, ହୀନ, ଶୂନ୍ୟ, ରହିତ) ବାରଣାର୍ଥ (କିମ୍, ଅଲମ୍) ଓ ପ୍ରୟୋଜନାର୍ଥ(ପ୍ରୟୋଜନ, ଅର୍ଥ, କାର୍ଯ୍ୟ, ଗୁଣ, ଫଳ)ଶବ୍ଦଯୋଗରେ ତୃତୀୟା ବିଭକ୍ତି ହୁଏ । 'ଊନବାରଣପ୍ରୟୋଜନାର୍ଥୈଶ୍ଚ'
ଊନ (ଊଣା)—ଏକେନ ଊନା ବିଂଶତିଃ ବାଳକାଃ ।
ହୀନ (ରହିତ) — ଜ୍ଞାନେନ ହୀନଃ ଜନଃ ଗଚ୍ଛତି ।
ଅଲମ୍ (ବାରଣାର୍ଥ) — ବିବାଦେନ ଅଲମ୍ (ବିବାଦ କର ନାହିଁ) ।
ପ୍ରୟୋଜନ — ମମ ଧନେନ ପ୍ରୟୋଜନମ୍ ଅସ୍ତି ।

ଅର୍ଥ (ପ୍ରୟୋଜନ) – ମୂର୍ଖପୁତ୍ରେଣ କୋଽର୍ଥଃ (ମୂର୍ଖପୁତ୍ରରେ କି ଫଳ) ?
ଜନ୍ମ(କାରଣାର୍ଥକ) – କାଣେନ ଚକ୍ଷୁଷା କିମ୍(କଣାଚକ୍ଷୁ କିମ୍ପ୍ରୟୋଜନ) ।

୬ । କାର୍ଯ୍ୟସମାପ୍ତି ବୁଝାଇଲେ କାଳ ଓ ମାର୍ଗବାଚକ ଶବ୍ଦରୁ ଉତ୍ତର ବ୍ୟାପ୍ତି ଅର୍ଥରେ ତୃତୀୟା ବିଭକ୍ତି ହୁଏ । ଯଥା: –

ସ ମାସେନ ପୁରାଣମପଠତ୍ (ପଢ଼ିସାରିଅଛି) । କ୍ରୋଶେନ ସଙ୍ଗୀତମଗାୟତ୍ (ଗାଇସାରିଅଛି) । 'ଅପବର୍ଗେ ତୃତୀୟା'

୭ । ପ୍ରକୃତି ପ୍ରଭୃତି ଶବ୍ଦରୁ ଉତ୍ତର ତୃତୀୟା ବିଭକ୍ତି ହୁଏ ।

'ପ୍ରକୃତ୍ୟାଦିଭ୍ୟଃ ତୃତୀୟା'

ପ୍ରକୃତି –ଦୁଗ୍ଧଂ ପ୍ରକୃତ୍ୟା ମଧୁରମ୍ (ଦୁଧ ପ୍ରକୃତିରେ ମିଠା) ।
ସ୍ୱଭାବ– ମଧୁଃ ସ୍ୱଭାବେନ ସରଳଃ (ମଧୁ ସ୍ୱଭାବରେ ସରଳ) ।.
ଆକୃତି – ଗୋପାଳଃ ଆକୃତ୍ୟା ସୁନ୍ଦରଃ(ଗୋପାଳ ଆକୃତିରେ ସୁନ୍ଦର) ।
ନାମନ୍ – ତ୍ୱଂ ନାମ୍ନା ରାମଃ (ତୁମ ନାମ ରାମ) ।
ଜାତି—ସ ଜାତ୍ୟା ବ୍ରାହ୍ମଣଃ (ସେ ଜାତିରେ ବ୍ରାହ୍ମଣ) ।
ସୁଖ—ଶିଶୁଃ ସୁଖେନ କ୍ରୀଡ଼ତି (ଶିଶୁ ସୁଖରେ ଖେଳୁଅଛି) ।

୮ । ହେତୁ ଅର୍ଥରେ ତୃତୀୟା ଓ ପଞ୍ଚମୀବିଭକ୍ତି ହୁଏ । ଯଥା:—

ସ ଦୁଃଖେନ ଦୁଃଖାତ୍ ବା (ଦୁଃଖ ହେତୁରୁ)କ୍ରନ୍ଦତି । ରାମଃ ଶ୍ରମେଣ ଶ୍ରମାତ୍ ବା କ୍ଳାନ୍ତଃ ଭବତି । 'ହେତୌ ତୃତୀୟାପଞ୍ଚମ୍ୟୌ'

୯ । ସ୍ତ୍ରୀଲିଙ୍ଗ ଶବ୍ଦ ହେତୁ ଅର୍ଥରେ କେବଳ ତୃତୀୟା ବିଭକ୍ତ୍ୟନ୍ତ ହୁଏ । ଯଥା:— ଦରିଦ୍ରଃ କ୍ଷୁଧୟା କ୍ରନ୍ଦତି । ଅହଂ ଦୟୟା ଦଦାମି ।

୧୦ । ମୂଲ୍ୟବାଚକ ଶବ୍ଦ ତୃତୀୟା ବିଭକ୍ତ୍ୟନ୍ତ ହୁଏ । ଯଥା:—
ତ୍ୱଂ ପଞ୍ଚଭିଃ ରୂପ୍ୟକୈଃ (ପାଞ୍ଚଟଙ୍କାରେ) କନ୍ଦୁକଂ କ୍ରୀତବାନ୍ ।

୧୧ । ଯେଉଁ ମାର୍ଗରେ ଗମନ କରାଯାଏ, ସେହି ମାର୍ଗବାଚକ ଶବ୍ଦ ତୃତୀୟା ବିଭକ୍ତ୍ୟନ୍ତ ହୁଏ । ଯଥା: –
ରାମଃ ଅନେନ ମାର୍ଗେଣ ଅଗଚ୍ଛତ୍

୧୨ । ଅଙ୍ଗୀର ବିକୃତଅଙ୍ଗବାଚକଶବ୍ଦରୁ ଉତ୍ତର ତୃତୀୟା ବିଭକ୍ତି ହୁଏ । ଯଥା:—
ଚକ୍ଷୁଷା କାଣଃ (କଣା) । ପାଦେନ ଖଞ୍ଜଃ (ଖୋଣ୍ଟା) ।

'ଅଙ୍ଗବିକାରେ ତୃତୀୟା'

୧୩ । କୌଣସି ବ୍ୟକ୍ତି ସୂଚିତ ହେଉଥିବା ଚିହ୍ନବାଚକଶବ୍ଦରୁ ଉତ୍ତର ତୃତୀୟା ବିଭକ୍ତି ହୁଏ । ଯଥା:—

ଜଟାଭିଃ ତାପସଃ ଗଚ୍ଛତି । ଉପବୀତେନ ବ୍ରାହ୍ମଣଃ ।

'ଉପଲକ୍ଷଣେ ତୃତୀୟା'

୧୪ । ପୂର୍ବ ଓ ଅବରପ୍ରଭୃତି ଶବ୍ଦଯୋଗରେ ତୃତୀୟା ବିଭକ୍ତି ହୁଏ । ଯଥା:—
ରଘୁଃ ମାସେନ ପୂର୍ବଃ (ମାସେ ବଡ଼) । ବର୍ଷେଣ ଅବରଃ (ବର୍ଷେ ସାନ) ।

ପ୍ରଶ୍ନ

୧ । ସଂସ୍କୃତରେ ଅନୁବାଦ କର:—ମୁଁ ବାପାଙ୍କ ସହ କାଶୀ ଯାଇଥିଲି । ହୀରାକୁଦବନ୍ଧ ପାଞ୍ଚବର୍ଷରେ ତିଆରି ସରିଲା । ଜ୍ଞାନଶୂନ୍ୟ ଲୋକ ପଶୁ ସହ ସମାନ । ଶ୍ରୀଧର ନାମରେ ଜଣେ ପିଲା ଭଲ ମାରୁଅଛି । ଛାତ୍ରମାନେ ବର୍ଷାଦିନେ ବଲ୍ ଖେଳନ୍ତି । ପଚାଶ ଟଙ୍କାରେ ଦୁଇଖଣ୍ଡ ଲୁଗା କିଣିଥିଲି ।

୨ । ଅଲମ୍, ସ୍ୱେଚ୍ଛୟା, କ୍ଷୁଧୟା, ଗୋତ୍ରେଣ, ଅର୍ଥଃ, ସାର୍ଦ୍ଧମ୍, ଊନଃ, କମ୍ ଓ ଶିରସା -- ଏହି ପଦଗୁଡ଼ିକୁ ବାକ୍ୟରେ ବ୍ୟବହାର କର ।

ସମ୍ପ୍ରଦାନକାରକ ଓ ଚତୁର୍ଥୀ ବିଭକ୍ତି

୧ । ଯେଉଁ ଦାନରେ ଅଧିକାରତ୍ୟାଗ କରାଯାଏ, ସେହି ଦାନର ଗ୍ରହୀତା ସମ୍ପ୍ରଦାନକାରକ । ଯଥା:—

ଧନୀ ଦରିଦ୍ରାୟ ଧନଂ ଦାସ୍ୟତି । ଏଠାରେ ଦାତାର ଅଧିକାରତ୍ୟାଗ ବୁଝାଉଥିବାରୁ ଗ୍ରହୀତା ଦରିଦ୍ର ସମ୍ପ୍ରଦାନକାରକ ।

୨ । ସମ୍ପ୍ରଦାନକାରକରେ ଚତୁର୍ଥୀ ବିଭକ୍ତି ହୁଏ । ଯଥା:—
ରାଜା ବିପ୍ରାୟ ଗାଂ ଦଦାତି । 'ସମ୍ପ୍ରଦାନେ ଚତୁର୍ଥୀ'

*ମାତ୍ର 'ଧୋବାକୁ ଲୁଗା ଦିଅ' ଏଠାରେ ଅଧିକାର ତ୍ୟାଗ ବୁଝାଉ ନ ଥିବାରୁ ସମ୍ପ୍ରଦାନେ ଚତୁର୍ଥୀ ବିଭକ୍ତି ନ ହୋଇ ସମ୍ବନ୍ଧସାମାନ୍ୟେ ଷଷ୍ଠୀ ବିଭକ୍ତି ହେବ । ଯଥା: – ରଜକସ୍ୟ ବସ୍ତ୍ରଂ ଦେହି ।

୩ । ରୁଚ୍ୟର୍ଥଧାତୁର ପ୍ରୟୋଗରେ ଯେ ପ୍ରୀତ ହୁଏ, ସେ ସମ୍ପ୍ରଦାନକାରକ । ଅର୍ଥାତ୍ ଯାହାକୁ ରୁଚେ ତାହାଠାରେ ଚତୁର୍ଥୀ ବିଭକ୍ତି ହୁଏ । ଯଥା: –

ବାଳିକାଯୈ କ୍ରୀଡ଼ା ରୋଚତେ (ଭଲଲାଗେ) । ଶିଶୁଭ୍ୟଃ ମିଷ୍ଟାନ୍ନଂ ସ୍ୱଦତେ । 'ରୁଚ୍ୟର୍ଥାନାଂ ପ୍ରୀୟମାଣଃ'

୪ । ସ୍ପୃହ (ସ୍ପୃହ୍ + ଣିଚ୍) ଧାତୁର ପ୍ରୟୋଗରେ ଈପ୍ସିତ ବସ୍ତୁ ସମ୍ପ୍ରଦାନକାରକ । ଅର୍ଥାତ୍ ଯେଉଁ ପଦାର୍ଥକୁ ସ୍ପୃହା କରାଯାଏ, ତାହାଠାରେ ଚତୁର୍ଥୀ ବିଭକ୍ତି ହୁଏ । ଯଥା: –

କୃପଣାଃ ଧନାୟ ସ୍ପୃହୟନ୍ତି । ବାଳକା ପୁଷ୍ପେଭ୍ୟଃ ଅସ୍ପୃହୟନ୍ । 'ସ୍ପୃହେରୀପ୍ସିତଃ'

କିନ୍ତୁ ଈପ୍ସିତତମ ହେଲେ ଚତୁର୍ଥୀ ବିଭକ୍ତି ନ ହୋଇ ଦ୍ୱିତୀୟା ବିଭକ୍ତି ହୁଏ । ଯଥା: –

ସ୍ତ୍ରିୟଃ ଭୂଷଣଂ ସ୍ପୃହୟନ୍ତି । (ଭୂଷଣ ସ୍ତ୍ରୀମାନଙ୍କର ଈପ୍ସିତତମ ।)

୫ । ଧାରି(ଧୃ+ଣିଚ୍)ଧାତୁର ପ୍ରୟୋଗରେ ଋଣଦାତା(ମହାଜନ) ସମ୍ପ୍ରଦାନକାରକ । ଅର୍ଥାତ୍ ଋଣଦାତା ଚତୁର୍ଥୀ ବିଭକ୍ତ୍ୟନ୍ତ ହୁଏ । ଯଥା: –

ଦରିଦ୍ରଃ ଧନିକାୟ ଧାନ୍ୟଂ ଧାରୟତି (କରଜ କରୁଅଛି) । ଅହଂ ତୁଭ୍ୟଂ ମୁଦ୍ରାଃ ଅଧାରୟମ୍ । 'ଧାରେରୁତ୍ତମର୍ଣ୍ଣଃ'

---

*'ସମ୍ୟକ୍ ପ୍ରଦୀୟତେ ଅସ୍ମୈ ଇତି ସମ୍ପ୍ରଦାନମ୍' । ଅପୁନର୍ଗ୍ରହଣାୟ ସ୍ୱତ୍ୱନିବୃତ୍ତିପୂର୍ବକଂ ଯତ୍ ପରସ୍ୱତ୍ୱୋତ୍ପାଦନଂ ତଦ୍ଦାନମ୍ । ଅତଏବ ରଜକସ୍ୟ ବସ୍ତ୍ରଂ ଦଦାତି ଇତ୍ୟାଦୌ ନ ଚତୁର୍ଥୀ । ରଜକସ୍ୟ ସମ୍ବନ୍ଧେ ଷଷ୍ଠୀ । (ସୁବୋଧିନୀ)

୬ । କୌଣସି କାର୍ଯ୍ୟ ଯାହା ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ସମ୍ପାଦିତ ହୁଏ, ସେ ସମ୍ପ୍ରଦାନ-କାରକ । ଅର୍ଥାତ୍ ତାହାଠାରେ ଚତୁର୍ଥୀ ବିଭକ୍ତି ହୁଏ । ଏହାକୁ କ୍ରିୟାଗ୍ରହଣେ ଚତୁର୍ଥୀ କହନ୍ତି । ଯଥା:—

ପିତା ପୁତ୍ରାୟ କ୍ରୀଡ଼ନକଂ ଦର୍ଶୟତି । ସଦ୍ବଶେଷଭୂକାମ୍ ଅଗ୍ନୌ ବଧେହ୍ନ । 'କ୍ରିୟୟା ଯମଭିପ୍ରେତି'

୭ । କ୍ରୁଧାଦି ଧାତୁଯୋଗରେ ଯାହା ପ୍ରତି କ୍ରୋଧାଦି କରାଯାଏ, ସେ ସମ୍ପ୍ରଦାନ କାରକ । ଅର୍ଥାତ୍ ସେ ଚତୁର୍ଥୀ ବିଭକ୍ତ୍ୟନ୍ତ ହୁଏ ।

'କ୍ରୋଧଦ୍ରୋହେର୍ଷାସୂୟାର୍ଥାନାଂ ଯଂ ପ୍ରତି କୋପଃ ।ଧାଦୟଃ'

କ୍ରୁଧ୍ — ରାମଃ ଗୋବିନ୍ଦାୟ କ୍ରୁଧ୍ୟତି (ରାଗୁଅଛି) ।

ଦ୍ରୁହ୍ — ଦଶଦ୍ୱାଃ ଧନିଭ୍ୟଃ ଦ୍ରୁହ୍ୟନ୍ତି (ଦ୍ରୋହ କରନ୍ତି) ।

ଈର୍ଷ୍ୟ — କଥଂ ବୃଥା ସାଧବେ ଈର୍ଷ୍ୟସି (ଈର୍ଷା କରୁଅଛ) ।

ଅସୂୟ — ପ୍ରତିବେଶିନେ ମା ଅସୂୟ (ଅସୂୟା କର ନାହିଁ) ।

କିନ୍ତୁ କ୍ରୁଧ୍ ଓ ଦ୍ରୁହ୍ ଧାତୁ ଉପସର୍ଗଯୁକ୍ତ ହେଲେ ସମ୍ପ୍ରଦାନ କର୍ମ-ସଞ୍ଜ୍ଞା ପ୍ରାପ୍ତ ହୁଏ । ଅର୍ଥାତ୍ ଚତୁର୍ଥୀ ବିଭକ୍ତି ନ ହୋଇ ଦ୍ୱିତୀୟା ବିଭକ୍ତି ହୁଏ । ଯଥା:—

ପିତା ପୁତ୍ରମ୍ ଅଭିକ୍ରୁଧ୍ୟତି । ସ ମାମ୍ ଅଭିଦ୍ରୁହ୍ୟତି ।

'କ୍ରୁଧଦ୍ରୁହୋରୁପସୃଷ୍ଟୟୋଃ ସମ୍ପ୍ରଦାନେ'

୮ । ନିମିତ୍ତାର୍ଥରେ ଚତୁର୍ଥୀ ବିଭକ୍ତି ହୁଏ । ଯଥା:—

ସ୍ୱର୍ଣ୍ଣକାରଃ ହାରାୟ ସୁବର୍ଣ୍ଣଂ ନୟତି । ଧର୍ମାୟ ପତ୍ନୀଂ ଗୃହ୍ଣାତି ।

'ତାଦର୍ଥ୍ୟେ ଚତୁର୍ଥୀ'

୯ । ତୁମ୍ ପ୍ରତ୍ୟୟାନ୍ତ ପଦ ଉହ୍ୟ ଥିଲେ, ତାହାର କର୍ମଠାରେ ଚତୁର୍ଥୀ ବିଭକ୍ତି ହୁଏ । ଯଥା:—

ରମଣୀ ପୁଷ୍ପାୟ (ପୁଷ୍ପମାନେତୁମ୍) ଉଦ୍ୟାନଂ ଗଚ୍ଛତି ।

'କ୍ରିୟାର୍ଥୋପପଦସ୍ୟ କର୍ମଣି ସ୍ଥାନିନଃ'

୧୦ । ତୁମ୍ ପ୍ରତ୍ୟୟାନ୍ତ ପଦର ପରବର୍ତ୍ତୀରେ ବ୍ୟବହୃତ ହେଉଥିବା ଭାବବାଚ୍ୟ-ନିଷ୍ପନ୍ନ କୃତ୍ ପ୍ରତ୍ୟୟାନ୍ତ ପଦ ଚତୁର୍ଥୀ ବିଭକ୍ତ୍ୟନ୍ତ ହୁଏ । ଯଥା: —

ପାଚକଃ ପାକାୟ (ପକ୍ତୁଂ) ଗଚ୍ଛତି 'ପଚ୍+ଭାବେ ଘଞ୍' । ବ୍ରାହ୍ମଣଃ ସ୍ନାନାୟ (ସ୍ନାତୁଂ) ନଦୀଂ ଗଚ୍ଛତି 'ସ୍ନା+ଭାବେ ଲ୍ୟୁଟ୍' ।

'ତୁମର୍ଥାଚ୍ଚ ଭାବବଚନାତ୍'

୧୧ । କଥନାର୍ଥ ଓ ପ୍ରେରଣାର୍ଥ ଧାତୁଯୋଗରେ ଚତୁର୍ଥୀ ବିଭକ୍ତି ହୁଏ । ଯଥା: —

କଥନାର୍ଥ — ଛାତ୍ରଃ ଶିକ୍ଷକାୟ ନିବେଦୟତି (ଜଣାଉଅଛି) ।

ପ୍ରେରଣାର୍ଥ — ତ୍ୱଂ ତସ୍ମୈ ଭୃତ୍ୟଂ ପ୍ରେରୟ (ପଠାଅ) ।

'କଥନାର୍ଥପ୍ରେରଣାର୍ଥେଷୁ'

୧୨ । ନମଃ, ସ୍ୱସ୍ତି ଓ ସ୍ୱାହା ପ୍ରଭୃତି ଅବ୍ୟୟଯୋଗରେ ଚତୁର୍ଥୀ ବିଭକ୍ତି ହୁଏ ।

'ନମଃ-ସ୍ୱସ୍ତି-ସ୍ୱାହା-ସ୍ୱଧାଲଂବଷଡ୍ଯୋଗାଚ୍ଚ'

ନମଃ (ନମସ୍କାର) — ଗୁରବେ ନମଃ ।

ସ୍ୱସ୍ତି (ମଙ୍ଗଳ) — ରାଜ୍ଞେ ସ୍ୱସ୍ତି ଭବତୁ ।

ସ୍ୱାହା, ସ୍ୱଧା, ଓ ବଷଟ୍ (ସମର୍ପଣସୂଚକ) — ଅଗ୍ନୟେ ସ୍ୱାହା ।

ପିତୃଭ୍ୟଃ ସ୍ୱଧା । ଇନ୍ଦ୍ରାୟ ବଷଟ୍ ।

ଅଲମ୍ (ସମର୍ଥ) — ଭୀମଃ ଦୁଃଶାସନାୟ ଅଲମ୍ ।

୧୩ । ହିତ ଓ ସୁଖ ଶବ୍ଦ ଯୋଗରେ ଚତୁର୍ଥୀ ବିଭକ୍ତି ହୁଏ । ଯଥା: —

ହିତ — ଶିଶୁଭ୍ୟଃ ହିତଂ ଭବତୁ ।

ସୁଖ — ମାତ୍ରେ ସୁଖମସ୍ତୁ ।

୧୪ । ଉପପଦବିଭକ୍ତିଠାରୁ କାରକ ବିଭକ୍ତି ବଳବତୀ । ଏଣୁ ନମସ୍+କୃ ଯୋଗରେ ଚତୁର୍ଥୀ ବିଭକ୍ତି ନ ହୋଇ ଦ୍ୱିତୀୟା ବିଭକ୍ତି ହୁଏ । ଯଥା: —

ଛାତ୍ରଃ ଗୁରୁଂ ନମସ୍କରୋତି । ଏଠାରେ ନମସ୍ ଶବ୍ଦ ଯୋଗରେ ହେଉଥିବା ଚତୁର୍ଥୀ ଉପପଦବିଭକ୍ତି ଏବଂ କରୋତି କ୍ରିୟା ଯୋଗରେ ହେଉଥିବା ଦ୍ୱିତୀୟା କାରକବିଭକ୍ତି । ଏଣୁ ଦ୍ୱିତୀୟା ବିଭକ୍ତି ହେଲା ।

'ଉପପଦବିଭକ୍ତେଃ କାରକବିଭକ୍ତିଃ ବଲୀୟସୀ'

୧୫ । କୃପ, କଳ୍, ଭୂ ଓ ସମ୍+ପଦ୍ ଧାତୁର ପ୍ରୟୋଗରେ ସମ୍ପଦ୍ୟମାନ ଚତୁର୍ଥୀ ବିଭକ୍ତ୍ୟନ୍ତ ହୁଏ । ଯଥା:—

ଭକ୍ତିଃ ଜ୍ଞାନାୟ କଳ୍ପତେ । ମେଘସ୍ପୃତକାରକଳହଃ ବାନାରଣୀ ଷସ୍ତ୍ୱାୟ ଭବିଷ୍ୟତି । ବିଦ୍ୟା ସମ୍ମାନାୟ ଜାୟତେ ଇତ୍ୟାଦି ।

'ସମ୍ପଦ୍ୟମାନାତ୍ କୃପ୍ୟାଦେଃ'

୧୬ । ପ୍ରତି+ଶ୍ରୁ ଓ ଆ+ଶ୍ରୁ ଧାତୁର ପ୍ରୟୋଗରେ ପ୍ରବର୍ତ୍ତିକଠାରେ ଚତୁର୍ଥୀ ବିଭକ୍ତି ହୁଏ । ଯଥା:—

ବିପ୍ରଃ ଗୋବିନ୍ଦାୟ ପୁସ୍ତକଂ ପ୍ରତିଶୃଣୋତି ଆଶୃଣୋତି ବା (ଗୋବିନ୍ଦ ପ୍ରବର୍ତ୍ତିକ) । 'ପ୍ରତ୍ୟାଙ୍‌ଭ୍ୟାଂ ଶ୍ରୁବଃ ପ୍ରବର୍ତ୍ତିକେ'

ପ୍ରଶ୍ନ

୧ । ସଂସ୍କୃତରେ ଅନୁବାଦ କର:—ମତେ ବର୍ତ୍ତମାନ ବୁଲିବା ଭଲ ଲାଗୁ ନାହିଁ । ଧନୀମାନେ ଗରିବମାନଙ୍କ ଉପରେ କୃଥା ରାଗନ୍ତି । ଶୋଷିଲୁ ପାଣି ଓ ଭୋକିଲାକୁ ଭାତ ଦିଅ । ଏବର୍ଷ ମୁଁ ପଡ଼ୋଶୀଠାରୁ ପଚାଶ ଟଙ୍କା ଉଧାର କରିଅଛି । ସମସ୍ତେ ଠାକୁଆ ଉପରେ ରାଗନ୍ତି ।

୨ । ସଂଶୋଧନ କର:—ଇଦଂ ତ୍ୱାଂ ରୋଚଯେ । ରାକ୍ଷସାଃ ଦେବାନ୍ ଦ୍ରୁହ୍ୟନ୍ତି । ଅସ୍ମଂ ତସ୍ମାତ୍ ମୁଦ୍ରାଃ ଧାରୟତି । ପୁଷ୍ପାତ୍ ଉପବନଂ ଗଚ୍ଛତି

ଅପାଦାନକାରକ ଓ ପଞ୍ଚମୀ ବିଭକ୍ତି

୧ । ଯାହାଠାରୁ ବିଶ୍ଳେଷ ବା ବିଚ୍ଛେଦ ଘଟେ, ସେ ଅପାଦାନକାରକ । ଯଥା:—

ଆକାଶାତ୍ ଜଳାନି ଅପତନ୍ । ଏଠାରେ ଆକାଶରୁ ଜଳର ବିଚ୍ଛେଦ ଘଟିଥିବାରୁ ଆକାଶ ଅପାଦାନକାରକ । 'ଯତୋବିଶ୍ଳେଷୋଽପାଦାନମ୍'

୨ । ଅପାଦାନକାରକରେ ପଞ୍ଚମୀ ବିଭକ୍ତିହୁଏ । ଯଥା:—

ବୃକ୍ଷାତ୍ ପତ୍ରଂ ପତତି । ଅଶ୍ୱାତ୍ ଆରୋହୀ ଅପତତ୍ ।

'ଅପାଦାନେ ପଞ୍ଚମୀ'

୩ । ଭୟାର୍ଥ ଓ ରକ୍ଷଣାର୍ଥ ଧାତୁର ପ୍ରୟୋଗରେ ଭୟର କାରଣ ଅପାଦାନ-କାରକ । ଅର୍ଥାତ୍ ଭୟର କାରଣଠାରେ ପଞ୍ଚମୀବିଭକ୍ତି ହୁଏ । ଯଥା: –

ବାଳକଃ ସର୍ପାତ୍ ବିଭେତି । ଈଶ୍ୱରଃ ମାଂ ବିପଦଃ ରକ୍ଷତି । ଭୟାତ୍ ତ୍ରାୟସ୍ୱ । 'ଭୀତ୍ରାର୍ଥାନାଂ ଭୟହେତୁଃ'

୪ । ଯାହାକୁ ଲୁଚିବାକୁ ହୁଏ, ସେ ଅପାଦାନ । ଅର୍ଥାତ୍ ତାହାଠାରେ ପଞ୍ଚମୀ ବିଭକ୍ତି ହୁଏ । ଯଥା:—

ପୁତ୍ରଃ ପିତୁଃ ନିଲୀୟତେ (ଲୁଚିଅଛି) 'ଯସ୍ୟାଦର୍ଶନମିଚ୍ଛତି'

୫ । ଯାହାକୁ ଘୃଣା କରାଯାଏ ସେ ଅପାଦାନ । ଅର୍ଥାତ୍ ତାହାଠାରେ ପଞ୍ଚମୀ ବିଭକ୍ତି ହୁଏ । ଯଥା: –

ହରିଶ୍ଚନ୍ଦ୍ରଃ ଚଣ୍ଡାଳାତ୍ ଜୁଗୁପ୍ସତେ ନ (ଘୃଣା କରିଥିଲେ) । ଅହଂ ପାପାତ୍ ଜୁଗୁପ୍ସେ ବିରମେ ବା । 'ଜୁଗୁପ୍ସାର୍ଥାନାଂ ଯତୋ ଜୁଗୁପ୍ସା'

୬ । ଯାହାକୁ ଲଜ୍ଜା କରାଯାଏ, ସେ ଅପାଦାନ । ଅର୍ଥାତ୍ ତାହାଠାରେ ପଞ୍ଚମୀ ବିଭକ୍ତି ହୁଏ । ଯଥା: –

ତ୍ୱଂ ଶିକ୍ଷକାତ୍ କଥଂ ଲଜ୍ଜସେ ? ବଧୂଃ ଶ୍ୱଶୁରାତ୍ ଲଜ୍ଜତେ ।

'ତ୍ରପାର୍ଥାନାଂ ଯତସ୍ତ୍ରପା'

୭ । 'ଲ୍ୟପ୍ ପ୍ରତ୍ୟୟାନ୍ତ ପଦ ଲୋପ ହେଲେ ତାହାର କର୍ମ ଓ ଅଧିକରଣରେ ପଞ୍ଚମୀ ବିଭକ୍ତି ହୁଏ ।' ଲ୍ୟବ୍‌ଲୋପେ କର୍ମଣ୍ୟଧିକରଣେ ଚ'

କର୍ମ—ସ ବୃକ୍ଷାତ୍ (ବୃକ୍ଷମାରୁହ୍ୟ) ମାଂ ପଶ୍ୟତି ।

ଅଧିକରଣ—ହରିଣୀକଃ ବିବରାଭ୍ୟନ୍ତରାତ୍ (ବିବରାଭ୍ୟନ୍ତରେ ଉପବିଶ୍ୟ) ଆହ ।

୮ । ଉତ୍କର୍ଷ ବୁଝାଇଲେ ନିକୃଷ୍ଟରୁ ଉତ୍ତର ପଞ୍ଚମୀ ବିଭକ୍ତି ହୁଏ । ଯଥା: –

ରାମଃ ଶ୍ୟାମାତ୍ ବଳୀୟାନ୍ । ସ ଭୃତ୍ୟ ବୁଦ୍ଧି ମନ୍ତରଃ ମୂଢତରଃ ବା ।

'ନିକୃଷ୍ଟାଦେବୋତ୍କର୍ଷେ'

୯ । ନିମ୍ନଲିଖିତ ପଦଯୋଗରେ ପଞ୍ଚମୀ ବିଭକ୍ତି ହୁଏ ।

ପୂର୍ବମ୍ ଓ ପ୍ରାକ୍ (ପୂର୍ବରୁ ଓ ପୂର୍ବରେ)—ଶୟନାତ୍ ପୂର୍ବଂ (ପ୍ରାକ୍) ଜଳଂ ପିବ ।

ବହିଃ (ବାହାରେ) — ଗୃହାତ୍ ବହିଃ ଉଦ୍ୟାନମସ୍ତି ।

ପ୍ରଭୃତି ଓ ଆରଭ୍ୟ (ଆରମ୍ଭକରି) - ବାଲ୍ୟାତ୍ ପ୍ରଭୃତି (ଆରଭ୍ୟ) । ସ ଦରିଦ୍ରଃ ।

ଉତ୍ତରା (ଉତ୍ତରରେ) — ଭାରତାତ୍ ଉତ୍ତରା ହିମାଳୟଃ ।

ଦକ୍ଷିଣାହି — (ଦକ୍ଷିଣରେ) — ଗୃହାତ୍ ଦକ୍ଷିଣାହି ଦେବାଳୟଃ ।

ଆରାତ୍ (ଦୂରରେ ବା ନିକଟରେ) ଉଦ୍ୟାନାତ୍ ଆରାତ୍ ନଦୀ ପ୍ରବହତି ।

ପୃଥ (ପୃଥକ୍)—ପୁତ୍ରଃ ପିତୁଃ ପୃଥ ।

ପରମ୍ (ପରେ) — ପଠନାତ୍ ପରଂ କ୍ରୀଡ଼ ।

ଅନନ୍ତରମ୍ (ପରେ) — ଭୋଜନାତ୍ ଅନନ୍ତରଂ ନ ଧାବ ।

୧୦ । କାଳ ଓ ମାର୍ଗର ପରିମାଣ ବୁଝାଉଥିଲେ ଅବଧିବୋଧକ ଶବ୍ଦ ପଞ୍ଚମୀ ବିଭକ୍ତ୍ୟନ୍ତ ହୁଏ । ଯଥା: —

କଟକାତ୍ ପୁରୀ ପଞ୍ଚବିଂଶତିଃ କ୍ରୋଶାଃ । ଗମନାତ୍ ତୃତୀୟେ ମାସେ ଆଗତଃ । 'କାଳାଧ୍ୱନୋରବଧେଃ'

୧୧ । ଉତ୍ପତ୍ତିର କାରଣବୋଧକ ପଦ ପଞ୍ଚମୀ ବିଭକ୍ତ୍ୟନ୍ତ ହୁଏ । ଯଥା:—

ଦୁଗ୍ଧାତ୍ ଘୃତମ୍ ଉତ୍ପଦ୍ୟତେ । ବୀଜାତ୍ ଅଙ୍କୁରୋ ଜାୟତେ ।

'ଜନିକର୍ତ୍ତୁଃ ପ୍ରକୃତିଃ'

୧୨ । ବାରଣାର୍ଥଧାତୁର ପ୍ରୟୋଗରେ ନିବାରିତମାନଙ୍କର ଈପ୍ସିତ ପଞ୍ଚମୀ ବିଭକ୍ତ୍ୟନ୍ତ ହୁଏ । ଯଥା—

ମାଷାତ୍ ଶ୍ୱାନଂ ନିବାରୟତି । 'ବାରଣାର୍ଥାନାମୀପ୍ସିତଃ'

୧୩ । ଅନ୍ୟ, ଭିନ୍ନ ଓ ଇତର ଶବ୍ଦ ଯୋଗରେ ପଞ୍ଚମୀ ବିଭକ୍ତି ହୁଏ । ଯଥା: —

ମିତ୍ରାତ୍ ଅନ୍ୟଃ ଇତରଃ ଭିନ୍ନଃ ବା କଃ ମାଂ ରକ୍ଷିଷ୍ୟତି ?

୧୪ । ଯାହାଠାରୁ ନିୟମିତଭାବରେ ଅଧ୍ୟୟନ କରାଯାଏ, ସେ ପଞ୍ଚମୀ ବିଭକ୍ତ୍ୟନ୍ତ ହୁଏ । ଯଥା: —

ରାମଃ ଗୁରୋଃ ବେଦଂ ପଠତି । 'ଆଖ୍ୟାତୋପଯୋଗେ'

୧୬ । ଯେ ଶୁଣାଏ ଅର୍ଥାତ୍ ଯାହାଠାରୁ ଶ୍ରବଣ କରାଯାଏ, ସେ ପଞ୍ଚମୀ ବିଭକ୍ତ୍ୟନ୍ତ ହୁଏ । ଯଥା:—

ବୃଦ୍ଧଃ ପୁରୋହିତାତ୍ ପୁରାଣଂ ଶୃଣୋତି । 'ଶ୍ରୁତ୍ୟର୍ଥାନାଂ ଶ୍ରାବୟିତା'

ପ୍ରଶ୍ନ

୧ । ସଂସ୍କୃତରେ ଅନୁବାଦ କର:—କାଲି ମଧୁ ଶିକ୍ଷକଙ୍କ ଡରେ ସ୍କୁଲକୁ ଯାଇ ନାହିଁ । ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ମାଙ୍କ ଲୁଚି-କହୁଣୀ ଖାଇଥିଲେ । ତୁମେ ଯାହାକୁ ଘୃଣା କର, ସେ ତୁମ ଘରକୁ କିପରି ଆସିବ ? ମୁରବୀଙ୍କୁ ଲାଜ କରୁ ନ ଥିବା (ଅଭିଭାବକାତ୍ ଲଜ୍ଜମାନଃ) ଲୋକ ସୁଖ ପାଏ ନାହିଁ । ବୈଶାଖ ମାସରୁ ଆରମ୍ଭ କରି ପ୍ରତିଦିନ ବର୍ଷା (ବୃଷ୍ଟିଃ) ହେଉଅଛି ।

୨ । ବହିଃ, ଉତ୍ତରାହି, ପରମ୍, ଆରଭ୍ୟ, କୁତ୍ପ୍ରଭୃତି, ନିକଟେ ଓ ପ୍ରାକ୍—ଏହି ପଦଗୁଡ଼ିକୁ ବାକ୍ୟରେ ବ୍ୟବହାର କର ।

ସମ୍ବନ୍ଧପଦ ଓ ଷଷ୍ଠୀ ବିଭକ୍ତି

୧ । କାରକସମ୍ବନ୍ଧବ୍ୟତୀତ ଜନ୍ୟଜନକ, ସେବ୍ୟସେବକ ଓ ଆଧାରାଧେୟ ପ୍ରଭୃତି ସମ୍ବନ୍ଧବୋଧକ ପଦଠାରେ ଷଷ୍ଠୀ ବିଭକ୍ତି ହୁଏ । ଯଥା:—

ରାମସ୍ୟ ପୁତ୍ରଃ । ରାଜ୍ଞଃ ପୁରୁଷଃ । କୂପସ୍ୟ ଜଳମ୍ ଇତ୍ୟାଦି ।

'ସମ୍ବନ୍ଧେ ଷଷ୍ଠୀ'

୨ । କୃତ୍ ପ୍ରତ୍ୟୟନିଷ୍ପନ୍ନ ପଦର କର୍ତ୍ତା ତଥା କର୍ମଠାରେ ଷଷ୍ଠୀ ବିଭକ୍ତି ହୁଏ । 'କର୍ତ୍ତୃକର୍ମଣୋଃ କୃତି'

(କ) କର୍ତ୍ତାଠାରେ:—ଅଶ୍ୱସ୍ୟ ଗତିଃ (ଗମ୍+କ୍ତି) । ରାମସ୍ୟ ପ୍ରବେଶଃ (ପ୍ର+ବିଶ୍+ଅଲ୍) । ଏଠାରେ ଗତିଃ ଓ ପ୍ରବେଶଃ କୃତ୍ ପ୍ରତ୍ୟୟନିଷ୍ପନ୍ନ ପଦ ଏବଂ ଅଶ୍ୱ ଓ ରାମ ଯଥାକ୍ରମେ ସେମାନଙ୍କର କର୍ତ୍ତା । ଏଣୁ ଅଶ୍ୱ ଓ ରାମ ଶବ୍ଦର ଷଷ୍ଠୀ ବିଭକ୍ତି ହୋଇଅଛି ।

(ଖ) କର୍ମଠାରେ:—ଧନସ୍ୟ ଦାନମ୍ (ଦା+ଲ୍ୟୁଟ୍) । ଗ୍ରାମସ୍ୟ ଗମନମ୍ (ଗମ୍+ଲ୍ୟୁଟ୍) । ଏଠାରେ ଦାନମ୍ ଓ ଗମନମ୍ କୃତ୍ ପ୍ରତ୍ୟୟନିଷ୍ପନ୍ନ ପଦ

ଏବଂ ଧନ ଓ ଗ୍ରାମ ଯଥାକ୍ରମେ ସେମାନଙ୍କର କର୍ମ । ଏଣୁ ଧନ ଓ ଗ୍ରାମ ଶବ୍ଦର ଷଷ୍ଠୀ ବିଭକ୍ତି ହୋଇଅଛି ।

୩ । କୃତ୍ ପ୍ରତ୍ୟୟନିଷ୍ପନ୍ନପଦର କର୍ତ୍ତା ଓ କର୍ମ ଉଭୟସ୍ଥାନରେ ଷଷ୍ଠୀ ବିଭକ୍ତି ହେଉଥିଲେ କେବଳ କର୍ମଠାରେ ଷଷ୍ଠୀ ବିଭକ୍ତି ହୁଏ । ଯଥା:— ହରେଣା ସୁଖସ୍ୟ ଭୋଗଃ (ଭୁଜ୍+ଘଞ୍) ଭବତ । ଏଠାରେ କୃତ୍ ପ୍ରତ୍ୟୟନିଷ୍ପନ୍ନ ପଦ ଭୋଗଃ, ଏହାର କର୍ତ୍ତା ହରି ଓ କର୍ମ ସୁଖ । ଏଣୁ ସୁଖ ଶବ୍ଦର ଷଷ୍ଠୀ ବିଭକ୍ତି ହୋଇଅଛି । 'ଉଭୟପ୍ରାପ୍ତୌ କର୍ମଣି'·

୪ । ଶତୃ ଓ ଶାନଚ୍, ଉକାରାନ୍ତ, ଉକ, ଉମୁନ୍, କ୍ୱାଚ୍, ଲ୍ୟପ୍, କ୍ତ, କ୍ତବତୁ, ଖଲ୍ ଓ ଶୀଳାର୍ଥ ତୃନ୍ ପ୍ରଭୃତି କୃତ୍ ପ୍ରତ୍ୟୟଯୁକ୍ତ ପଦଯୋଗରେ କର୍ତ୍ତା କିମ୍ବା କର୍ମଠାରେ ଷଷ୍ଠୀ ବିଭକ୍ତି ହୁଏ ନାହିଁ । ଯଥା:—

ଶତୃ—ଗୃହଂ ଗଚ୍ଛନ୍ । ଶାନଚ୍—ଧନଂ ଲଭମାନଃ । ଉ—ଦୁଗ୍ଧଂ ପିପାସୁଃ । ଇଷ୍ଣୁ—କ୍ଲେଶଂ ସହିଷ୍ଣୁଃ । ଉକ—ଗ୍ରାମଂ ଗାମୁକଃ । ତୁମୁନ୍—ଗୃହଂ ଗନ୍ତୁମ୍ । କ୍ତ୍ୱାଚ୍—ମାଂ ଦୃଷ୍ଟ୍ୱା । ଲ୍ୟପ୍—ମନ୍ଦିରମାଗମ୍ୟ । କ୍ତ—ଗ୍ରାମଂ ଗତଃ । କ୍ତବତୁ—ସ ମୃଗଂ ହତବାନ୍ । ଖଲ୍—ତ୍ୱୟା ଇଦଂ ଦୁଷ୍କରମ୍ । ତୃନ୍—ଧନଂ ଦାତା; ମାତ୍ର 'ଧନସ୍ୟ ଦାତା' (ଦଦାତି ଇତି ଦାତା, 'ଦା+ତୃଚ୍') ଏଠାରେ ଷଷ୍ଠୀ ହେବ ।

୫ । ବର୍ତ୍ତମାନକାଳୀନ କ୍ତ ପ୍ରତ୍ୟୟାନ୍ତ ପଦର କର୍ତ୍ତାଠାରେ ଷଷ୍ଠୀ ବିଭକ୍ତି ହୁଏ । ଯଥା: —

ସର୍ବେଷାଂ ବିଦ୍ୱାନ୍ ପୂଜିତଃ (ପୂଜା କରନ୍ତି) 'ପୂଜ୍+ବର୍ତ୍ତମାନେ 'କ୍ତ' । ଇଦମସ୍ମାକଂ ମତମ୍(ଏହା ଆମ୍ଭମାନଙ୍କର ମତ)'ମନ୍+ବର୍ତ୍ତମାନେ'କ୍ତ'

'କ୍ତସ୍ୟ ଚ ବର୍ତ୍ତମାନେ'

୬ । କୃତ୍ୟ (ତବ୍ୟ, ଅନୀୟ, କ୍ୟପ୍, ଣ୍ୟତ୍ ଓ ଯତ୍) ପ୍ରତ୍ୟୟାନ୍ତ ପଦର କର୍ତ୍ତାଠାରେ ବିକଳ୍ପେ ଷଷ୍ଠୀ ବିଭକ୍ତି ହୁଏ । ଯଥା: —

ତବ କୃପୟା ବା ଚନ୍ଦ୍ରଃ ଦ୍ରଷ୍ଟବ୍ୟଃ (ଦେଖିବା ଉଚିତ) । ମମ ମୟା ବା ଇଦଂ କାର୍ଯ୍ୟମ୍ (କରିବା ଉଚିତ) । 'କୃତ୍ୟାନାଂ କର୍ତ୍ତରି ବା'

୭ । ନିମ୍ନଲିଖିତ ଅବ୍ୟୟପଦ ଯୋଗରେ ଷଷ୍ଠୀ ବିଭକ୍ତି ହୁଏ ।

ପୁରସ୍ତାତ୍ (ସମ୍ମୁଖରେ) – ମମ ପୁରସ୍ତାତ୍ ଉପବିଶ ।

ଅଧଃ, ଅଧସ୍ତାତ୍ (ତଳେ)—ବୃକ୍ଷସ୍ୟ ଅଧସ୍ତାତ୍ (ଅଧଃ) ଗାବଃ ଚରନ୍ତି ।

ପୁରଃ (ଆଗରେ)—ତବ ପୁରଃ ସ ଗଚ୍ଛତି ।

ଉତ୍ତରାତ୍ (ଉତ୍ତରରେ) – ଗୃହସ୍ୟ ଉତ୍ତରାତ୍ ବିଦ୍ୟାଳୟଃ ।

ଦକ୍ଷିଣେନ (ଦକ୍ଷିଣରେ) – ବିଦ୍ୟାଳୟସ୍ୟ ଦକ୍ଷିଣେନ କ୍ରୀଡ଼ାପ୍ରାନ୍ତରମ୍ ।

(ଦକ୍ଷିଣେନ ଯୋଗରେ ଦ୍ୱିତୀୟା ବିଭକ୍ତି ମଧ୍ୟ ହୁଏ ।)

୮ । ପଞ୍ଚକୃତ୍ୱଃ, ଷଟ୍‌କୃତ୍ୱଃ ଏବଂ ସପ୍ତକୃତ୍ୱଃ ପ୍ରଭୃତି କୃତ୍ୱସୁ ପ୍ରତ୍ୟୟାନ୍ତ ପଦ ଓ ଦ୍ୱିଃ, ତ୍ରିଃ ଏବଂ ଚତୁଃ ପ୍ରଭୃତି ସୁଚ୍ ପ୍ରତ୍ୟୟାନ୍ତ ପଦଯୋଗରେ କାଳାଧିକରଣରେ ଷଷ୍ଠୀ ବିଭକ୍ତି ହୁଏ । ଯଥା:—

ମାସସ୍ୟ ପଞ୍ଚକୃତ୍ୱଃ ଗ୍ରାମଂ ନ ଗଚ୍ଛ । ଅହଂ ଦିବସସ୍ୟ ତ୍ରିଃ ଖାଦାମି ଇତ୍ୟାଦି । ଏଠାରେ ମାସେ ସ୍ଥାନରେ ମାସସ୍ୟ ଓ ଦିବସେ ସ୍ଥାନରେ ଦିବସସ୍ୟ ହୋଇଅଛି । 'କୃତ୍ୱସୁସୁଚୋଃ କାଳାଧିକରଣେ'

୯ । ପ୍ରତି+ଭୂ ଧାତୁର କର୍ତ୍ତାଠାରେ ଷଷ୍ଠୀ ବିଭକ୍ତି ହୁଏ । ଯଥା: –

ଦୁଷ୍ଟାରଂ ପ୍ରତିଭବତି ମେ ।

୧୦ । ହେତୁ ଶବ୍ଦର ପ୍ରୟୋଗରେ ନିମିତ୍ତବୋଧକ ଶବ୍ଦରୁ ଉତ୍ତର ଷଷ୍ଠୀ ବିଭକ୍ତି ହୁଏ ।

ଧନସ୍ୟ ହେତୋଃ ତସ୍ୟ ଗମଃ । ଦୁଃଖସ୍ୟ ହେତୋଃ ସ କ୍ରନ୍ଦତି ।

'ଷଷ୍ଠୀ ହେତୁପ୍ରୟୋଗେ'

ପ୍ରଶ୍ନ

୧ । ସଂସ୍କୃତରେ ଅନୁବାଦ କର—ଜ୍ଞାନୀଙ୍କୁ ଲୋକମାନେ ଭଲରୂପେ ଆଦର କରନ୍ତି (ସମାଦ୍ରିୟନ୍ତେ) । ମୁଁ ଦିନରେ ପାଞ୍ଚଥର ଖାଇ ମଧ୍ୟ ବେଳେ ବେଳେ ଭୋକରେ କାନ୍ଦେ । ଆମ ଘର ଆଗରେ ପୂର୍ବେ ବଡ଼

ଆମ୍ରଗଛ ଥିଲା । ରାଜାଙ୍କ ଆଦେଶରେ ମନ୍ତ୍ରୀମାନେ ପ୍ରଜାଙ୍କ ଶୁଶ୍ରୂଷା (ଆବେଦନଂ) ଶୁଣୁଅଛନ୍ତି । ଏ ଜଣେ ଚୋର ପରି ମୋର ମନେ ହେଉଅଛୁ । ବଗିଚାର ଉତ୍ତରରେ ପୋଖରୀ ଅଛୁ ।

୨ । ସମ୍ବନ୍ଧପଦକୁ କାରକ କାହିଁକି କୁହାଯାଏ ନାହିଁ ?

ଅଧିକରଣକାରକ ଓ ସପ୍ତମୀ ବିଭକ୍ତି

୧ । କ୍ରିୟାର ଆଧାର ଅଧିକରଣ । ଅଧିକରଣକାରକରେ ସପ୍ତମୀ ବିଭକ୍ତି ହୁଏ । ଯଥା: —

ସ ଗୃହେ ଅସ୍ତି । ବ୍ରାହ୍ମଣଃ ଆସନେ ଉପବିଶତି । ଏଠାରେ ଗୃହ ଓ ଆସନ ଅଧିକରଣ । 'ଅଧିକରଣେ ସପ୍ତମୀ'

୨ । ଯେଉଁ କର୍ତ୍ତା ବା କର୍ମର କ୍ରିୟାଦ୍ୱାରା ଅନ୍ୟ କ୍ରିୟା ଲକ୍ଷିତ ହୁଏ, ସେହି କ୍ରିୟାବୋଧକ ପଦଠାରେ ଓ ତାହାର କର୍ତ୍ତା ବା କର୍ମଠାରେ ସପ୍ତମୀ ବିଭକ୍ତି ହୁଏ । ଏହାକୁ 'ଭାବେ ସପ୍ତମୀ' କହନ୍ତି ।

'ଯସ୍ୟ ଚ ଭାବେନ ଭାବଲକ୍ଷଣମ୍'

ପୂର୍ବକ୍ରିୟାବୋଧକ ପଦ କର୍ତ୍ତୃବାଚ୍ୟର ହୋଇଥିଲେ କର୍ତ୍ତାଠାରେ ସପ୍ତମୀ ଓ କର୍ମବାଚ୍ୟର ହୋଇଥିଲେ କର୍ମଠାରେ ସପ୍ତମୀ ବିଭକ୍ତି ହୁଏ ।

କର୍ତ୍ତୃବାଚ୍ୟ: — ମୟି ଆଗତେ ସ ଗତଃ ।

କର୍ମବାଚ୍ୟ: — ରାମେଣ ରାବଣେ ହତେ ଦେବାଃ ଆନନ୍ଦିତାଃ ଅଭବନ୍ ।

ଭାବେ ସପ୍ତମୀସ୍ଥଳରେ କ୍ରିୟାବୋଧକ ବିଶେଷଣଟି ବର୍ତ୍ତମାନ, ଅତୀତ କିମ୍ବା ଭବିଷ୍ୟତ୍କାଳକୁ ପ୍ରକାଶ କରୁଥାଏ ।

(କ) ବର୍ତ୍ତମାନକାଳକୁ ବୁଝାଉଥିଲେ ଶତୃ କିମ୍ବା ଶାନଚ୍ ପ୍ରତ୍ୟୟାନ୍ତ ଶବ୍ଦ ବ୍ୟବହୃତ ହୁଏ । ଯଥା: —

ମୟି ଗଚ୍ଛତି ରାମଃ ଆଗଚ୍ଛତ୍ (ମୁଁ ଗଲାବେଳେ ରାମ ଆସିଥିଲା) 'ଗମ୍+ଶତୃ' ଗଚ୍ଛତ୍, ସପ୍ତମୀରେ ଗଚ୍ଛତି । ତ୍ୱୟି ଧନଂ ଲଭମାନେ ପିତା

ହୃଷ୍ୟତ (ତୁମେ ଧନ ଲାଭ କଲବେଳେ ବାପା ଖୁସି ହୁଅନ୍ତି) 'ଲଭ୍+ଶାନଚ୍' ଲଭମାନ, ସପ୍ତମୀରେ ଲଭମାନେ ।

(ଖ) ଅତୀତକାଳକୁ ବୁଝାଉଥିଲେ କ୍ତ କମ୍ବା କ୍ତବତୁ ପ୍ରତ୍ୟୟାନ୍ତ ଶବ୍ଦ ବ୍ୟବହୃତ ହୁଏ । ଯଥା: –

ପିତରି ମୃତେ ପୁତ୍ରାଃ ଦୁଃଖିତା ଅଭବନ୍ (ବାପା ମଲା ପରେ ପୁଅମାନେ ଦୁଃଖିତ ହେଲେ) 'ମୃ+କ୍ତ' ମୃତ, ସପ୍ତମୀରେ ମୃତେ । ମଯି ଗତବତି ସ ଆଗତଃ, 'ଗମ୍+କ୍ତବତୁ' ଗତବତ୍, ସପ୍ତମୀରେ ଗତବତି ।

(ଗ) ଭବିଷ୍ୟତ୍‌କାଳକୁ ବୁଝାଉଥିଲେ ସ୍ୟନ୍ତୃ କମ୍ବା ସ୍ୟମାନ ପ୍ରତ୍ୟୟାନ୍ତ ଶବ୍ଦ ବ୍ୟବହୃତ ହୁଏ । ଯଥା:—

ବାଳକେଷୁ ଆଗମିଷ୍ୟତ୍ସୁ ବୟଂ ଗମିଷ୍ୟାମଃ (ପିଲାମାନେ ଆସିଲେ ଆମେ ଯିବୁ) 'ଆ+ଗମ୍+ସ୍ୟନ୍ତୃ' ଆଗମିଷ୍ୟତ୍, ସପ୍ତମୀରେ ଆଗମିଷ୍ୟତ୍ସୁ । ରାମେ ପିତରଂ ସେବିଷ୍ୟମାଣେ ଗୁରୁଃ ଆନନ୍ଦିତଃ ଭବିଷ୍ୟତି (ରାମ ପିତାଙ୍କ ସେବା କଲେ ଗୁରୁ ଆନନ୍ଦିତ ହେବେ) 'ସେବ୍+ସ୍ୟମାନ' ସେବିଷ୍ୟମାଣ, ସପ୍ତମୀରେ ସେବିଷ୍ୟମାଣେ ।

ଯଦି କେବେ ସପ୍ତମୀରେ ବ୍ୟବହୃତ ପୂର୍ବବାକ୍ୟର କର୍ତ୍ତା କମ୍ବା କର୍ମ ପରବାକ୍ୟରେ କଥିତ ହୁଏ, ତେବେ ସପ୍ତମୀ ବିଭକ୍ତି ହୁଏ ନାହିଁ । ଯଥା: – 'ତୁମେ ଆସିଲେ ମୁଁ ତୁମ ସହ ଯିବି' ଏହାର ଅନୁବାଦ 'ତ୍ୱୟି ଆଗମିଷ୍ୟତି ଅହଂ ତ୍ୱୟା ସହ ଗମିଷ୍ୟାମି' ଏହିପରି କରି ନ ଯାଇ 'ଆଗମିଷ୍ୟତା ତ୍ୱୟା ସହ ଅହଂ ଗମିଷ୍ୟାମି' ଏହିପରି କରାଯିବ ।

୩ । ଇନ୍‌ଯୁକ୍ତ କ୍ତ ପ୍ରତ୍ୟୟାନ୍ତ ପଦର କର୍ମଠାରେ ସପ୍ତମୀ ବିଭକ୍ତି ହୁଏ । ଯଥା:—

ସର୍ବକାର୍ଯ୍ୟେଷୁ କୃତୀ ଅୟଂ ଜନଃ ଆଗଚ୍ଛତି (କୃ+କ୍ତ+ଇନ୍ = କୃତିନ୍, ପ୍ରଥମାରେ କୃତୀ) । 'କ୍ତସ୍ୟେନ୍ୱିଷୟସ୍ୟ କର୍ମଣି'

୪ । ଶରୀରର କୌଣସି ଅଙ୍ଗକୁ ପୃଥକ୍ ଭାବେ ଗ୍ରହଣ କରିବା ବୁଝାଇଲେ ସେହି ଅଙ୍ଗବାଚକ ଶବ୍ଦରୁ ଉତ୍ତର ଦ୍ୱିତୀୟା ବିଭକ୍ତି ନ ହୋଇ ସପ୍ତମୀ ବିଭକ୍ତି ହୁଏ । ଯଥା: —

ସ ରାମଂ କରେ ଧୃତ୍ୱା ନୟତି (ହାତ ଧରି ନେଉଅଛି) । କେଶେଷୁ ଧୃତ୍ୱା ଆକର୍ଷତି । 'ଅବଚ୍ଛେଦେ ସପ୍ତମୀ'

୫ । କ୍ରିୟା, ଗୁଣ, ଜାତି ଓ ନାମ ଦ୍ୱାରା ସମୁଦାୟରୁ ଗୋଟିକୁ ପୃଥକ୍ କରାଗଲେ ସମୁଦାୟବୋଧକ ଶବ୍ଦରୁ ଉତ୍ତର ଷଷ୍ଠୀ ଓ ସପ୍ତମୀ ବିଭକ୍ତି ହୁଏ । ଯଥା: —

ଛାତ୍ରେଷୁ ଛାତ୍ରାଣାଂ ବା କ୍ରୀଡ଼ନ୍ତଃ ଚତୁରତମାଃ । ଗୋଷୁ ଗବାଂ ବା କୃଷ୍ଣା ବହୁକ୍ଷୀରା । ବର୍ଣ୍ଣେଷୁ ବର୍ଣ୍ଣାନାଂ ବା ବ୍ରାହ୍ମଣଃ ଶ୍ରେଷ୍ଠଃ । କବିଷୁ କବୀନାଂ ବା କାଳିଦାସଃ ଶ୍ରେଷ୍ଠଃ । 'ନିର୍ଦ୍ଧାରଣେ ଷଷ୍ଠୀସପ୍ତମ୍ୟୌ'

୬ । କର୍ମସହିତ ଅବୟବାବୟବିସମ୍ବନ୍ଧ ଥିଲେ ନିମିତ୍ତବୋଧକ ଶବ୍ଦରୁ ଉତ୍ତର ଚତୁର୍ଥୀ ବିଭକ୍ତି ନ ହୋଇ ସପ୍ତମୀ ବିଭକ୍ତି ହୁଏ । ଯଥା: —

ଚର୍ମଣି ଦ୍ୱୀପିନଂ ହତବାନ୍ । କେଶେଷୁ ଚମରୀଂ ହନ୍ତି । ଏଠାରେ ଦ୍ୱୀପୀ ଓ ଚମରୀ କର୍ମ । ଏମାନଙ୍କ ସହ ନିମିତ୍ତବୋଧକ ପଦ 'ଚର୍ମ' ଓ 'କେଶ'ର ଅବୟବାବୟବିସମ୍ବନ୍ଧ ଅଛି । 'ନିମିତ୍ତାତ୍‌କର୍ମଯୋଗେ'

୭ । ଅନାଦର ବୁଝାଇଲେ ଅନାଦୃତଠାରେ ଷଷ୍ଠୀ ଓ ସପ୍ତମୀ ବିଭକ୍ତି ହୁଏ । ଯଥା: —

ପଶ୍ୟତଃ ହରିଶ୍ଚନ୍ଦ୍ରସ୍ୟ ପଶ୍ୟତି ହରିଶ୍ଚନ୍ଦ୍ରେ ବା ବିଶ୍ୱାମିତ୍ରଃ ଶୈବ୍ୟାମ-ତାଡ଼ୟତ୍ (ହରିଶ୍ଚନ୍ଦ୍ରମନାଦୃତ୍ୟ) । ରୁଦତି ମୟି ରୁଦତଃ ମମ ବା ଶ୍ୱା ମାଂସମନୟତ୍ (ମାମନାଦୃତ୍ୟ) । 'ଅନାଦରେ ଷଷ୍ଠୀସପ୍ତମ୍ୟୌ'

୮ । ଯାହାକୁ ବିଶ୍ୱାସ କରାଯାଏ, ତାହାଠାରେ ସପ୍ତମୀ ବିଭକ୍ତି ହୁଏ । ଯଥା: — ରାମଃ ଗୋବିନ୍ଦେ ବିଶ୍ୱସିତି (ବିଶ୍ୱାସ କରେ) । ମୟି ତ୍ୱଂ ବିଶ୍ୱସିହି ।

୯ । ଯାହାକୁ ସ୍ନେହ କରାଯାଏ, ତାହାଠାରେ ସପ୍ତମୀ ବିଭକ୍ତି ହୁଏ । ଯଥା: —
ମାତା ପୁତ୍ରେ ସ୍ନିହ୍ୟତି (ଭଲପାଏ) ତ୍ୱଂ ତସ୍ମିନ୍ ଅସ୍ନିହ୍ୟଃ ।

୧୦ । ଯାହାର ଯୋଗ୍ୟତା ବୁଝାଏ, ଯାହାଠାରେ ଅନୁରକ୍ତ ହେବାକୁ ହୁଏ ଓ ଯାହାଠାରେ କିଛି ସମ୍ଭବପର ହୁଏ,ତାହାଠାରେ ସପ୍ତମୀ ବିଭକ୍ତି ହୁଏ ।
ଯଥା: —

ତ୍ରୈଲୋକ୍ୟସ୍ୟ ଆଧିପତ୍ୟଂ ତ୍ୱୟି ଯୁଜ୍ୟତେ । ଶିଷ୍ୟାଃ ଗୁରୌ ଅନୁରକ୍ତାଃ । କଥଂ ଭବାଦୃଶେ ଜନେ ଇଦଂ ସମ୍ଭାବ୍ୟତେ ?

ମିଶ୍ରବିଭକ୍ତି

୧ । ବିନା(ବ୍ୟତୀତ) ଯୋଗରେ ଦ୍ୱିତୀୟା, ତୃତୀୟା ଓ ପଞ୍ଚମୀ ବିଭକ୍ତି ହୁଏ ।
ଯଥା: —

ରାମଂ ରାମେଣ ରାମାତ୍ ବା ବିନା କଃ ଇଦଂ କରିଷ୍ୟତି ?

୨ । ଋତେ (ବ୍ୟତୀତ) ଯୋଗରେ ଦ୍ୱିତୀୟା ଓ ପଞ୍ଚମୀ ବିଭକ୍ତି ହୁଏ । ଯଥା:—
ଶ୍ରମଂ ଶ୍ରମାତ୍ ବା ଋତେ ବିଦ୍ୟା ନ ଲଭ୍ୟତେ ।

୩ । ତୁଲ୍ୟାର୍ଥ ଶବ୍ଦ ଯୋଗରେ ତୃତୀୟା ଓ ଷଷ୍ଠୀ ବିଭକ୍ତି ହୁଏ; ମାତ୍ର ତୁଳା ଓ ଉପମା ଶବ୍ଦ ଯୋଗରେ କେବଳ ଷଷ୍ଠୀ ବିଭକ୍ତି ହୁଏ । ଯଥା: —
ରାମେଣ ରାମସ୍ୟ ବା ତୁଲ୍ୟଃ (ସମାନଃ, ସଦୃଶଃ, ସମଃ) ରାଜା ନାସ୍ତି; କିନ୍ତୁ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣସ୍ୟ ତୁଳା ନାସ୍ତି । କେଶବସ୍ୟ ଉପମା ନାସ୍ତି ।

୪ । ପ୍ରକୃତ ଗମନ ବୁଝାଉଥିଲେ ଓ ମାର୍ଗବାଚକ ଶବ୍ଦ କର୍ମ ହୋଇ ନ ଥିଲେ ଗମନାର୍ଥକ କ୍ରିୟାର କର୍ମଠାରେ ଦ୍ୱିତୀୟା ଓ ଚତୁର୍ଥୀ ବିଭକ୍ତି ହୁଏ ।
ଯଥା: —

ଛାତ୍ରଃ ବିଦ୍ୟାଳୟଂ ବିଦ୍ୟାଳୟାୟ ବା ଗଚ୍ଛତି, କିନ୍ତୁ ସ ମନସା ସ୍ୱର୍ଗଂ ଗଚ୍ଛତି (ପ୍ରକୃତରେ ନୁହେଁ) ଓ ରାମଃ ମାର୍ଗଂ ଗଚ୍ଛତି (ମାର୍ଗ କର୍ମ) ଏଠାରେ ଚତୁର୍ଥୀ ବିଭକ୍ତି ହେବ ନାହିଁ ।

୫ । ଭାବବାଚ୍ୟବହୃତ କ୍ତ ପ୍ରତ୍ୟୟାନ୍ତ ପଦର କର୍ତ୍ତାଠାରେ ତୃତୀୟା ଓ ଷଷ୍ଠୀ ବିଭକ୍ତି ହୁଏ । ଯଥା:—

ଭବତା ତବ ବା କୀର୍ତ୍ତିତମ୍ । ମୟା ମମ ବା ହସିତମ୍ ।

୬ । ସ୍ମରଣାର୍ଥ, ଦୟ୍ ଓ ଈଶ୍ ଧାତୁର କର୍ମଠାରେ ଦ୍ୱିତୀୟା ଓ ଷଷ୍ଠୀ ବିଭକ୍ତି ହୁଏ । ଯଥା: —

ଶ୍ୟାମଃ ପିତରଂ ପିତୁଃ ବା ସ୍ମରତି । ଧନୀ ଦରିଦ୍ରଂ ଦରିଦ୍ରସ୍ୟ ବା ଦୟତେ । ପିତା ପୁତ୍ରଂ ପୁତ୍ରସ୍ୟ ବା ଈଷ୍ଟେ । 'ବା ସ୍ମରଣାର୍ଥଦୟେଶାମ୍'

୭ । ତୃପ୍ତ୍ୟର୍ଥ ପଦଯୋଗରେ ତୃତୀୟା ଓ ଷଷ୍ଠୀ ବିଭକ୍ତି ହୁଏ । ଯଥା:—

ସ ଜଳେନ ଜଳସ୍ୟ ବା ତୃପ୍ୟତି । ଅଗ୍ନିଃ କାଷ୍ଠେନ କାଷ୍ଠସ୍ୟ ବା ତୃପ୍ତବାନ୍ ।

୮ । ଦିବାଦିଗଣୀୟ ମନ୍ ଧାତୁର ଅବଜ୍ଞାବୋଧକ କର୍ମଠାରେ ଦ୍ୱିତୀୟା ଓ ଚତୁର୍ଥୀ ବିଭକ୍ତି ହୁଏ । ଯଥା: —

ସ ତ୍ୱାଂ ତୃଣାୟ ତୃଣଂ ବା ମନ୍ୟତେ ।

ମାତ୍ର କାକ, ଶୃଗାଳ, ଶୁକ ଓ ନୌ ପ୍ରଭୃତି କର୍ମ ହେଲେ ଚତୁର୍ଥୀ ବିଭକ୍ତି ହୁଏ ନାହିଁ । ଯଥା:—

ତ୍ୱାମହଂ ଶୃଗାଳଂ ମନ୍ୟେ । ସ ମାଂ ଶୁକଂ ମନ୍ୟତେ ।

'ମନ୍ୟକର୍ମଣ୍ୟନାଦରେ ବିଭାଷା'

ପ୍ରଶ୍ନ

୧ । ସଂସ୍କୃତରେ ଅନୁବାଦ କର:—ଦୁଃଶାସନ ଦ୍ରୌପଦୀଙ୍କ ବାଳ ଧରି ନେଇଥିଲା । ମୁଁ ଗୃହକୁ ଗୃହକୁ କୁକୁର ମାଂସ ଖାଇଗଲା । ତୁମେ ଯାହାକୁ ଭଲପାଅ, ସେ ସମସ୍ତଙ୍କୁ ବିଶ୍ୱାସ କରେ । ଗୁରୁ ପଢ଼ିଲେ ଛାତ୍ରମାନେ ତାଙ୍କ ସହ ପଢ଼ିବେ । ରାଜା ପରାସ୍ତ ହେବାରୁ ପ୍ରଜାମାନେ ବଡ଼ପାଟିରେ କାନ୍ଦିଥିଲେ । ମୁଁ ବର୍ତ୍ତମାନ ଖାଦ୍ୟରେ ତୃପ୍ତ ହେବି ନାହିଁ, ମୋତେ ଜଳ ଦିଅ ।

୨ । ସଂଶୋଧନ କର: — ସୂର୍ଯ୍ୟଃ ଉଦ୍ୟତେ ପଦ୍ମଃ ପ୍ରସ୍ଫୁଟନ୍ତି । ଦୁଷ୍ଟାନ୍ ନ ସ୍ପୃହ୍ୟନ୍ତ ତ୍ୱମ୍ । ଗ୍ରାମଂ ବିଶ୍ୱାସ କୁରୁ ଭବାନ୍ । ସ ତସ୍ୟ ହସ୍ତଂ ଧୃତବାନ୍ ।

୩ । କ୍ରୁଧା, ପ୍ରେଷ୍ଠଃ, ହସ୍ତେ, ବିଶ୍ୱସିତ ଓ ସ୍ପୃହ୍ୟାମି — ଏହି ପଦମାନଙ୍କୁ ବ୍ୟବହାର କରି ବାକ୍ୟ ରଚନା କର ।

୪ । ରେଖାରୂଢ଼ ପଦମାନଙ୍କର କାରଣ ସହ ବିଭକ୍ତି ନିର୍ଣ୍ଣୟ କର:—
ଲଘୁପତନକଃ ଚଞ୍ଚ୍ୱା ବଳଟରୁ । ଅଭିମୁଖେ ବଦ୍ଧୌ ଲାଲସ୍ତା । ସିଦ୍ଧୋଽର୍ଥଃ । ହରଶର୍ମା ସୁବର୍ଣ୍ଣାଦିକଂ ତସ୍ମୈ ଦର୍ଶିତବାନ୍ । ନାରଦଃ ତ୍ରିଦିବଂ ପ୍ରତି ଗତଃ । ମନ୍ଥରଃ ସାଦରଂ ହିରଣ୍ୟକଂ ସମ୍ପୂଜ୍ୟାହ । ଖଡ୍ଗେନ ଶିରଚ୍ଛେଦଃ କାର୍ଯ୍ୟ । ତ୍ୱମଦ୍ୟ ତସ୍ୟା ସହ କଲହଂ କୃତବାନ୍ । ଲୋଚନାଭ୍ୟାଂ ବିହୀନସ୍ୟ ଦର୍ପଣଃ କିଂ କରିଷ୍ୟତି ?

ସନ୍ଧି

ପରସ୍ପର ନିକଟବର୍ତ୍ତୀ ବର୍ଣ୍ଣ ଦୁଇଟିର କିମ୍ବା ସେଥି ମଧ୍ୟରୁ ଗୋଟିକର ଯେଉଁ ପରିବର୍ତ୍ତନ ଘଟେ, ତାହାକୁ ସନ୍ଧି କହନ୍ତି । ସନ୍ଧି ତିନି ପ୍ରକାର । ଯଥା: — ସ୍ୱରସନ୍ଧି, ବ୍ୟଞ୍ଜନସନ୍ଧି ଓ ବିସର୍ଗସନ୍ଧି ।

ସ୍ୱରସନ୍ଧି

ସ୍ୱରବର୍ଣ୍ଣ ଓ ସ୍ୱରବର୍ଣ୍ଣର ସନ୍ନିକର୍ଷରେ ଯେଉଁ ପରିବର୍ତ୍ତନ ଘଟେ, ତାହାକୁ ସ୍ୱରସନ୍ଧି କହନ୍ତି ।

୧ । ଦେବ + ଅସୁରୌ = ଦେବାସୁରୌ । ଦେବ + ଆଲୟଃ = ଦେବାଲୟଃ । ରମା + ଅତ୍ର = ରମାତ୍ର । ବିଦ୍ୟା + ଆଲୟଃ = ବିଦ୍ୟାଳୟଃ ।

ସୂତ୍ର — ଅ ବା ଆ ପରେ ଅ ବା ଆ ଥିଲେ ଉଭୟ ବର୍ଣ୍ଣସ୍ଥାନରେ ଆ ହୁଏ ଓ ସେହି ଆ ପୂର୍ବବର୍ଣ୍ଣରେ ଯୁକ୍ତ ହୁଏ ।

୨ । ମୁନି + ଇନ୍ଦ୍ରଃ = ମୁନୀନ୍ଦ୍ରଃ । ଗିରି + ଈଶଃ = ଗିରୀଶଃ । ଗୌରୀ + ଇନ୍ଦୁ = ଗୌରୀନ୍ଦୁ । ଗୌରୀ + ଈଶ୍ୱରଃ = ଗୌରୀଶ୍ୱରଃ ।

ସୂତ୍ର — ଇ ବା ଈ ପରେ ଇ ବା ଈ ଥିଲେ ଉଭୟସ୍ଥ ବର୍ଣ୍ଣସ୍ଥାନରେ ଈ ହୁଏ ଓ ସେହି ଈ ପୂର୍ବବର୍ଣ୍ଣରେ ଯୁକ୍ତ ହୁଏ ।

୩ । ବଧୂ + ଉଦୟଃ = ବଧୂଦୟଃ । ଲଘୁ + ଊର୍ମିଃ = ଲଘୂର୍ମିଃ ।
ବଧୂ + ଉତ୍ସବଃ = ବଧୂତ୍ସବଃ । ଭୂ + ଊର୍ଦ୍ଧ୍ୱମ୍ = ଭୂର୍ଦ୍ଧ୍ୱମ୍ ।

ସୂତ୍ର — ଉ ବା ଊ ପରେ ଉ ବା ଊ ଥିଲେ ଉଭୟସ୍ଥ ବର୍ଣ୍ଣସ୍ଥାନରେ ଊ ହୁଏ ଓ ସେହି ଊ ପୂର୍ବବର୍ଣ୍ଣରେ ଯୁକ୍ତ ହୁଏ ।

୪ । ପିତୃ + ଋଣମ୍ = ପିତୄଣମ୍ । ଦାତୃ + ଋଦ୍ଧିଃ = ଦାତୄଦ୍ଧିଃ ।

ସୂତ୍ର — ଋ ପରେ ଋ ଥିଲେ ଉଭୟସ୍ଥ ବର୍ଣ୍ଣସ୍ଥାନରେ ୠ ହୁଏ ଓ ସେହି ୠ ପୂର୍ବବର୍ଣ୍ଣରେ ଯୁକ୍ତ ହୁଏ ।

୫ । ଦେବ + ଇନ୍ଦ୍ରଃ = ଦେବେନ୍ଦ୍ରଃ । ନର + ଈଶଃ = ନରେଶଃ ।
ସୀତା + ଇଚ୍ଛା = ସୀତେଚ୍ଛା । ରମା + ଈଶଃ = ରମେଶଃ ।

ସୂତ୍ର — ଅ ବା ଆ ପରେ ଇ ବା ଈ ଥିଲେ ଉଭୟସ୍ଥ ବର୍ଣ୍ଣସ୍ଥାନରେ ଏ ହୁଏ ଓ ସେହି ଏ ପୂର୍ବବର୍ଣ୍ଣରେ ଯୁକ୍ତ ହୁଏ ।

୬ । ସୂର୍ଯ୍ୟ + ଉଦୟଃ = ସୂର୍ଯ୍ୟୋଦୟଃ । ଅଳ୍ପ + ଊନମ୍ = ଅଳ୍ପୋନମ୍ ।
ଗଙ୍ଗା + ଉଦକମ୍ = ଗଙ୍ଗୋଦକମ୍ । ମହା + ଊର୍ମିଃ = ମହୋର୍ମିଃ ।

ସୂତ୍ର — ଅ ବା ଆ ପରେ ଉ ବା ଊ ଥିଲେ ଉଭୟସ୍ଥ ବର୍ଣ୍ଣସ୍ଥାନରେ ଓ ହୁଏ ଏବଂ ସେହି ଓ ପୂର୍ବବର୍ଣ୍ଣରେ ଯୁକ୍ତ ହୁଏ ।

୭ । ଦେବ + ଋଷିଃ = ଦେବର୍ଷିଃ । ମହା + ଋଷିଃ = ମହର୍ଷିଃ ।

ସୂତ୍ର — ଅ ବା ଆ ପରେ ଋ ଥିଲେ ଉଭୟସ୍ଥ ବର୍ଣ୍ଣସ୍ଥାନରେ ଅର୍ ହୁଏ ଓ ଅ ପୂର୍ବବର୍ଣ୍ଣରେ ଯୁକ୍ତ ହୁଏ ଏବଂ ର୍ ରେଫ ହୋଇ ପରବର୍ଣ୍ଣ ଉପରକୁ ଯାଏ ।

୮ । ଶୀତ + ଋତଃ = ଶୀତାର୍ତ୍ତଃ । କ୍ଷୁଧା + ଋତଃ = କ୍ଷୁଧାର୍ତ୍ତଃ ।

ସୂତ୍ର — ତୃତୀୟାତତ୍ପୁରୁଷ ସମାସ ହେଉଥିଲେ ଓ ଋତ ଶବ୍ଦ ପରେ ଥିଲେ ଅ ବା ଆ ପରେ ଋ ଥିଲେ ଉଭୟସ୍ଥ ବର୍ଣ୍ଣସ୍ଥାନରେ ଆର୍ ହୁଏ ଓ ଆ ପୂର୍ବବର୍ଣ୍ଣରେ ଯୁକ୍ତ ହୁଏ ଏବଂ ର୍ ରେଫ ହୋଇ ପରବର୍ଣ୍ଣ ଉପରକୁ ଯାଏ ।

୯ । ଅଦ୍ୟ+ଏକଃ = ଅଦ୍ୟୈକଃ । ମତ+ଐକ୍ୟମ୍ = ମତୈକ୍ୟମ୍ ।
ତ୍ୱୟା+ଏବ = ତ୍ୱୟୈବ । ବିଦ୍ୟା+ଐଶ୍ୱର୍ଯ୍ୟମ୍ = ବିଦ୍ୟୈଶ୍ୱର୍ଯ୍ୟମ୍ ।

ସୂତ୍ର—ଅ ବା ଆ ପରେ ଏ ବା ଐ ଥିଲେ ଉଭୟ ବର୍ଣ୍ଣସ୍ଥାନରେ ଐ ହୁଏ ଓ ସେହି ଐ ପୂର୍ବବର୍ଣ୍ଣରେ ଯୁକ୍ତ ହୁଏ ।

୧୦ । ମମ+ଓଦନମ୍ = ମମୌଦନମ୍ । ତବ+ଔପମ୍ୟମ୍ = ତବୌପମ୍ୟମ୍ ।
ମହା+ଓଷଧିଃ = ମହୌଷଧିଃ । ବିଦ୍ୟା+ଔନ୍ନତ୍ୟମ୍ = ବିଦ୍ୟୌନ୍ନତ୍ୟମ୍ ।

ସୂତ୍ର—ଅ ବା ଆ ପରେ ଓ ବା ଔ ଥିଲେ ଉଭୟ ବର୍ଣ୍ଣସ୍ଥାନରେ ଔ ହୁଏ ଏବଂ ସେହି ଔ ପୂର୍ବବର୍ଣ୍ଣରେ ଯୁକ୍ତ ହୁଏ ।

୧୧ । ଦଧି+ଆନୟ = ଦଧ୍ୟାନୟ, ନଦୀ+ଉଦକମ୍ = ନଦ୍ୟୁଦକମ୍ ।
ସାଧୁ+ଆଦେଶଃ = ସାଧ୍ୱାଦେଶଃ, ସାଧୁ+ଈ = ସାଧ୍ୱୀ ।
ପିତୃ+ଅନୁମତିଃ = ପିତ୍ରନୁମତିଃ, ଭ୍ରାତୃ+ଆଦେଶଃ = ଭ୍ରାତ୍ରାଦେଶଃ ।

ସୂତ୍ର – ଅନ୍ୟ (ଅସମାନ) ସ୍ୱରବର୍ଣ୍ଣ ପରେ ଥିଲେ ଇ ଓ ଈ ସ୍ଥାନରେ ଯ୍, ଉ ଓ ଊ ସ୍ଥାନରେ ବ୍ ଏବଂ ଋ ସ୍ଥାନରେ ର୍ ହୁଏ ଓ ସେହି ଯ୍, ବ୍ ଓ ର୍ ପର ସ୍ୱରବର୍ଣ୍ଣ ସହ ମିଶି ପୂର୍ବବର୍ଣ୍ଣରେ ଯୁକ୍ତ ହୁଅନ୍ତି ।

୧୨ । ନେ+ଅନମ୍ = ନୟନମ୍ । ନୈ+ଅକଃ = ନାୟକଃ ।
ଭୋ+ଅତି = ଭବତି । ପୌ+ଅକଃ = ପାବକଃ ।

ସୂତ୍ର—ସ୍ୱରବର୍ଣ୍ଣ ପରେ ଥିଲେ ଏ ସ୍ଥାନରେ ଅୟ୍, ଐ ସ୍ଥାନରେ ଆୟ୍, ଓ ସ୍ଥାନରେ ଅବ୍ ଏବଂ ଔ ସ୍ଥାନରେ ଆବ୍ ହୁଏ, ଅ ବା ଆ ପୂର୍ବ ବର୍ଣ୍ଣରେ ଯୁକ୍ତ ହୁଏ ଏବଂ ପରସ୍ୱର ଯ୍ ବା ବ୍ ସହ ଯୁକ୍ତ ହୁଏ ।

୧୩ । ତେ+ଆଗତାଃ = ତୟାଗତାଃ, ତ ଆଗତାଃ । ତସ୍ମୈ+ଇଦମ୍ = ତସ୍ମାୟିଦମ୍, ତସ୍ମା ଇଦମ୍ । ସାଧୋ+ଆଗଚ୍ଛ = ସାଧବାଗଚ୍ଛ, ସାଧ-
ଆଗଚ୍ଛ । ଗୁରୌ+ଉଚିତମ୍ = ଗୁରାବୁଚିତମ୍, ଗୁରା ଉଚିତମ୍ ।

ସୂତ୍ର – ସ୍ୱରବର୍ଣ୍ଣ ପରେ ଥିଲେ ପଦଶେଷରେ ଥିବା ଏ ପ୍ରଭୃତି ସ୍ଥାନରେ 'ପୂର୍ବ ସୂତ୍ର ଅନୁସାରେ ହେଉଥିବା ଅୟାଦିର ଯ୍ ଓ ବ୍ ର ବିକଳ୍ପେ ଲୋପ ହୁଏ ଓ ଲୋପ ପରେ ଆଉ ସନ୍ଧି ହୁଏ ନାହିଁ ।

୧୪ । ତେ+ଅତ୍ର = ତେଽତ୍ର । ଗୁରୋ+ଅତ୍ର = ଗୁରୋଽତ୍ର ।

ସୂତ୍ର—ପଦଶେଷରେ ଥିବା 'ଏ' ଏବଂ 'ଓ'ର ପରେ ଥିବା 'ଅ'ର ଲୋପ ହୋଇ ଖଣ୍ଡ ଅକାର (ଽ) ଚିହ୍ନ ରହେ ।

୧୫ । ମୁନୀ+ଇମୌ = ମୁନୀଇମୌ । ସାଧୂ+ଏତୌ = ସାଧୂଏତୌ ।
ଅମୂ+ଅଶ୍ୱୌ = ଅମୂଅଶ୍ୱୌ । ଲତେ+ଏତେ = ଲତେଏତେ ।
ଅମୀ+ଅଶ୍ୱାଃ = ଅମୀଅଶ୍ୱାଃ ।

ସୂତ୍ର – ଦ୍ୱିବଚନନିଷ୍ପନ୍ନ, ଈ, ଊ, ଏ ର ଏବଂ ଅଦସ୍ ଶବ୍ଦସମ୍ବନ୍ଧୀ ଅମୀର ସନ୍ଧି ହୁଏ ନାହିଁ ।

ପ୍ରଶ୍ନ

୧ । ବିଚ୍ଛେଦ କର:—ପର୍ଯ୍ୟାଲୋଚନା, ଶଶୀଚ, ଲୋକାପବାଦଃ, ବଧୂଦ୍ୟୁତଃ, ଶଙ୍କସ୍ୟୈବ, ହିପୂରଶଃ, ସାକ୍ଷ୍ୟ, ଶୟ୍ନନମ୍, ତାବପି ଓ ଗଜେନ୍ଦ୍ରଃ ।

୨ । ସନ୍ଧି କର: – ପର+ଈକ୍ଷା, ଆତ୍ମନ+ଅବଜ୍ଞା, ସୁ+ଆଗତମ୍, ନୈ+ଅକଃ, ତୌ+ଉଭୌ, ଅମୀ+ଋତବଃ ଓ କବୀ+ଏତୌ ।

ବ୍ୟଞ୍ଜନସନ୍ଧି

ବ୍ୟଞ୍ଜନବର୍ଣ୍ଣ ଓ ବ୍ୟଞ୍ଜନବର୍ଣ୍ଣର ବା ବ୍ୟଞ୍ଜନବର୍ଣ୍ଣ ଓ ସ୍ୱରବର୍ଣ୍ଣର ସନ୍ନିକର୍ଷରେ ଯେଉଁ ପରିବର୍ତ୍ତନ ଘଟେ, ତାହାକୁ ବ୍ୟଞ୍ଜନସନ୍ଧି କହନ୍ତି ।

୧ । ବାକ୍+ଈଶଃ = ବାଗୀଶଃ । ଦିକ୍+ଗଜଃ = ଦିଗ୍‌ଗଜଃ । ମହତ୍+ଧନମ୍ = ମହଦ୍ଧନମ୍ । ତତ୍+ଯାନମ୍ = ତଦ୍‌ଯାନମ୍ । ବାକ୍+ରୋଧଃ = ବାଗ୍ରୋଧଃ । ମହତ୍+ବନମ୍ = ମହଦ୍‌ବନମ୍ ।

ସୂତ୍ର – ସ୍ୱରବର୍ଣ୍ଣ, ବର୍ଗର ତୃତୀୟ ଓ ଚତୁର୍ଥ ବର୍ଣ୍ଣ ଏବଂ ଯ୍, ର୍, ଲ୍ ଓ ବ୍ ପରେ ଥିଲେ ପଦଶେଷରେ ଥିବା ବର୍ଗର ପ୍ରଥମବର୍ଣ୍ଣସ୍ଥାନରେ ସେହି ବର୍ଗର ତୃତୀୟ ବର୍ଣ୍ଣ ହୁଏ ।

୨ । ଉତ୍+ହତଃ = ଉଦ୍ଧତଃ । ସମ୍ପଦ୍+ହେତୋଃ = ସମ୍ପଦ୍ଧେତୋଃ ।
ତତ୍+ହି = ତଦ୍ଧି ।

ସୂତ୍ର— ପଦଶେଷରେ ଥିବା ତ୍ କିମ୍ବା ଦ୍ ପରେ ହ୍ ଥିଲେ ତ୍ ଓ ଦ୍ ସ୍ଥାନରେ ଦ୍ ଏବଂ ହ୍ ସ୍ଥାନରେ ଧ୍ ହୁଏ ଏବଂ ଦ୍ ଓ ଧ୍ ଉଭୟ ସ୍ଥାନରେ ଦ୍ଧ୍ ହୁଏ ।

୩ । ତତ୍ + ନୂନମ୍ = ତନ୍ନୂନମ୍ । ଅପ୍ + ମୟଃ = ଅମ୍ମୟଃ ।
ତଦ୍ + ମାତ୍ରମ୍ = ତନ୍ମାତ୍ରମ୍ ।

ସୂତ୍ର— ବର୍ଗର ପଞ୍ଚମ ବର୍ଣ୍ଣ ପରେ ଥିଲେ ପଦ ଶେଷରେ ଥିବା ବର୍ଗର ପ୍ରଥମ ଓ ତୃତୀୟ ବର୍ଣ୍ଣସ୍ଥାନରେ ସେହି ବର୍ଗର ପଞ୍ଚମ ବର୍ଣ୍ଣ ହୁଏ ।

୪ । ହସନ୍ + ଆଗତଃ = ହସନ୍ନାଗତଃ । ରାଜନ୍ + ଇହ = ରାଜନ୍ନିହ ।

ସୂତ୍ର— ସ୍ୱରବର୍ଣ୍ଣ ପରେ ଥିଲେ ହ୍ରସ୍ୱସ୍ୱରର ପରେ ଥିବା ନ୍ ସ୍ଥାନରେ ନ୍ନ୍ ହୁଏ; କିନ୍ତୁ 'ଭବାନ୍ + ଆଗତଃ = ଭବାନାଗତଃ' ଏଠାରେ ଦୀର୍ଘ ସ୍ୱର ପରେ 'ନ୍' ଥିବାରୁ ନ୍ନ୍ ହେଲା ନାହିଁ ।

୫ । କସ୍ମିନ୍ + ଚିତ୍ର = କସ୍ମିଂଶ୍ଚିତ୍ର । ଧାବନ୍ + ଛାଗଃ = ଧାବଂଶ୍ଛାଗଃ । ଭବାନ୍ + ତତ୍ର = ଭବାଂସ୍ତତ୍ର । ଅସନ୍ + ଥୁତ୍କାରଃ = ଅସଂସ୍ଥୁତ୍କାରଃ । ଉଦ୍ୟନ୍ + ଟଙ୍କାରଃ = ଉଦ୍ୟଂଷ୍ଟଙ୍କାରଃ । ମହାନ୍ + ଠକ୍କୁରଃ = ମହାଂଷ୍ଠକ୍କୁରଃ ।

ସୂତ୍ର— ନ୍ ପରେ ଚ୍ କିମ୍ବା ଛ୍ ଥିଲେ ଶ୍ ର ଆଗମ ହୁଏ, ତ୍ କିମ୍ବା ଥ୍ ଥିଲେ ସ୍ ର ଆଗମ ହୁଏ ଏବଂ ଟ୍ କିମ୍ବା ଠ୍ ଥିଲେ ଷ୍ ର ଆଗମ ହୁଏ ଓ ନ୍ ସ୍ଥାନରେ ଅନୁସ୍ୱାର ହୁଏ ।

୬ । ଉତ୍ + ସ୍ଥାନମ୍ = ଉତ୍ଥାନମ୍ । ଉତ୍ + ସ୍ତମ୍ଭନମ୍ = ଉତ୍ତମ୍ଭନମ୍ ।

ସୂତ୍ର— ଉତ୍ ଉପସର୍ଗର ପରେ ଥିବା ସ୍ଥା ଓ ସ୍ତମ୍ଭସମ୍ବନ୍ଧୀ ସ୍ ର ଲୋପ ହୁଏ ।

୭ । ତତ୍ + ଶ୍ରୁତ୍ୱା = ତଚ୍ଛ୍ରୁତ୍ୱା । ଏତଦ୍ + ଶକଟମ୍ = ଏତଚ୍ଛକଟମ୍ ।

ସୂତ୍ର— ପଦଶେଷରେ ଥିବା ତ୍ କିମ୍ବା ଦ୍ ପରେ ଶ୍ ଥିଲେ ତ୍ ଓ ଦ୍ ସ୍ଥାନରେ ଚ୍ ଓ ଶ୍ ସ୍ଥାନରେ ଛ୍ ହୁଏ ଏବଂ ଚ୍ ଓ ଛ୍ ଉଭୟ ସ୍ଥାନରେ ଚ୍ଛ୍ ହୁଏ ।

୮ । ଯାଚ୍ + ନା = ଯାଚ୍ଞା । ଯଜ୍ + ନଃ = ଯଜ୍ଞଃ ।

ସୂତ୍ର— ଚ ବର୍ଗବର୍ଣ୍ଣର ପରେ ଥିବା ନ୍ ସ୍ଥାନରେ ଞ୍ ହୁଏ ।

୯ । ଉତ୍ + ଲେଖଃ = ଉଲ୍ଲେଖଃ । ତଦ୍ + ଲୀଳା = ତଲ୍ଲୀଳା ।
ମହାନ୍ + ଲୋକଃ = ମହାଁଲ୍ଲୋକଃ । ବିଦ୍ୱାନ୍ + ଲିଖତି = ବିଦ୍ୱାଁଲ୍ଲିଖତି ।

ସୂତ୍ର—ଲ୍ ପରେ ଥିଲେ ତ ବର୍ଗସ୍ଥାନରେ ଲ୍ ହୁଏ; ମାତ୍ର ନ୍ ସ୍ଥାନରେ ଅନୁନାସିକ ଲ୍ (ଁଲ୍) ହୁଏ । ‘ତୋଲିଁଲିଃ’

୧୦ । ତ୍ୱମ୍ + ତତ୍ର = ତ୍ୱଂ ତତ୍ର । ଶୀଘ୍ରମ୍ + ଯାତି = ଶୀଘ୍ରଂ ଯାତି ।

ସୂତ୍ର—ବ୍ୟଞ୍ଜନବର୍ଣ୍ଣ ପରେ ଥିଲେ ପଦାନ୍ତସ୍ଥିତ ମ୍ ସ୍ଥାନରେ ଅନୁସ୍ୱାର ହୁଏ ।

୧୧ । ତ୍ୱମ୍ + ଆଗଚ୍ଛ = ତ୍ୱମାଗଚ୍ଛ । ଅହମ୍ + ଅତ୍ର = ଅହମତ୍ର ।

ସୂତ୍ର – ସ୍ୱରବର୍ଣ୍ଣ ପରେ ଥିଲେ ପଦାନ୍ତସ୍ଥିତ ମ୍ ସ୍ଥାନରେ ଅନୁସ୍ୱାର ହୁଏ ନାହିଁ ।

ପ୍ରଶ୍ନ

୧ । ବିଚ୍ଛେଦ କର: – ସ୍ୟାଦ୍ୟୁକ୍ତ୍ୟା । ତାବଦ୍‌ବ୍ୟୋମକୁଣ୍ଡାତ୍ । ଭଗବାଂଶ୍ଚନ୍ଦ୍ରଃ ।
ଅବନ୍ଧନମ୍ । ଜଗନ୍ନାତୁଃ । ମହାନଶ୍ୱଃ ।

୨ । ସନ୍ଧିକର: – ହୃତ୍ + ଶଯ୍ୟମ୍ । ଅପ୍ + ଧିଃ । ବାକ୍ + ମୀ । ଷଟ୍ + ନବତିଃ ।
ବାକ୍ + ମାଧୁର୍ଯ୍ୟ ।

ବିସର୍ଗସନ୍ଧି

* ବିସର୍ଗ ଓ ସ୍ୱରବର୍ଣ୍ଣ କିମ୍ବା ବିସର୍ଗ ଓ ବ୍ୟଞ୍ଜନବର୍ଣ୍ଣର ସନ୍ନିକର୍ଷରେ ଯେଉଁ ପରିବର୍ତ୍ତନ ଘଟେ, ତାହାକୁ ବିସର୍ଗସନ୍ଧି କହନ୍ତି ।

୧ । ନିଃ + ଚୟଃ = ନିଶ୍ଚୟଃ । ଦୁଃ + ଛେଦ୍ୟଃ = ଦୁଶ୍ଛେଦ୍ୟଃ । ଦୁଃ + ତରଃ = ଦୁସ୍ତରଃ । ଦୁଃ + ଥୁତ୍କାରଃ = ଦୁସ୍ଥୁତ୍କାରଃ । ଧନୁଃ + ଟଙ୍କାରଃ = ଧନୁଷ୍ଟଙ୍କାରଃ । ବର୍ତ୍ତୁଳଃ + ଠକାରଃ = ବର୍ତ୍ତୁଳଷ୍ଠକାରଃ ।

ସୂତ୍ର – ଚ୍ ବା ଛ୍ ପରେ ଥିଲେ ବିସର୍ଗ ସ୍ଥାନରେ ଶ୍, ତ୍ ବା ଥ୍ ପରେ ଥିଲେ ବିସର୍ଗସ୍ଥାନରେ ସ୍ ଓ ଟ୍ ବା ଠ୍ ପରେ ଥିଲେ ବିସର୍ଗସ୍ଥାନରେ ଷ୍ ହୁଏ ।

---

* ସ୍ ଓ ର୍ ସ୍ଥାନରେ ବିସର୍ଗ ହୁଏ । ସ୍ ସ୍ଥାନୀୟ ବିସର୍ଗକୁ ସଜାତ ଓ ର୍ ସ୍ଥାନୀୟ ବିସର୍ଗକୁ ରଜାତ ବିସର୍ଗ କହନ୍ତି । ଯଥା: – ମନସ୍ = ମନଃ ‘ଃ’ ସଜାତ ଓ ପ୍ରାତର୍ = ପ୍ରାତଃ ‘ଃ’ ରଜାତ ।

୨ । ରାମଃ + ଅତ୍ର = ରାମୋଽତ୍ର । ସଃ + ଅପି = ସୋଽପି । ଏଷଃ + ଅନ୍ତ = ଏଷୋଽନ୍ତ ।

ସୂତ୍ର—ଅକାର ପରେ ଥିଲେ ଅକାରର ପରେ ଥିବା ସଜାତ ବିସର୍ଗ ଓ ଅକାର ଉଭୟସ୍ଥାନରେ ଓ ହୁଏ ଏବଂ ସେହି ଓ ପୂର୍ବ ବର୍ଣ୍ଣରେ ଯୁକ୍ତ ହୁଏ ଏବଂ ପରେ ଥିବା ଅକାରର ଲୋପ ହୋଇ ଽ ଚିହ୍ନ ରହେ ।

୩ । ଶ୍ୟାମଃ + ଗଚ୍ଛତି = ଶ୍ୟାମୋଗଚ୍ଛତି । ନବଃ + ଘଟଃ = ନବୋଘଟଃ । ରୁଗ୍‌ଣଃ + ନରଃ = ରୁଗ୍‌ଣୋନରଃ । ପ୍ରଭୂତଃ + ଯତ୍ନଃ = ପ୍ରଭୂତୋଯତ୍ନଃ । ମନଃ + ରଥଃ = ମନୋରଥଃ । ବୃଦ୍ଧଃ + ଲୋକଃ = ବୃଦ୍ଧୋଲୋକଃ । ଦୀର୍ଘଃ + ବାହୁଃ = ଦୀର୍ଘୋବାହୁଃ । ଶ୍ୱେତଃ + ହସ୍ତୀ = ଶ୍ୱେତୋହସ୍ତୀ ।

ସୂତ୍ର—ବର୍ଗର ତୃତୀୟ, ଚତୁର୍ଥ ଓ ପଞ୍ଚମ ବର୍ଣ୍ଣ ଏବଂ ଯ୍, ର୍, ଲ୍, ବ୍ ଓ ହ୍ ପରେ ଥିଲେ ଅକାର ଓ ତାହାପରେ ଥିବା ସଜାତ ବିସର୍ଗ ଉଭୟ ସ୍ଥାନରେ ଓ ହୁଏ ଏବଂ ସେହି ଓ ପୂର୍ବବର୍ଣ୍ଣରେ ଯୁକ୍ତ ହୁଏ ।

୪ । ସଃ + ଗଚ୍ଛତି = ସଗଚ୍ଛତି । ଏଷଃ + ବାଳକଃ = ଏଷବାଳକଃ । ସଃ + ଇନ୍ଦ୍ର = ସଇନ୍ଦ୍ର ।

ସୂତ୍ର—ଅ ବ୍ୟତୀତ ଯେ କୌଣସି ଅକ୍ଷର ପରେ ଥିଲେ ସ ଏବଂ ଏଷର ପରେ ଥିବା ବିସର୍ଗର ଲୋପ ହୁଏ ଏବଂ ଲୋପ ପରେ ଆଉ ସନ୍ଧି ହୁଏ ନାହିଁ ।

୫ । ତତଃ + ଆଗତଃ = ତତଆଗତଃ । ସୂର୍ଯ୍ୟଃ + ଉଦିତଃ = ସୂର୍ଯ୍ୟଉଦିତଃ ।

ସୂତ୍ର—ଅକାରଭିନ୍ନ ସ୍ୱରବର୍ଣ୍ଣ ପରେ ଥିଲେ ଅକାରର ପରେ ଥିବା ସଜାତ ବିସର୍ଗର ଲୋପ ହୁଏ ଏବଂ ଲୋପ ପରେ ଆଉ ସନ୍ଧି ହୁଏ ନାହିଁ ।

୬ । ନରାଃ + ଅତ୍ର = ନରାଅତ୍ର । ବାଳକାଃ + ଗତାଃ = ବାଳକାଗତାଃ । କୃଷ୍ଣାଃ + ଘନାଃ = କୃଷ୍ଣାଘନାଃ । ବୃଦ୍ଧାଃ + ମାତୁଳାଃ = ବୃଦ୍ଧାମାତୁଳାଃ । ଅଶ୍ୱାଃ + ଯାନ୍ତି = ଅଶ୍ୱାଯାନ୍ତି । ଉନ୍ନତାଃ + ରଥାଃ = ଉନ୍ନତାରଥାଃ । କୋମଳାଃ + ଲତାଃ = କୋମଳାଲତାଃ । ଦୁଷ୍ଟାଃ + ବ୍ୟାଧାଃ = ଦୁଷ୍ଟା-ବ୍ୟାଧାଃ । ବ୍ୟାଘ୍ରାଃ + ହତାଃ = ବ୍ୟାଘ୍ରାହତାଃ ।

ସୂତ୍ର—ସ୍ୱରବର୍ଣ୍ଣ, ବର୍ଗର ତୃତୀୟ, ଚତୁର୍ଥ ଓ ପଞ୍ଚମ ବର୍ଣ୍ଣ ଏବଂ ଯ୍, ର୍, ଲ୍, ବ୍ ଓ ହ୍ ପରେ ଥିଲେ ଆକାରର ପରେ ଥିବା ସଜାତବିସର୍ଗର ଲୋପ ହୁଏ ଏବଂ ଲୋପ ପରେ ଆଉ ସନ୍ଧି ହୁଏ ନାହିଁ ।

୭ । ଜବାଃ+ଅସ୍ତ୍ରମ୍ = ଜବାରସ୍ତ୍ରମ୍ । ମୁନିଃ+ଗଚ୍ଛନ୍ତି = ମୁନିର୍ଗଚ୍ଛନ୍ତି ।
ତରୋଃ+ଘର୍ଷଣାତ୍ = ତରୋର୍ଘର୍ଷଣାତ୍ । ପିତୁଃ+ମମ = ପିତୁର୍ମମ ।
ସାଧୁଃ+ଯାତି = ସାଧୁର୍ଯାତି । ଭ୍ରାତୁଃ+ଲେଭଃ = ଭ୍ରାତୁର୍ଲେଭଃ ।
ସିନ୍ଧୋଃ+ବାର = ସିନ୍ଧୋର୍ବାର । ପଶୋଃ+ହତ୍ୟା = ପଶୋର୍ହତ୍ୟା ।

ସୂତ୍ର—ସ୍ୱରବର୍ଣ୍ଣ, ବର୍ଗର ତୃତୀୟ, ଚତୁର୍ଥ ଓ ପଞ୍ଚମ ବର୍ଣ୍ଣ ଏବଂ ଯ୍, ଲ୍, ବ୍ ଓ ହ୍ ପରେ ଥିଲେ ଅ, ଆ ଭିନ୍ନ ସ୍ୱରବର୍ଣ୍ଣର ପରେ ଥିବା ବିସର୍ଗସ୍ଥାନରେ ର୍ ହୁଏ ।

୮ । ପୁନଃ+ଛନ୍ଦ = ପୁନଶ୍ଛନ୍ଦ । ପ୍ରାତଃ+ଗଚ୍ଛ = ପ୍ରାତର୍ଗଚ୍ଛ । ଦୁଃ+ଘଟନା = ଦୁର୍ଘଟନା । ଭ୍ରାତଃ+ମମ = ଭ୍ରାତର୍ମମ । ଅନ୍ତଃ+ଯାତି = ଅନ୍ତର୍ଯାତି । ପୁନ+ଲଭଃ = ପୁନର୍ଲଭ । ପ୍ରାତଃ+ବାୟୁ = ପ୍ରାତର୍ବାୟୁଃ । ପିତଃ+ଦେହି = ପିତର୍ଦେହି ।

ସୂତ୍ର – ସ୍ୱରବର୍ଣ୍ଣ, ବର୍ଗର ତୃତୀୟ, ଚତୁର୍ଥ ଓ ପଞ୍ଚମ ବର୍ଣ୍ଣ ଏବଂ ଯ୍, ଲ୍, ବ୍ ଓ ହ୍ ପରେ ଥିଲେ ର୍ ଜାତ ବିସର୍ଗସ୍ଥାନରେ ର୍ ହୁଏ ।

୯ । ନିଃ+ରସଃ = ନୀରସଃ । ପୁନଃ+ରମତେ = ପୁନାରମତେ । ସ୍ୱଃ+ରାଜ୍ୟମ୍ = ସ୍ୱାରାଜ୍ୟମ୍ । ହରିଃ+ରାଜତେ = ହରୀରାଜତେ ।

ସୂତ୍ର – ର୍ ପରେ ଥିଲେ ରଜାତ ବିସର୍ଗସ୍ଥାନରେ ଓ ଅ, ଆ ଭିନ୍ନ ସ୍ୱରବର୍ଣ୍ଣର ପରେ ଥିବା ବିସର୍ଗସ୍ଥାନରେ ହେଉଥିବା 'ର୍'ର ଲୋପ ହୁଏ ଏବଂ ତାହା ପୂର୍ବରେ ଥିବା ସ୍ୱର ଦୀର୍ଘ ହୁଏ ।

୧୦ । ରାମଃ+କରୋତି = ରାମଃକରୋତି । ହରିଃ+ଖେଳତି = ହରିଃଖେଳତି । କଃ+ପତତି = କଃପତତି । ଆମ୍ରଃ+ଫଳତି = ଆମ୍ରଃଫଳତି ।

ସୂତ୍ର—କ୍, ଖ୍, ପ୍, ଫ୍ ପରେ ଥିଲେ ପ୍ରାୟ ବିସର୍ଗର କୌଣସି ପରିବର୍ତ୍ତନ ହୁଏ ନାହିଁ ।

୧୧ । ଶ୍ରେୟଃ+କରଃ = ଶ୍ରେୟସ୍କରଃ । ଚତୁ+ପଥମ୍ = ଚତୁଷ୍ପଥମ୍ ଓ ନିଃ+ଫଳମ୍ = ନିଷ୍ଫଳମ୍ ଇତ୍ୟାଦି ।

ସୂତ୍ର—ସମାସ ହେଲେ କ୍, ଖ୍, ପ୍, ଫ୍ ପରେ ଥିଲେ ମଧ୍ୟ ବିସର୍ଗସ୍ଥାନରେ ସ୍ ହୁଏ ଓ ଉକ୍ତ ସ୍ ଷତ୍ୱବିଧି ଅନୁସାରେ ଷ୍ ହୁଏ ।

୧୨ । ସାଧୁଃ+ଶେତେ = ସାଧୁଃଶେତେ, ସାଧୁଶ୍ଶେତେ । ଗମ୍ଭୀରଃ+ସାଗରଃ = ଗମ୍ଭୀରଃସାଗରଃ, ଗମ୍ଭୀରସ୍ସାଗରଃ । ମଧୁଃ+ଷଷ୍ଠଃ = ମଧୁଃଷଷ୍ଠଃ, ମଧୁଷ୍ଷଷ୍ଠଃ ।

ସୂତ୍ର—ଶ୍, ସ୍ ଓ ଷ୍ ପରେ ଥିଲେ ବିକଳ୍ପେ ବିସର୍ଗର ପରିବର୍ତ୍ତନ ହୁଏ ଓ ପରିବର୍ତ୍ତନପକ୍ଷରେ ବିସର୍ଗସ୍ଥାନରେ ଯଥାକ୍ରମେ ଶ୍, ସ୍ ଓ ଷ୍ ହୁଏ ।

ସନ୍ଧିରେ ଅତିରିକ୍ତ—

ଗୋ+ଅକ୍ଷଃ = ଗବାକ୍ଷଃ । ଗୋ+ଇନ୍ଦ୍ରଃ = ଗବେନ୍ଦ୍ରଃ । କୁଳ+ଅଟା = କୁଳଟା । ମନସ୍+ଈଷା = ମନୀଷା । ସୀମନ୍+ଅନ୍ତଃ = ସୀମନ୍ତଃ । ଅବ+ଏହି = ଅବେହି । ଅକ୍ଷ+ଊହିନୀ = ଅକ୍ଷୌହିଣୀ । ପ୍ର+ଊଢ଼ଃ = ପ୍ରୌଢ଼ଃ । ପତତ୍+ଅଞ୍ଜଳିଃ = ପତଞ୍ଜଳିଃ । ପୁମ୍+କୋକିଳଃ = ପୁଂସ୍କୋକିଳଃ । ଷଟ୍+ନବତିଃ = ଷଣ୍ଣବତିଃ । ବିଦ୍ୱସ୍+ଜନଃ = ବିଦ୍ୱଜ୍ଜନଃ । ଦିବ୍+ଲୋକଃ = ଦ୍ୟୁଲୋକଃ । ପରି+କାରଃ = ପରିଷ୍କାରଃ । ପୁମ୍+ଚାତକଃ = ପୁଂଶ୍ଚାତକଃ । ବାଚଃ+ପତିଃ = ବାଚସ୍ପତିଃ । ବୃହତ୍+ପତିଃ = ବୃହସ୍ପତିଃ । ତତ୍+କରଃ = ତସ୍କରଃ । ଅହଃ+ପତିଃ = ଅହଃପତି, ଅହର୍ପତିଃ । ଅହଃ+ନିଶମ୍ = ଅହର୍ନିଶମ୍ । ଅହଃ+ଅହଃ = ଅହରହଃ । ଅହଃ+ରାତ୍ରଃ = ଅହୋରାତ୍ରଃ । ସ୍ୱଃ+ପତିଃ = ସ୍ୱର୍ପତିଃ । ଗୀଃ+ପତିଃ = ଗୀର୍ପତି, ଗୀଷ୍ପତିଃ ।

ପ୍ରଶ୍ନ

୧ । ବିଚ୍ଛେଦ କର: — ଦ୍ୱାରେଷା । ଚତୁଷ୍ପଥମ୍ । ଦୁଷ୍କରମ୍ । ନୀରୋଗଃ । ଶମ୍ଭୂରାଜତେ । କୋଽପି । ଅତଏବ । ଶ୍ରୀରସୌ । ନମସ୍କାରଃ । ରାମଏଷଃ ।

୨ । ସନ୍ଧିକର:—ମାତୁଃ+ରାଜ୍ୟମ୍ । କୃଷ୍ଣାଃ+ଇମେ । ପ୍ରାତଃ+ରମ୍ୟମ୍ । କଃ+ବଦତି । ରବିଃ+ଉଦେତି । ବାଳକାଃ+କ୍ରୀଡ଼ନ୍ତି । ନାରଦଃ+ଉବାଚ ।

ସମାସ

ସମ୍ବନ୍ଧବିଶିଷ୍ଟ ଦୁଇପଦ ବା ବହୁପଦ ମିଳି ଏକପଦ ହେବାକୁ ସମାସ କହନ୍ତି । ଯଥା: — ସୁନ୍ଦରଃ ବାଳକଃ — ସୁନ୍ଦରବାଳକଃ (ଦୁଇପଦର ମିଳନ) । ରାମଶ୍ଚ ଶ୍ୟାମଶ୍ଚ ଦାମଶ୍ଚ — ରାମଶ୍ୟାମଦାମାଃ (ବହୁପଦର ମିଳନ) ।

'ଏକପଦୀଭାବଃ ସମାସଃ'

ମିଳନ ପରେ ଯେଉଁ ପଦ ନିଷ୍ପନ୍ନ ହୁଏ, ତାହାକୁ ସମସ୍ତପଦ, ଯେଉଁ ଯେଉଁ ପଦମାନଙ୍କର ମିଳନ କରାଯାଏ, ସେମାନଙ୍କୁ ସମସ୍ୟମାନ ପଦ ଓ ଯେଉଁ ବାକ୍ୟ ସମସ୍ତ ପଦର ଅର୍ଥ ପ୍ରକାଶ କରେ, ତାହାକୁ ବ୍ୟାସବାକ୍ୟ ବା ବିଗ୍ରହବାକ୍ୟ କହନ୍ତି । ଯଥା: — 'ରାମଲକ୍ଷ୍ମଣୌ' (ସମସ୍ତପଦ), 'ରାମଃ' ଏବଂ 'ଲକ୍ଷ୍ମଣଃ' (ସମସ୍ୟମାନପଦ) ଓ ରାମଶ୍ଚ ଲକ୍ଷ୍ମଣଶ୍ଚ (ବିଗ୍ରହବାକ୍ୟ) ।

ସମସ୍ତପଦରେ ପ୍ରଥମେ ଥିବା ପଦକୁ ପୂର୍ବପଦ ଓ ପରେ ଥିବା ପଦକୁ ପରପଦ କହନ୍ତି । ଯଥା:—ରାମଲକ୍ଷ୍ମଣୌ (ରାମ ପୂର୍ବପଦ ଓ ଲକ୍ଷ୍ମଣ ପରପଦ) ।

ସମାସ ହେଲେ ସମସ୍ୟମାନପଦରୁ ବିଭକ୍ତି ଲୋପ କରାଯାଇ ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ସମସ୍ତପଦରୁ ଉତ୍ତର ପ୍ରଥମା ବିଭକ୍ତି ଯୋଗ କରାଯାଏ । ଏଣୁ ସମସ୍ତ-ପଦ ପ୍ରଥମା ବିଭକ୍ତିବ୍ୟତୀତ ଅନ୍ୟ ବିଭକ୍ତିରେ ଥିଲେ ସମାସର ନାମ ନିର୍ଦ୍ଦେଶ ପରେ ସମସ୍ତ ପଦର ଲିଙ୍ଗ, ବଚନ ଓ ବିଭକ୍ତି ଅନୁସାରେ ତଦ୍ ଶବ୍ଦ ବ୍ୟବହୃତ ହୁଏ । ଯଥା:—ରାମଗୃହାତ୍—ରାମସ୍ୟ ଗୃହମ୍ (ଷଷ୍ଠୀତତ୍ପୁରୁଷ) ତସ୍ମାତ୍ ।

କର୍ମଧାରୟ ଓ ବହୁବ୍ରୀହି ସମାସରେ ପୂର୍ବପଦରେ ଥିବା ମହତ୍ ଶବ୍ଦ ସ୍ଥାନରେ 'ମହା' ହୁଏ । ଯଥା — ମହାନ୍ ଦେବଃ—ମହାଦେବଃ (କର୍ମଧାରୟ) । ମହତ୍ ଧନଂ ଯସ୍ୟ ସଃ — ମହାଧନଃ (ବହୁବ୍ରୀହି) ।

କର୍ମଧାରୟ ଓ ବହୁବ୍ରୀହି ସମାସରେ ପୂର୍ବପଦରେ ଥିବା ଭାଷିତପୁଂସ୍କ (ତିନିଲିଙ୍ଗରେ ସମାନଅର୍ଥବିଶିଷ୍ଟ ଶବ୍ଦ) ସ୍ତ୍ରୀଲିଙ୍ଗ ବିଶେଷଣ ପୁଂଲିଙ୍ଗ ପରି ହୁଏ । ଯଥା:—ସୁନ୍ଦରୀ ମହିଳା — ସୁନ୍ଦରମହିଳା (କର୍ମଧାରୟ) । ସୁନ୍ଦରୀ ଭାର୍ଯ୍ୟା ଯସ୍ୟ ସଃ — ସୁନ୍ଦରଭାର୍ଯ୍ୟଃ (ବହୁବ୍ରୀହି) ।

ସମାସରେ ପୂର୍ବପଦର ଶେଷରେ ଥିବା ନ୍‌ର ଲୋପ ହୁଏ । ଯଥା:— ରାଜ୍ଞଃ ପୁରୁଷଃ—ରାଜପୁରୁଷଃ ।

*ସାଧାରଣତଃ ସମାସ ଛଅ ପ୍ରକାର । ଯଥା—ତତ୍‌ପୁରୁଷ, କର୍ମଧାରୟ, ଦ୍ୱିଗୁ, ଦ୍ୱନ୍ଦ୍ୱ, ବହୁବ୍ରୀହି ଓ ଅବ୍ୟୟୀଭାବ ।

ତତ୍‌ପୁରୁଷ

ପ୍ରଥମା ଭିନ୍ନ ଦ୍ୱିତୀୟାପ୍ରଭୃତି ବିଭକ୍ତ୍ୟନ୍ତ ପଦ ସହ ପରପଦର ମିଳନରେ ତତ୍‌ପୁରୁଷ ସମାସ ହୁଏ । 'ଅମାଦୌ ତତ୍‌ପୁରୁଷଃ'

ତତ୍‌ପୁରୁଷ ସମାସରେ ପରପଦଅର୍ଥର ପ୍ରଧାନ୍ୟ ରହେ ଏବଂ ପରପଦର ଯେଉଁ ଲିଙ୍ଗ ସମସ୍ତପଦର ସେହି ଲିଙ୍ଗ ହୁଏ ।

ତତ୍‌ପୁରୁଷ ସମାସରେ ପୂର୍ବପଦ ଯେଉଁ ବିଭକ୍ତିଯୁକ୍ତ ହୋଇଥାଏ, ସମାସର ନାମ ସେହି ତତ୍‌ପୁରୁଷ ହୁଏ ।

୧ । ଦ୍ୱିତୀୟା ତତ୍‌ପୁରୁଷ:— କ୍ଳେଶଂ ଶ୍ରିତଃ – କ୍ଳେଶଶ୍ରିତଃ, ଦୁଃଖମ୍ ଅତୀତଃ—ଦୁଃଖାତୀତଃ, ଗ୍ରାମଂ ଗତଃ – ଗ୍ରାମଗତଃ; ଧନଂ ପ୍ରାପ୍ତଃ—ଧନପ୍ରାପ୍ତଃ, କୂପଂ ପତିତଃ—କୂପପତିତଃ, ବିପଦମ୍ ଆପନ୍ନଃ – ବିପଦାପନ୍ନଃ ଇତ୍ୟାଦି ।

ସୂତ୍ର – ଦ୍ୱିତୀୟାନ୍ତ ପଦର ଶ୍ରିତ ଓ ଅତୀତପ୍ରଭୃତି ସୁବନ୍ତପଦ ସହ ସମାସ ହୁଏ । 'ଦ୍ୱିତୀୟା ଶ୍ରିତାତୀତପତିତଗତାତ୍ୟସ୍ତପ୍ରାପ୍ତାପନ୍ନୈଃ'

ମୁହୂର୍ତ୍ତଂ ସୁଖମ୍—ମୁହୂର୍ତ୍ତସୁଖମ୍, ମାସଂ ଭୋଗ୍ୟଃ – ମାସଭୋଗ୍ୟଃ ।

ସୂତ୍ର—ବ୍ୟାପ୍ତି ବୁଝାଇଲେ କାଳବାଚକ ଦ୍ୱିତୀୟାନ୍ତପଦର ସୁବନ୍ତପଦ ସହ ସମାସ ହୁଏ । 'କାଳାତ୍ୟନ୍ତସଂଯୋଗେ'

୨ । ତୃତୀୟା ତତ୍‌ପୁରୁଷ:—ବର୍ଷେଣ ପୂର୍ବଃ—ବର୍ଷପୂର୍ବଃ, ପିତ୍ରା ସଦୃଶଃ – ପିତୃସଦୃଶଃ, ଏକେନ ଊନଃ – ଏକୋନଃ, ବାଗ୍ କଲହଃ – ବାକ୍‌କଲହଃ, କାର୍ଯେଣ ନିପୁଣଃ—କାର୍ଯନିପୁଣଃ, ଧାନ୍ୟେନ ମିଶ୍ରଃ—ଧାନ୍ୟମିଶ୍ରଃ, ବିଦ୍ୟୟା ଶ୍ଳକ୍ଷ୍ଣଃ (ଦୁର୍ବଳ)—ବିଦ୍ୟାଶ୍ଳକ୍ଷ୍ଣଃ ।

---

* କେତେକଙ୍କ ମତରେ ସମାସ ଚାରି ପ୍ରକାର । କର୍ମଧାରୟ ଓ ଦ୍ୱିଗୁ ତତ୍‌ପୁରୁଷର ଅନ୍ତର୍ଗତ ।

ସୂତ୍ର — ତୃତୀୟାନ୍ତ ପଦର ପୂର୍ବ ଓ ସଦୃଶ ପ୍ରଭୃତି ସୁବନ୍ତପଦ ସହ ସମାସ ହୁଏ । 'ତୃତୀୟାପୂର୍ବସଦୃଶସମୋନାର୍ଥକଲହନିପୁଣମିଶ୍ରଶ୍ଳକ୍ଷ୍ଣୈଃ'

ବ୍ୟାଧେନ ହତଃ – ବ୍ୟାଧହତଃ, କାରଣା ସିକ୍ତମ୍ — କାରସିକ୍ତମ୍ ।

ସୂତ୍ର — କର୍ତ୍ତା ଓ କରଣଠାରେ ହେଉଥିବା ତୃତୀୟାନ୍ତପଦର କୃତ୍ ପ୍ରତ୍ୟୟନିଷ୍ପନ୍ନ ସୁବନ୍ତପଦ ସହ ସମାସ ହୁଏ । 'କର୍ତ୍ତୃକରଣୟୋଃ କୃତା'

୩ । ଚତୁର୍ଥୀତତ୍ପୁରୁଷଃ — ଯୂପାୟ ଦାରୁ — ଯୂପଦାରୁ, ହାରାୟ ସୁବର୍ଣ୍ଣମ୍ — ହାରସୁବର୍ଣ୍ଣମ୍, ଭୂତାୟ ବଳିଃ — ଭୂତବଳିଃ, ଗୋଭ୍ୟଃ ହିତମ୍ — ଗୋହିତମ୍, ମାତ୍ରେ ସୁଖମ୍ — ମାତୃସୁଖମ୍, ଗବେ ରକ୍ଷିତମ୍ — ଗୋରକ୍ଷିତମ୍ ।

ସୂତ୍ର — ନିମିତ୍ତାର୍ଥରେ ହେଉଥିବା ଚତୁର୍ଥ୍ୟନ୍ତପଦର ସୁବନ୍ତ ପଦ ସହ ଏବଂ ଅର୍ଥ ଓ ବଳି ପ୍ରଭୃତି ସୁବନ୍ତପଦ ସହ ଚତୁର୍ଥ୍ୟନ୍ତ ପଦର ସମାସ ହୁଏ ।

'ଚତୁର୍ଥୀତଦର୍ଥାର୍ଥବଳିହିତସୁଖରକ୍ଷିତୈଃ'

୪ । ପଞ୍ଚମୀତତ୍ପୁରୁଷଃ — ଚୌରାତ୍ ଭୟମ୍ — ଚୌରଭୟମ୍, ବୃକ୍ଷାତ୍ ପତିତଃ — ବୃକ୍ଷପତିତଃ, ସୁଖାତ୍ ଅପେତଃ — ସୁଖାପେତଃ, ଜାଲାତ୍ ମୁକ୍ତଃ — ଜାଲମୁକ୍ତଃ, ଗୃହାତ୍ ଆଗତଃ — ଗୃହାଗତଃ ଇତ୍ୟାଦି ।

ସୂତ୍ର — ପଞ୍ଚମ୍ୟନ୍ତ ପଦର ଭୟାର୍ଥ ସୁବନ୍ତପଦ ତଥା ଅପେତ ପ୍ରଭୃତି ସୁବନ୍ତପଦ ସହ ସମାସ ହୁଏ । 'ପଞ୍ଚମୀଭୟାଦିଭିଃ'

୫ । ଷଷ୍ଠୀତତ୍ପୁରୁଷଃ — କୂପସ୍ୟ ଜଳମ୍ — କୂପଜଳମ୍, ଧନିନଃ ପୁତ୍ରଃ — ଧନିପୁତ୍ରଃ, ଗ୍ରାମସ୍ୟ ଗମନମ୍ — ଗ୍ରାମଗମନମ୍, ରାମସ୍ୟ ଶୟନମ୍ — ରାମଶୟନମ୍ ଇତ୍ୟାଦି ।

ସୂତ୍ର — ସମ୍ବନ୍ଧରେ ତଥା କୃତ୍ ପ୍ରତ୍ୟୟନିଷ୍ପନ୍ନ ପଦଯୋଗରେ ହେଉଥିବା ଷଷ୍ଠ୍ୟନ୍ତପଦର ସୁବନ୍ତପଦ ସହ ସମାସ ହୁଏ ।

୬ । ସପ୍ତମୀତତ୍ପୁରୁଷଃ — ଦାନେ ଶୌଣ୍ଡଃ — ଦାନଶୌଣ୍ଡଃ, ଯୁଦ୍ଧେ ପ୍ରବୀଣଃ — ଯୁଦ୍ଧପ୍ରବୀଣଃ, ଅଗ୍ନୌ ସିଦ୍ଧଃ — ଅଗ୍ନିସିଦ୍ଧଃ, ଆତପେ ଶୁଷ୍କଃ — ଆତପଶୁଷ୍କଃ, ଜଳେ ମଗ୍ନଃ — ଜଳମଗ୍ନଃ ଇତ୍ୟାଦି ।

ସୂତ୍ର — ସପ୍ତମ୍ୟନ୍ତ ପଦର ଶୌଣ୍ଡ, ପ୍ରବୀଣ ଓ ସିଦ୍ଧ ପ୍ରଭୃତି ସୁବନ୍ତପଦ ସହ ସମାସ ହୁଏ । 'ସପ୍ତମୀଶୌଣ୍ଡାଦିଭିଃ'

୭ । ଏକଦେଶୀ ତତ୍ପୁରୁଷଃ—ପୂର୍ବମ୍ ଅହ୍ନଃ—ପୂର୍ବାହ୍ନଃ, ପୂର୍ବଂ ରାତ୍ରେଃ—ପୂର୍ବରାତ୍ରଃ, ମଧ୍ୟମ୍ ଅହ୍ନଃ—ମଧ୍ୟାହ୍ନଃ, ପୂର୍ବଂ କାୟସ୍ୟ—ପୂର୍ବକାୟଃ, ଅପରଂ କାୟସ୍ୟ—ଅପରକାୟଃ ଇତ୍ୟାଦି ।

ସୂତ୍ର—ଷଷ୍ଠୀବିଭକ୍ତ୍ୟାନ୍ତ ଏକବଚନାନ୍ତ ଅବୟବୀ ସହ ପୂର୍ବ, ଅପର, ଅଧର ଓ ଉତ୍ତର ପ୍ରଭୃତି ଏକଦେଶବାଚକ ପଦର ସମାସ ହୁଏ ଏବଂ 'ଅହନ୍' ସ୍ଥାନରେ ଅହ୍ନ ଓ 'ରାତ୍ରି' ସ୍ଥାନରେ ରାତ୍ର ହୁଏ ଏବଂ ସମସ୍ତପଦ ପୁଂଲିଙ୍ଗ ହୁଏ ।

'ପୂର୍ବାପରେକଦେଶିନୈକବଚନେ'

୮ । ପ୍ରାଦିତତ୍ପୁରୁଷଃ—ଅତିକ୍ରାନ୍ତଃ ମାଲାମ୍—ଅତିମାଲଃ, ଅଧିଗତଂ ଜ୍ୟାମ୍—ଅଧିଜ୍ୟମ୍, ପରିଗ୍ଲାନଃ ସେବାୟୈ—ପରିସେବଃ । ଉତ୍କ୍ରାନ୍ତଃ ନିଦ୍ରାୟାଃ—ଉନ୍ନିଦ୍ରଃ ଇତ୍ୟାଦି ।

ସୂତ୍ର—ନାନାବିଧ ଅର୍ଥରେ ଦ୍ୱିତୀୟାଦି ବିଭକ୍ତ୍ୟନ୍ତପଦର କେତେକ ଉପସର୍ଗ ସହ ସମାସ ହୁଏ ଓ ଅନ୍ତସ୍ଥିତ ସ୍ତ୍ରୀଲିଙ୍ଗ ପୁଂଲିଙ୍ଗ ପର ହୁଏ ।

'ପ୍ରାଦୀନାମର୍ଥବିଶେଷେ'

୯ । ଉପପଦତତ୍ପୁରୁଷଃ—କୁମ୍ଭଂ କରୋତି ଯଃ ସଃ—କୁମ୍ଭକାରଃ (କୁମ୍ଭ+କୃ+ଅ) । ସେହିପରି ନିଶାଚରଃ, ଦିବାକରଃ, ଜଳଚରଃ, ପଙ୍କଜମ୍ ଇତ୍ୟାଦି ।

ସୂତ୍ର—କୃତ୍ ପ୍ରତ୍ୟୟଯୁକ୍ତ ଧାତୁର * ଉପପଦ ସହ ସମାସ ହୁଏ ।

'ଉପପଦମତିଙ୍'

୧୦ । ନଞ୍ତତ୍ପୁରୁଷଃ—ନ ପ୍ରିୟଃ—ଅପ୍ରିୟଃ, ନ ଉକ୍ତଃ—ଅନୁକ୍ତଃ, ନ କିଂସ୍ୱା—ଅକିଂସ୍ୱା, ନ ଅଲମ୍—ଅନଲମ୍ ଇତ୍ୟାଦି ।

ସୂତ୍ର—ସୁବନ୍ତପଦ ସହ ନଞ୍ର ସମାସ ହୁଏ ଓ ବ୍ୟଞ୍ଜନବର୍ଣ୍ଣ ପରେ ଥିଲେ ନଞ୍ ସ୍ଥାନରେ ଅ ଏବଂ ସ୍ୱରବର୍ଣ୍ଣ ପରେ ଥିଲେ ନଞ୍ ସ୍ଥାନରେ ଅନ୍ ହୁଏ । 'ନଞ୍ ସୁପା'

---

* ଉପସର୍ଗବ୍ୟତୀତ ଯେଉଁସବୁ ପଦ ଧାତୁପୂର୍ବରେ ଥାଇ ଧାତୁରୁ ଉତ୍ତର କୃତ୍ ପ୍ରତ୍ୟୟ କରାଯାଏ, ସେହି ପଦମାନଙ୍କୁ ଉପପଦ କହନ୍ତି ।

ତତ୍ପୁରୁଷ ସମାସରେ ସାଧାରଣ ନିୟମର ବହିର୍ଭୂତ:—

ପଞ୍ଚମୀତତ୍ପୁରୁଷରେ:—ଶତାତ୍ ପରେ – ପରଶତାଃ । ଷଷ୍ଠୀତତ୍-ପୁରୁଷରେ:—ବୃହତାଂ ପତିଃ—ବୃହସ୍ପତିଃ, ବନସ୍ୟ ପତିଃ – ବନସ୍ପତିଃ, ବାଣାନାଂ ବାହକଃ—ବଲାହକଃ, କାଲ୍ୟାଃ ଦାସଃ – କାଳିଦାସଃ, ବିଶ୍ୱସ୍ୟ ମିତ୍ରମ୍ – ବିଶ୍ୱାମିତ୍ରଃ, ଦନ୍ତାନାଂ ରାଜା— ରାଜଦନ୍ତଃ, ଶବାନାଂ ଶୟନମ୍— ଶ୍ମଶାନମ୍, ଗବାମ ଅକ୍ଷି ଇବ—ଗବାକ୍ଷଃ, ଶୁନଃ ଦନ୍ତଃ—ଶ୍ୱାଦନ୍ତଃ । ସପ୍ତମୀତତ୍ପୁରୁଷରେ: – ଗୋଷ୍ଠେ ଶ୍ୱା – ଗୋଷ୍ଠଶ୍ୱଃ, ଅଷ୍ଟାସୁ ବକ୍ରଃ – ଅଷ୍ଟାବକ୍ରଃ । ନଞ୍ତତ୍ପୁରୁଷରେ:—ନ ମିତ୍ରମ୍ – ଅମିତ୍ରଃ ।

କର୍ମଧାରୟ

ବିଭିନ୍ନ ଅର୍ଥ ପ୍ରକାଶ କରୁଥିବା ଦୁଇଟି ପଦ ଯଦି ଗୋଟିଏ ପଦାର୍ଥକୁ ବୁଝାଏ, ତେବେ କର୍ମଧାରୟ ସମାସ ହୁଏ । 'କର୍ମଧାରୟସ୍ତୁଲ୍ୟାର୍ଥେ'

୧ । ବିଶେଷ୍ୟ ବିଶେଷଣରେ କର୍ମଧାରୟ:—ନୀଳମ୍ ଉତ୍ପଳମ୍— ନୀଳୋତ୍ପଳମ୍, ସନ୍ତଃ ଜନାଃ—ସଜ୍ଜନାଃ, ମହାନ୍ ବାହୁଃ – ମହାବାହୁଃ, ମହତୀ ନବମୀ – ମହାନବମୀ, ମହତ୍ ଧନମ୍—ମହାଧନମ୍ ('ମହତ୍'ସ୍ଥାନରେ ମହା ହେଲା),ସୁନ୍ଦରୀ ବାଳିକା—ସୁନ୍ଦରବାଳିକା, ଶୁକ୍ଳା ପଞ୍ଚମୀ—ଶୁକ୍ଳପଞ୍ଚମୀ (ସ୍ତ୍ରୀ ଲିଙ୍ଗ ବିଶେଷଣ ପୁଂଲିଙ୍ଗ ପରି ହେଲା) ।

ସୂତ୍ର – ବିଶେଷ୍ୟପଦ ସହ ବିଶେଷଣପଦର ସମାସ ହୁଏ ।

'ବିଶେଷଣଂ ବିଶେଷ୍ୟେଣ'

୨ । ବିଶେଷଣ-ବିଶେଷଣରେ କର୍ମଧାରୟ:—ପରମଃ ଧାର୍ମିକଃ— ପରମଧାର୍ମିକଃ, ଶ୍ୟାମଃ କାନ୍ତଃ – ଶ୍ୟାମକାନ୍ତଃ, ପୂର୍ବଂ ସ୍ନାତଃ ପଶ୍ଚାତ୍ ଅନୁଲିପ୍ତଃ – ସ୍ନାତାନୁଲିପ୍ତଃ, ପୂର୍ବଂ ଯାତଃ ପଶ୍ଚାତ୍ ଆୟାତଃ – ଯାତାୟାତଃ ଇତ୍ୟାଦି ।

ସୂତ୍ର – ସାଧାରଣ ବିଶେଷଣ ପଦ ଦୁଇଟିର ତଥା ପୂର୍ବ ଓ ପରକାଳ-ବୋଧକ କ୍ତ ପ୍ରତ୍ୟୟାନ୍ତ ବିଶେଷଣ ପଦ ଦୁଇଟିର ସମାସ ହୁଏ ।

୩ । ଉପମାନ କର୍ମଧାରୟ :—ଘନ ଇବ ଶ୍ୟାମଃ—ଘନଶ୍ୟାମଃ, ଅର୍ଣ୍ଣବ ଇବ ଗମ୍ଭୀରଃ – ଅର୍ଣ୍ଣବଗମ୍ଭୀରଃ ଇତ୍ୟାଦି । ଏଠାରେ 'ଘନ' ଓ 'ଅର୍ଣ୍ଣବ' ଉପମାନ ଏବଂ 'ଶ୍ୟାମ' ଓ 'ଗମ୍ଭୀର' ସାଧାରଣଧର୍ମ ।

ସୂତ୍ର—ସାଧାରଣଧର୍ମବାଚକ ପଦ ସହ ଉପମାନବାଚକ ପଦର ସମାସ ହୁଏ । "ଉପମାନାନି ସାମାନ୍ୟବଚନୈଃ'

୪ । ଉପମିତକର୍ମଧାରୟ :—ପୁରୁଷଃ ବ୍ୟାଘ୍ର ଇବ—ପୁରୁଷବ୍ୟାଘ୍ରଃ, ରାଜା ଚନ୍ଦ୍ର ଇବ – ରାଜଚନ୍ଦ୍ରଃ, ମୁନିଃ ପୁଙ୍ଗବ ଇବ – ମୁନିପୁଙ୍ଗବଃ ଇତ୍ୟାଦି ।

ସୂତ୍ର—ସାଧାରଣଧର୍ମର ପ୍ରୟୋଗ ନ ଥାଇ ବ୍ୟାଘ୍ର, ସିଂହ, ଚନ୍ଦ୍ର, ପୁଙ୍ଗବ ଓ ଋଷଭ ପ୍ରଭୃତି ଉପମାନବାଚକ ପଦ ସହ ଉପମେୟବାଚକ ପଦର ସାଦୃଶ୍ୟପ୍ରତୀତିପୂର୍ବକ ସମାସ ହୁଏ ।

'ଉପମିତଂ ବ୍ୟାଘ୍ରାଦିଭିଃ ସାମାନ୍ୟାପ୍ରୟୋଗେ'

୫ । ରୂପକକର୍ମଧାରୟ : – ଶୋକ ଏବ ସାଗରଃ – ଶୋକସାଗରଃ, ବିଦ୍ୟା ଏବ ରତ୍ନମ୍ – ବିଦ୍ୟାରତ୍ନମ୍, ବିଦ୍ୟା ଏବ ଧନମ୍—ବିଦ୍ୟାଧନମ୍ ଇତ୍ୟାଦି ।

ସୂତ୍ର—ଉପମାନବାଚକ ପଦ ସହ ଉପମେୟବାଚକ ପଦର ଅଭେଦ-ପ୍ରତୀତିପୂର୍ବକ ସମାସ ହୁଏ ।

'ଉପମାନୋପମେୟୟୋରଭେଦେରୂପକମ୍'

୬ । ମଧ୍ୟପଦଲୋପୀ କର୍ମଧାରୟ :— ଶାକପ୍ରିୟଃ ପାର୍ଥିବଃ – ଶାକପାର୍ଥିବଃ, ଶାଲ୍ମଲୀନାମା ତରୁଃ – ଶାଲ୍ମଲୀତରୁଃ, ଦେବପୂଜକଃ ବ୍ରାହ୍ମଣଃ—ଦେବବ୍ରାହ୍ମଣଃ, ଚନ୍ଦ୍ରସଦୃଶଂ ମୁଖମ୍ – ଚନ୍ଦ୍ରମୁଖମ୍, ଏକାଧିକାଃ ଦଶ – ଏକାଦଶ, ଦ୍ୱ୍ୟଧିକା ବିଂଶତିଃ—ଦ୍ୱାବିଂଶତିଃ, ଅଷ୍ଟାଧିକାଃ ଦଶ – ଅଷ୍ଟାଦଶ ଇତ୍ୟାଦି ।

---

* ଯାହା ସହିତ ଉପମା ଦିଆଯାଏ, ତାହାକୁ ଉପମାନ, ଯାହାକୁ ଉପମା ଦିଆଯାଏ, ତାହାକୁ ଉପମେୟ ଏବଂ ଯେଉଁ ଗୁଣ ଉପମାନ ଓ ଉପମେୟ ଉଭୟଠାରେ ଥାଏ, ତାହାକୁ ସାମାନ୍ୟବଚନ (ସାଧାରଣଧର୍ମ) କହନ୍ତି ।

ସୂତ୍ର—ସ୍ଥାନେ ସ୍ଥାନେ ମଧ୍ୟପଦର ଲୋପ ହୋଇ ସମାସ ହୁଏ ଏବଂ ଦଶନ୍ ଶବ୍ଦ ପରେ ଥିଲେ ଏକ ସ୍ଥାନରେ ଏକା ଓ ସଂଖ୍ୟାବାଚକ ଶବ୍ଦ ପରେ ଥିଲେ ଦ୍ୱି ସ୍ଥାନରେ ଦ୍ୱା ଓ ଅଷ୍ଟନ୍ ସ୍ଥାନରେ ଅଷ୍ଟା ହୁଏ ।

'ଲୋପଃ କ୍ୱଚିତ୍ ମଧ୍ୟସ୍ୟ'

କର୍ମଧାରୟସମାସରେ ଅତିରିକ୍ତ:—

କୁ (କୁତ୍ସିତଃ) ଅଶ୍ୱଃ—କଦଶ୍ୱଃ, କୁତ୍ସିତମ୍ ଉଦକମ୍—କଦୁଦକମ୍, କୁତ୍ସିତଃ ଆକାରଃ – କଦାକାରଃ,କୁତ୍ସିତମ୍ ଅନ୍ନମ୍ – କଦନ୍ନମ୍(ସ୍ୱରବର୍ଣ୍ଣ ପରେ ଥିଲେ 'କୁ' ସ୍ଥାନରେ କତ୍ ହୁଏ) । କୁତ୍ସିତଃ ପୁରୁଷଃ—କୁପୁରୁଷଃ,କାପୁରୁଷଃ (ପୁରୁଷ ଶବ୍ଦ ପରେ ଥିଲେ 'କୁ' ସ୍ଥାନରେ ବିକଳ୍ପରେ 'କା'ହୁଏ) । କୁ(ଈଷତ୍) ଉଷ୍ଣମ୍—କବୋଷ୍ଣମ୍, କୋଷ୍ଣମ୍, କଦୁଷ୍ଣମ୍ (ଉଷ୍ଣ ଶବ୍ଦ ପରେ ଥିଲେ 'କୁ' ସ୍ଥାନରେ କବ, କା ଓ କତ୍ ହୁଏ) । ମୂର୍ଖଃ ବଜ୍ରଃ—ବଜ୍ରମୂର୍ଖଃ (କେତେକ ସ୍ଥାନରେ ବିଶେଷଣ ପଦ ପରେ ବସେ) ।

କର୍ମଧାରୟସମାସରେ ସାଧାରଣନିୟମର ବହିର୍ଭୂତ (ମୟୂରବ୍ୟଂସକାଦି):—

ମୟୂରଃ ବ୍ୟଂସକଃ – ମୟୂରବ୍ୟଂସକଃ, ଅନ୍ୟଃ ରାଜା—ରାଜାନ୍ତରମ୍, ଅନ୍ୟା କ୍ରିୟା—କ୍ରିୟାନ୍ତରମ୍, ଯା ଇଚ୍ଛା – ଯଦୃଚ୍ଛା, ନାସ୍ତି କିଞ୍ଚନ ଯସ୍ୟ—ଅକିଞ୍ଚନଃ, ବର୍ଣ୍ଣ ଏବ – ବର୍ଣ୍ଣମାତ୍ରମ୍, ଉଦକ୍ ଚ ଅବାକ୍ ଚ – ଉଚ୍ଚାବଚମ୍, ନାସ୍ତି କୁତୋଽପି ଭୟଂ ଯସ୍ୟ ସଃ – ଅକୁତୋଭୟଃ ।

ଦ୍ୱିଗୁ

ସଂଖ୍ୟାବାଚକ ଶବ୍ଦ ପୂର୍ବରେ ଥାଇ ତଦ୍ଧିତାର୍ଥ, ଉତ୍ତରପଦପର ଓ ସମାହାର ଅର୍ଥରେ ଯେଉଁ ସମାସ ହୁଏ, ତାହାକୁ ଦ୍ୱିଗୁସମାସ କହନ୍ତି । ଏହି ସମାସ ତିନି ପ୍ରକାର । ଯଥା – ତଦ୍ଧିତାର୍ଥ, ଉତ୍ତରପଦପର ଓ ସମାହାର ।

'ସଂଖ୍ୟାପୂର୍ବୋଦ୍ୱିଗୁଃ'

୧ । ତଦ୍ଧିତାର୍ଥ:—ପଞ୍ଚଭିଃ ଗୋଭିଃ କ୍ରୀତଃ – ପଞ୍ଚଗୁଃ । ଏହିପରି ସପ୍ତଗୁଃ, ନବଗୁଃ, ଦଶଗୁଃ, ଦ୍ୱିଗୁଃ ଇତ୍ୟାଦି ।

ସୂତ୍ର—ଗୋ ଶବ୍ଦର ଅର୍ଥ 'ଗୋରୁ' ନ ହେଲେ 'ଓ' ର ହ୍ରସ୍ୱ ହୁଏ, ଅର୍ଥାତ୍ ଗୋ ସ୍ଥାନରେ 'ଗୁ' ହୁଏ । 'ଗୋଃ'

୨ । ଉତ୍ତରପଦପର ଦ୍ୱିଗୁ:—ତ୍ରୟାଣାଂ ଲୋକାନାଂ ନାଥଃ—ତ୍ରିଲୋକନାଥଃ, ପଞ୍ଚ ଗାବଃ ଧନମ୍ ଅସ୍ୟ – ପଞ୍ଚଗବଧନଃ, ସପ୍ତ ହସ୍ତାଃ ପ୍ରମାଣମ୍ ଅସ୍ୟ – ସପ୍ତହସ୍ତପ୍ରମାଣଃ ଇତ୍ୟାଦି ।

୩ । ସମାହାର ଦ୍ୱିଗୁ:—(କ) ତ୍ରୟାଣାଂ ଲୋକାନାଂ ସମାହାରଃ—ତ୍ରିଲୋକୀ, ଦଶାନାଂ ଗ୍ରାମାଣାଂ ସମାହାରଃ – ଦଶଗ୍ରାମୀ । ଏହିପରି ଚତୁଷ୍ପଦୀ, ପଞ୍ଚବଟୀ, ସପ୍ତଶତୀ ଓ ଦଶରଥୀ ଇତ୍ୟାଦି ।

ସୂତ୍ର—ସମାହାରଦ୍ୱିଗୁ ସମାସରେ ଅକାରାନ୍ତ ଶବ୍ଦରୁ ଉତ୍ତର ଙୀପ୍(ଈ) ପ୍ରତ୍ୟୟ ହୁଏ ଓ ସମସ୍ତପଦ ସ୍ତ୍ରୀଲିଙ୍ଗ ଓ ଏକବଚନାନ୍ତ ହୁଏ ।

'ଅଦନ୍ତାତ୍ ଙୀପ୍ ସମାହାରେ'

(କ) ତ୍ରୟାଣାଂ ଭୁବନାନାଂ ସମାହାରଃ – ତ୍ରିଭୁବନମ୍, ପଞ୍ଚାନାଂ ଗବାଂ ସମାହାରଃ—ପଞ୍ଚଗବମ୍ । ଏହିପରି ଚତୁର୍ଯୁଗମ୍, ଦ୍ୱିନାବମ୍ ଓ ପଞ୍ଚପାତ୍ରମ୍ ଇତ୍ୟାଦି ।

ସୂତ୍ର – ସମାହାରଦ୍ୱିଗୁ ସମାସରେ ଭୁବନପ୍ରଭୃତି କେତେକ ଶବ୍ଦରୁ ଉତ୍ତର ଙୀପ୍ ପ୍ରତ୍ୟୟ ହୁଏ ନାହିଁ ଏବଂ ଏହି ସବୁ ସ୍ଥଳରେ ସମସ୍ତପଦ କ୍ଲୀବଲିଙ୍ଗ ଓ ଏକବଚନାନ୍ତ ହୁଏ । 'ନ ଭୁବନାଦେଃ'

ଦ୍ୱନ୍ଦ୍ୱ

ଦୁଇ ବା ବହୁ ବିଶେଷ୍ୟପଦର ପରସ୍ପର ମିଳନରେ ଦ୍ୱନ୍ଦ୍ୱ ସମାସ ହୁଏ । ଏହି ସମାସରେ ବିଗ୍ରହବାକ୍ୟର ପ୍ରତ୍ୟେକ ପଦପରେ 'ଚ'ପ୍ରୟୋଗ କରାଯାଏ ।

'ଚାର୍ଥେ ଦ୍ୱନ୍ଦ୍ୱଃ'

ଦ୍ୱନ୍ଦ୍ୱସମାସରେ ସବୁପଦର ପ୍ରାଧାନ୍ୟ ଥାଏ ।

'ଉଭୟପଦାର୍ଥପ୍ରଧାନୋ ଦ୍ୱନ୍ଦ୍ୱଃ'

ଦ୍ୱନ୍ଦ୍ୱସମାସ ଦୁଇପ୍ରକାର । ଯଥା: – ଇତରେତର ଓ ସମାହାର ।

୧ । ଇତରେତରଦ୍ୱନ୍ଦ୍ୱ:—(କ) ରାମଶ୍ଚ ଲକ୍ଷ୍ମଣଶ୍ଚ – ରାମଲକ୍ଷ୍ମଣୌ, ବୃକ୍ଷଶ୍ଚ ଲତା ଚ – ବୃକ୍ଷଲତେ, ପତ୍ରଞ୍ଚ ପୁଷ୍ପଞ୍ଚ ଫଳଞ୍ଚ – ପତ୍ରପୁଷ୍ପଫଳାନି ଇତ୍ୟାଦି ।

ସୂତ୍ର—ଦ୍ୱନ୍ଦ୍ୱସମାସରେ ଦୁଇ ବା ତତୋଽଧିକ ଅଧିକ ପଦ ମିଳିତ ହୋଇ ଅନ୍ୱିତ ହୁଏ ଏବଂ ପରପଦ ଅନୁସାରେ ସମସ୍ତପଦର ଲିଙ୍ଗ ସ୍ଥିର କରାଯାଏ।

'ମିଳିତାନାମନ୍ୱୟ ଇତରେତରଃ'

(ଖ) ହଂସଶ୍ଚ ସାରସଶ୍ଚ—ହଂସସାରସୌ । ଏହିପରି ଅଶ୍ୱରଥୌ, ହରିହରୌ, ଶମ୍ଭୁକୃଷ୍ଣୌ, ଗୁରୁଶିଷ୍ୟୌ, କୁଶକାଶୌ, ହେମନ୍ତଶିଶିରୌ, ଶିଶିରବସନ୍ତୌ, ଅଶ୍ୱମହିଷୀଭରଣୀ ଇତ୍ୟାଦି ।

ସୂତ୍ର—ଦ୍ୱନ୍ଦ୍ୱସମାସରେ ଅଳ୍ପସ୍ୱରବିଶିଷ୍ଟ, ସ୍ୱରାଦି ଅକାରାନ୍ତ, ଇକାରାନ୍ତ, ଉକାରାନ୍ତ, ଗୌରବବୋଧକ ତଥା ହ୍ରସ୍ୱସ୍ୱରବିଶିଷ୍ଟ ପଦ ପ୍ରାୟ ପୂର୍ବରେ ବସେ ଏବଂ ଋତୁ ଓ ନକ୍ଷତ୍ରବାଚକ ପଦ କ୍ରମଅନୁସାରେ ପୂର୍ବରେ ବସେ ।

(ଗ) ହୋତା ଚ ପୋତା ଚ—ହୋତାପୋତାରୌ (ବିଦ୍ୟାସମ୍ବନ୍ଧ) । ମାତା ଚ ପିତା ଚ—ମାତାପିତରୌ, ପିତା ଚ ପୁତ୍ରଶ୍ଚ—ପିତାପୁତ୍ରୌ (ଗୋତ୍ରସମ୍ବନ୍ଧ) ।

ସୂତ୍ର—ବିଦ୍ୟା ବା ଗୋତ୍ରସମ୍ବନ୍ଧ ଥାଇ ଋକାରାନ୍ତ ଶବ୍ଦ ବା ପୁତ୍ର ଶବ୍ଦ ପରପଦରେ ଥିଲେ ପୂର୍ବପଦର ଶେଷରେ ଥିବା 'ଋ' ସ୍ଥାନରେ 'ଆ' ହୁଏ ।

'ଆନଙ୍ ଋତୋଦ୍ୱନ୍ଦ୍ୱେ ପୁତ୍ରେ ଚ'

(ମାତ୍ର) ଦାତା ଚ ଭୋକ୍ତା ଚ—ଦାତୃଭୋକ୍ତାରୌ, ଜାମାତା ଚ ପୁତ୍ରଶ୍ଚ—ଜାମାତୃପୁତ୍ରୌ । ଏଠାରେ ବିଦ୍ୟା କିମ୍ବା ଗୋତ୍ରସମ୍ବନ୍ଧ ନ ଥିବାରୁ 'ଋ' ସ୍ଥାନରେ 'ଆ' ହେଲା ନାହିଁ ।

(ଘ) ଇନ୍ଦ୍ରଶ୍ଚ ବରୁଣଶ୍ଚ—ଇନ୍ଦ୍ରାବରୁଣୌ । ଏହିପରି ସୂର୍ଯ୍ୟାଚନ୍ଦ୍ରମସୌ, ଅଗ୍ନାମରୁତୌ ଇତ୍ୟାଦି ।

ସୂତ୍ର—ଦେବତାବାଚକଶବ୍ଦର ଦ୍ୱନ୍ଦ୍ୱସମାସରେ ପୂର୍ବପଦର ଶେଷସ୍ୱର-ସ୍ଥାନରେ 'ଆ' ହୁଏ । 'ଦେବତାଦ୍ୱନ୍ଦ୍ୱେ ଚ'

(ଙ) ବ୍ରହ୍ମା ଚ ପ୍ରଜାପତିଶ୍ଚ—ବ୍ରହ୍ମପ୍ରଜାପତୀ । ଏହିପରି ଅଗ୍ନିବାୟୂ, ବାୟ୍ୱଗ୍ନୀ ଇତ୍ୟାଦି ।

ସୂତ୍ର—ବ୍ରହ୍ମପ୍ରଜାପତିପ୍ରଭୃତି କେତେକ ସ୍ଥାନରେ ଆ ହୁଏ ନାହିଁ ।

'ନ ବ୍ରହ୍ମପ୍ରଜାପତ୍ୟାଦେଃ'

(ଟ) ଅଗ୍ନିଶ୍ଚ ସୋମଶ୍ଚ – ଅଗ୍ନୀଷୋମୌ (ସ୍ ସ୍ଥାନରେ ଷ୍ ହେଲା) । ଏହିପରି ଅଗ୍ନୀବରୁଣୌ ।

ସୂତ୍ର – ସୋମ ଓ ବରୁଣ ଶବ୍ଦ ପରେ ଥିଲେ ଅଗ୍ନି ଶବ୍ଦର 'ଇ' ସ୍ଥାନରେ 'ଈ' ହୁଏ ।

(ଠ) ଦ୍ୟୌଶ୍ଚ ଭୂମିଶ୍ଚ – ଦ୍ୟାବାଭୂମୀ । ଦ୍ୟୌଶ୍ଚ ପୃଥିବୀ ଚ – ଦ୍ୟାବା-ପୃଥିବ୍ୟୌ, ଦିବସ୍ପୃଥିବ୍ୟୌ ।

ସୂତ୍ର—ପୂର୍ବରେ ଥିବା ଦିବ୍ ଶବ୍ଦସ୍ଥାନରେ ଦ୍ୟାବା ହୁଏ; ମାତ୍ର ପୃଥିବୀ ଶବ୍ଦ ପରେ ଥିଲେ ଦ୍ୟାବା ଓ ଦିବସ୍ ହୁଏ ।

୨ । ସମାହାରଦ୍ୱନ୍ଦ୍ୱ:—ଦୁଇ ବା ବହୁ ବିଶେଷ୍ୟପଦର ସମଷ୍ଟି ବୁଝାଇଲେ ସମାହାରଦ୍ୱନ୍ଦ୍ୱ ସମାସ ହୁଏ । ଏହି ସମାସରେ ସମସ୍ତପଦ କ୍ଲୀବଲିଙ୍ଗ ଓ ଏକବଚନାନ୍ତ ହୁଏ । 'ସଂହତୌ ସମାହାରଃ'

ସାଧାରଣତଃ ପ୍ରାଣୀର ଅଙ୍ଗବାଚକ, ବାଦ୍ୟର ଅଙ୍ଗବାଚକ, ବହୁବଚନାନ୍ତ ସେନାଙ୍ଗବାଚକ, ବିଭିନ୍ନ ଲିଙ୍ଗର ନଦୀ ଓ ଦେଶବାଚକ, ନିତ୍ୟବିରୋଧିପ୍ରାଣି-ବାଚକ ଓ ସ୍ପୃଶ୍ୟଶୂଦ୍ରବାଚକ ପଦମାନଙ୍କର ସମାହାରଦ୍ୱନ୍ଦ୍ୱ ସମାସ ହୁଏ ।

(କ) ପ୍ରାଣୀର ଅଙ୍ଗବାଚକ:—ପାଣୀ ଚ ପାଦୌ ଚ ତେଷାଂ ସମାହାରଃ – ପାଣିପାଦମ୍ । ଏହିପରି କରଚରଣମ୍,କର୍ଣ୍ଣନାସିକମ୍ ଇତ୍ୟାଦି ।

(ଖ) ବାଦ୍ୟର ଅଙ୍ଗବାଚକ:—ପଟହଶ୍ଚ ମୃଦଙ୍ଗଶ୍ଚ ତୟୋଃ ସମାହାରଃ – ପଟହମୃଦଙ୍ଗମ୍ । ଏହିପରି ଶଙ୍ଖଦୁନ୍ଦୁଭି ଇତ୍ୟାଦି ।

(ଗ) ସେନାଙ୍ଗବାଚକ: – ରଥିକାଶ୍ଚ ଅଶ୍ୱାରୋହାଶ୍ଚ ତେଷାଂ ସମାହାରଃ – ରଥିକାଶ୍ୱାରୋହମ୍ । ଏହିପରି ଧନୁଃଶରମ୍, ଶରତୂଣୀରମ୍ ।

(ମାତ୍ର) ରଥିକଶ୍ଚ ଅଶ୍ୱାରୋହଶ୍ଚ – ରଥିକାଶ୍ୱାରୋହୌ (ଇତରେତର) ।

(ଘ) ବିଭିନ୍ନଲିଙ୍ଗର ନଦୀ ଓ ଦେଶବାଚକ:—ଗଙ୍ଗା ଚ ଶୋଣଶ୍ଚ – ଗଙ୍ଗାଶୋଣମ୍, କାଶୀ ଚ ପ୍ରୟାଗଶ୍ଚ – କାଶୀପ୍ରୟାଗମ୍ ଇତ୍ୟାଦି ।

(ମାତ୍ର) ଗଙ୍ଗାଯମୁନେ ଓ ମଦ୍ରଂବିଦେହୌ ପ୍ରଭୃତି ଇତରେତର ଦ୍ୱନ୍ଦ୍ୱ ।

(ଙ) ନିତ୍ୟବୈରବାଚିପ୍ରାଣିବାଚକଃ – ଅହିଶ୍ଚ ନକୁଳଶ୍ଚ .. ତେଷାଂ ସମାହାରଃ – ଅହିନକୁଳମ୍ । ଏହିପରି ମାର୍ଜାରମୂଷିକମ୍ ଇତ୍ୟାଦି ।

(ଚ) ସ୍ପୃଶ୍ୟଶୂଦ୍ରବାଚକଃ – ଗୋପଶ୍ଚ ନାପିତଶ୍ଚ ତୟୋଃ ସମାହାରଃ – ଗୋପନାପିତମ୍ । ଏହିପରି କର୍ମକାରକୁମ୍ଭକାରମ୍ ଇତ୍ୟାଦି ।

* ଦ୍ୱନ୍ଦ୍ୱସମାସରେ ଏକଶେଷବିଧିଃ–

(କ) କୃଷ୍ଣଶ୍ଚ କୃଷ୍ଣଶ୍ଚ—କୃଷ୍ଣୌ, ବାଳକଶ୍ଚ ବାଳକଶ୍ଚ ବାଳକଶ୍ଚ—ବାଳକାଃ ଇତ୍ୟାଦି ।

ସୂତ୍ର—ସମାନ ଆକୃତିବିଶିଷ୍ଟ ଏକ ବିଭକ୍ତିଯୁକ୍ତ ଦୁଇ ବା ବହୁପଦ ମଧ୍ୟରୁ ଶେଷ ପଦଟି ଅବଶିଷ୍ଟ ରହେ । ଦୁଇଟି ଏକବଚନାନ୍ତ ପଦର ସମାସ ହେଲେ ସମସ୍ତପଦ ଦ୍ୱିବଚନାନ୍ତ ଓ ବହୁପଦର ସମାସ ହେଲେ ସମସ୍ତପଦ ବହୁବଚନାନ୍ତ ହୁଏ । 'ଆଦେଶ୍ଚ ଦ୍ୱନ୍ଦ୍ୱେ'

(ଖ) ଘଟଶ୍ଚ କୁମ୍ଭଶ୍ଚ—କୁମ୍ଭୌ, ଘଟଶ୍ଚ କୁମ୍ଭଶ୍ଚ କଳଶଶ୍ଚ – କଳଶାଃ ଇତ୍ୟାଦି ।

ସୂତ୍ର—ଭିନ୍ନ ଆକୃତିବିଶିଷ୍ଟ ସମାନାର୍ଥକ ପଦମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରୁ ଶେଷ ପଦଟି ଅବଶିଷ୍ଟ ରହେ ।

(ଗ) ବ୍ରାହ୍ମଣଶ୍ଚ ବ୍ରାହ୍ମଣୀ ଚ – ବ୍ରାହ୍ମଣୌ । ହଂସଶ୍ଚ ହଂସୀ ଚ – ହଂସୌ ଇତ୍ୟାଦି ।

---

* କେହି କେହି ଏକଶେଷକୁ ସମାସମଧ୍ୟରେ ଗ୍ରହଣ କରନ୍ତି ନାହିଁ; ମାତ୍ର ସିଦ୍ଧାନ୍ତଚନ୍ଦ୍ରିକା, କଳାପ ଓ ସୁବୋଧ ପ୍ରଭୃତି ଏକାଧିକ ବ୍ୟାକରଣ-ମତରେ ଏକଶେଷ ଦ୍ୱନ୍ଦ୍ୱସମାସର ଅନ୍ତର୍ଗତ । ସିଦ୍ଧାନ୍ତଚନ୍ଦ୍ରିକାର 'ଆଦେଶ୍ଚ ଦ୍ୱନ୍ଦ୍ୱେ'ସୂତ୍ର ଏବଂ ତାହାର ସୁବୋଧିନୀ ଟୀକା ଅନୁସନ୍ଧେୟ । 'ଜଗତଃ ପିତରୌ ବନ୍ଦେ'ଇତ୍ୟାଦି ଶ୍ଲୋକର ଟୀକାରେ ମଲ୍ଲିନାଥ ଲେଖିଅଛନ୍ତି, "ପିତରୌ – ମାତା ଚ ପିତା ଚ (ଦ୍ୱନ୍ଦ୍ୱୈକଶେଷଃ)" । ଏହି ସବୁ ପ୍ରମାଣ ଅନୁସାରେ 'ଏକ-ଶେଷ' ଦ୍ୱନ୍ଦ୍ୱସମାସ ଅନ୍ତର୍ଗତ । କେତେକ ଏହାକୁ ଏକଶେଷଦ୍ୱନ୍ଦ୍ୱ କହନ୍ତି ।

ସୂତ୍ର — ଏକଜାତୀୟ ପୁରୁଷ ଓ ସ୍ତ୍ରୀବାଚକ ପଦମାନଙ୍କର ସମାସରେ ପୁରୁଷବାଚକ ପଦ ଅବଶିଷ୍ଟ ରହେ ।

(ଘ) ଭ୍ରାତା ଚ ସ୍ୱସା ଚ — ଭ୍ରାତରୌ, ପୁତ୍ରଶ୍ଚ ଦୁହିତା ଚ — ପୁତ୍ରୌ ।

ସୂତ୍ର—ଭ୍ରାତୃ ଓ ସ୍ୱସୃ ଶବ୍ଦମଧ୍ୟରୁ ଭ୍ରାତୃ ଶବ୍ଦ ଏବଂ ପୁତ୍ର ଓ ଦୁହିତୃ ଶବ୍ଦମଧ୍ୟରୁ ପୁତ୍ର ଶବ୍ଦ ଅବଶିଷ୍ଟ ରହେ ।

(ଙ) ମାତା ଚ ପିତା ଚ—ପିତରୌ, ଶ୍ୱଶ୍ରୂଶ୍ଚ ଶ୍ୱଶୁରଶ୍ଚ — ଶ୍ୱଶୁରୌ ।

ସୂତ୍ର—ସାହଚର୍ଯ୍ୟ ଅର୍ଥରେ ମାତୃ ଓ ପିତୃ ଶବ୍ଦମଧ୍ୟରୁ ପିତୃ ଶବ୍ଦ ଏବଂ ଶ୍ୱଶ୍ରୂ ଓ ଶ୍ୱଶୁର ଶବ୍ଦମଧ୍ୟରୁ ଶ୍ୱଶୁର ଶବ୍ଦ ଅବଶିଷ୍ଟ ରହେ ।

ଦ୍ୱନ୍ଦ୍ୱସମାସରେ ସାଧାରଣନିୟମର ବହିର୍ଭୂତ: —

ସ୍ତ୍ରୀ ଚ ପୁମାଂଶ୍ଚ—ସ୍ତ୍ରୀପୁଂସୌ । ମାତା ଚ ପିତା ଚ — ମାତରପିତରୌ । ଜାୟା ଚ ପତିଶ୍ଚ ଦମ୍ପତୀ, ଜମ୍ପତୀ ଓ ଜାୟାପତୀ । କୁଶଶ୍ଚ ଲବଶ୍ଚ — କୁଶୀଲବୌ । ନକ୍ତଞ୍ଚ ଦିବା ଚ—ନକ୍ତନ୍ଦିବମ୍ । ରାତ୍ରିଶ୍ଚ ଦିବା ଚ — ରାତ୍ରିନ୍ଦିବମ୍ । ଅହଶ୍ଚ ନିଶା ଚ—ଅହର୍ନିଶମ୍ । ଗାବଶ୍ଚ ଅଶ୍ୱାଶ୍ଚ — ଗବାଶ୍ୱମ୍ । ପୁତ୍ରଶ୍ଚ ପୌତ୍ରଶ୍ଚ — ପୁତ୍ରପୌତ୍ରମ୍ । ଦାସୀ ଚ ଦାସଶ୍ଚ—ଦାସୀଦାସମ୍ । ସ୍ତ୍ରୀ ଚ କୁମାରଶ୍ଚ—ସ୍ତ୍ରୀକୁମାରମ୍ ଇତ୍ୟାଦି ।

ବହୁବ୍ରୀହି

ସମସ୍ୟମାନପଦ ଗୁଡ଼ିକର ଅର୍ଥ ଯାହା ସମସ୍ତପଦର ଅର୍ଥ ତାହା ନ ହୋଇ ତଦ୍‌ବିଶିଷ୍ଟ ଅନ୍ୟ ଅର୍ଥ ହେଲେ ବହୁବ୍ରୀହିସମାସ ହୁଏ ।

'ବହୁବ୍ରୀହିରନ୍ୟାର୍ଥେ'

ବହୁବ୍ରୀହିସମାସରେ ସମସ୍ତପଦ ବିଶେଷଣ । ଏହି ସମାସ କରିବା ସମୟରେ ବ୍ୟାସବାକ୍ୟରେ ଅର୍ଥ ଅନୁସାରେ ଦ୍ୱିତୀୟାଦି ବିଭକ୍ତ୍ୟନ୍ତ ଯଦ୍ ଶବ୍ଦର ପ୍ରୟୋଗ କରାଯାଏ । ଏହି ସମାସ ସାଧାରଣତଃ ପାଞ୍ଚ ପ୍ରକାର ।

୧ । ସମାନାଧିକରଣବହୁବ୍ରୀହି — (କ) ଆରୂଢ଼ଃ ବାନରଃ ଯଂ ସଃ — ଆରୂଢ଼ବାନରଃ, କୃତଂ କାର୍ଯ୍ୟଂ ଯେନ ସଃ — କୃତକାର୍ଯ୍ୟଃ, ଦତ୍ତଃ ଉପଦେଶଃ ଯସ୍ମୈ ସଃ—ଦତ୍ତୋପଦେଶଃ, ଶ୍ରୁତଃ ବୃତ୍ତାନ୍ତଃ ଯସ୍ମାତ୍ ସଃ — ଶ୍ରୁତବୃତ୍ତାନ୍ତଃ,

ପୀତମ୍ ଅମ୍ବରଂ ଯସ୍ୟ ସଃ—ପୀତାମ୍ବରଃ, ନିର୍ମଳଂ ଜଳଂ ଯସ୍ମିନ୍ ସଃ—ନିର୍ମଳଜଳଃ ଇତ୍ୟାଦି ।

ସୂତ୍ର—ବିଶେଷ୍ୟପଦ ସହ ବିଶେଷଣପଦର ମିଳନରେ ଏହି ସମାସ ହୁଏ ।

(ଖ) ଉନ୍ନତା ଗ୍ରୀବା ଯସ୍ୟ ସଃ—ଉନ୍ନତଗ୍ରୀବଃ, ସୁନ୍ଦରୀ ଭାର୍ଯ୍ୟା ଯସ୍ୟ ସଃ—ସୁନ୍ଦରଭାର୍ଯ୍ୟଃ, ଏକା ଭାର୍ଯ୍ୟା ଯସ୍ୟ ସଃ—ଏକଭାର୍ଯ୍ୟଃ, ପଞ୍ଚ ଗାବଃ ଯସ୍ୟ ସଃ—ପଞ୍ଚଗୁଃ ଇତ୍ୟାଦି ।

ସୂତ୍ର—ପୂର୍ବପଦରେ ଥିବା ଉକ୍ତପୁଂସ୍କ ସ୍ତ୍ରୀଲିଙ୍ଗ (ବିଶେଷଣ) ପୁଂଲିଙ୍ଗ ପରି ହୁଏ ଓ ପରପଦର ଅନ୍ତ୍ୟସ୍ୱର * ହ୍ରସ୍ୱ ହୁଏ ।

(ଗ) ଗଙ୍ଗା ଭାର୍ଯ୍ୟା ଯସ୍ୟ ସଃ—ଗଙ୍ଗାଭାର୍ଯ୍ୟଃ, ପଞ୍ଚମୀ ଭାର୍ଯ୍ୟା ଯସ୍ୟ ସଃ—ପଞ୍ଚମୀଭାର୍ଯ୍ୟଃ, ସୁକେଶୀ ଭାର୍ଯ୍ୟା ଯସ୍ୟ ସଃ—ସୁକେଶୀଭାର୍ଯ୍ୟଃ, ବାମୋରୂଃ ଭାର୍ଯ୍ୟା ଯସ୍ୟ ସଃ—ବାମୋରୂଭାର୍ଯ୍ୟଃ, ରସିକା ଭାର୍ଯ୍ୟା ଯସ୍ୟ ସଃ—ରସିକାଭାର୍ଯ୍ୟଃ ଓ ପାଚିକା ଭାର୍ଯ୍ୟା ଯସ୍ୟ ସଃ—ପାଚିକାଭାର୍ଯ୍ୟଃ ।

ସୂତ୍ର—ପୂର୍ବପଦରେ ଥିବା ସଂଜ୍ଞାବାଚକ, ପୂରଣବାଚକ, ଜାତିବାଚକ, ସ୍ୱାଙ୍ଗବାଚକ, 'ଊଙ୍' ପ୍ରତ୍ୟୟାନ୍ତ ଏବଂ ତଦ୍ଧିତ 'କ' ଓ 'ଅକ' ପ୍ରତ୍ୟୟାନ୍ତ ସ୍ତ୍ରୀଲିଙ୍ଗ ଶବ୍ଦ ପୁଂଲିଙ୍ଗ ପରି ହୁଏ ନାହିଁ ।

୨ । ବ୍ୟଧିକରଣବହୁବ୍ରୀହି:—ଦଣ୍ଡଃ ପାଣୌ ଯସ୍ୟ ସଃ—ଦଣ୍ଡପାଣିଃ । ଏହିପରି ବୀଣାପାଣିଃ, ଲଗୁଡ଼ହସ୍ତଃ ଇତ୍ୟାଦି ।

ସୂତ୍ର—ବିଶେଷ୍ୟପଦ ସହ ବିଶେଷ୍ୟପଦର ମିଳନରେ ଏହି ସମାସ ହୁଏ ।

୩ । ସହାର୍ଥବହୁବ୍ରୀହି:—ଅନୁଜେନ ସହ ବର୍ତ୍ତମାନଃ—ସାନୁଜଃ, ସହାନୁଜଃ । ବନସ୍ଥେନ ସହ ବର୍ତ୍ତମାନମ୍—ସବନସ୍ଥମ୍, ସହବନସ୍ଥମ୍ ଇତ୍ୟାଦି ।

ସୂତ୍ର—ତୃତୀୟାନ୍ତ ପଦ ସହିତ 'ସହ' ଶବ୍ଦର ସମାସ ହୁଏ ଓ 'ସହ' ସ୍ଥାନରେ 'ସ' ବିକଳ୍ପେ ହୁଏ ।

---

* ଆ ହ୍ରସ୍ୱ ହେଲେ ଅ; ଈ, ଏ, ଐ ହ୍ରସ୍ୱ ହେଲେ ଇ; ଊ, ଓ, ଔ ହ୍ରସ୍ୱ ହେଲେ ଉ; ଋ, ଅର୍, ଆର୍ ହ୍ରସ୍ୱ ହେଲେ ଋ ହୁଏ ।

୪ । ବ୍ୟତିହାରବହୁବ୍ରୀହିः — ଦଣ୍ଡୈଃ ଦଣ୍ଡୈଃ ପ୍ରହୃତ୍ୟ ପ୍ରବୃତ୍ତଂ ଯତ୍ର ଯୁଦ୍ଧମ୍—ଦଣ୍ଡାଦଣ୍ଡି, କେଶେଷୁ କେଶେଷୁ ଗୃହୀତ୍ୱା ପ୍ରବୃତ୍ତଂ ଯତ୍ର ଯୁଦ୍ଧମ୍ — କେଶାକେଶି ଇତ୍ୟାଦି ।

ସୂତ୍ର — ପରସ୍ପର ଯୁଦ୍ଧ ବୁଝାଇଲେ ସମାନାକାର ତୃତୀୟାନ୍ତ ଓ ସପ୍ତମ୍ୟନ୍ତ ପଦର ସମାସ ହୁଏ, ପୂର୍ବପଦର ଅନ୍ତ୍ୟସ୍ୱର ଦୀର୍ଘ ହୁଏ ଏବଂ ପର-ପଦରୁ ଉତ୍ତର 'ଇ' ପ୍ରତ୍ୟୟ ହୁଏ । (ଏହି ସମାସନିଷ୍ପନ୍ନ ପଦ ଅବ୍ୟୟ ।)

୫ । ଉପମିତ ବା ମଧ୍ୟପଦଲୋପୀ ବହୁବ୍ରୀହିः — ଚନ୍ଦ୍ର ଇବ ଆନନଂ ଯସ୍ୟାଃ ସା—ଚନ୍ଦ୍ରାନନା, ମୃଗସ୍ୟ ନୟନେ ଇବ ନୟନେ ଯସ୍ୟାଃ ସା — ମୃଗନୟନା, ବିଗତଃ ଅର୍ଥଃ ଯସ୍ମାତ୍ ସଃ—ବ୍ୟର୍ଥଃ ଇତ୍ୟାଦି ।

ସୂତ୍ର — ବହୁବ୍ରୀହି ସମାସରେ ସ୍ଥାନେ ସ୍ଥାନେ ମଧ୍ୟପଦର ଲୋପ ହୁଏ ।

ବହୁବ୍ରୀହିସମାସରେ ବୈଶିଷ୍ଟ୍ୟः —

(କ) ନ (ନାସ୍ତି) ପ୍ରଜା ଯସ୍ୟ ସଃ — ଅପ୍ରଜାଃ (ଅପ୍ରଜସ୍) । ଏହିପରି ଦୁଷ୍ପ୍ରଜାଃ, ସୁପ୍ରଜାଃ ଇତ୍ୟାଦି । ନାସ୍ତି ମେଧା ଯସ୍ୟ ସଃ—ଅମେଧାଃ । ଏହିପରି ଦୁର୍ମେଧାଃ, ସୁମେଧାଃ, ମନ୍ଦମେଧାଃ, ଅଳ୍ପମେଧାଃ ଇତ୍ୟାଦି ।

ସୂତ୍ର — ନଞ୍, ଦୁର୍ ଓ ସୁ ର ପରେ ଥିବା ପ୍ରଜା ଶବ୍ଦ ଏବଂ ନଞ୍, ଦୁର୍, ସୁ, ମନ୍ଦ ଓ ଅଳ୍ପ ଶବ୍ଦର ପରେ ଥିବା ମେଧା ଶବ୍ଦରୁ ଉତ୍ତର ଅସ୍ ହୁଏ ।

'ନିତ୍ୟମସିଚ୍ ପ୍ରଜାମେଧୟୋଃ'

(ଖ) ଦଶାନାଂ ସମୀପେ—ଉପଦଶାଃ, ବିଂଶତେଃ ଆସନ୍ନାଃ — ଆସନ୍ନବିଂଶାଃ, ତ୍ରିଂଶତଃ ଅଦୂରେ — ଅଦୂରତ୍ରିଂଶାଃ, ଚତ୍ୱାରିଂଶତଃ ଅଧିକାଃ — ଅଧିକ-ଚତ୍ୱାରିଂଶାଃ, ଦ୍ୱୌ ବା ତ୍ରୟୋ ବା—ଦ୍ୱିତ୍ରାଃ, ତ୍ରୟୋ ବା ଚତ୍ୱାରୋ ବା—ତ୍ରିଚତୁରାଃ, ପଞ୍ଚ ବା ଷଟ୍ ବା — ପଞ୍ଚଷାଃ, ସପ୍ତ ବା ଅଷ୍ଟ ବା — ସପ୍ତାଷ୍ଟାଃ ।

ସୂତ୍ର — ଅବ୍ୟୟ, ଆସନ୍ନ, ଅଦୂର, ଅଧିକ ଓ ସଂଖ୍ୟାବାଚକ ଶବ୍ଦର ସଂଖ୍ୟାବାଚକ ଶବ୍ଦ ସହ ସମାସ ହୁଏ ଓ ଅନ୍ତସ୍ଥିତ ସଂଖ୍ୟାବାଚକ ଶବ୍ଦ ଆକାରାନ୍ତ ହୁଏ ।

(ଗ) ଭଗ୍ନଂ ଧନୁଃ ଯସ୍ୟ ସଃ—ଭଗ୍ନଧନ୍ୱା, ଅଧିଜ୍ୟଂ ଧନୁଃ ଯସ୍ୟ ସଃ—ଅଧିଜ୍ୟଧନ୍ୱା, ପିନାକଂ ଧନୁଃ ଯସ୍ୟ ସଃ —ପିନାକଧନ୍ୱା ଓ ପିନାକଧନୁଃ(ଶିବ) ।

ସୂତ୍ର – ପରପଦରେ ଥିବା ଧନୁସ୍ ଶବ୍ଦର ସ୍ ସ୍ଥାନରେ ଅନଙ୍ (ଅନ୍) ଆଦେଶ ହୁଏ; ମାତ୍ର ନାମ ବୁଝାଇଲେ ଅନଙ୍ ଆଦେଶ ବିକଳ୍ପେ ହୁଏ ।

'ଧନୁଷଶ୍ଚାଽନଙ୍' 'ବା ସଂଜ୍ଞାୟାମ୍'

(ଘ) ଗନ୍ତୁଂ କାମଃ ଯସ୍ୟ ସଃ – ଗନ୍ତୁକାମଃ । ଏହିପରି ଭୋକ୍ତୁମନାଃ । ପଦ୍ମଂ ନାଭୌ ଯସ୍ୟ ସଃ—ପଦ୍ମନାଭଃ । ଏହିପରି ଊର୍ଣ୍ଣନାଭଃ । ସମାନଂ ଜ୍ୟୋତିଃ ଯସ୍ୟ ସଃ – ସଜ୍ୟୋତିଃ । ଏହିପରି ସଗୋତ୍ରଃ ଓ ସବର୍ଣ୍ଣଃ ଇତ୍ୟାଦି ।

ସୂତ୍ର—କାମ ଓ ମନସ୍ ଶବ୍ଦ ପରେ ଥିଲେ ତୁମ୍ ପ୍ରତ୍ୟୟର ମ୍ ଲୋପ ହୁଏ, ନାମ ବୁଝାଇଲେ ନାଭି ଶବ୍ଦରୁ ଉତ୍ତର ଅପ୍ ପ୍ରତ୍ୟୟ (ନାଭି ସ୍ଥାନରେ ନାଭ) ହୁଏ ଓ ଜ୍ୟୋତିସ୍ ପ୍ରଭୃତି ଶବ୍ଦ ପରେ ଥିଲେ ସମାନ ଶବ୍ଦ ସ୍ଥାନରେ ସ ହୁଏ ।

ବହୁବ୍ରୀହିସମାସରେ ପୂର୍ବ ଓ ପରନିପାତ:—

ପାପେ ମତିଃ ଯସ୍ୟ ସଃ—ପାପମତିଃ । ମହାନ୍ତୌ ବାହୂ ଯସ୍ୟ ସଃ—ମହାବାହୁଃ, ତ୍ୟକ୍ତଂ ଧନଂ ଯେନ ସଃ – ତ୍ୟକ୍ତଧନଃ ଇତ୍ୟାଦି ।

ସୂତ୍ର—ସପ୍ତମ୍ୟନ୍ତ, ବିଶେଷଣ ଓ କ୍ତ ପ୍ରତ୍ୟୟାନ୍ତ ପଦ ପ୍ରାୟ ପୂର୍ବରେ ବସେ ।

(ମାତ୍ର) ଗଡ୍ଡୁକଣ୍ଠଃ, ଚନ୍ଦ୍ରଶେଖରଃ ଓ ଲଗୁଡ଼ହସ୍ତଃ—ଏଠାରେ ସପ୍ତମ୍ୟନ୍ତ ପଦ ପରେ ବସେ ।

ବହୁବ୍ରୀହିସମାସରେ ସାଧାରଣନିୟମର ବହିର୍ଭୂତ –

ସୁ (ଶୋଭନଂ) ହୃଦୟଂ ଯସ୍ୟ ସଃ – ସୁହୃଦ (ମିତ୍ର) । ଦୁଃ (ଦୁଷ୍ଟଂ) ହୃଦୟଂ ଯସ୍ୟ ସଃ - ଦୁର୍ହୃଦ୍ (ଶତ୍ରୁ) । ଶୋଭନଂ ପ୍ରାତଃ ଯସ୍ୟ [illegible] – ସୁପ୍ରାତଃ । ଶୋଭନଂ ଦିବା ଯସ୍ୟ ସଃ—ସୁଦିବଃ । ଶୁନଃ ପ[illegible]ବ ପଦାନି ଯସ୍ୟ ସଃ – ଶ୍ୱାପଦଃ । କ୍ଷୀରମ୍ ଉଦକମ୍ ଯସ୍ୟ ସଃ – କ୍ଷୀ[illegible] । ସମାନଃ ପତିଃ ଯସ୍ୟାଃ ସା – ସପତ୍ନୀ ।

ଅବ୍ୟୟୀଭାବ

ସମୀପ, ଅଭାବ, ପଶ୍ଚାତ୍ ଓ ବିଭକ୍ତିପ୍ରଭୃତି ଅର୍ଥରେ ପୂର୍ବସ୍ଥିତ ଅବ୍ୟୟର ପରସ୍ଥିତ ସୁବନ୍ତପଦ ସହ ମିଳନରେ ଅବ୍ୟୟୀଭାବ ସମାସ ହୁଏ ।

'ପୂର୍ବେଽବ୍ୟୟେଽବ୍ୟୟୀଭାବଃ'

ଅବ୍ୟୟୀଭାବସମାସରେ ପୂର୍ବପଦ (ଅବ୍ୟୟ)ର ଅର୍ଥ ପ୍ରଧାନତଃ ପ୍ରତୀୟମାନ ହୁଏ । ଏହି ସମାସନିଷ୍ପନ୍ନ ପଦ କ୍ଳୀବଲିଙ୍ଗ ଓ ଏକବଚନାନ୍ତ ।

(କ) ଗୃହସ୍ୟ ସମୀପମ୍ – ଉପଗୃହମ୍ ।

ଉପଗୃହ ଶବ୍ଦର ବିଭିନ୍ନ ବିଭକ୍ତିରେ ରୂପ । ଯଥା: –

ପ୍ରଥମା – ଉପଗୃହମ୍ — ପଞ୍ଚମୀ—ଉପଗୃହାତ୍
ଦ୍ୱିତୀୟା – ଉପଗୃହମ୍ — ଷଷ୍ଠୀ – ଉପଗୃହମ୍
ତୃତୀୟା—ଉପଗୃହେଣ, ଉପଗୃହମ୍ — ସପ୍ତମୀ—ଉପଗୃହେ, ଉପଗୃହମ୍
ଚତୁର୍ଥୀ – ଉପଗୃହମ୍

ସୂତ୍ର—ଅବ୍ୟୟୀଭାବସମାସନିଷ୍ପନ୍ନ ଅକାରାନ୍ତ ଶବ୍ଦର ପରେ ଥିବା ବିଭକ୍ତିସ୍ଥାନରେ ଅମ୍ ହୁଏ; ମାତ୍ର ପଞ୍ଚମୀ ବିଭକ୍ତିରେ ଅମ୍ ହୁଏ ନାହିଁ ଓ ତୃତୀୟା ଏବଂ ସପ୍ତମୀ ବିଭକ୍ତିରେ ବିକଳ୍ପେ ଅମ୍ ହୁଏ ।

ବିଘ୍ନସ୍ୟ ଅଭାବଃ—ନିର୍ବିଘ୍ନମ୍, ଗୃହସ୍ୟ ପଶ୍ଚାତ୍ – ଅନୁଗୃହମ୍, ଗୃହେ ଇତି—ଅଧିଗୃହମ୍ ଇତ୍ୟାଦି ।

(ଖ) ଶକ୍ତିମନତିକ୍ରମ୍ୟ – ଯଥାଶକ୍ତି । ବିଧିମନତିକ୍ରମ୍ୟ—ଯଥାବିଧି ଇତ୍ୟାଦି ।

ସୂତ୍ର—ଅକାରାନ୍ତ ବ୍ୟତୀତ ଅନ୍ୟ ଶବ୍ଦମାନଙ୍କରୁ ବିଭକ୍ତିର ଲୋପ ହୁଏ ।

(ଗ) ନଦ୍ୟା ସମ୍ମୁଖ ନ ପୂଜ୍ୟତେ – ଅଧିନଦମ୍ ଇତ୍ୟାଦି ।

ସୂତ୍ର – ଅବ୍ୟୟୀଭାବସମାସରେ ପରପଦର ଶେଷରେ ଥିବା ଦୀର୍ଘସ୍ୱର ହ୍ରସ୍ୱ ହୁଏ ।

(ଘ) ଅକ୍ଷି ପ୍ରତି—ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷମ୍, ଅକ୍ଷ୍ଣୋଃ ପରମ୍ – ପରୋକ୍ଷମ୍, ଅକ୍ଷ୍ଣୋଃ ପଶ୍ଚାତ୍ – ଅନ୍ୱକ୍ଷମ୍ । ରାଜ୍ଞଃ ସମୀପମ୍—ଉପରାଜମ୍, ଆତ୍ମାନମ୍ ଅଧିକୃତ୍ୟ— ଅଧ୍ୟାତ୍ମମ୍ ।

ସୂତ୍ର—ପ୍ରତ, ପର, ସମ୍ ଓ ଅନୁର ପରେ ଥିବା ଅକ୍ଷଶବ୍ଦରୁ ଉତ୍ତର ଓ ଅନ୍ୟଗାନ୍ତ ଶବ୍ଦରୁ ଉତ୍ତର ଟଚ୍ (ଅ) ପ୍ରତ୍ୟୟ ହୁଏ ।

(ଙ) ଶାକସ୍ୟ ଲେଶଃ – ଶାକପ୍ରତ, ଅକ୍ଷେଣ ବିପରୀତଂ ବୃତ୍ତମ୍—ଅକ୍ଷପରି, ଶଳାକୟା ବିପରୀତଂ ବୃତ୍ତମ୍—ଶଳାକାପରି ଇତ୍ୟାଦି । (ଏଠାରେ ଅବ୍ୟୟ ପରପଦରେ ଅଛି ।)

ସୂତ୍ର—କୌଣସି କୌଣସି ସ୍ଥାନରେ ଅବ୍ୟୟ ପୂର୍ବପଦରେ ନ ଥିଲେ ମଧ୍ୟ ଅବ୍ୟୟୀଭାବସମାସ ହୁଏ ।

(ଚ) ସମୁଦ୍ରସ୍ୟ ପାରମ୍ – ପାରେସମୁଦ୍ରମ୍ (ଅବ୍ୟୟୀଭାବ), ସମୁଦ୍ର-ପାରମ୍ (ଷଷ୍ଠୀତତ୍ପୁରୁଷ) । ଗଙ୍ଗାୟାଃ ମଧ୍ୟମ୍—ମଧ୍ୟେଗଙ୍ଗମ୍ (ଅବ୍ୟୟୀଭାବ), ଗଙ୍ଗାମଧ୍ୟମ୍ (ଷଷ୍ଠୀତତ୍ପୁରୁଷ) ।

ସୂତ୍ର – ଷଷ୍ଠ୍ୟନ୍ତ ପଦ ସହ ପାର ଓ ମଧ୍ୟ ଶବ୍ଦର ଅବ୍ୟୟୀଭାବ ଏବଂ ଷଷ୍ଠୀତତ୍ପୁରୁଷ ସମାସ ହୁଏ । ଅବ୍ୟୟୀଭାବପକ୍ଷରେ ନିପାତନରୁ ପୂର୍ବପଦର ଶେଷ ସ୍ୱରସ୍ଥାନରେ 'ଏ' କାରର ଆଦେଶ ହୁଏ ।

ସମାହାର ଅବ୍ୟୟୀଭାବ: – ପଞ୍ଚାନାଂ ନଦୀନାଂ ସମାହାରଃ – ପଞ୍ଚନଦମ୍, ଦ୍ୱୟୋଃ ଯମୁନୟୋଃ ସମାହାରଃ – ଦ୍ୱିଯମୁନମ୍ ଇତ୍ୟାଦି ।

ସୂତ୍ର—ସମାହାର ଅର୍ଥରେ ସଂଖ୍ୟାବାଚକ ପଦ ସହ ନଦୀବାଚକ ପଦର ଅବ୍ୟୟୀଭାବ ସମାସ ହୁଏ । 'ସଂଖ୍ୟାନଦୀଭ୍ୟଃ ସମାହାରେ'

ଅବ୍ୟୟୀଭାବସମାସରେ ସାଧାରଣନିୟମର ବହିର୍ଭୂତ:—
ଗୋଃ ପଶ୍ଚାତ୍ – ଅନୁଗବମ୍ । ଗୋଃ ସମୀପେ—ଉପଗୁ ।

(ଉପରି ଲିଖିତ ସମାସ ବ୍ୟତୀତ ଆଉ କେତୋଟି ସମାସ ନିମ୍ନରେ ପ୍ରଦତ୍ତ ହେଲା ।)

ଅଲୁକ୍‌ସମାସ

ପରସ୍ମୈ ପଦମ୍—ପରସ୍ମୈପଦମ୍ । ଆତ୍ମନେ ପଦମ୍ – ଆତ୍ମନେପଦମ୍ । ଅନ୍ତିକାତ୍ ଆଗତଃ – ଅନ୍ତିକାଦାଗତଃ । ବନେ ଚରତି ଇତି – ବନେଚରଃ । ଏହିପରି ଯୁଧିଷ୍ଠିରଃ ଓ ଖେଚରଃ ଇତ୍ୟାଦି ।

ସୂତ୍ର—ସମାସରେ ପୂର୍ବପଦରୁ ଉତ୍ତର ବିଭକ୍ତିର ଲୋପ ହୁଏ; ମାତ୍ର ଯେଉଁ ସମାସରେ ପୂର୍ବପଦରୁ ଉତ୍ତର ବିଭକ୍ତିର ଲୋପ ହୁଏ ନାହିଁ, ତାହାକୁ ଅଲୁକ୍‌ସମାସ କହନ୍ତି ।

ନିତ୍ୟସମାସ

(କ) କୃଷ୍ଣସର୍ପଃ (ବିଗ୍ରହବାକ୍ୟ ନାହିଁ) । ଦାନାୟ ଇଦମ୍—ଦାନାର୍ଥମ୍, ଅନ୍ୟଃ ଗ୍ରାମଃ—ଗ୍ରାମାନ୍ତରମ୍ (ସମସ୍ୟମାନପଦରେ ବିଗ୍ରହବାକ୍ୟ କରାଯାଇ ନାହିଁ) । ଏହିପରି ଦେଶାନ୍ତରମ୍, ଭବାନ୍ତରମ୍ ଇତ୍ୟାଦି ।

ସୂତ୍ର—ଯେଉଁ ସମାସରେ ବିଗ୍ରହବାକ୍ୟ ନ ଥାଏ କିମ୍ବା ସମସ୍ୟମାନ-ପଦମାନଙ୍କଦ୍ୱାରା ବିଗ୍ରହବାକ୍ୟ କରି ନ ଯାଇ ଅନ୍ୟ ପଦଦ୍ୱାରା କରାଯାଏ, ତାହାକୁ ନିତ୍ୟସମାସ କହନ୍ତି । 'ଅବିଗ୍ରହୋଽସ୍ୱପଦବିଗ୍ରହୋ ନିତ୍ୟଃ'

(ଖ) ବ୍ରାହ୍ମଣାୟ ଅୟମ୍—ବ୍ରାହ୍ମଣାର୍ଥଃ (ପାକଃ), ଦେବାୟ ଇୟମ୍—ଦେବାର୍ଥା (ମାଳା), ବାଳକାୟ ଇଦମ୍—ବାଳକାର୍ଥମ୍ (କନ୍ଦୁକମ୍) ।

ସୂତ୍ର—ପ୍ରୟୋଜନାର୍ଥକ 'ଅର୍ଥ' ଶବ୍ଦ ସହ ଚତୁର୍ଥ୍ୟନ୍ତ ପଦର ସମାସ ହୁଏ ଓ ବ୍ୟାସବାକ୍ୟରେ 'ଇଦମ୍' ଶବ୍ଦର ପ୍ରୟୋଗ କରାଯାଏ ଏବଂ ସମସ୍ତ ପଦ ବିଶେଷ୍ୟର ଲିଙ୍ଗ ପ୍ରାପ୍ତ ହୁଏ । 'ଅର୍ଥେନ ନିତ୍ୟସମାସୋ ବିଶେଷ୍ୟଲିଙ୍ଗତା'

ସୁପ୍‌ସୁପାସମାସ

ଆପାଦଂ ମସ୍ତକମ୍—ଆପାଦମସ୍ତକମ୍ । ପୂର୍ବଂ ଭୂତଃ—ଭୂତପୂର୍ବଃ । ନ ଅତିଦୂରମ୍—ନାତିଦୂରମ୍ । ନ ଗଣ୍ୟଃ—ନଗଣ୍ୟଃ ଇତ୍ୟାଦି ।

ସୂତ୍ର—ସୁବନ୍ତପଦ ସହ*ସୁବନ୍ତପଦର ସମାସକୁ ସୁପ୍‌ସୁପା କୁହାଯାଏ ।

---

*ସବୁ ସମାସ ସୁବନ୍ତ ପଦଦ୍ୱାରା ହୁଏ; ମାତ୍ର ଏହି ସମାସ ପୂର୍ବୋକ୍ତ ସମାସମାନଙ୍କ ନିୟମରେ ସିଦ୍ଧ ହୁଏ ନାହିଁ ।

ସମାସରେ କେତୋଟି ବିଶେଷ ବିଧି

୧ । ମହାନ୍ ରାଜା—ମହାରାଜଃ, ପରମମ୍ ଅହଃ—ପରମାହଃ, ପ୍ରିୟଃ ସଖା – ପ୍ରିୟସଖଃ (କର୍ମଧାରୟ) । ମଣ୍ଡୂକାନାଂ ରାଜା—ମଣ୍ଡୂକରାଜଃ, ଇନ୍ଦ୍ରସ୍ୟ ସଖା – ଇନ୍ଦ୍ରସଖଃ (ଷଷ୍ଠୀତତ୍ପୁରୁଷ) ।

ସୂତ୍ର – ତତ୍ପୁରୁଷ ଓ କର୍ମଧାରୟସମାସରେ ରାଜନ୍, ଅହନ୍ ଓ ସଖି ଶବ୍ଦରୁ ଉତ୍ତର ଟଚ୍ (ଅ) ପ୍ରତ୍ୟୟ ହୁଏ । 'ରାଜାହସଖିଭ୍ୟଷ୍ଟଚ୍'

(କିନ୍ତୁ) ପ୍ରଶଂସା କମ୍ବା ନିନ୍ଦା ବୁଝାଇଲେ ଉକ୍ତ ପ୍ରତ୍ୟୟ ହୁଏ ନାହିଁ । ଯଥା: – ଶୋଭନଃ ରାଜା – ସୁରାଜା, କୁତ୍ସିତଃ ରାଜା – କିଂରାଜା ଇତ୍ୟାଦି ।

୨ । ନୃପତେଃ ସଭା—ନୃପତିସଭମ୍, ରକ୍ଷସାଂ ସଭା – ରକ୍ଷଃସଭମ୍, ପିଶାଚାନାଂ ସଭା—ପିଶାଚସଭମ୍ ଇତ୍ୟାଦି ।

ସୂତ୍ର – ରାଜନ୍ ଶବ୍ଦର ଅର୍ଥକୁ ବୁଝାଉଥିବା ଶବ୍ଦ (ରାଜନ୍ ନୁହେଁ) ରକ୍ଷସ୍ ଓ ପିଶାଚ ଶବ୍ଦ ପୂର୍ବରେ ଥିଲେ ପରସ୍ଥିତ 'ସଭା' ଶବ୍ଦ କ୍ଲୀବଲିଙ୍ଗ ହୁଏ ।

(ମାତ୍ର) ରାଜସଭା, ମାନବସଭା, ଦେବସଭା ପ୍ରଭୃତି ସ୍ଥଳରେ କ୍ଲୀବଲିଙ୍ଗ ହୁଏ ନାହିଁ ।

୩ । (କ) ରାଜ୍ଞଃ ସେନା—ରାଜସେନମ୍, ରାଜସେନା । ବୃକ୍ଷସ୍ୟ ଛାୟା – ବୃକ୍ଷଚ୍ଛାୟମ୍, ବୃକ୍ଷଚ୍ଛାୟା । ଗବାଂ ଶାଳା—ଗୋଶାଳମ୍, ଗୋଶାଳା ଇତ୍ୟାଦି ।

ସୂତ୍ର – ପରପଦରେ ଥିବା ସେନା, ସୁରା, ଛାୟା, ଶାଳା ଓ ନିଶା ଶବ୍ଦ ବିକଳ୍ପେ କ୍ଲୀବଲିଙ୍ଗ ହୁଏ । 'ବିଭାଷା ସେନାସୁରାଚ୍ଛାୟାଶାଳାନିଶାନାମ୍'

(ଖ) ତରୂଣାଂ ଛାୟା—ତରୁଚ୍ଛାୟମ୍ ।

ସୂତ୍ର – ବହୁତ ପଦାର୍ଥର ଛାୟା ବୁଝାଇଲେ ଛାୟା ଶବ୍ଦ କେବଳ କ୍ଲୀବଲିଙ୍ଗ ହୁଏ । 'ଛାୟା ବାହୁଲ୍ୟେ'

୪ । କୁକ୍କୁଟ୍ୟାଃ ଅଣ୍ଡମ୍—କୁକ୍କୁଟାଣ୍ଡମ୍, ହଂସ୍ୟାଃ ଶାବକଃ – ହଂସଶାବକଃ, ଛାଗ୍ୟାଃ ଦୁଗ୍ଧମ୍—ଛାଗଦୁଗ୍ଧମ୍ ଓ ମୃଗ୍ୟାଃ ପଦମ୍ – ମୃଗପଦମ୍ ।

ସୂତ୍ର — ଅଣ୍ଡ, ଶାବକ ଓ ପଦ ପ୍ରଭୃତି ଶବ୍ଦ ପରେ ଥିଲେ କୁକ୍କୁଟୀ ପ୍ରଭୃତି ଶବ୍ଦ ପୁଂଲିଙ୍ଗ ପରି ହୋଇଯାଏ । 'କୁକ୍କୁଟ୍ୟାଦୀନାମଣ୍ଡାଦିଷୁ'

୫ । (କ) ଅହଶ୍ଚ ରାତ୍ରିଶ୍ଚ—ଅହୋରାତ୍ରଃ (ଦ୍ୱନ୍ଦ୍ୱ), ସର୍ବା ରାତ୍ରିଃ – ସର୍ବରାତ୍ରଃ (କର୍ମଧାରୟ), ପୂର୍ବଂ ରାତ୍ରେଃ – ପୂର୍ବରାତ୍ରଃ (ଏକଦେଶିତତ୍ପୁରୁଷ), ପୁଣ୍ୟା ରାତ୍ରିଃ—ପୁଣ୍ୟରାତ୍ରଃ(କର୍ମଧାରୟ), ଦ୍ୱୟୋ ରାତ୍ର୍ୟୋଃ ସମାହାରଃ – ଦ୍ୱିରାତ୍ରମ୍ (ସମାହାରଦ୍ୱିଗୁ), ଅତିକ୍ରାନ୍ତଃ ରାତ୍ରିମ୍ – ଅତିରାତ୍ରଃ (ପ୍ରାଦିତତ୍ପୁରୁଷ) ।

ସୂତ୍ର – ରାତ୍ରି ଶବ୍ଦରୁ ଉତ୍ତର ଅଚ୍ (ଅ) ପ୍ରତ୍ୟୟ ହୁଏ, ଯଦି ଅହନ୍, ସର୍ବ, ଏକଦେଶବାଚକ, ପୁଣ୍ୟ ଓ ସଂଖ୍ୟାବାଚକ ଶବ୍ଦ ପୂର୍ବରେ ଥାଏ ।

(ଖ) ସର୍ବମ୍ ଅହଃ—ସର୍ବାହ୍ଣଃ (କର୍ମଧାରୟ),ପୂର୍ବମ୍ ଅହ୍ନଃ – ପୂର୍ବାହ୍ଣଃ (ଏକଦେଶିତତ୍ପୁରୁଷ), ଦ୍ୱୟୋଃ ଅହ୍ନୋଃ ଭବଃ—ଦ୍ୱ୍ୟହ୍ନଃ(ତଦ୍ଧିତାର୍ଥଦ୍ୱିଗୁ) । (ମାତ୍ର) ଏକମ୍ ଅହଃ—ଏକାହଃ ଓ ପୁଣ୍ୟମ୍ ଅହଃ—ପୁଣ୍ୟାହମ୍(କର୍ମଧାରୟ) ।

ସୂତ୍ର—ଅହନ୍ ଶବ୍ଦ ସ୍ଥାନରେ ଅହ୍ନ ହୁଏ, ଉକ୍ତ ସର୍ବ ପ୍ରଭୃତି ଶବ୍ଦ ପୂର୍ବରେ ଥିଲେ । ଏତଦ୍ଭିନ୍ନ ଶବ୍ଦ ପୂର୍ବରେ ଥିଲେ 'ଅହନ୍' ସ୍ଥାନରେ 'ଅହ' ହୁଏ ।

(ଗ) ସପ୍ତାନାମ୍ ଅହ୍ନାଂ ସମାହାରଃ—ସପ୍ତାହଃ (ସମାହାରଦ୍ୱିଗୁ) । ଏହିପରି ପଞ୍ଚାହଃ ଓ ଦଶାହଃ ଇତ୍ୟାଦି ।

ସୂତ୍ର—ସମାହାରଦ୍ୱିଗୁ ସମାସରେ ସଂଖ୍ୟାବାଚକ ଶବ୍ଦର ପରେ ଥିବା 'ଅହନ୍' ଶବ୍ଦ ସ୍ଥାନରେ 'ଅହ୍ନ' ହୁଏ ନାହିଁ ।

୬ । ଶୋଭନଃ ଗନ୍ଧଃ ଯସ୍ୟ ସଃ—ସୁଗନ୍ଧିଃ (ପଦ୍ମଃ ପବନଃ ବା) ।

ସୂତ୍ର—ଅତ୍ୟନ୍ତସଂଯୋଗ ବୁଝାଇଲେ ପରପଦରେ ଥିବା ଗନ୍ଧ ଶବ୍ଦର ଅନ୍ତ୍ୟ 'ଅ' ସ୍ଥାନରେ 'ଇ' ହୁଏ ବହୁବ୍ରୀହିସମାସରେ ।

(ମାତ୍ର) ସୁଗନ୍ଧଃ ଆପଣିକଃ (ଦୋକାନୀ) । କେତେକଙ୍କ ମତରେ ସ୍ୱାଭାବିକ ଗନ୍ଧ ବୁଝାଉ ନ ଥିବାରୁ ସୁଗନ୍ଧଃ ପବନଃ ମଧ୍ୟ ହୁଏ ।

୭ । ଯୁବତି ଜାୟା ଯସ୍ୟ ସଃ—ଯୁବଜାନିଃ (ଯୁବନ୍ ଶବ୍ଦ ପରି) । ଏହିପରି ହୃତଜାନିଃ, ସୀତାଜାନିଃ, ତ୍ୟକ୍ତଜାନିଃ ଓ ପୁନରଜାନିଃ ଇତ୍ୟାଦି ।

ସୂତ୍ର —ପରପଦରେ ଥିବା ଜାୟା ଶବ୍ଦ ସ୍ଥାନରେ ଜାନି ଆଦେଶ ହୁଏ ବହୁବ୍ରୀହିସମାସରେ । 'ଜାୟାୟାନିଙ୍'

୮ । ଦ୍ୱୌ ଦନ୍ତୌ ଯସ୍ୟ ସଃ – ଦ୍ୱିଦନ୍, ସ୍ତ୍ରୀ ଦ୍ୱିଦତୀ । ଶୋଭନାଃ ଦନ୍ତାଃ ଯସ୍ୟ ସଃ—ସୁଦନ୍, ସ୍ତ୍ରୀ: ସୁଦତୀ ।

ସୂତ୍ର – ବୟସ ବୁଝାଇଲେ ସଂଖ୍ୟାବାଚକ ଶବ୍ଦ ଏବଂ 'ସୁ'ର ପରେ ଥିବା ଦନ୍ତ ଶବ୍ଦ ସ୍ଥାନରେ ଦତ୍ ହୁଏ ବହୁବ୍ରୀହିସମାସରେ ।

'ବୟସି ଦନ୍ତସ୍ୟ ଦତୃ'

(ମାତ୍ର) ବୟସ ନ ବୁଝାଇଲେ ଦ୍ୱିଦନ୍ତଃ (ହସ୍ତୀ), ସୁଦନ୍ତଃ (ମାନବଃ) ହୁଏ ।

୯ । (କ) ରାଜ୍ଞଃ ପନ୍ଥାଃ – ରାଜପଥଃ(ଷଷ୍ଠୀତତ୍ପୁରୁଷ) । ଜଲେ ପନ୍ଥାଃ – ଜଲପଥଃ (ସପ୍ତମୀତତ୍ପୁରୁଷ) । ଦକ୍ଷିଣସ୍ୟାଂ ଦିଶି ପନ୍ଥାଃ—ଦକ୍ଷିଣାପଥଃ (ମ: ପ: ଲୋ: କର୍ମଧାରୟ) । ଚତୁଷ୍ପଥମ୍ (ସମାହାର ଦ୍ୱିଗୁ) । ରମ୍ୟପଥଃ (କର୍ମଧାରୟ) । ପଥଃ ସମୀପେ—ଉପପଥମ୍, ବିରୁଦ୍ଧଃ ପନ୍ଥାଃ—ବିପଥମ୍ (ଅବ୍ୟୟୀଭାବ) ।

ସୂତ୍ର – ପରପଦରେ ଥିବା ପଥିନ୍ ଶବ୍ଦରୁ ଉତ୍ତର ଅ (ଅ) ପ୍ରତ୍ୟୟ (ପଥିନ୍ ସ୍ଥାନରେ ପଥ) ହୁଏ ସବୁ ସମାସରେ ।

(ମାତ୍ର) ପ୍ରଶଂସା କିମ୍ବା ନିନ୍ଦା ବୁଝାଇଲେ ଉକ୍ତ ପ୍ରତ୍ୟୟ ହୁଏ ନାହିଁ । ଯଥା:—କୁତ୍ସିତଃ ପନ୍ଥାଃ – କାପନ୍ଥାଃ,ଶୋଭନଃ ପନ୍ଥାଃ —ସୁପନ୍ଥାଃ ଇତ୍ୟାଦି ।

(ଖ) ନ ପନ୍ଥାଃ – ଅପଥମ୍, ଅପନ୍ଥାଃ ।

ସୂତ୍ର—ନଞ୍ ତତ୍ପୁରୁଷ ସମାସରେ ପଥିନ୍ ଶବ୍ଦରୁ ଉତ୍ତର ବିକଳ୍ପେ 'ଅ' ପ୍ରତ୍ୟୟ ହୁଏ ଏବଂ ସମସ୍ତ ପଦ କ୍ଲୀବଲିଙ୍ଗ ହୁଏ ।

'ପଥୋ ବିଭାଷା' 'ଅପଥଂ ତତ୍ପୁରୁଷେ କ୍ଲୀବମ୍'

ସମାସରେ କେତେକ ନିଷେଧସ୍ଥଳ

୧ । ଚତୁର୍ଥୀ ତତ୍ପୁରୁଷରେ – ଧର୍ମାୟ ପତ୍ନୀ, ଅଶ୍ୱାୟ ଘାସଃ ଓ ବିଦ୍ୟାୟୈ ଆଲୟଃ ପ୍ରଭୃତିଠାରେ ସମାସ ହୁଏ ନାହିଁ ।

ସୂତ୍ର ପ୍ରକୃତିବିକୃତିସମ୍ବନ୍ଧ ନ ଥିଲେ ନିମିତ୍ତ ଅର୍ଥରେ ହେଉଥିବା ଚତୁର୍ଥୀ ବିଭକ୍ତ୍ୟନ୍ତ ପଦର ସମାସ ହୁଏ ନାହିଁ ।

'ବିକୃତିଃ ପ୍ରକୃତ୍ୟା ତାଦର୍ଥ୍ୟେ'

(ମାତ) ଧର୍ମପତ୍ନୀ—ଧର୍ମସ୍ୟ ପତ୍ନୀ, ଅଶ୍ୱଘାସଃ—ଅଶ୍ୱସ୍ୟ ଘାସଃ, ବିଦ୍ୟାଳୟଃ – ବିଦ୍ୟାୟାଃ ଆଳୟଃ ପ୍ରଭୃତିଠାରେ ଷଷ୍ଠୀତତ୍ପୁରୁଷ ସମାସ ହୁଏ ।

୨ । ଷଷ୍ଠୀତତ୍ପୁରୁଷରେ:—(କ) କବୀନାଂ କାଳିଦାସଃ, ଜଳସ୍ୟ ତୃପ୍ତଃ ଓ ରାଜ୍ଞଂ ପୂଜିତଃ ପ୍ରଭୃତିଠାରେ ସମାସ ହୁଏ ନାହିଁ ।

ସୂତ୍ର—ନିର୍ଦ୍ଧାରଣରେ, ତୃପ୍ତ୍ୟର୍ଥପଦ ଓ ବର୍ତ୍ତମାନକାଳୀନ କ୍ତ ପ୍ରତ୍ୟୟାନ୍ତ ପଦଯୋଗରେ ହେଉଥିବା ଷଷ୍ଠୀ ବିଭକ୍ତ୍ୟନ୍ତ ପଦର ସମାସ ହୁଏ ନାହିଁ ।

(ମାତ୍ର) କବିକାଳିଦାସଃ – କବିଷୁ କାଳିଦାସଃ ପ୍ରଭୃତିଠାରେ ସପ୍ତମୀ-ତତ୍ପୁରୁଷ ଏବଂ ଜଳତୃପ୍ତଃ—ଜଳେନ ତୃପ୍ତଃ ଓ ରାଜପୂଜିତଃ—ରାଜଭିଃ ପୂଜିତଃ ପ୍ରଭୃତିଠାରେ ତୃତୀୟା ତତ୍ପୁରୁଷ ସମାସ ହୁଏ ।

(ଖ) ଜଗତାଂ କର୍ତ୍ତା (କୃ+ତୃଚ୍) ଓ ପ୍ରଜାନାଂ ପାଳକଃ (ପାଳି+ଅକ) ପ୍ରଭୃତିଠାରେ ସମାସ ହୁଏ ନାହିଁ ।

ସୂତ୍ର – କର୍ତ୍ତୃବାଚ୍ୟରେ ହେଉଥିବା ତୃଚ୍ (ତୃ) ଓ ଅକ ପ୍ରତ୍ୟୟାନ୍ତ ପଦର ଷଷ୍ଠୀବିଭକ୍ତ୍ୟନ୍ତ ପଦସହିତ ସମାସ ହୁଏ ନାହିଁ ।

'ତୃଜକାଭ୍ୟାଂ କର୍ତ୍ତରି'

(ଏଣୁ) ଜଗତ୍କର୍ତ୍ତା—ଜଗନ୍ତି କରୋତି ଯଃ ସଃ, ପ୍ରଜାପାଳକଃ – ପ୍ରଜାଃ ପାଳୟତି ଯଃ ସଃ ପ୍ରଭୃତିଠାରେ ଉପପଦତତ୍ପୁରୁଷ ସମାସ ହୁଏ ।

(ଗ) ଶୂଦ୍ରାଣାଂ ଯାଜକଃ – ଶୂଦ୍ରଯାଜକଃ, ଦେବାନାଂ ପୂଜକଃ – ଦେବପୂଜକଃ (ଷଷ୍ଠୀତତ୍ପୁରୁଷ) ।

ସୂତ୍ର – ଅକ ପ୍ରତ୍ୟୟାନ୍ତ ଯାଜକ ପ୍ରଭୃତି ଶବ୍ଦର ଷଷ୍ଠ୍ୟନ୍ତ ପଦସହିତ (ପୂର୍ବ ନିୟମ ବ୍ୟତିକ୍ରମ କରି) ସମାସ ହୁଏ । 'ଯାଜକାଦିଭିଶ୍ଚ'

(ଘ) ପୁତ୍ରାଣାଂ ତୃତୀୟଃ ଓ ଛାତ୍ରାଣାଂ ପଞ୍ଚମଃ ପ୍ରଭୃତିଠାରେ ସମାସ ହୁଏ ନାହିଁ ।

ସୂତ୍ର – ପୂରଣବାଚକ ପଦର ଷଷ୍ଠ୍ୟନ୍ତ ପଦ ସହିତ ସମାସ ହୁଏ ନାହିଁ ।

'ନ ପୂରଣାଦ୍ୟର୍ଥୈଃ'

ସମାସର ବିବିଧ ଉଦାହରଣ

ସମାବାସିତକଟକଃ — ସମାବାସିତଂ କଟକଂ ଯେନ ସଃ (ବହୁବ୍ରୀହି) ।
ଭିକ୍ଷାର୍ଥମ୍—ଭିକ୍ଷାଯୈ ଇଦମ୍ (ନିତ୍ୟସମାସ) ।
ସଭକ୍ତିକମ୍ — ଭକ୍ତ୍ୟା ସହ ବର୍ତ୍ତମାନମ୍ (ସହାର୍ଥବହୁବ୍ରୀହି) ।
ପରିଣତବୟସ୍କଃ — ପରିଣତଂ ବୟଃ ଯସ୍ୟ ସଃ (ବହୁବ୍ରୀହି) ।
ପ୍ରିୟବାଦିନୀ — ପ୍ରିୟଂ ବଦତି ଯା ସା (ଉପପଦତତ୍ପୁରୁଷ) ।
ଧର୍ମଜ୍ଞଃ—ଧର୍ମଂ ଜାନାତି ଯଃ ସଃ (ଉପପଦତତ୍ପୁରୁଷ) ।
ସୁମନଃସଙ୍ଗାତ୍—ସୁମନସାଂ ସଙ୍ଗଃ (ଷଷ୍ଠୀତତ୍ପୁରୁଷ) ତସ୍ମାତ୍ ।
ଆନନ୍ଦପରିପୂର୍ଣ୍ଣଃ — ଆନନ୍ଦେନ ପରିପୂର୍ଣ୍ଣଃ (ତୃତୀୟାତତ୍ପୁରୁଷ) ।
ମହୀପତିନା — ମହ୍ୟାଃ ପତିଃ (ଷଷ୍ଠୀତତ୍ପୁରୁଷ) ତେନ ।
ରାଜ୍ୟଭୋଗମ୍ — ରାଜ୍ୟସ୍ୟ ଭୋଗଃ (ଷଷ୍ଠୀତତ୍ପୁରୁଷ) ତମ୍ ।
ସ୍ୱକୀୟୋଦ୍ୟମେନ — ସ୍ୱକୀୟଃ ଉଦ୍ୟମଃ (କର୍ମଧାରୟ) ତେନ ।
ସ୍ୱଳ୍ପବଳଃ—ସ୍ୱଳ୍ପଂ ବଳଂ ଯସ୍ୟ ସଃ (ବହୁବ୍ରୀହି) ।
ମୃଷାବାଦିନୀମ୍ — ମୃଷା ବଦତି ଯା ସା (ଉପପଦତତ୍ପୁରୁଷ) ତାମ୍ ।
ପକ୍ଷିଶାବକାନ୍ — ପକ୍ଷିଣାଂ ଶାବକାଃ (ଷଷ୍ଠୀତତ୍ପୁରୁଷ) ତାନ୍ ।
ଶଙ୍କାଗ୍ନୀ— ଶଙ୍କଶ୍ଚ ଅଗ୍ନିଶ୍ଚ (ଦ୍ୱନ୍ଦ୍ୱ) ।
ସୂର୍ଯ୍ୟାଗ୍ନିନା — ସୂର୍ଯ୍ୟଃ ଏବ ଅଗ୍ନିଃ (ରୂପକକର୍ମଧାରୟ) ତେନ ।
ମହାକୋପାଃ — ମହାନ୍ କୋପଃ ଯେଷାଂ ତେ (ବହୁବ୍ରୀହି) ।
ତୃଣପ୍ରାଚୁର୍ଯ୍ୟାତ୍—ତୃଣାନାଂ ପ୍ରାଚୁର୍ଯ୍ୟମ୍ (ଷଷ୍ଠୀତତ୍ପୁରୁଷ) ତସ୍ମାତ୍ ।
ଲୋକପୂଜିତଃ—ଲୋକୈଃ ପୂଜିତଃ (ତୃତୀୟାତତ୍ପୁରୁଷ) ।
କ୍ଷୁଧାବିଷ୍ଟଃ — କ୍ଷୁଧୟା ଆବିଷ୍ଟଃ (ତୃତୀୟାତତ୍ପୁରୁଷ) ।
ମଜ୍ଜନ୍ମ — ମମ ଜନ୍ମ (ଷଷ୍ଠୀତତ୍ପୁରୁଷ) ।
ଉପକଣ୍ଠମ୍— କଣ୍ଠସ୍ୟ ସମୀପେ (ଅବ୍ୟୟୀଭାବ) ।
ନିର୍ମାନୁଷମ୍—ନ ସନ୍ତି ମାନୁଷାଃ ଯସ୍ମିନ୍ ତତ୍ (ବହୁବ୍ରୀହି)
(କିମ୍ବା) ମାନୁଷାଣାମ୍ ଅଭାବଃ (ଅବ୍ୟୟୀଭାବ) ।
ଅଭ୍ୟସ୍ତଶାସ୍ତ୍ରଃ — ଅଭ୍ୟସ୍ତଂ ଶାସ୍ତ୍ରଂ ଯେନ ସଃ (ବହୁବ୍ରୀହି) ।

ନରସିଂହଃ — ନରଃ ସିଂହ ଇବ (ଉପମିତକର୍ମଧାରୟଃ) ।
ଶାନ୍ତଚେତସାମ୍ — ଶାନ୍ତଂ ଚେତଃ ଯେଷାଂ ତେ (ବହୁବ୍ରୀହି) ତେଷାମ୍ ।
ଉଚନ୍ତଚଞ୍ଚୁକା — ଉଚନ୍ତଂ ଚଞ୍ଚୁଂ ଯସ୍ୟା ସା (ବହୁବ୍ରୀହି) ।
ତ୍ୱଦର୍ଥମ୍ — ତୁଭ୍ୟମିଦମ୍ (ନିତ୍ୟସମାସ) ।
ପ୍ରତ୍ୟୁପକାରାର୍ଥମ୍ — ପ୍ରତ୍ୟୁପକାରାୟ ଇଦମ୍ (ନିତ୍ୟସମାସ) ।
ଭିକ୍ଷାନ୍ନମ୍ — ଭିକ୍ଷାଲବ୍ଧମ୍ ଅନ୍ନମ୍ (ମଃ ଲୋଃ କର୍ମଧାରୟଃ) ।
ସୁବର୍ଣ୍ଣାଙ୍ଗୁଳୀୟକମ୍ — ସୁବର୍ଣ୍ଣନିର୍ମିତମ୍ ଅଙ୍ଗୁଳୀୟକମ୍ (ମଃ ଲୋଃ କର୍ମଧାରୟଃ) ।
ଚଞ୍ଚଳଚଞ୍ଚୁଃ — ଚଞ୍ଚଳଂ ଚଞ୍ଚୁଂ ଯସ୍ୟ ସଃ (ବହୁବ୍ରୀହି) ।
ସ୍ଫୁଟିତେକ୍ଷଣଃ — ସ୍ଫୁଟିତେ ଈକ୍ଷଣେ ଯସ୍ୟ ସଃ (ବହୁବ୍ରୀହି) ।
ଲବ୍ଧାବଧିଃ — ଲବ୍ଧଃ ଅବଧିଃ ଯେନ ସଃ (ବହୁବ୍ରୀହି) ।
କଥାବିରକ୍ତଃ — କଥାୟାଂ ବିରକ୍ତଃ (ସପ୍ତମୀତତ୍ପୁରୁଷ) ।
ଆଖେଟନାର୍ଥମ୍ — ଆଖେଟନାୟ ଇଦମ୍ (ନିତ୍ୟସମାସ) ।
ଭୋଜରାଜଃ — ଭୋଜନାମା ରାଜା (ମଃ ଲୋଃ କର୍ମଧାରୟଃ) ।
ଚତୁର୍ବଦନଃ — ଚତ୍ୱାରି ବଦନାନି ଯସ୍ୟ ସଃ (ବହୁବ୍ରୀହି) ।
ବହୁଧନିକା — ବହବଃ ଧନିକାଃ ଯସ୍ୟାଂ ସା (ବହୁବ୍ରୀହି) ।
ବହ୍ନିଦାହଃ — ବହ୍ନେଃ ଦାହଃ (ଷଷ୍ଠୀତତ୍ପୁରୁଷ) ।
ନିକ୍ଷିପ୍ତମଣ୍ଡୂକଃ — ନିକ୍ଷିପ୍ତଃ ମଣ୍ଡୂକଃ ଯସ୍ମିନ୍ ସଃ (ବହୁବ୍ରୀହି) ।
ଧନଦଃ — ଧନଂ ଦଦାତି ଯଃ ସଃ (ଉପପଦତତ୍ପୁରୁଷ) ।
ହିରଣ୍ୟକାଦୟଃ — ହିରଣ୍ୟକଃ ଆଦିଃ ଯେଷାଂ ତେ (ବହୁବ୍ରୀହି) ।
ପଙ୍କଜମ୍ — ପଙ୍କାତ୍ ଜାୟତେ ଯତ୍ ତତ୍ (ଉପପଦତତ୍ପୁରୁଷ) ।
ହୃଷ୍ଟପୁଷ୍ଟମ୍ — ହୃଷ୍ଟଂ ପୁଷ୍ଟମ୍ (କର୍ମଧାରୟଃ) ।
ମୁନିପୁଙ୍ଗବଃ — ମୁନିଃ ପୁଙ୍ଗବ ଇବ (ଉପମିତକର୍ମଧାରୟଃ) ।

ପ୍ରଶ୍ନ

୧ । ବ୍ୟାସବାକ୍ୟ ସହ ସମାସନାମ ଲେଖ:— କୋପାବିଷ୍ଟମନାଃ, ଭକ୍ତିବର୍ଜିତମ୍, ସ୍ୱହସ୍ତସ୍ଥମ୍, ସୁଖୋପାୟଃ, ତଦ୍ବଚଃପ୍ରତୀତଃ, ଯଥାଜ୍ଞାନମ୍, କାଳବନ୍ଧନବଦ୍ଧୌ, ସ୍ୱତପୋବଲେନ ଓ ତ୍ୟକ୍ତାହାରକ୍ରିୟଃ ।

୨ । ଏକପଦରେ ପ୍ରକାଶ କରି ସମାସର ନାମ ଲେଖ :—ଶୀତାଃ ଅଂଶବଃ ଯସ୍ୟ ସଃ, ବାକ୍ କଳହଃ, କୃତା ବିଦ୍ୟା ଯେନ ସଃ, ମାଂସାନି ଚ ଅସ୍ଥୀନି ଚ ତେଷାଂ ସମାହାରଃ ଓ ବୃକ୍ଷମ୍ ଆରୂଢ଼ଃ ।

୩ । ସଂଶୋଧନ କର:—ସୁଗନ୍ଧଂ ପୁଷ୍ପଂ ଆନୟ । ରାଜପଥେ ନରାଃ ସନ୍ତି । ଦୁର୍ଗମପଥା ନ ଗଚ୍ଛ । ତେ ପ୍ରିୟସଖା କୁତ୍ର ଗତା । ତସ୍ୟ ଯଥାଯୋଗ୍ୟଂ ସତ୍କାରଂ କୁରୁ ।

ତଦ୍ଧିତ

ଶବ୍ଦରୁ ଉତ୍ତର ଅପତ୍ୟପ୍ରଭୃତି ଅର୍ଥରେ ଯେଉଁ ସବୁ ପ୍ରତ୍ୟୟ ଯୋଗ କରାଯାଏ, ସେ ସବୁକୁ ତଦ୍ଧିତ ପ୍ରତ୍ୟୟ ଓ ଉକ୍ତ ପ୍ରତ୍ୟୟଯୁକ୍ତ ଶବ୍ଦମାନଙ୍କୁ 'ତଦ୍ଧିତାନ୍ତ ଶବ୍ଦ' କୁହାଯାଏ । ଯଥା:—ଦଶରଥ+ଅପତ୍ୟାର୍ଥେ 'ଇ'= ଦାଶରଥି ('ଇ' ତଦ୍ଧିତ ପ୍ରତ୍ୟୟ ଓ ଦାଶରଥି ତଦ୍ଧିତାନ୍ତ ଶବ୍ଦ) ।

ଉତ୍କର୍ଷାର୍ଥପ୍ରତ୍ୟୟ (ତର, ତମ, ଈୟସ୍ ଓ ଇଷ୍ଠ)

ଦୁଇଟି ମଧ୍ୟରେ ତୁଳନା ବୁଝାଇଲେ ବିଶେଷଣପଦପରେ ତର ଓ ଈୟସ୍ ପ୍ରତ୍ୟୟ ଯୋଗ କରି ଉତ୍କର୍ଷବୋଧକ ବିଶେଷଣପଦ ଗଠନ କରାଯାଏ ।

ସମୁଦାୟ ମଧ୍ୟରେ ତୁଳନା ବୁଝାଇଲେ ବିଶେଷଣପଦପରେ ତମ ଓ ଇଷ୍ଠ ପ୍ରତ୍ୟୟ ଯୋଗ କରି ଉତ୍କର୍ଷବୋଧକ ବିଶେଷଣପଦ ଗଠନ କରାଯାଏ ।

'ତର', 'ତମ' ଓ 'ଇଷ୍ଠ' ପ୍ରତ୍ୟୟାନ୍ତ ଶବ୍ଦର ପୁଂଲିଙ୍ଗରେ ନର, ସ୍ତ୍ରୀଲିଙ୍ଗରେ ଆ ପ୍ରତ୍ୟୟ କରି ଲତା ଓ କ୍ଳୀବଲିଙ୍ଗରେ ଫଳ ଶବ୍ଦ ପରି ରୂପ କରାଯାଏ;କିନ୍ତୁ ଈୟସ୍ ପ୍ରତ୍ୟୟାନ୍ତ ଶବ୍ଦର ପୁଂଲିଙ୍ଗରେ ଗରୀୟସ୍, ସ୍ତ୍ରୀଲିଙ୍ଗରେ ଈ ପ୍ରତ୍ୟୟ କରି ନଦୀ ଓ କ୍ଳୀବଲିଙ୍ଗରେ ପୟସ୍ ଶବ୍ଦ ପରି ରୂପ କରାଯାଏ ।

୧ । ତର ଓ ଈୟସ୍

ଅୟମନୟୋଃ ଅତିଶୟେନ ଲଘୁଃ—ଲଘୁତରଃ, ଲଘୀୟାନ୍ ।
ଇୟମନୟୋଃ ଅତିଶୟେନ ଲଘ୍ୱୀ—ଲଘୁତରା, ଲଘୀୟସୀ ।
ଇଦମନୟୋଃ ଅତିଶୟେନ ଲଘୁ—ଲଘୁତରମ୍, ଲଘୀୟଃ ।

୨ । ତମ ଓ ଇଷ୍ଠ

ଅୟମେଷାମ୍ (ଏଷୁ) ଅତିଶୟେନ ଲଘୁଃ—ଲଘୁତମଃ, ଲଘିଷ୍ଠଃ ।
ଇୟମାସାମ୍ (ଆସୁ) ଅତିଶୟେନ ଲଘ୍ୱୀ—ଲଘୁତମା, ଲଘିଷ୍ଠା ।
ଇଦମେଷାମ୍ (ଏଷୁ) ଅତିଶୟେନ ଲଘୁ—ଲଘୁତମମ୍, ଲଘିଷ୍ଠମ୍ ।

କେତେକ ତର, ତମ, ଈୟସ୍ ଓ ଇଷ୍ଠ ପ୍ରତ୍ୟୟାନ୍ତ ଶବ୍ଦ । ଯଥା:—

ମୂଳବିଶେଷଣ	ତର	ଈୟସ୍	ତମ	ଇଷ୍ଠ
ପଟୁ (ଦକ୍ଷ)	ପଟୁତର	ପଟୀୟସ୍	ପଟୁତମ	ପଟିଷ୍ଠ
ପ୍ରିୟ	ପ୍ରିୟତର	ପ୍ରେୟସ୍	ପ୍ରିୟତମ	ପ୍ରେଷ୍ଠ
କୃଶ (କ୍ଷୀଣ)	କୃଶତର	କ୍ରଶୀୟସ୍	କୃଶତମ	କ୍ରଶିଷ୍ଠ
ସ୍ଥିର	ସ୍ଥିରତର	ସ୍ଥେୟସ୍	ସ୍ଥିରତମ	ସ୍ଥେଷ୍ଠ
ଅନ୍ତିକ	ଅନ୍ତିକତର	ନେଦୀୟସ୍	ଅନ୍ତିକତମ	ନେଦିଷ୍ଠ
ଅଳ୍ପ	ଅଳ୍ପତର	ଅଳ୍ପୀୟସ୍, କନୀୟସ୍	ଅଳ୍ପତମ	ଅଳ୍ପିଷ୍ଠ, କନିଷ୍ଠ
ଉରୁ (ମହତ୍)	ଉରୁତର	ବରୀୟସ୍	ଉରୁତମ	ବରିଷ୍ଠ
କ୍ଷିପ୍ର (ଶୀଘ୍ର)	କ୍ଷିପ୍ରତର	କ୍ଷେପୀୟସ୍	କ୍ଷିପ୍ରତମ	କ୍ଷେପିଷ୍ଠ
ଦୀର୍ଘ	ଦୀର୍ଘତର	ଦ୍ରାଘୀୟସ୍	ଦୀର୍ଘତମ	ଦ୍ରାଘିଷ୍ଠ
ଦୃଢ଼ (ମଜଭୁତ)	ଦୃଢ଼ତର	ଦ୍ରଢ଼ୀୟସ୍	ଦୃଢ଼ତମ	ଦ୍ରଢ଼ିଷ୍ଠ
ଦୂର	ଦୂରତର	ଦବୀୟସ୍	ଦୂରତମ	ଦବିଷ୍ଠ
ପାପିନ୍	ପାପିତର	ପାପୀୟସ୍	ପାପିତମ	ପାପିଷ୍ଠ
ପୃଥୁ (ମୋଟା)	ପୃଥୁତର	ପ୍ରଥୀୟସ୍	ପୃଥୁତମ	ପ୍ରଥିଷ୍ଠ
ପ୍ରଶସ୍ୟ (ପ୍ରଶଂସନୀୟ)	ପ୍ରଶସ୍ୟତର	ଶ୍ରେୟସ୍, ଜ୍ୟାୟସ୍	ପ୍ରଶସ୍ୟତମ	ଶ୍ରେଷ୍ଠ, ଜ୍ୟେଷ୍ଠ
ବହୁ	ବହୁତର	ଭୂୟସ୍	ବହୁତମ	ଭୂୟିଷ୍ଠ
ବହୁଳ	ବହୁଳତର	ବଂହୀୟସ୍	ବହୁଳତମ	ବଂହିଷ୍ଠ
ବଳ	ବଳବତ୍ତର	ବଳୀୟସ୍	ବଳବତ୍ତମ	ବଳିଷ୍ଠ
ମୃଦୁ (କୋମଳ)	ମୃଦୁତର	ମ୍ରଦୀୟସ୍	ମୃଦୁତମ	ମ୍ରଦିଷ୍ଠ

ଯୁବନ୍	ଯୁବତର	ଯବୀୟସ୍, କନୀୟସ୍	ଯୁବତମ	ଯବିଷ୍ଠ, କନିଷ୍ଠ
ବୃଦ୍ଧ	ବୃଦ୍ଧତର	ବର୍ଷୀୟସ୍, ଜ୍ୟାୟସ୍	ବୃଦ୍ଧତମ	ବର୍ଷିଷ୍ଠ, ଜ୍ୟେଷ୍ଠ
ସ୍ଥୂଳ (ମୋଟା)	ସ୍ଥୂଳତର	ସ୍ଥବୀୟସ୍	ସ୍ଥୂଳତମ	ସ୍ଥବିଷ୍ଠ
ହ୍ରସ୍ୱ	ହ୍ରସ୍ୱତର	ହ୍ରସୀୟସ୍	ହ୍ରସ୍ୱତମ	ହ୍ରସିଷ୍ଠ

ଅପତ୍ୟାର୍ଥ ପ୍ରତ୍ୟୟ

୧ । ଇଞ୍ (ଇ):—ଦଶରଥସ୍ୟ ଅପତ୍ୟଂ ପୁମାନ୍—ଦାଶରଥିଃ (ଦଶରଥଙ୍କ ପୁଅ) ଦଶରଥ+ଇ । ଏହିପରି ବିକର୍ଣ୍ଣ—ବୈକର୍ଣ୍ଣିଃ । ଯୁଧିଷ୍ଠିର—ଯୌଧିଷ୍ଠିରିଃ । କୃଷ୍ଣ—କାର୍ଷ୍ଣିଃ । ସୁମିତ୍ରା—ସୌମିତ୍ରିଃ । ବ୍ୟାସ—ବୈୟାସକିଃ ।

୨ । ଅଣ୍ (ଅ):—କଶ୍ୟପସ୍ୟ ଅପତ୍ୟଂ ପୁମାନ୍—କାଶ୍ୟପଃ । ଏହିପରି ଶିବ—ଶୈବଃ । ପୁତ୍ର—ପୌତ୍ରଃ (ନାତି), ପୌତ୍ରୀ (ନାତୁଣୀ) । ଦୁହିତୃ—ଦୌହିତ୍ରଃ । ପୃଥା—ପାର୍ଥଃ । ଭୃଗୁ—ଭାର୍ଗବଃ । ଦ୍ରୁପଦ—ଦ୍ରୌପଦଃ, ସ୍ତ୍ରୀ: ଦ୍ରୌପଦୀ । କୁରୁ—କୌରବଃ । ପାଣ୍ଡୁ—ପାଣ୍ଡବଃ । ଯଦୁ—ଯାଦବଃ । ରଘୁ—ରାଘବଃ । ମନୁ—ମାନବଃ । ଧୃତରାଷ୍ଟ୍ର—ଧାର୍ତ୍ତରାଷ୍ଟ୍ରଃ । ମନୁ-ମାନୁଷଃ, ମନୁଷ୍ୟଃ (ସାଧାରଣ ନିୟମର ବହିର୍ଭୂତ) ।

୩ । ଡୁରଚ୍(ଉର):—ଷଣ୍ଣାଂ ମାତୃଣାମ୍ ଅପତ୍ୟଂ ପୁମାନ୍—ଷାଣ୍ମାତୁରଃ (କାର୍ତ୍ତିକେୟ) । ଏହିପରି ଦ୍ୱିମାତୃ—ଦ୍ୱୈମାତୁରଃ । ଦ୍ୱିମାତୃ—ଦ୍ୱୈମାତୁରଃ ।

୪ । ଣିନ୍ (ଇନ୍):—କନ୍ୟାୟାଃ ଅପତ୍ୟଂ ପୁମାନ୍—କାନୀନଃ (କର୍ଣ୍ଣ) ।

୫ । ଆୟନଣ୍ (ଆୟନ)—ଦକ୍ଷସ୍ୟ ଅପତ୍ୟଂ ପୁମାନ୍—ଦାକ୍ଷାୟଣଃ, ସ୍ତ୍ରୀ: ଦାକ୍ଷାୟଣୀ । ଏହିପରି ନର—ନାରାୟଣଃ । ବଦର—ବାଦରାୟଣଃ ।

୬ । ଣ୍ୟ (ଯ):—ଗର୍ଗସ୍ୟ ଅପତ୍ୟଂ ପୁମାନ୍—ଗାର୍ଗ୍ୟଃ । ଏହିପରି ଦିତ—ଦୈତ୍ୟଃ । ଅଦିତ—ଆଦିତ୍ୟଃ । ଜମଦଗ୍ନି—ଜାମଦଗ୍ନ୍ୟଃ । ପୁଲସ୍ତି—ପୌଲସ୍ତ୍ୟଃ (ରାବଣ) । ପରାଶର—ପାରାଶର୍ଯ୍ୟଃ ।

୭ । ଏୟଣ୍ (ଏୟ):—ଗଙ୍ଗାୟାଃ ଅପତ୍ୟଂ ପୁମାନ୍—ଗାଙ୍ଗେୟଃ (ଭୀଷ୍ମ) । ଏହିପରି ରାଧା—ରାଧେୟଃ । ବିନତା—ବୈନତେୟଃ । ସରମା—

ସାରମେୟଃ । ଭଗିନୀ – ଭାଗିନେୟଃ, ସ୍ତ୍ରୀ: ଭାଗିନେୟୀ । କୁନ୍ତୀ – କୌନ୍ତେୟଃ । ଅତ୍ରି – ଆତ୍ରେୟଃ । ବିମାତୃ – ବୈମାତ୍ରେୟଃ । ପିତୃଷ୍ୱସୃ – ପୈତୃଷ୍ୱସେୟଃ । ମାତୃଷ୍ୱସୃ—ମାତୃଷ୍ୱସେୟଃ ।

ଅସ୍ତ୍ୟର୍ଥ ପ୍ରତ୍ୟୟ

୧ । ବତୁପ୍: – ରସଃ ଅସ୍ୟ ଅସ୍ତି—ରସବାନ୍ । ଏହିପରି ଗନ୍ଧ – ଗନ୍ଧବାନ୍, ବିଦ୍ୟା—ବିଦ୍ୟାବାନ୍, ଦୟା—ଦୟାବାନ୍, ଆତ୍ମନ୍—ଆତ୍ମବାନ୍, ଭାସ୍—ଭାସ୍ୱାନ୍, କମ୍ ଅସ୍ୟ ଅସ୍ତି—କମ୍ୱାନ୍, ଲକ୍ଷ୍ମୀ—ଲକ୍ଷ୍ମୀବାନ୍, ତଡ଼ିତ୍—ତଡ଼ିତ୍ୱାନ୍ ଓ ବିଦ୍ୟୁତ୍ – ବିଦ୍ୟୁତ୍ୱାନ୍ ଇତ୍ୟାଦି ।

୨ । ମତୁପ୍: – ଶ୍ରୀଃ ଅସ୍ୟ ଅସ୍ତି— ଶ୍ରୀମାନ୍ । ଏହିପରି ବୁଦ୍ଧି— ବୁଦ୍ଧିମାନ୍, ଧୀ—ଧୀମାନ୍, ପିତୃ—ପିତୃମାନ୍, ଆୟୁସ୍ – ଆୟୁଷ୍ମାନ୍, ଧନୁସ୍—ଧନୁଷ୍ମାନ୍, ଅଂଶୁ—ଅଂଶୁମାନ୍, ନଦୀ ଅସ୍ମିନ୍ ଅସ୍ତି – ନଦୀମାନ୍, ଅଗ୍ନି – ଅଗ୍ନିମାନ୍ ଇତ୍ୟାଦି ।

ଯବାଦି ଯଥା:—ଯବ – ଯବମାନ୍, ଦ୍ରାକ୍ଷା – ଦ୍ରାକ୍ଷାମାନ୍, ଭୂମି – ଭୂମିମାନ୍, ଗରୁତ୍—ଗରୁତ୍ମାନ୍, ମରୁତ୍ – ମରୁତ୍ମାନ୍ ଓ କକୁଦ୍ – କକୁଦ୍ମାନ୍ ଇତ୍ୟାଦି ।

ସୂତ୍ର – ଅବର୍ଣ୍ଣାନ୍ତ, ଅବର୍ଣ୍ଣୋପଧ, ମକାରାନ୍ତ, ମକାରୋପଧ ଓ ତଡ଼ିତ୍ ପ୍ରଭୃତି ଶବ୍ଦରୁ ଉତ୍ତର ବତୁପ୍, ଅନ୍ୟ ଶବ୍ଦମାନଙ୍କରୁ ଉତ୍ତର ଏବଂ ଯବାଦିରୁ ଉତ୍ତର ମତୁପ୍ ପ୍ରତ୍ୟୟ ହୁଏ ।

୩ । ଇନ୍ ଓ ବତୁପ୍: —ଧନମସ୍ୟ ଅସ୍ତି – ଧନୀ, ଧନବାନ୍ । ଜ୍ଞାନ – ଜ୍ଞାନୀ, ଜ୍ଞାନବାନ୍ । ଗୁଣ – ଗୁଣୀ, ଗୁଣବାନ୍ । ଶିଖା—ଶିଖୀ, ଶିଖାବାନ୍ ଇତ୍ୟାଦି ।

(ମାତ୍ର) ସୁଖ—ସୁଖୀ, ଦୁଃଖ – ଦୁଃଖୀ, ଶତ—ଶତୀ, ସହସ୍ର – ସହସ୍ରୀ ପ୍ରଭୃତିଠାରେ କେବଳ ଇନ୍ ପ୍ରତ୍ୟୟ ହୁଏ । 'ନାତ୍ୟଂ ସୁଖାଦେଃ'

୪ । ବିନ୍ ଓ ବତୁପ୍:—ଯଶଃ ଅସ୍ୟ ଅସ୍ତି – ଯଶସ୍ୱୀ, ଯଶସ୍ୱାନ୍ । ମାୟା – ମାୟାବୀ, ମାୟାବାନ୍ । ମେଧା – ମେଧାବୀ, ମେଧାବାନ୍ । ସ୍ରଜ୍ (ମାଳା) – ସ୍ରଗ୍ବୀ, ସ୍ରଗ୍ବାନ୍ ।

ସୂତ୍ର – ଅସ୍‌ଭାଗାନ୍ତ ଶବ୍ଦରୁ ଉତ୍ତର ଏବଂ ମାୟା, ମେଧା ଓ ସ୍ରଜ୍ ଶବ୍ଦରୁ ଉତ୍ତର ବିନ୍ ଓ ବତୁପ୍ ପ୍ରତ୍ୟୟ ହୁଏ ।

(ମାତ୍ର) ତପସ୍ – ତପସ୍ୱୀ (ତପସ୍ୱାନ୍ ହୁଏ ନାହିଁ) ।

ସମ୍ବନ୍ଧାର୍ଥ ପ୍ରତ୍ୟୟ (ଇଦମର୍ଥ)

୧ । ଅଣ୍ (ଅ): – ଦେବସ୍ୟ ଇଦମ୍—ଦୈବମ୍ (ଦେବସମ୍ବନ୍ଧୀ) । ଏହିପରି ବିଷ୍ଣୁ – ବୈଷ୍ଣବମ୍ । ଶିବ – ଶୈବମ୍ । ଇନ୍ଦ୍ର – ଐନ୍ଦ୍ରମ୍ । ଚନ୍ଦ୍ର – ଚାନ୍ଦ୍ରମ୍ । ମନସ୍—ମାନସମ୍ । ଶଙ୍କର – ଶାଙ୍କରମ୍ । ମନୁଷ୍ୟ— ମାନୁଷମ୍ । ପୃଥିବୀ – ପାର୍ଥିବମ୍ । ସ୍ତ୍ରୀ – ସ୍ତ୍ରୈଣମ୍ ।

୨ । ଯତ୍(ଯ):—ଗୋଃ ଇଦମ୍— ଗବ୍ୟମ୍ । ଏହିପରି ପିତୃ—ପିତ୍ର୍ୟମ୍ ।

୩ । ଛୟ୍:—ମମ ଇଦମ୍—ମଦୀୟମ୍ । ତବ ଇଦମ୍—ତ୍ୱଦୀୟମ୍ । ଯୁଷ୍ମାକମିଦମ୍ – ଯୁଷ୍ମଦୀୟମ୍ । ଅସ୍ମାକମିଦମ୍—ଅସ୍ମଦୀୟମ୍ । ଭବତଃ ଇଦମ୍- ଭବଦୀୟମ୍ । ଏହିପରି ସ୍ୱର୍ଗ— ସ୍ୱର୍ଗୀୟମ୍ ଓ ବଙ୍ଗ—ବଙ୍ଗୀୟମ୍ ।

ବିଭକ୍ତ୍ୟର୍ଥ ପ୍ରତ୍ୟୟ

୧ । ତସିଲ୍ (ତଃ):—ଗୃହାତ୍ – ଗୃହତଃ । ଏତସ୍ମାତ୍ – ଅତଃ । ଯସ୍ମାତ୍— ଯତଃ । ତସ୍ମାତ୍ – ତତଃ । କସ୍ମାତ୍—କୁତଃ । ଅସ୍ମାତ୍—ଇତଃ । ପୃଷ୍ଠେ – ପୃଷ୍ଠତଃ ।

୨ । ତ୍ରଲ୍ (ତ୍ର):—ସର୍ବସ୍ମିନ୍ – ସର୍ବତ୍ର । ଅନ୍ୟସ୍ମିନ୍ – ଅନ୍ୟତ୍ର । ଏକସ୍ମିନ୍ – ଏକତ୍ର । ପରସ୍ମିନ୍ – ପରତ୍ର । ଏତସ୍ମିନ୍ – ଅତ୍ର । ଯସ୍ମିନ୍ – ଯତ୍ର । ତସ୍ମିନ୍ – ତତ୍ର । କସ୍ମିନ୍ – କୁତ୍ର, କ୍ୱ । ଅସ୍ମିନ୍ – ଇହ ।

ସୂତ୍ର – ପଞ୍ଚମୀ ଓ ସପ୍ତମୀ ବିଭକ୍ତି ଅର୍ଥରେ ତସିଲ୍ ଓ ତ୍ର ପ୍ରତ୍ୟୟ ହୁଏ ।

୩ । ଦା: – ସର୍ବସ୍ମିନ୍ କାଳେ – ସର୍ବଦା, ସଦା । ଏକସ୍ମିନ୍ କାଳେ – ଏକଦା । କସ୍ମିନ୍ କାଳେ – କଦା, କର୍ହି । ଯସ୍ମିନ୍ କାଳେ – ଯଦା, ଯର୍ହି । ତସ୍ମିନ୍ କାଳେ – ତଦା, ତର୍ହି, ତଦାନୀମ୍ । ଅସ୍ମିନ୍ କାଳେ – ଇଦାନୀମ୍, ଅଧୁନା । ଏତସ୍ମିନ୍ କାଳେ – ଅଧୁନା, ଏତର୍ହି ।

ସୂତ୍ର – କାଳ ବୁଝାଇଲେ ସପ୍ତମୀ ବିଭକ୍ତି ଅର୍ଥରେ ଦା ପ୍ରତ୍ୟୟ ଏ

ପ୍ରଶ୍ନ

୧ । ସଂସ୍କୃତରେ ଅନୁବାଦ କର—ଦ୍ରୁପଦଙ୍କର ପୁତ୍ର କୁନ୍ତୀଙ୍କ ପୁତ୍ରକୁ ଦେଖି ଆନନ୍ଦରେ ଅଭ୍ୟର୍ଥନା କରିଥିଲେ । ତାଙ୍କ ପୁଅର ପୁଅ (ପୌତ୍ର) ଏହି ମନ୍ଦିରରେ ଗୃହହୀନ ହୋଇ ରହିଅଛୁ । କେଉଁଦିନ ତୁମ୍ଭେମାନେ ଏହି ସ୍ଥାନରୁ ଯାଇ ଇଂଲଣ୍ଡର ଲୋକମାନଙ୍କ ସହିତ (ଇଂଲଣ୍ଡୀୟ) ଅଧ୍ୟୟନ କରିବ ? ମଇଁଷି ଦୁଧ ଗାଈ ଦୁଧ ଅପେକ୍ଷା ଅଧିକ ମଧୁର । ସବୁ ରାଜାଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଅଶୋକ ଅଧିକ ଚତୁର ଥିଲେ । ରାମ ଓ ଶ୍ୟାମ ଦୁହିଙ୍କ ଭିତରେ ଶ୍ୟାମ ବେଶୀ ବୁଦ୍ଧିଆ ।

୨ । ସଂଶୋଧନ କର—ବିନ୍ଧ୍ୟାତ୍ ହିମାଲୟଃ ଉଚ୍ଚତମଃ । ମିତ୍ରେଷୁ ଯଦୁଃ ଶ୍ଳାଘ୍ୟାନ୍ । ଧାର୍ତ୍ତରାଷ୍ଟ୍ରଃ ଦ୍ରୌପଦୀଂ କେଶାନ୍ ଆକୃଷ୍ଟବାନ୍ । ତ୍ୱଂ କୁତ୍ରେ ଗଚ୍ଛସି । ଇଦଂ ନଦୀ ଦ୍ରାଘିଷ୍ଠମ୍ ।

କ୍ରିୟା

ପଠ୍ ପ୍ରଭୃତି ମୌଳିକ ଧାତୁ ସହ ତିପ୍, ତସ୍ ଓ ଅନ୍ତି ପ୍ରଭୃତି ତିଙ୍ ବିଭକ୍ତି ଯୋଗରେ କ୍ରିୟା (ତିଙନ୍ତ) ପଦ ନିଷ୍ପନ୍ନ ହୁଏ । ଯଥା:—ପଠ୍+ତିପ୍=ପଠତି (କ୍ରିୟା) ।

ପ୍ରଥମ, ମଧ୍ୟମ ଓ ଉତ୍ତମ ଏହି ତିନି ପୁରୁଷ ଅନୁସାରେ ଏବଂ ଉକ୍ତ ପୁରୁଷମାନଙ୍କର ଏକବଚନ, ଦ୍ୱିବଚନ ଓ ବହୁବଚନଭେଦରେ କ୍ରିୟା ବିଭିନ୍ନ ଆକୃତି ଧାରଣ କରେ ।

ବର୍ତ୍ତମାନ, ଅତୀତ ଓ ଭବିଷ୍ୟତ୍ ପ୍ରଧାନତଃ ଏହି ତିନୋଟି କାଳ ହେଲେ ମଧ୍ୟ ସଂସ୍କୃତରେ ମୌଳିକ ଧାତୁଗୁଡ଼ିକୁ ଦଶ ପ୍ରକାର ବିଭକ୍ତି ଯୋଗ କରି ରୂପ କରାଯାଇ ବିଭିନ୍ନ ଭାବ ପ୍ରକାଶ କରାଯାଏ । ସେହି ପ୍ରତ୍ୟେକ ପ୍ରକାରକୁ ଲକାର କୁହାଯାଏ ।

ତିପ୍, ତସ୍, ଅନ୍ତି ପ୍ରଭୃତି ବିଭକ୍ତି ଚିହ୍ନ ଯୋଗରେ ଯେଉଁସବୁ ଧାତୁର ରୂପ କରାଯାଏ, ସେଗୁଡ଼ିକୁ ପରସ୍ମୈପଦୀ ଏବଂ ତେ, ଆତେ, ଅନ୍ତେ ପ୍ରଭୃତି

ବିଭକ୍ତି ଚିହ୍ନ ଯୋଗରେ ଯେଉଁ ସବୁ ଧାତୁର ରୂପ କରାଯାଏ, ସେଗୁଡ଼ିକୁ ଆତ୍ମନେପଦୀ ଓ ଉକ୍ତ ଉଭୟ ପ୍ରକାର ବିଭକ୍ତି ଯୋଗରେ, ଯେଉଁସବୁ ଧାତୁର ରୂପ କରାଯାଏ, ସେଗୁଡ଼ିକୁ ଉଭୟପଦୀ କୁହାଯାଏ । ଯଥା: — 'ଗମ୍+ତିପ୍ = ଗଚ୍ଛତି' (ପରସ୍ମୈପଦୀ), 'ଲଭ୍+ତେ = ଲଭତେ' (ଆତ୍ମନେପଦୀ) ଓ 'କୃ+ତିପ୍ = କରୋତି ଏବଂ କୃ+ତେ = କୁରୁତେ' (ଉଭୟପଦୀ) ।

ପ୍ରବେଶିକା ପରୀକ୍ଷାର୍ଥୀମାନଙ୍କ ଆବଶ୍ୟକତାନୁଯାୟୀ କେବଳ ଚାରିଟି ଲକାରରେ ତିଙ୍ ବିଭକ୍ତିର ଆକୃତି ନିମ୍ନରେ ପ୍ରଦତ୍ତ ହେଲା ।

ପରସ୍ମୈପଦୀ

ଲଟ୍ ଲକାର (ବର୍ତ୍ତମାନ କାଳ)

	ପ୍ରଥମପୁରୁଷ	ମଧ୍ୟମପୁରୁଷ	ଉତ୍ତମପୁରୁଷ
ଏକବଚନ	ତିପ୍ (ତି)	ସିପ୍ (ସି)	ମିପ୍ (ମି)
ଦ୍ୱିବଚନ	ତସ୍ (ତଃ)	ଥସ୍ (ଥଃ)	ବସ୍ (ବଃ)
ବହୁବଚନ	ଅନ୍ତି	ଥ	ମସ୍ (ମଃ)

ବିଧିଲିଙ୍ ଲକାର (ବିଧି ଓ ସମ୍ଭାବନା)

ଏକବଚନ	ଯାତ୍	ଯାସ୍ (ଯାଃ)	ଯାମ୍
ଦ୍ୱିବଚନ	ଯାତାମ୍	ଯାତମ୍	ଯାବ
ବହୁବଚନ	ଯୁସ୍ (ଯୁଃ)	ଯାତ	ଯାମ

ଲୋଟ୍ ଲକାର (ଅନୁଜ୍ଞା, ଆଦେଶ ଓ ଉପଦେଶାଦି)

ଏକବଚନ	ତୁପ୍ (ତୁ)	ହି	ଆନିପ୍ (ଆନି)
ଦ୍ୱିବଚନ	ତାମ୍	ତମ୍	ଆବପ୍ (ଆବ)
ବହୁବଚନ	ଅନ୍ତୁ	ତ	ଆମପ୍ (ଆମ)

ଲଙ୍ ଲକାର (ଅତୀତକାଳ)

ଏକବଚନ	ତିପ୍ (ତ୍)	ସିପ୍ (ଃ)	ଅମିପ୍ (ଅମ୍)
ଦ୍ୱିବଚନ	ତାମ୍	ତମ୍	ବ
ବହୁବଚନ	ଅନ୍	ତ	ମ

ଲୃଟ୍ ଲକାର (ଭବିଷ୍ୟତ୍କାଳ)

	ପ୍ରଥମପୁରୁଷ	ମଧ୍ୟମପୁରୁଷ	ଉତ୍ତମପୁରୁଷ
ଏକବଚନ	ସ୍ୟତି	ସ୍ୟସି	ସ୍ୟାମି
ଦ୍ୱିବଚନ	ସ୍ୟତଃ	ସ୍ୟଥଃ	ସ୍ୟାବଃ
ବହୁବଚନ	ସ୍ୟନ୍ତି	ସ୍ୟଥ	ସ୍ୟାମଃ

ଲିଟ୍ ଲକାର (ପରୋକ୍ଷାତୀତ)

ଏକବଚନ	ଣଲ୍ (ଅ)	ଥଲ୍ (ଥ)	ଣଲ୍ (ଅ)
ଦ୍ୱିବଚନ	ଅତୁସ୍ (ଅତୁଃ)	ଅଥୁସ୍ (ଅଥୁଃ)	ବ
ବହୁବଚନ	ଉସ୍ (ଉଃ)	ଅ	ମ

ଆତ୍ମନେପଦୀ

ଲଟ୍ ଲକାର

ଏକବଚନ	ତେ	ସେ	ଏ
ଦ୍ୱିବଚନ	ଆତେ	ଆଥେ	ବହେ
ବହୁବଚନ	ଅନ୍ତେ	ଧ୍ୱେ	ମହେ

ବିଧିଲିଙ୍ ଲକାର

ଏକବଚନ	ଈତ	ଈଥାସ୍ (ଈଥାଃ)	ଈୟ
ଦ୍ୱିବଚନ	ଈୟାତାମ୍	ଈୟାଥାମ୍	ଈବହି
ବହୁବଚନ	ଈରନ୍	ଈଧ୍ୱମ୍	ଈମହି

ଲୋଟ୍ ଲକାର

ଏକବଚନ	ତାମ୍	ସ୍ୱ	ଐପ (ଐ)
ଦ୍ୱିବଚନ	ଆତାମ୍	ଆଥାମ୍	ଆବହୈପ୍ (ଆବହୈ)
ବହୁବଚନ	ଅନ୍ତାମ୍	ଧ୍ୱମ୍	ଆମହୈପ୍ (ଆମହୈ)

ଲଙ୍ ଲକାର

ଏକବଚନ	ତନ୍ (ତ)	ଥାସ୍ (ଥାଃ)	ଇ
ଦ୍ୱିବଚନ	ଆତାମ୍	ଆଥାମ୍	ବହି
ବହୁବଚନ	ଅନ୍ତ	ଧ୍ୱମ୍	ମହି

ଲୃଟ୍ ଲକାର

	ପ୍ରଥମପୁରୁଷ	ମଧ୍ୟମପୁରୁଷ	ଉତ୍ତମପୁରୁଷ
ଏକବଚନ	ସ୍ୟତେ	ସ୍ୟସେ	ସ୍ୟେ
ଦ୍ୱିବଚନ	ସ୍ୟେତେ	ସ୍ୟେଥେ	ସ୍ୟାବହେ
ବହୁବଚନ	ସ୍ୟନ୍ତେ	ସ୍ୟଧ୍ୱେ	ସ୍ୟାମହେ

ଲିଙ୍ ଲକାର

ଏକବଚନ	ଏ	ସେ	ଏ
ଦ୍ୱିବଚନ	ଆତେ	ଆଥେ	ବହେ
ବହୁବଚନ	ଇରେ	ଧ୍ୱେ	ମହେ

କ୍ରିୟାର ପୁରୁଷ ଓ ବଚନ

(କ) ସାଧାରଣତଃ ବାକ୍ୟରେ କର୍ତ୍ତାର ପୁରୁଷ ଓ ବଚନ ଅନୁସାରେ କ୍ରିୟାର ପୁରୁଷ ଓ ବଚନ ନିର୍ଦ୍ଧାରିତ ହୁଏ । ଯଥା:—

ବାଳକଃ ସାହିତ୍ୟଂ ପଠତି । ବାଳକୌ ସାହିତ୍ୟଂ ପଠତଃ । ବାଳକାଃ ସାହିତ୍ୟଂ ପଠନ୍ତି ।

ତ୍ୱଂ ପ୍ରାନ୍ତରେ କ୍ରୀଡ଼ସି । ଯୁବାଂ ପ୍ରାନ୍ତରେ କ୍ରୀଡ଼ଥଃ । ଯୂୟଂ ପ୍ରାନ୍ତରେ କ୍ରୀଡ଼ଥ ।

ଅହଂ ଗ୍ରାମେ ତିଷ୍ଠାମି । ଆବାଂ ଗ୍ରାମେ ତିଷ୍ଠାବଃ । ବୟଂ ଗ୍ରାମେ ତିଷ୍ଠାମଃ ।

(ଖ) ବାକ୍ୟରେ ପ୍ରଥମ, ମଧ୍ୟମ ଓ ଉତ୍ତମ ପୁରୁଷ ଯଦି ଗୋଟିଏ କ୍ରିୟାର କର୍ତ୍ତାରୂପେ ବ୍ୟବହୃତ ହୁଅନ୍ତି, ତେବେ ସେହି କ୍ରିୟାର ଉତ୍ତମପୁରୁଷ ହୁଏ । ଯଥା:-

ଗୋପାଳଃ ତ୍ୱମ୍ ଅହଂ ଚ ଗଚ୍ଛାମଃ ।

ତ୍ୱମ୍ ଅହଂ ଚ କ୍ରୀଡ଼ାବଃ ।

ଅହଂ ରମେଶ୍ଚ ପଠାବଃ ।

(ଗ) ବାକ୍ୟରେ ପ୍ରଥମ ଓ ମଧ୍ୟମ ପୁରୁଷ ଯଦି ଗୋଟିଏ କ୍ରିୟାର କର୍ତ୍ତା-ରୂପେ ବ୍ୟବହୃତ ହୁଅନ୍ତି, ତେବେ ସେହି କ୍ରିୟାର ମଧ୍ୟମପୁରୁଷ ହୁଏ । ଯଥା:-

ଶ୍ୟାମଃ ତ୍ୱଂ ଚ ଗଚ୍ଛଥଃ ।

(ଘ) ଦୁଇଟି ଏକବଚନାନ୍ତ କର୍ତ୍ତାର କିମ୍ବା ଦ୍ୱିବଚନାନ୍ତ ଏବଂ ଦୁଇରୁ ଅଧିକ ଏକବଚନାନ୍ତ କର୍ତ୍ତାର କିମ୍ବା ବହୁବଚନାନ୍ତ ହୁଏ । ଉପରଲିଖିତ ଉଦାହରଣମାନଙ୍କରୁ ଏହା ସ୍ପଷ୍ଟ ପ୍ରତୀୟମାନ ହେଉଅଛି ।

ଧାତୁରୂପ (ପଞ୍ଚଲକାରରେ)

ପରସ୍ମୈପଦୀ

ପଠ୍ ଧାତୁ (ପଢ଼ିବା)

		ପ୍ରଥମପୁରୁଷ	ମଧ୍ୟମପୁରୁଷ	ଉତ୍ତମପୁରୁଷ
ଲଟ୍—	ଏକବଚନ	ପଠତି	ପଠସି	ପଠାମି
	ଦ୍ୱିବଚନ	ପଠତଃ	ପଠଥଃ	ପଠାବଃ
	ବହୁବଚନ	ପଠନ୍ତି	ପଠଥ	ପଠାମଃ
ବିଧିଲିଙ୍—	ଏକବଚନ	ପଠେତ୍	ପଠେଃ	ପଠେୟମ୍
	ଦ୍ୱିବଚନ	ପଠେତାମ୍	ପଠେତମ୍	ପଠେବ
	ବହୁବଚନ	ପଠେୟୁଃ	ପଠେତ	ପଠେମ
ଲୋଟ୍—	ଏକବଚନ	ପଠତୁ	ପଠ	ପଠାନି
	ଦ୍ୱିବଚନ	ପଠତାମ୍	ପଠତମ୍	ପଠାବ
	ବହୁବଚନ	ପଠନ୍ତୁ	ପଠତ	ପଠାମ
ଲଙ୍—	ଏକବଚନ	ଅପଠତ୍	ଅପଠଃ	ଅପଠମ୍
	ଦ୍ୱିବଚନ	ଅପଠତାମ୍	ଅପଠତମ୍	ଅପଠାବ
	ବହୁବଚନ	ଅପଠନ୍	ଅପଠତ	ଅପଠାମ
ଲୃଟ୍—	ଏକବଚନ	ପଠିଷ୍ୟତି	ପଠିଷ୍ୟସି	ପଠିଷ୍ୟାମି
	ଦ୍ୱିବଚନ	ପଠିଷ୍ୟତଃ	ପଠିଷ୍ୟଥଃ	ପଠିଷ୍ୟାବଃ
	ବହୁବଚନ	ପଠିଷ୍ୟନ୍ତି	ପଠିଷ୍ୟଥ	ପଠିଷ୍ୟାମଃ

ନିମ୍ନଲିଖିତ ଧାତୁଗୁଡ଼ିକର ରୂପ ପଠ୍ ଧାତୁର ରୂପ ପରି ହେବ ।

କ୍ରୀଡ଼୍—ଖେଳିବା
ଖେଲ୍—ଖେଳିବା
ଖାଦ୍—ଖାଇବା
ଚର୍ବ୍—ଚୋବାଇବା
ଜପ—ଜପିବା
ବାଞ୍ଛ୍—ଇଚ୍ଛା କରିବା
ଫୁଲ୍ଲ—ବିକଶିତ ହେବା
କୂଜ୍—କୂଜନ କରିବା
କ୍ରନ୍ଦ୍—କ୍ରନ୍ଦନ କରିବା
ଗର୍ଜ୍—ଗର୍ଜନ କରିବା
ଭ୍ରମ୍—ଭ୍ରମଣ କରିବା
ବଦ୍—କହିବା
ଜ୍ୱଲ୍—ଜଳିବା
ନିନ୍ଦ୍—ନିନ୍ଦା କରିବା
ଜୀବ୍—ବଞ୍ଚିବା

ମୂର୍ଚ୍ଛ୍—ମୂର୍ଚ୍ଛିତ ହେବା
ରକ୍ଷ୍—ରକ୍ଷା କରିବା
ବି+ଲପ୍—ବିଲାପ କରିବା
ଟଲ୍—ଟଳିବା
ସ୍ଖଲ୍—ସ୍ଖଳିତ ହେବା
ଭଣ୍—କହିବା
ଲୁଣ୍ଠ୍—ଲୁଣ୍ଠନ କରିବା
ବମ୍—ବାନ୍ତି କରିବା
ହସ୍—ହସିବା
ପତ୍—ପଡ଼ିବା
ଜଲ୍ପ୍—ଗପିବା
ଚଲ୍—ଚାଲିବା ବା କମ୍ପିବା
ଚର୍—ଗମନ ବା ଭକ୍ଷଣ କରିବା
ଫଲ୍—ଫଳିବା
ନନ୍ଦ୍—ଆନନ୍ଦିତ ହେବା

ଗମ୍ ଧାତୁ (ଯିବା)

		ପ୍ରଥମପୁରୁଷ	ମଧ୍ୟମପୁରୁଷ	ଉତ୍ତମପୁରୁଷ
ଲଟ୍—	ଏକବଚନ	ଗଚ୍ଛତି	ଗଚ୍ଛସି	ଗଚ୍ଛାମି
	ଦ୍ୱିବଚନ	ଗଚ୍ଛତଃ	ଗଚ୍ଛଥଃ	ଗଚ୍ଛାବଃ
	ବହୁବଚନ	ଗଚ୍ଛନ୍ତି	ଗଚ୍ଛଥ	ଗଚ୍ଛାମଃ
ବିଧିଲିଙ୍—	ଏକବଚନ	ଗଚ୍ଛେତ୍	ଗଚ୍ଛେଃ	ଗଚ୍ଛେୟମ୍
	ଦ୍ୱିବଚନ	ଗଚ୍ଛେତାମ୍	ଗଚ୍ଛେତମ୍	ଗଚ୍ଛେବ
	ବହୁବଚନ	ଗଚ୍ଛେୟୁଃ	ଗଚ୍ଛେତ	ଗଚ୍ଛେମ
ଲୋଟ୍—	ଏକବଚନ	ଗଚ୍ଛତୁ	ଗଚ୍ଛ	ଗଚ୍ଛାନି
	ଦ୍ୱିବଚନ	ଗଚ୍ଛତାମ୍	ଗଚ୍ଛତମ୍	ଗଚ୍ଛାବ
	ବହୁବଚନ	ଗଚ୍ଛନ୍ତୁ	ଗଚ୍ଛତ	ଗଚ୍ଛାମ

		ପ୍ରଥମପୁରୁଷ	ମଧ୍ୟମପୁରୁଷ	ଉତ୍ତମପୁରୁଷ
ଲଙ୍ —	ଏକବଚନ	ଅଗଚ୍ଛତ୍	ଅଗଚ୍ଛଃ	ଅଗଚ୍ଛମ୍
	ଦ୍ୱିବଚନ	ଅଗଚ୍ଛତାମ୍	ଅଗଚ୍ଛତମ୍	ଅଗଚ୍ଛାବ
	ବହୁବଚନ	ଅଗଚ୍ଛନ୍	ଅଗଚ୍ଛତ	ଅଗଚ୍ଛାମ
ଲୃଟ୍—	ଏକବଚନ	ଗମିଷ୍ୟତି	ଗମିଷ୍ୟସି	ଗମିଷ୍ୟାମି
	ଦ୍ୱିବଚନ	ଗମିଷ୍ୟତଃ	ଗମିଷ୍ୟଥଃ	ଗମିଷ୍ୟାବଃ
	ବହୁବଚନ	ଗମିଷ୍ୟନ୍ତି	ଗମିଷ୍ୟଥ	ଗମିଷ୍ୟାମଃ

ପ୍ରଚ୍ଛ୍ ଧାତୁ (ପଚାରିବା)

ଲଟ୍—	ଏକବଚନ	ପୃଚ୍ଛତି	ପୃଚ୍ଛସି	ପୃଚ୍ଛାମି
	ଦ୍ୱିବଚନ	ପୃଚ୍ଛତଃ	ପୃଚ୍ଛଥଃ	ପୃଚ୍ଛାବଃ
	ବହୁବଚନ	ପୃଚ୍ଛନ୍ତି	ପୃଚ୍ଛଥ	ପୃଚ୍ଛାମଃ
ବିଧିଲିଙ୍-	ଏକବଚନ	ପୃଚ୍ଛେତ୍	ପୃଚ୍ଛେଃ	ପୃଚ୍ଛେୟମ୍
	ଦ୍ୱିବଚନ	ପୃଚ୍ଛେତାମ୍	ପୃଚ୍ଛେତମ୍	ପୃଚ୍ଛେବ
	ବହୁବଚନ	ପୃଚ୍ଛେୟୁଃ	ପୃଚ୍ଛେତ	ପୃଚ୍ଛେମ
ଲୋଟ୍ —	ଏକବଚନ	ପୃଚ୍ଛତୁ	ପୃଚ୍ଛ	ପୃଚ୍ଛାନି
	ଦ୍ୱିବଚନ	ପୃଚ୍ଛତାମ୍	ପୃଚ୍ଛତମ୍	ପୃଚ୍ଛାବ
	ବହୁବଚନ	ପୃଚ୍ଛନ୍ତୁ	ପୃଚ୍ଛତ	ପୃଚ୍ଛାମ
ଲଙ୍ —	ଏକବଚନ	ଅପୃଚ୍ଛତ୍	ଅପୃଚ୍ଛଃ	ଅପୃଚ୍ଛମ୍
	ଦ୍ୱିବଚନ	ଅପୃଚ୍ଛତାମ୍	ଅପୃଚ୍ଛତମ୍	ଅପୃଚ୍ଛାବ
	ବହୁବଚନ	ଅପୃଚ୍ଛନ୍	ଅପୃଚ୍ଛତ	ଅପୃଚ୍ଛାମ
ଲୃଟ୍ —	ଏକବଚନ	ପ୍ରକ୍ଷ୍ୟତି	ପ୍ରକ୍ଷ୍ୟସି	ପ୍ରକ୍ଷ୍ୟାମି
	ଦ୍ୱିବଚନ	ପ୍ରକ୍ଷ୍ୟତଃ	ପ୍ରକ୍ଷ୍ୟଥଃ	ପ୍ରକ୍ଷ୍ୟାବଃ
	ବହୁବଚନ	ପ୍ରକ୍ଷ୍ୟନ୍ତି	ପ୍ରକ୍ଷ୍ୟଥ	ପ୍ରକ୍ଷ୍ୟାମଃ

ଦୃଶ୍ ଧାତୁ (ଦେଖିବା)

	ପ୍ରଥମପୁରୁଷ	ମଧ୍ୟମପୁରୁଷ	ଉତ୍ତମପୁରୁଷ
ଲଟ୍ — ଏକବଚନ	ପଶ୍ୟତି	ପଶ୍ୟସି	ପଶ୍ୟାମି
ଦ୍ୱିବଚନ	ପଶ୍ୟତଃ	ପଶ୍ୟଥଃ	ପଶ୍ୟାବଃ
ବହୁବଚନ	ପଶ୍ୟନ୍ତି	ପଶ୍ୟଥ	ପଶ୍ୟାମଃ
ବିଧିଲିଙ୍-ଏକବଚନ	ପଶ୍ୟେତ୍	ପଶ୍ୟେଃ	ପଶ୍ୟେୟମ୍
ଦ୍ୱିବଚନ	ପଶ୍ୟେତାମ୍	ପଶ୍ୟେତମ୍	ପଶ୍ୟେବ
ବହୁବଚନ	ପଶ୍ୟେୟୁଃ	ପଶ୍ୟେତ	ପଶ୍ୟେମ
ଲୋଟ୍ — ଏକବଚନ	ପଶ୍ୟତୁ	ପଶ୍ୟ	ପଶ୍ୟାନି
ଦ୍ୱିବଚନ	ପଶ୍ୟତାମ୍	ପଶ୍ୟତମ୍	ପଶ୍ୟାବ
ବହୁବଚନ	ପଶ୍ୟନ୍ତୁ	ପଶ୍ୟତ	ପଶ୍ୟାମ
ଲଙ୍ — ଏକବଚନ	ଅପଶ୍ୟତ୍	ଅପଶ୍ୟଃ	ଅପଶ୍ୟମ୍
ଦ୍ୱିବଚନ	ଅପଶ୍ୟତାମ୍	ଅପଶ୍ୟତମ୍	ଅପଶ୍ୟାବ
ବହୁବଚନ	ଅପଶ୍ୟନ୍	ଅପଶ୍ୟତ	ଅପଶ୍ୟାମ
ଲୃଟ୍ — ଏକବଚନ	ଦ୍ରକ୍ଷ୍ୟତି	ଦ୍ରକ୍ଷ୍ୟସି	ଦ୍ରକ୍ଷ୍ୟାମି
ଦ୍ୱିବଚନ	ଦ୍ରକ୍ଷ୍ୟତଃ	ଦ୍ରକ୍ଷ୍ୟଥଃ	ଦ୍ରକ୍ଷ୍ୟାବଃ
ବହୁବଚନ	ଦ୍ରକ୍ଷ୍ୟନ୍ତି	ଦ୍ରକ୍ଷ୍ୟଥ	ଦ୍ରକ୍ଷ୍ୟାମଃ

ପା ଧାତୁ (ପିଇବା)

ଲଟ୍ — ଏକବଚନ	ପିବତି	ପିବସି	ପିବାମି
ଦ୍ୱିବଚନ	ପିବତଃ	ପିବଥଃ	ପିବାବଃ
ବହୁବଚନ	ପିବନ୍ତି	ପିବଥ	ପିବାମଃ
ବିଧିଲିଙ୍-ଏକବଚନ	ପିବେତ୍	ପିବେଃ	ପିବେୟମ୍
ଦ୍ୱିବଚନ	ପିବେତାମ୍	ପିବେତମ୍	ପିବେବ
ବହୁବଚନ	ପିବେୟୁଃ	ପିବେତ	ପିବେମ

	ପ୍ରଥମପୁରୁଷ	ମଧ୍ୟମପୁରୁଷ	ଉତ୍ତମପୁରୁଷ
ଲୋଟ୍—ଏକବଚନ	ପିବତୁ	ପିବ	ପିବାନି
ଦ୍ୱିବଚନ	ପିବତାମ୍	ପିବତମ୍	ପିବାବ
ବହୁବଚନ	ପିବନ୍ତୁ	ପିବତ	ପିବାମ
ଲଙ୍—ଏକବଚନ	ଅପିବତ୍	ଅପିବଃ	ଅପିବମ୍
ଦ୍ୱିବଚନ	ଅପିବତାମ୍	ଅପିବତମ୍	ଅପିବାବ
ବହୁବଚନ	ଅପିବନ୍	ଅପିବତ	ଅପିବାମ
ଲୃଟ୍—ଏକବଚନ	ପାସ୍ୟତି	ପାସ୍ୟସି	ପାସ୍ୟାମି
ଦ୍ୱିବଚନ	ପାସ୍ୟତଃ	ପାସ୍ୟଥଃ	ପାସ୍ୟାବଃ
ବହୁବଚନ	ପାସ୍ୟନ୍ତି	ପାସ୍ୟଥ	ପାସ୍ୟାମଃ

ଅସ୍ ଧାତୁ (ହେବା)

	ପ୍ରଥମପୁରୁଷ	ମଧ୍ୟମପୁରୁଷ	ଉତ୍ତମପୁରୁଷ
ଲଟ୍—ଏକବଚନ	ଅସ୍ତି	ଅସି	ଅସ୍ମି
ଦ୍ୱିବଚନ	ସ୍ତଃ	ସ୍ଥଃ	ସ୍ୱଃ
ବହୁବଚନ	ସନ୍ତି	ସ୍ଥ	ସ୍ମଃ
ବିଧିଲିଙ୍-ଏକବଚନ	ସ୍ୟାତ୍	ସ୍ୟାଃ	ସ୍ୟାମ୍
ଦ୍ୱିବଚନ	ସ୍ୟାତାମ୍	ସ୍ୟାତମ୍	ସ୍ୟାବ
ବହୁବଚନ	ସ୍ୟୁଃ	ସ୍ୟାତ	ସ୍ୟାମ
ଲୋଟ୍—ଏକବଚନ	ଅସ୍ତୁ	ଏଧି	ଅସାନି
ଦ୍ୱିବଚନ	ସ୍ତାମ୍	ସ୍ତମ୍	ଅସାବ
ବହୁବଚନ	ସନ୍ତୁ	ସ୍ତ	ଅସାମ
ଲଙ୍—ଏକବଚନ	ଆସୀତ୍	ଆସୀଃ	ଆସମ୍
ଦ୍ୱିବଚନ	ଆସ୍ତାମ୍	ଆସ୍ତମ୍	ଆସ୍ୱ
ବହୁବଚନ	ଆସନ୍	ଆସ୍ତ	ଆସ୍ମ
ଲୃଟ୍—ଏକବଚନ	ଭବିଷ୍ୟତି	ଭବିଷ୍ୟସି	ଭବିଷ୍ୟାମି
ଦ୍ୱିବଚନ	ଭବିଷ୍ୟତଃ	ଭବିଷ୍ୟଥଃ	ଭବିଷ୍ୟାବଃ
ବହୁବଚନ	ଭବିଷ୍ୟନ୍ତି	ଭବିଷ୍ୟଥ	ଭବିଷ୍ୟାମଃ

ଶ୍ରୁ ଧାତୁ (ଶୁଣିବା)

		ପ୍ରଥମପୁରୁଷ	ମଧ୍ୟମପୁରୁଷ	ଉତ୍ତମପୁରୁଷ
ଲଟ୍—	ଏକବଚନ	ଶୃଣୋତି	ଶୃଣୋଷି	ଶୃଣୋମି
	ଦ୍ୱିବଚନ	ଶୃଣୁତଃ	ଶୃଣୁଥଃ	ଶୃଣୁବଃ, ଶୃଣ୍ୱଃ
	ବହୁବଚନ	ଶୃଣ୍ୱନ୍ତି	ଶୃଣୁଥ	ଶୃଣୁମଃ, ଶୃଣ୍ମଃ
ବିଧିଲିଙ୍-	ଏକବଚନ	ଶୃଣୁୟାତ୍	ଶୃଣୁୟାଃ	ଶୃଣୁୟାମ୍
	ଦ୍ୱିବଚନ	ଶୃଣୁୟାତାମ୍	ଶୃଣୁୟାତମ୍	ଶୃଣୁୟାବ
	ବହୁବଚନ	ଶୃଣୁୟୁଃ	ଶୃଣୁୟାତ	ଶୃଣୁୟାମ
ଲୋଟ୍—	ଏକବଚନ	ଶୃଣୋତୁ	ଶୃଣୁ	ଶୃଣବାନି
	ଦ୍ୱିବଚନ	ଶୃଣୁତାମ୍	ଶୃଣୁତମ୍	ଶୃଣବାବ
	ବହୁବଚନ	ଶୃଣ୍ୱନ୍ତୁ	ଶୃଣୁତ	ଶୃଣବାମ
ଲଙ୍—	ଏକବଚନ	ଅଶୃଣୋତ୍	ଅଶୃଣୋଃ	ଅଶୃଣବମ୍
	ଦ୍ୱିବଚନ	ଅଶୃଣୁତାମ୍	ଅଶୃଣୁତମ୍	ଅଶୃଣ୍ୱ, ଅଶୃଣୁବ
	ବହୁବଚନ	ଅଶୃଣ୍ୱନ୍	ଅଶୃଣୁତ	ଅଶୃଣ୍ମ, ଅଶୃଣୁମ
ଲୃଟ୍—	ଏକବଚନ	ଶ୍ରୋଷ୍ୟତି	ଶ୍ରୋଷ୍ୟସି	ଶ୍ରୋଷ୍ୟାମି ଇତ୍ୟାଦି ।

ପୂଜ୍ ଧାତୁ (ପୂଜା କରିବା)

		ପ୍ରଥମପୁରୁଷ	ମଧ୍ୟମପୁରୁଷ	ଉତ୍ତମପୁରୁଷ
ଲଟ୍—	ଏକବଚନ	ପୂଜୟତି	ପୂଜୟସି	ପୂଜୟାମି
	ଦ୍ୱିବଚନ	ପୂଜୟତଃ	ପୂଜୟଥଃ	ପୂଜୟାବଃ
	ବହୁବଚନ	ପୂଜୟନ୍ତି	ପୂଜୟଥ	ପୂଜୟାମଃ
ବିଧିଲିଙ୍-	ଏକବଚନ	ପୂଜୟେତ୍	ପୂଜୟେଃ	ପୂଜୟେୟମ୍
	ଦ୍ୱିବଚନ	ପୂଜୟେତାମ୍	ପୂଜୟେତମ୍	ପୂଜୟେବ
	ବହୁବଚନ	ପୂଜୟେୟୁଃ	ପୂଜୟେତ	ପୂଜୟେମ
ଲୋଟ୍—	ଏକବଚନ	ପୂଜୟତୁ	ପୂଜୟ	ପୂଜୟାନି
	ଦ୍ୱିବଚନ	ପୂଜୟତାମ	ପୂଜୟତ	ପୂଜୟାବ
	ବହୁବଚନ	ପୂଜୟନ୍ତୁ	ପୂଜୟତ	ପୂଜୟାମ

	ପ୍ରଥମପୁରୁଷ	ମଧ୍ୟମପୁରୁଷ	ଉତ୍ତମପୁରୁଷ
ଲଙ୍ — ଏକବଚନ	ଅପୂଜୟତ୍	ଅପୂଜୟଃ	ଅପୂଜୟମ୍
ଦ୍ୱିବଚନ	ଅପୂଜୟତାମ୍	ଅପୂଜୟତମ୍	ଅପୂଜୟାବ
ବହୁବଚନ	ଅପୂଜୟନ୍	ଅପୂଜୟତ	ଅପୂଜୟାମ
ଲୃଟ୍—ଏକବଚନ	ପୂଜୟିଷ୍ୟତି	ପୂଜୟିଷ୍ୟସି	ପୂଜୟିଷ୍ୟାମି
ଦ୍ୱିବଚନ	ପୂଜୟିଷ୍ୟତଃ	ପୂଜୟିଷ୍ୟଥଃ	ପୂଜୟିଷ୍ୟାବଃ
ବହୁବଚନ	ପୂଜୟିଷ୍ୟନ୍ତି	ପୂଜୟିଷ୍ୟଥ	ପୂଜୟିଷ୍ୟାମଃ

ନିମ୍ନଲିଖିତ ଧାତୁମାନଙ୍କର ରୂପ ପୂଜ୍ ଧାତୁର ରୂପ ପରି ହୁଏ ।

କଥ୍ — କହିବା　　　　ଭକ୍ଷ୍ — ଭକ୍ଷଣ କରିବା

ଗଣ୍—ଗଣନା କରିବା　　　　ରଚ୍—ରଚନା କରିବା

ହନ୍ ଧାତୁ (ହତ୍ୟା କରିବା)

ଲଟ୍—ଏକବଚନ	ହନ୍ତି	ହଂସି	ହନ୍ମି
ଦ୍ୱିବଚନ	ହତଃ	ହଥଃ	ହନ୍ୱଃ
ବହୁବଚନ	ଘ୍ନନ୍ତି	ହଥ	ହନ୍ମଃ
ବିଧିଲିଙ୍-ଏକବଚନ	ହନ୍ୟାତ୍	ହନ୍ୟାଃ	ହନ୍ୟାମ୍
ଦ୍ୱିବଚନ	ହନ୍ୟାତାମ୍	ହନ୍ୟାତମ୍	ହନ୍ୟାବ
ବହୁବଚନ	ହନ୍ୟୁଃ	ହନ୍ୟାତ	ହନ୍ୟାମ
ଲୋଟ୍—ଏକବଚନ	ହନ୍ତୁ	ଜହି	ହନାନି
ଦ୍ୱିବଚନ	ହତାମ୍	ହତମ୍	ହନାବ
ବହୁବଚନ	ଘ୍ନନ୍ତୁ	ହତ	ହନାମ
ଲଙ୍—ଏକବଚନ	ଅହନ୍	ଅହନ୍	ଅହନମ୍
ଦ୍ୱିବଚନ	ଅହତାମ୍	ଅହତମ୍	ଅହନ୍ୱ
ବହୁବଚନ	ଅଘ୍ନନ୍	ଅହତ	ଅହନ୍ମ
ଲୃଟ୍ — ଏକବଚନ	ହନିଷ୍ୟତି	ହନିଷ୍ୟସି	ହନିଷ୍ୟାମି ଇତ୍ୟାଦି ।

ଭୀ ଧାତୁ (ଭୟ କରିବା)

	ପ୍ରଥମପୁରୁଷ	ମଧ୍ୟମପୁରୁଷ	ଉତ୍ତମପୁରୁଷ
ଲଟ୍—ଏକବଚନ	ବିଭେତି	ବିଭେଷି	ବିଭେମି
ଦ୍ୱିବଚନ	ବିଭୀତଃ	ବିଭୀଥଃ	ବିଭୀବଃ
ବହୁବଚନ	ବିଭ୍ୟତି	ବିଭୀଥ	ବିଭୀମଃ
ବିଧିଲିଙ୍-ଏକବଚନ	ବିଭୀୟାତ୍	ବିଭୀୟାଃ	ବିଭୀୟାମ୍
ଦ୍ୱିବଚନ	ବିଭୀୟାତାମ୍	ବିଭୀୟାତମ୍	ବିଭୀୟାବ
ବହୁବଚନ	ବିଭୀୟୁଃ	ବିଭୀୟାତ	ବିଭୀୟାମ
ଲୋଟ୍ — ଏକବଚନ	ବିଭେତୁ	ବିଭୀହି	ବିଭୟାନି
ଦ୍ୱିବଚନ	ବିଭୀତାମ୍	ବିଭୀତମ୍	ବିଭୟାବ
ବହୁବଚନ	ବିଭ୍ୟତୁ	ବିଭୀତ	ବିଭୟାମ
ଲଙ୍—ଏକବଚନ	ଅବିଭେତ୍	ଅବିଭେଃ	ଅବିଭୟମ୍
ଦ୍ୱିବଚନ	ଅବିଭୀତାମ୍	ଅବିଭୀତମ୍	ଅବିଭୀବ
ବହୁବଚନ	ଅବିଭୟୁଃ	ଅବିଭୀତ	ଅବିଭୀମ
ଲୃଟ୍—ଏକବଚନ	ଭେଷ୍ୟତି	ଭେଷ୍ୟସି	ଭେଷ୍ୟାମି ଇତ୍ୟାଦି ।

'ଭୀ' ସ୍ଥାନରେ 'ଭି' ଗୋଟିଏ ପକ୍ଷରେ ହୁଏ । ଯଥା — ବିଭିତଃ ଇତ୍ୟାଦି ।

ଅଦ୍ ଧାତୁ (ଭକ୍ଷଣ କରିବା)

	ପ୍ରଥମପୁରୁଷ	ମଧ୍ୟମପୁରୁଷ	ଉତ୍ତମପୁରୁଷ
ଲଟ୍—ଏକବଚନ	ଅତ୍ତି	ଅତ୍ସି	ଅଦ୍ମି
ଦ୍ୱିବଚନ	ଅତ୍ତଃ	ଅତ୍ଥଃ	ଅଦ୍ୱଃ
ବହୁବଚନ	ଅଦନ୍ତି	ଅତ୍ଥ	ଅଦ୍ମଃ
ବିଧିଲିଙ୍-ଏକବଚନ	ଅଦ୍ୟାତ୍	ଅଦ୍ୟାଃ	ଅଦ୍ୟାମ୍
ଦ୍ୱିବଚନ	ଅଦ୍ୟାତାମ୍	ଅଦ୍ୟାତମ୍	ଅଦ୍ୟାବ
ବହୁବଚନ	ଅଦ୍ୟୁଃ	ଅଦ୍ୟାତ	ଅଦ୍ୟାମ

	ପ୍ରଥମପୁରୁଷ	ମଧ୍ୟମପୁରୁଷ	ଉତ୍ତମପୁରୁଷ
ଲୋଟ୍—ଏକବଚନ	ଅତ୍ତୁ	ଅଦ୍ଧି	ଅଦାନି
ଦ୍ୱିବଚନ	ଅତ୍ତାମ୍	ଅତ୍ତମ୍	ଅଦାବ
ବହୁବଚନ	ଅଦନ୍ତୁ	ଅତ୍ତ	ଅଦାମ
ଲଙ୍—ଏକବଚନ	ଆଦତ୍	ଆଦଃ	ଆଦମ୍
ଦ୍ୱିବଚନ	ଆତ୍ତାମ୍	ଆତ୍ତମ୍	ଆଦ୍ୱ
ବହୁବଚନ	ଆଦନ୍	ଆତ୍ତ	ଆଦ୍ମ
ଲୃଟ୍—ଏକବଚନ	ଅତ୍ସ୍ୟତି	ଅତ୍ସ୍ୟସି	ଅତ୍ସ୍ୟାମି
ଦ୍ୱିବଚନ	ଅତ୍ସ୍ୟତଃ	ଅତ୍ସ୍ୟଥଃ	ଅତ୍ସ୍ୟାବଃ
ବହୁବଚନ	ଅତ୍ସ୍ୟନ୍ତି	ଅତ୍ସ୍ୟଥ	ଅତ୍ସ୍ୟାମଃ

ଯା ଧାତୁ (ଯିବା)

ଲଟ୍—ଏକବଚନ	ଯାତି	ଯାସି	ଯାମି
ଦ୍ୱିବଚନ	ଯାତଃ	ଯାଥଃ	ଯାବଃ
ବହୁବଚନ	ଯାନ୍ତି	ଯାଥ	ଯାମଃ
ବିଧିଲିଙ୍-ଏକବଚନ	ଯାୟାତ୍	ଯାୟାଃ	ଯାୟାମ୍
ଦ୍ୱିବଚନ	ଯାୟାତାମ୍	ଯାୟାତମ୍	ଯାୟାବ
ବହୁବଚନ	ଯାୟୁଃ	ଯାୟାତ	ଯାୟାମ
ଲୋଟ୍—ଏକବଚନ	ଯାତୁ	ଯାହି	ଯାନି
ଦ୍ୱିବଚନ	ଯାତାମ୍	ଯାତମ୍	ଯାବ
ବହୁବଚନ	ଯାନ୍ତୁ	ଯାତ	ଯାମ
ଲଙ୍—ଏକବଚନ	ଅଯାତ୍	ଅଯାଃ	ଅଯାମ୍
ଦ୍ୱିବଚନ	ଅଯାତାମ୍	ଅଯାତମ୍	ଅଯାବ
ବହୁବଚନ	ଅଯୁଃ, ଅଯାନ୍	ଅଯାତ	ଅଯାମ
ଲୃଟ୍—ଏକବଚନ	ଯାସ୍ୟତି	ଯାସ୍ୟସି	ଯାସ୍ୟାମି
ଦ୍ୱିବଚନ	ଯାସ୍ୟତଃ	ଯାସ୍ୟଥଃ	ଯାସ୍ୟାବଃ
ବହୁବଚନ	ଯାସ୍ୟନ୍ତି	ଯାସ୍ୟଥ	ଯାସ୍ୟାମଃ

ନିମ୍ନଲିଖିତ ଧାତୁମାନଙ୍କର ରୂପ ଯା ଧାତୁର ରୂପ ପରି ହୁଏ ।

ଘ୍ରା—ଶୋଙ୍ଘି ପାଇବା — ମା—ପରିମାଣ କରିବା

ସ୍ନା—ସ୍ନାନ କରିବା — ଖ୍ୟା—କହିବା

ପା—ରକ୍ଷା କରିବା — ବା—ଗତି କରିବା

ସ୍ୱପ୍ ଧାତୁ (ଶୋଇବା)

		ପ୍ରଥମପୁରୁଷ	ମଧ୍ୟମପୁରୁଷ	ଉତ୍ତମପୁରୁଷ
ଲଟ୍—	ଏକବଚନ	ସ୍ୱପିତି	ସ୍ୱପିଷି	ସ୍ୱପିମି
	ଦ୍ୱିବଚନ	ସ୍ୱପିତଃ	ସ୍ୱପିଥଃ	ସ୍ୱପିବଃ
	ବହୁବଚନ	ସ୍ୱପନ୍ତି	ସ୍ୱପିଥ	ସ୍ୱପିମଃ
ବିଧିଲିଙ୍-	ଏକବଚନ	ସ୍ୱପ୍ୟାତ୍	ସ୍ୱପ୍ୟାଃ	ସ୍ୱପ୍ୟାମ୍ ଇତ୍ୟାଦି ।
ଲୋଟ୍—	ଏକବଚନ	ସ୍ୱପିତୁ	ସ୍ୱପିହି	ସ୍ୱପାନି
	ଦ୍ୱିବଚନ	ସ୍ୱପିତାମ୍	ସ୍ୱପିତମ୍	ସ୍ୱପାବ
	ବହୁବଚନ	ସ୍ୱପନ୍ତୁ	ସ୍ୱପିତ	ସ୍ୱପାମ
ଲଙ୍—	ଏକବଚନ	ଅସ୍ୱପୀତ୍,ଅସ୍ୱପତ୍	ଅସ୍ୱପୀଃ,ଅସ୍ୱପଃ	ଅସ୍ୱପମ୍
	ଦ୍ୱିବଚନ	ଅସ୍ୱପିତାମ୍	ଅସ୍ୱପିତମ୍	ଅସ୍ୱପିବ
	ବହୁବଚନ	ଅସ୍ୱପନ୍	ଅସ୍ୱପିତ	ଅସ୍ୱପିମ
ଲୃଟ୍—	ଏକବଚନ	ସ୍ୱପ୍ସ୍ୟତି	ସ୍ୱପ୍ସ୍ୟସି	ସ୍ୱପ୍ସ୍ୟାମି ଇତ୍ୟାଦି ।

ବି+ଶ୍ୱସ୍ ଧାତୁ ଏହି ପରି; ମାତ୍ର ଲଙ୍ ଲକାରରେ ବ୍ୟଶ୍ୱସୀତ୍ ଇତ୍ୟାଦି ଓ ଲୃଟ୍ ଲକାରରେ ବିଶ୍ୱସିଷ୍ୟତି ଇତ୍ୟାଦି ହୁଏ ।

ଶାସ୍ ଧାତୁ (ଶାସନ କରିବା)

		ପ୍ରଥମପୁରୁଷ	ମଧ୍ୟମପୁରୁଷ	ଉତ୍ତମପୁରୁଷ
ଲଟ୍—	ଏକବଚନ	ଶାସ୍ତି	ଶାସ୍ସି	ଶାସ୍ମି
	ଦ୍ୱିବଚନ	ଶିଷ୍ଟଃ	ଶିଷ୍ଠଃ	ଶିଷ୍ୱଃ
	ବହୁବଚନ	ଶାସତି	ଶିଷ୍ଠ	ଶିଷ୍ମଃ
ବିଧିଲିଙ୍-	ଏକବଚନ	ଶିଷ୍ୟାତ୍	ଶିଷ୍ୟାଃ	ଶିଷ୍ୟାମ୍ ଇତ୍ୟାଦି ।

	ପ୍ରଥମପୁରୁଷ	ମଧ୍ୟମପୁରୁଷ	ଉତ୍ତମପୁରୁଷ
ଲୋଟ୍— ଏକବଚନ	ଶାସ୍ତୁ	ଶାଧି	ଶାସାନି
ଦ୍ୱିବଚନ	ଶିଷ୍ଟାମ୍	ଶିଷ୍ଟମ୍	ଶାସାବ
ବହୁବଚନ	ଶାସତୁ	ଶିଷ୍ଟ	ଶାସାମ
ଲଙ୍— ଏକବଚନ	ଅଶାତ୍	ଅଶାତ୍, ଅଶାଃ	ଅଶାସମ୍
ଦ୍ୱିବଚନ	ଅଶିଷ୍ଟାମ୍	ଅଶିଷ୍ଟମ୍	ଅଶିଷ୍ୱ
ବହୁବଚନ	ଅଶାସୁଃ	ଅଶିଷ୍ଟ	ଅଶିଷ୍ମ
ଲୃଟ୍— ଏକବଚନ	ଶାସିଷ୍ୟତି	ଶାସିଷ୍ୟସି	ଶାସିଷ୍ୟାମି ଇତ୍ୟାଦି ।

ଆତ୍ମନେପଦୀ

ଲଭ୍ ଧାତୁ (ଲାଭ କରିବା)

ଲଟ୍— ଏକବଚନ	ଲଭତେ	ଲଭସେ	ଲଭେ
ଦ୍ୱିବଚନ	ଲଭେତେ	ଲଭେଥେ	ଲଭାବହେ
ବହୁବଚନ	ଲଭନ୍ତେ	ଲଭଧ୍ୱେ	ଲଭାମହେ
ବିଧିଲିଙ୍— ଏକବଚନ	ଲଭେତ	ଲଭେଥାଃ	ଲଭେୟ
ଦ୍ୱିବଚନ	ଲଭେୟାତାମ୍	ଲଭେୟାଥାମ୍	ଲଭେବହି
ବହୁବଚନ	ଲଭେରନ୍	ଲଭେଧ୍ୱମ୍	ଲଭେମହି
ଲୋଟ୍— ଏକବଚନ	ଲଭତାମ୍	ଲଭସ୍ୱ	ଲଭୈ
ଦ୍ୱିବଚନ	ଲଭେତାମ୍	ଲଭେଥାମ୍	ଲଭାବହୈ
ବହୁବଚନ	ଲଭନ୍ତାମ୍	ଲଭଧ୍ୱମ୍	ଲଭାମହୈ
ଲଙ୍— ଏକବଚନ	ଅଲଭତ	ଅଲଭଥାଃ	ଅଲଭେ
ଦ୍ୱିବଚନ	ଅଲଭେତାମ୍	ଅଲଭେଥାମ୍	ଅଲଭାବହି
ବହୁବଚନ	ଅଲଭନ୍ତ	ଅଲଭଧ୍ୱମ୍	ଅଲଭାମହି

		ପ୍ରଥମପୁରୁଷ	ମଧ୍ୟମପୁରୁଷ	ଉତ୍ତମପୁରୁଷ
ଲୃଟ୍—	ଏକବଚନ	ଲପ୍ସ୍ୟତେ	ଲପ୍ସ୍ୟସେ	ଲପ୍ସ୍ୟେ
	ଦ୍ୱିବଚନ	ଲପ୍ସ୍ୟେତେ	ଲପ୍ସ୍ୟେଥେ	ଲପ୍ସ୍ୟାବହେ
	ବହୁବଚନ	ଲପ୍ସ୍ୟନ୍ତେ	ଲପ୍ସ୍ୟଧ୍ୱେ	ଲପ୍ସ୍ୟାମହେ

'ସେବ୍' ଧାତୁର ରୂପ 'ଲଭ୍' ଧାତୁର ରୂପ ପରି ହୁଏ; ମାତ୍ର ଲୃଟ୍ ଲକାରରେ ସେବିଷ୍ୟତେ, ସେବିଷ୍ୟେତେ, ସେବିଷ୍ୟନ୍ତେ ପ୍ରଭୃତି ହୁଏ ।

ନିମ୍ନଲିଖିତ ଧାତୁମାନଙ୍କର ରୂପ 'ସେବ୍' ଧାତୁର ରୂପ ପରି ହୁଏ ।

ଘଟ୍ – ଘଟିବା	ଭ୍ରାଜ୍ – ଶୋଭାପାଇବା
ଜୃମ୍ଭ୍ – ହାଇମାରିବା	ତ୍ୱର୍—ତରତରହେବା
ବାଧ୍—ବାଧା ଦେବା	ଶିକ୍ଷ୍ – ଶିକ୍ଷା କରିବା
ଲକ୍ଷ—ଲକ୍ଷ୍ୟ ଦେବା	ସ୍ପନ୍ଦ୍, ବେପ୍ ଓ କମ୍ପ୍—ଥରିବା
ଭିକ୍ଷ୍—ଭିକ୍ଷା କରିବା	ଯତ୍ ଓ ଚେଷ୍ଟ—ଚେଷ୍ଟା କରିବା
ବ୍ୟଥ୍—ଦୁଃଖିତ ହେବା	ବନ୍ଦ୍—ନମସ୍କାର କରିବା
ଦୟ୍ – ଦୟା କରିବା	ସହ୍ – ସହିବା
ଭ୍ରଷ୍—କହିବା	ହ୍ରେଷ୍– ଅଶ୍ୱ ଶବ୍ଦକରିବା

ଶୀ ଧାତୁ (ଶୋଇବା)

		ପ୍ରଥମପୁରୁଷ	ମଧ୍ୟମପୁରୁଷ	ଉତ୍ତମପୁରୁଷ
ଲଟ୍—	ଏକବଚନ	ଶେତେ	ଶେଷେ	ଶୟେ
	ଦ୍ୱିବଚନ	ଶୟାତେ	ଶୟାଥେ	ଶେବହେ
	ବହୁବଚନ	ଶେରତେ	ଶେଧ୍ୱେ	ଶେମହେ
ବିଧିଲିଙ୍-	ଏକବଚନ	ଶୟୀତ	ଶୟୀଥାଃ	ଶୟୀୟ
	ଦ୍ୱିବଚନ	ଶୟୀୟାତାମ୍	ଶୟୀୟାଥାମ୍	ଶୟୀବହି
	ବହୁବଚନ	ଶୟୀରନ୍	ଶୟୀଧ୍ୱମ୍	ଶୟୀମହି
ଲୋଟ୍ –	ଏକବଚନ	ଶେତାମ୍	ଶେଷ୍ୱ	ଶୟୈ
	ଦ୍ୱିବଚନ	ଶୟାତାମ୍	ଶୟାଥାମ୍	ଶୟାବହୈ
	ବହୁବଚନ	ଶେରତାମ୍	ଶେଧ୍ୱମ୍	ଶୟାମହୈ

		ପ୍ରଥମପୁରୁଷ	ମଧ୍ୟମପୁରୁଷ	ଉତ୍ତମପୁରୁଷ
ଲଙ୍ —	ଏକବଚନ	ଅଶେତ	ଅଶେଥାଃ	ଅଶୟି
	ଦ୍ୱିବଚନ	ଅଶୟାତାମ୍	ଅଶୟାଥାମ୍	ଅଶେବହି
	ବହୁବଚନ	ଅଶେରତ	ଅଶେଧ୍ୱମ୍	ଅଶେମହି
ଲୃଟ୍ —	ଏକବଚନ	ଶୟିଷ୍ୟତେ	ଶୟିଷ୍ୟସେ	ଶୟିଷ୍ୟେ ଇତ୍ୟାଦି ।

ଆସ୍ ଧାତୁ (ବସିବା)

ଲଟ୍—	ଏକବଚନ	ଆସ୍ତେ	ଆସ୍‌ସେ	ଆସେ
	ଦ୍ୱିବଚନ	ଆସାତେ	ଆସାଥେ	ଆସ୍ୱହେ
	ବହୁବଚନ	ଆସତେ	ଆଧ୍ୱେ	ଆସ୍ମହେ
ବିଧିଲିଙ୍—	ଏକବଚନ	ଆସୀତ	ଆସୀଥାଃ	ଆସୀୟ ଇତ୍ୟାଦି ।
ଲୋଟ୍—	ଏକବଚନ	ଆସ୍ତାମ୍	ଆସ୍ୱ	ଆସୈ
	ଦ୍ୱିବଚନ	ଆସାତାମ୍	ଆସାଥାମ୍	ଆସାବହୈ
	ବହୁବଚନ	ଆସତାମ୍	ଆଧ୍ୱମ୍	ଆସାମହୈ
ଲଙ୍—	ଏକବଚନ	ଆସ୍ତ	ଆସ୍ଥାଃ	ଆସି
	ଦ୍ୱିବଚନ	ଆସାତାମ୍	ଆସାଥାମ୍	ଆସ୍ୱହି
	ବହୁବଚନ	ଆସତ	ଆଧ୍ୱମ୍	ଆସ୍ମହି
ଲୃଟ୍ —	ଏକବଚନ	ଆସିଷ୍ୟତେ	ଆସିଷ୍ୟସେ	ଆସିଷ୍ୟେ ଇତ୍ୟାଦି ।

ଉଭୟପଦୀ

ଭୂ ଧାତୁ (ହେବା) [ପରସ୍ମୈପଦପକ୍ଷ]

ଲଟ୍—	ଏକବଚନ	ଭବତି	ଭବସି	ଭବାମି
	ଦ୍ୱିବଚନ	ଭବତଃ	ଭବଥଃ	ଭବାବଃ
	ବହୁବଚନ	ଭବନ୍ତି	ଭବଥ	ଭବାମଃ

	ପ୍ରଥମପୁରୁଷ	ମଧ୍ୟମପୁରୁଷ	ଉତ୍ତମପୁରୁଷ
ବିଧିଲିଙ୍-ଏକବଚନ	ଭବେତ୍	ଭବେଃ	ଭବେୟମ୍
ଦ୍ୱିବଚନ	ଭବେତାମ୍	ଭବେତମ୍	ଭବେବ
ବହୁବଚନ	ଭବେୟୁଃ	ଭବେତ	ଭବେମ
ଲୋଟ୍ — ଏକବଚନ	ଭବତୁ	ଭବ	ଭବାନି
ଦ୍ୱିବଚନ	ଭବତାମ୍	ଭବତମ୍	ଭବାବ
ବହୁବଚନ	ଭବନ୍ତୁ	ଭବତ	ଭବାମ
ଲଙ୍ — ଏକବଚନ	ଅଭବତ୍	ଅଭବଃ	ଅଭବମ୍
ଦ୍ୱିବଚନ	ଅଭବତାମ୍	ଅଭବତମ୍	ଅଭବାବ
ବହୁବଚନ	ଅଭବନ୍	ଅଭବତ	ଅଭବାମ
ଲୃଟ୍ — ଏକବଚନ	ଭବିଷ୍ୟତି	ଭବିଷ୍ୟସି	ଭବିଷ୍ୟାମି ଇତ୍ୟାଦି।

ଆତ୍ମନେପଦପକ୍ଷରେ 'ଭୂ' ସ୍ଥାନରେ 'ଭବ୍' କରାଯାଇ 'ସେବ୍' ଧାତୁ ପରି ରୂପ କରାଯିବ। ଯଥା: — ଭବତେ, ଭବେତେ, ଭବନ୍ତେ ପ୍ରଭୃତି ହେବ।

କୃ ଧାତୁ (କରିବା) [ପରସ୍ମୈପଦପକ୍ଷ]

	ପ୍ରଥମପୁରୁଷ	ମଧ୍ୟମପୁରୁଷ	ଉତ୍ତମପୁରୁଷ
ଲଟ୍ — ଏକବଚନ	କରୋତି	କରୋଷି	କରୋମି
ଦ୍ୱିବଚନ	କୁରୁତଃ	କୁରୁଥଃ	କୁର୍ବଃ
ବହୁବଚନ	କୁର୍ବନ୍ତି	କୁରୁଥ	କୁର୍ମଃ
ବିଧିଲିଙ୍-ଏକବଚନ	କୁର୍ଯ୍ୟାତ୍	କୁର୍ଯ୍ୟାଃ	କୁର୍ଯ୍ୟାମ୍
ଦ୍ୱିବଚନ	କୁର୍ଯ୍ୟାତାମ୍	କୁର୍ଯ୍ୟାତମ୍	କୁର୍ଯ୍ୟାବ
ବହୁବଚନ	କୁର୍ଯ୍ୟୁଃ	କୁର୍ଯ୍ୟାତ	କୁର୍ଯ୍ୟାମ
ଲୋଟ୍ — ଏକବଚନ	କରୋତୁ	କୁରୁ	କରବାଣି
ଦ୍ୱିବଚନ	କୁରୁତାମ୍	କୁରୁତମ୍	କରବାବ
ବହୁବଚନ	କୁର୍ବନ୍ତୁ	କୁରୁତ	କରବାମ

		ପ୍ରଥମପୁରୁଷ	ମଧ୍ୟମପୁରୁଷ	ଉତ୍ତମପୁରୁଷ
ଲଙ୍—	ଏକବଚନ	ଅକରୋତ୍	ଅକରୋଃ	ଅକରବମ୍
	ଦ୍ୱିବଚନ	ଅକୁରୁତାମ୍	ଅକୁରୁତମ୍	ଅକୁର୍ବ
	ବହୁବଚନ	ଅକୁର୍ବନ୍	ଅକୁରୁତ	ଅକୁର୍ମ
ଲୃଟ୍—	ଏକବଚନ	କରିଷ୍ୟତି	କରିଷ୍ୟସି	କରିଷ୍ୟାମି ଇତ୍ୟାଦି ।

[ଆତ୍ମନେପଦପକ୍ଷ]

ଲଟ୍—	ଏକବଚନ	କୁରୁତେ	କୁରୁଷେ	କୁର୍ବେ
	ଦ୍ୱିବଚନ	କୁର୍ବାତେ	କୁର୍ବାଥେ	କୁର୍ବହେ
	ବହୁବଚନ	କୁର୍ବତେ	କୁରୁଧ୍ୱେ	କୁର୍ମହେ
ବିଧିଲିଙ୍-	ଏକବଚନ	କୁର୍ବୀତ	କୁର୍ବୀଥାଃ	କୁର୍ବୀୟ
	ଦ୍ୱିବଚନ	କୁର୍ବୀୟାତାମ୍	କୁର୍ବୀୟାଥାମ୍	କୁର୍ବୀବହି
	ବହୁବଚନ	କୁର୍ବୀରନ୍	କୁର୍ବୀଧ୍ୱମ୍	କୁର୍ବୀମହି
ଲୋଟ୍—	ଏକବଚନ	କୁରୁତାମ୍	କୁରୁଷ୍ୱ	କରବୈ
	ଦ୍ୱିବଚନ	କୁର୍ବାତାମ୍	କୁର୍ବାଥାମ୍	କରବାବହୈ
	ବହୁବଚନ	କୁର୍ବତାମ୍	କୁରୁଧ୍ୱମ୍	କରବାମହୈ
ଲଙ୍—	ଏକବଚନ	ଅକୁରୁତ	ଅକୁରୁଥାଃ	ଅକୁର୍ବି
	ଦ୍ୱିବଚନ	ଅକୁର୍ବାତାମ୍	ଅକୁର୍ବାଥାମ୍	ଅକୁର୍ବହି
	ବହୁବଚନ	ଅକୁର୍ବତ	ଅକୁରୁଧ୍ୱମ୍	ଅକୁର୍ମହି
ଲୃଟ୍—	ଏକବଚନ	କରିଷ୍ୟତେ	କରିଷ୍ୟସେ	କରିଷ୍ୟେ ଇତ୍ୟାଦି ।

ଜ୍ଞା ଧାତୁ (ଜାଣିବା) [ପରସ୍ମୈପଦପକ୍ଷ]

ଲଟ୍—	ଏକବଚନ	ଜାନାତି	ଜାନାସି	ଜାନାମି
	ଦ୍ୱିବଚନ	ଜାନୀତଃ	ଜାନୀଥଃ	ଜାନୀବଃ
	ବହୁବଚନ	ଜାନନ୍ତି	ଜାନୀଥ	ଜାନୀମଃ
ବିଧିଲିଙ୍-	ଏକବଚନ	ଜାନୀୟାତ୍	ଜାନୀୟାଃ	ଜାନୀୟାମ୍ ଇତ୍ୟାଦି ।

	ପ୍ରଥମପୁରୁଷ	ମଧ୍ୟମପୁରୁଷ	ଉତ୍ତମପୁରୁଷ
ଲୋଟ୍—ଏକବଚନ	ଜାନାତୁ	ଜାନୀହି	ଜାନାନି
ଦ୍ୱିବଚନ	ଜାନୀତାମ୍	ଜାନୀତମ୍	ଜାନାବ
ବହୁବଚନ	ଜାନନ୍ତୁ	ଜାନୀତ	ଜାନାମ
ଲଙ୍—ଏକବଚନ	ଅଜାନାତ୍	ଅଜାନାଃ	ଅଜାନାମ୍
ଦ୍ୱିବଚନ	ଅଜାନୀତାମ୍	ଅଜାନୀତମ୍	ଅଜାନୀବ
ବହୁବଚନ	ଅଜାନନ୍	ଅଜାନୀତ	ଅଜାନୀମ
ଲୃଟ୍—ଏକବଚନ	ଜ୍ଞାସ୍ୟତି	ଜ୍ଞାସ୍ୟସି	ଜ୍ଞାସ୍ୟାମି ଇତ୍ୟାଦି ।
	[ଆତ୍ମନେପଦପକ୍ଷ]		
ଲଟ୍—ଏକବଚନ	ଜାନୀତେ	ଜାନୀଷେ	ଜାନେ
ଦ୍ୱିବଚନ	ଜାନାତେ	ଜାନାଥେ	ଜାନୀବହେ
ବହୁବଚନ	ଜାନତେ	ଜାନୀଧ୍ୱେ	ଜାନୀମହେ
ବିଧିଲିଙ୍—ଏକବଚନ	ଜାନୀତ	ଜାନୀଥାଃ	ଜାନୀୟ ଇତ୍ୟାଦି ।
ଲୋଟ୍—ଏକବଚନ	ଜାନୀତାମ୍	ଜାନୀଷ୍ୱ	ଜାନୈ
ଦ୍ୱିବଚନ	ଜାନାତାମ୍	ଜାନାଥାମ୍	ଜାନାବହୈ
ବହୁବଚନ	ଜାନତାମ୍	ଜାନୀଧ୍ୱମ୍	ଜାନାମହୈ
ଲଙ୍—ଏକବଚନ	ଅଜାନୀତ	ଅଜାନୀଥାଃ	ଅଜାନି
ଦ୍ୱିବଚନ	ଅଜାନାତାମ୍	ଅଜାନାଥାମ୍	ଅଜାନୀବହି
ବହୁବଚନ	ଅଜାନତ	ଅଜାନୀଧ୍ୱମ୍	ଅଜାନୀମହି
ଲୃଟ୍—ଏକବଚନ	ଜ୍ଞାସ୍ୟତେ	ଜ୍ଞାସ୍ୟସେ	ଜ୍ଞାସ୍ୟେ ଇତ୍ୟାଦି ।

ଗ୍ରହ୍ ଧାତୁ (ଗ୍ରହଣ କରିବା) [ପରସ୍ମୈପଦପକ୍ଷ]

ଲଟ୍—ଏକବଚନ	ଗୃହ୍ଣାତି	ଗୃହ୍ଣାସି	ଗୃହ୍ଣାମି
ଦ୍ୱିବଚନ	ଗୃହ୍ଣୀତଃ	ଗୃହ୍ଣୀଥଃ	ଗୃହ୍ଣୀବଃ
ବହୁବଚନ	ଗୃହ୍ଣନ୍ତି	ଗୃହ୍ଣୀଥ	ଗୃହ୍ଣୀମଃ
ବିଧିଲିଙ୍—ଏକବଚନ	ଗୃହ୍ଣୀୟାତ୍	ଗୃହ୍ଣୀୟାଃ	ଗୃହ୍ଣୀୟାମ୍ ଇତ୍ୟାଦି ।

	ପ୍ରଥମପୁରୁଷ	ମଧ୍ୟମପୁରୁଷ	ଉତ୍ତମପୁରୁଷ
ଲୋଟ୍—ଏକବଚନ	ଗୃହ୍ଣାତୁ	ଗୃହାଣ	ଗୃହ୍ଣାନି
ଦ୍ୱିବଚନ	ଗୃହ୍ଣୀତାମ୍	ଗୃହ୍ଣୀତମ୍	ଗୃହ୍ଣାବ
ବହୁବଚନ	ଗୃହ୍ଣନ୍ତୁ	ଗୃହ୍ଣୀତ	ଗୃହ୍ଣାମ
ଲଙ୍— ଏକବଚନ	ଅଗୃହ୍ଣାତ୍	ଅଗୃହ୍ଣାଃ	ଅଗୃହ୍ଣାମ୍
ଦ୍ୱିବଚନ	ଅଗୃହ୍ଣୀତାମ୍	ଅଗୃହ୍ଣୀତମ୍	ଅଗୃହ୍ଣୀବ
ବହୁବଚନ	ଅଗୃହ୍ଣନ୍	ଅଗୃହ୍ଣୀତ	ଅଗୃହ୍ଣୀମ
ଲୃଟ୍— ଏକବଚନ	ଗ୍ରହୀଷ୍ୟତି	ଗ୍ରହୀଷ୍ୟସି	ଗ୍ରହୀଷ୍ୟାମି ଇତ୍ୟାଦି ।

[ଆତ୍ମନେପଦପକ୍ଷ]

ଲଟ୍— ଏକବଚନ	ଗୃହ୍ଣୀତେ	ଗୃହ୍ଣୀଷେ	ଗୃହ୍ଣେ
ଦ୍ୱିବଚନ	ଗୃହ୍ଣାତେ	ଗୃହ୍ଣାଥେ	ଗୃହ୍ଣୀବହେ
ବହୁବଚନ	ଗୃହ୍ଣତେ	ଗୃହ୍ଣୀଧ୍ୱେ	ଗୃହ୍ଣୀମହେ
ବିଧିଲିଙ୍-ଏକବଚନ	ଗୃହ୍ଣୀତ	ଗୃହ୍ଣୀଥାଃ	ଗୃହ୍ଣୀୟ ଇତ୍ୟାଦି ।
ଲୋଟ୍—ଏକବଚନ	ଗୃହ୍ଣୀତାମ୍	ଗୃହ୍ଣୀଷ୍ୱ	ଗୃହ୍ଣୈ
ଦ୍ୱିବଚନ	ଗୃହ୍ଣାତାମ୍	ଗୃହ୍ଣାଥାମ୍	ଗୃହ୍ଣାବହୈ
ବହୁବଚନ	ଗୃହ୍ଣତାମ୍	ଗୃହ୍ଣୀଧ୍ୱମ୍	ଗୃହ୍ଣାମହୈ
ଲଙ୍— ଏକବଚନ	ଅଗୃହ୍ଣୀତ	ଅଗୃହ୍ଣୀଥାଃ	ଅଗୃହ୍ଣି
ଦ୍ୱିବଚନ	ଅଗୃହ୍ଣାତାମ୍	ଅଗୃହ୍ଣାଥାମ୍	ଅଗୃହ୍ଣୀବହି
ବହୁବଚନ	ଅଗୃହ୍ଣତ	ଅଗୃହ୍ଣୀଧ୍ୱମ୍	ଅଗୃହ୍ଣୀମହି
ଲୃଟ୍— ଏକବଚନ	ଗ୍ରହୀଷ୍ୟତେ	ଗ୍ରହୀଷ୍ୟସେ	ଗ୍ରହୀଷ୍ୟେ ଇତ୍ୟାଦି ।

ଣୀ ଧାତୁ (ନେବା) [ପରସ୍ମୈପଦପକ୍ଷ]

ଲଟ୍— ଏକବଚନ	ନୟତି	ନୟସି	ନୟାମି ଇତ୍ୟାଦି ।
ବିଧିଲିଙ୍-ଏକବଚନ	ନୟେତ୍	ନୟେଃ	ନୟେୟମ୍ ଇତ୍ୟାଦି ।
ଲୋଟ୍ — ଏକବନନ	ନୟତୁ	ନୟ	ନୟାନି ଇତ୍ୟାଦି ।

	ପ୍ରଥମପୁରୁଷ	ମଧ୍ୟମପୁରୁଷ	ଉତ୍ତମପୁରୁଷ
ଲଙ୍— ଏକବଚନ	ଅନସ୍ୟତ୍	ଅନସ୍ୟଃ	ଅନସ୍ୟମ୍ ଇତ୍ୟାଦି ।
ଲୃଟ୍— ଏକବଚନ	ନେଙ୍କ୍ଷ୍ୟତି	ନେଙ୍କ୍ଷ୍ୟସି	ନେଙ୍କ୍ଷ୍ୟାମି ଇତ୍ୟାଦି ।

[ଆତ୍ମନେପଦପକ୍ଷ]

ଲଟ୍— ଏକବଚନ	ନସ୍ୟତେ	ନସ୍ୟସେ	ନସ୍ୟେ ଇତ୍ୟାଦି ।
ବିଧିଲିଙ୍-ଏକବଚନ	ନସ୍ୟେତ	ନସ୍ୟେଥାଃ	ନସ୍ୟେୟ ଇତ୍ୟାଦି ।
ଲୋଟ୍—ଏକବଚନ	ନସ୍ୟତାମ୍	ନସ୍ୟସ୍ୱ	ନସ୍ୟୈ ଇତ୍ୟାଦି ।
ଲଙ୍— ଏକବଚନ	ଅନସ୍ୟତ	ଅନସ୍ୟଥାଃ	ଅନସ୍ୟେ ଇତ୍ୟାଦି ।
ଲୃଟ୍— ଏକବଚନ	ନେଙ୍କ୍ଷ୍ୟତେ	ନେଙ୍କ୍ଷ୍ୟସେ	ନେଙ୍କ୍ଷ୍ୟେ ଇତ୍ୟାଦି ।

ଭୁଜ୍ ଧାତୁ (ପାଳନ କରିବା) [ପରସ୍ମୈପଦପକ୍ଷ)

ଲଟ୍— ଏକବଚନ	ଭୁନକ୍ତି	ଭୁନକ୍ଷି	ଭୁନଜ୍ମି
ଦ୍ୱିବଚନ	ଭୁଙ୍କ୍ତଃ	ଭୁଙ୍କ୍ଥଃ	ଭୁଞ୍ଜ୍ୱଃ
ବହୁବଚନ	ଭୁଞ୍ଜନ୍ତି	ଭୁଙ୍କ୍ଥ	ଭୁଞ୍ଜ୍ମଃ
ବିଧିଲିଙ୍-ଏକବଚନ	ଭୁଞ୍ଜ୍ୟାତ୍	ଭୁଞ୍ଜ୍ୟାଃ	ଭୁଞ୍ଜ୍ୟାମ୍ ଇତ୍ୟାଦି ।
ଲୋଟ୍—ଏକବଚନ	ଭୁନକ୍ତୁ	ଭୁଙ୍ଗ୍ଧି	ଭୁନଜାନି
ଦ୍ୱିବଚନ	ଭୁଙ୍କ୍ତାମ୍	ଭୁଙ୍କ୍ତମ୍	ଭୁନଜାବ
ବହୁବଚନ	ଭୁଞ୍ଜନ୍ତୁ	ଭୁଙ୍କ୍ତ	ଭୁନଜାମ
ଲଙ୍— ଏକବଚନ	ଅଭୁନକ୍	ଅଭୁନକ୍	ଅଭୁନଜମ୍
ଦ୍ୱିବଚନ	ଅଭୁଙ୍କ୍ତାମ୍	ଅଭୁଙ୍କ୍ତମ୍	ଅଭୁଞ୍ଜ୍ୱ
ବହୁବଚନ	ଅଭୁଞ୍ଜନ୍	ଅଭୁଙ୍କ୍ତ	ଅଭୁଞ୍ଜ୍ମ
ଲୃଟ୍— ଏକବଚନ	ଭୋକ୍ଷ୍ୟତି	ଭୋକ୍ଷ୍ୟସି	ଭୋକ୍ଷ୍ୟାମି ଇତ୍ୟାଦି ।

(ଭୋଗ ବା ଭୋଜନ କରିବା) [ଆତ୍ମନେପଦପକ୍ଷ]

ଲଟ୍— ଏକବଚନ	ଭୁଙ୍କ୍ତେ	ଭୁଙ୍କ୍ଷେ	ଭୁଞ୍ଜେ
ଦ୍ୱିବଚନ	ଭୁଞ୍ଜାତେ	ଭୁଞ୍ଜାଥେ	ଭୁଞ୍ଜ୍ୱହେ
ବହୁବଚନ	ଭୁଞ୍ଜତେ	ଭୁଙ୍ଗ୍ଧ୍ୱେ	ଭୁଞ୍ଜ୍ମହେ

	ପ୍ରଥମପୁରୁଷ	ମଧ୍ୟମପୁରୁଷ	ଉତ୍ତମପୁରୁଷ
ବିଧିଲିଙ୍-ଏକବଚନ	ଭୁଞ୍ଜୀତ	ଭୁଞ୍ଜୀଥାଃ	ଭୁଞ୍ଜୀୟ ଇତ୍ୟାଦି ।
ଲୋଟ୍ — ଏକବଚନ	ଭୁଙ୍କ୍ତାମ୍	ଭୁଙ୍କ୍ଷ୍ୱ	ଭୁନଜୈ
ଦ୍ୱିବଚନ	ଭୁଞ୍ଜାତାମ୍	ଭୁଞ୍ଜାଥାମ୍	ଭୁନଜାବହୈ
ବହୁବଚନ	ଭୁଞ୍ଜତାମ୍	ଭୁଙ୍ଗ୍ଧ୍ୱମ୍	ଭୁନଜାମହୈ
ଲଙ୍ — ଏକବଚନ	ଅଭୁଙ୍କ୍ତ	ଅଭୁଙ୍କ୍ଥାଃ	ଅଭୁଞ୍ଜି
ଦ୍ୱିବଚନ	ଅଭୁଞ୍ଜାତାମ୍	ଅଭୁଞ୍ଜାଥାମ୍	ଅଭୁଞ୍ଜ୍ୱହି
ବହୁବଚନ	ଅଭୁଞ୍ଜତ	ଅଭୁଙ୍ଗ୍ଧ୍ୱମ୍	ଅଭୁଞ୍ଜ୍ମହି
ଲୃଟ୍ — ଏକବଚନ	ଭୋକ୍ଷ୍ୟତେ	ଭୋକ୍ଷ୍ୟସେ	ଭୋକ୍ଷ୍ୟେ ଇତ୍ୟାଦି ।

ଦା ଧାତୁ (ଦେବା) [ପରସ୍ମୈପଦପକ୍ଷ]

	ପ୍ରଥମପୁରୁଷ	ମଧ୍ୟମପୁରୁଷ	ଉତ୍ତମପୁରୁଷ
ଲଟ୍ — ଏକବଚନ	ଦଦାତି	ଦଦାସି	ଦଦାମି
ଦ୍ୱିବଚନ	ଦତ୍ତଃ	ଦତ୍ଥଃ	ଦଦ୍ୱଃ
ବହୁବଚନ	ଦଦତି	ଦତ୍ଥ	ଦଦ୍ମଃ
ବିଧିଲିଙ୍-ଏକବଚନ	ଦଦ୍ୟାତ୍	ଦଦ୍ୟାଃ	ଦଦ୍ୟାମ୍
ଦ୍ୱିବଚନ	ଦଦ୍ୟାତାମ୍	ଦଦ୍ୟାତମ୍	ଦଦ୍ୟାବ
ବହୁବଚନ	ଦଦ୍ୟୁଃ	ଦଦ୍ୟାତ	ଦଦ୍ୟାମ
ଲୋଟ୍ — ଏକବଚନ	ଦଦାତୁ	ଦେହି	ଦଦାନି
ଦ୍ୱିବଚନ	ଦତ୍ତାମ୍	ଦତ୍ତମ୍	ଦଦାବ
ବହୁବଚନ	ଦଦତୁ	ଦତ୍ତ	ଦଦାମ
ଲଙ୍ — ଏକବଚନ	ଅଦଦାତ୍	ଅଦଦାଃ	ଅଦଦାମ୍
ଦ୍ୱିବଚନ	ଅଦତ୍ତାମ୍	ଅଦତ୍ତମ୍	ଅଦଦ୍ୱ
ବହୁବଚନ	ଅଦଦୁଃ	ଅଦତ୍ତ	ଅଦଦ୍ମ
ଲୃଟ୍ — ଏକବଚନ	ଦାସ୍ୟତି	ଦାସ୍ୟସି	ଦାସ୍ୟାମି ଇତ୍ୟାଦି ।

[ଆତ୍ମନେପଦପକ୍ଷ]

		ପ୍ରଥମପୁରୁଷ	ମଧ୍ୟମପୁରୁଷ	ଉତ୍ତମପୁରୁଷ
ଲଟ୍—	ଏକବଚନ	ଦତ୍ତେ	ଦତ୍ସେ	ଦଦେ
	ଦ୍ୱିବଚନ	ଦଦାତେ	ଦଦାଥେ	ଦଦ୍ୱହେ
	ବହୁବଚନ	ଦଦତେ	ଦଦ୍ଧ୍ୱେ	ଦଦ୍ମହେ
ବିଧିଲିଙ୍-	ଏକବଚନ	ଦଦୀତ	ଦଦୀଥାଃ	ଦଦୀୟ
	ଦ୍ୱିବଚନ	ଦଦୀୟାତାମ୍	ଦଦୀୟାଥାମ୍	ଦଦୀବହି
	ବହୁବଚନ	ଦଦୀରନ୍	ଦଦୀଧ୍ୱମ୍	ଦଦୀମହି
ଲୋଟ୍—	ଏକବଚନ	ଦତ୍ତାମ୍	ଦତ୍ସ୍ୱ	ଦଦୈ
	ଦ୍ୱିବଚନ	ଦଦାତାମ୍	ଦଦାଥାମ୍	ଦଦାବହୈ
	ବହୁବଚନ	ଦଦତାମ୍	ଦଦ୍ଧ୍ୱମ୍	ଦଦାମହୈ
ଲଙ୍—	ଏକବଚନ	ଅଦତ୍ତ	ଅଦତ୍ଥାଃ	ଅଦଦି
	ଦ୍ୱିବଚନ	ଅଦଦାତାମ୍	ଅଦଦାଥାମ୍	ଅଦଦ୍ୱହି
	ବହୁବଚନ	ଅଦଦତ	ଅଦଦ୍ଧ୍ୱମ୍	ଅଦଦ୍ମହି
ଲୃଟ୍—	ଏକବଚନ	ଦାସ୍ୟତେ	ଦାସ୍ୟସେ	ଦାସ୍ୟେ ଇତ୍ୟାଦି ।

କ୍ରୀ ଧାତୁ (କିଣିବା) [ପରସ୍ମୈପଦପକ୍ଷ]

ଲଟ୍—	ଏକବଚନ	କ୍ରୀଣାତି	କ୍ରୀଣାସି	କ୍ରୀଣାମି
	ଦ୍ୱିବଚନ	କ୍ରୀଣୀତଃ	କ୍ରୀଣୀଥଃ	କ୍ରୀଣୀବଃ
	ବହୁବଚନ	କ୍ରୀଣନ୍ତି	କ୍ରୀଣୀଥ	କ୍ରୀଣୀମଃ
ବିଧିଲିଙ୍-	ଏକବଚନ	କ୍ରୀଣୀୟାତ୍	କ୍ରୀଣୀୟାଃ	କ୍ରୀଣୀୟାମ୍
	ଦ୍ୱିବଚନ	କ୍ରୀଣୀୟାତାମ୍	କ୍ରୀଣୀୟାତମ୍	କ୍ରୀଣୀୟାବ
	ବହୁବଚନ	କ୍ରୀଣୀୟୁଃ	କ୍ରୀଣୀୟାତ	କ୍ରୀଣୀୟାମ
ଲୋଟ୍—	ଏକବଚନ	କ୍ରୀଣାତୁ	କ୍ରୀଣୀହି	କ୍ରୀଣାନି
	ଦ୍ୱିବଚନ	କ୍ରୀଣୀତାମ୍	କ୍ରୀଣୀତମ୍	କ୍ରୀଣାବ
	ବହୁବଚନ	କ୍ରୀଣନ୍ତୁ	କ୍ରୀଣୀତ	କ୍ରୀଣାମ

		ପ୍ରଥମପୁରୁଷ	ମଧ୍ୟମପୁରୁଷ	ଉତ୍ତମପୁରୁଷ
ଲଙ୍ —	ଏକବଚନ	ଅକ୍ରୀଣାତ୍	ଅକ୍ରୀଣାଃ	ଅକ୍ରୀଣାମ୍
	ଦ୍ୱିବଚନ	ଅକ୍ରୀଣୀତାମ୍	ଅକ୍ରୀଣୀତମ୍	ଅକ୍ରୀଣୀବ
	ବହୁବଚନ	ଅକ୍ରୀଣନ୍	ଅକ୍ରୀଣୀତ	ଅକ୍ରୀଣୀମ
ଲୃଟ୍—	ଏକବଚନ	କ୍ରେଷ୍ୟତି	କ୍ରେଷ୍ୟସି	କ୍ରେଷ୍ୟାମି ଇତ୍ୟାଦି ।

[ଆତ୍ମନେପଦପକ୍ଷ]

ଲଟ୍—	ଏକବଚନ	କ୍ରୀଣୀତେ	କ୍ରୀଣୀଷେ	କ୍ରୀଣେ
	ଦ୍ୱିବଚନ	କ୍ରୀଣାତେ	କ୍ରୀଣାଥେ	କ୍ରୀଣୀବହେ
	ବହୁବଚନ	କ୍ରୀଣତେ	କ୍ରୀଣୀଧ୍ୱେ	କ୍ରୀଣୀମହେ
ବିଧିଲିଙ୍ -	ଏକବଚନ	କ୍ରୀଣୀତ	କ୍ରୀଣୀଥାଃ	କ୍ରୀଣୀୟ
	ଦ୍ୱିବଚନ	କ୍ରୀଣୀୟାତାମ୍	କ୍ରୀଣୀୟାଥାମ	କ୍ରୀଣୀବହି
	ବହୁବଚନ	କ୍ରୀଣୀରନ୍	କ୍ରୀଣୀଧ୍ୱମ୍	କ୍ରୀଣୀମହି
ଲୋଟ୍ —	ଏକବଚନ	କ୍ରୀଣୀତାମ୍	କ୍ରୀଣୀଷ୍ୱ	କ୍ରୀଣୈ
	ଦ୍ୱିବଚନ	କ୍ରୀଣାତାମ୍	କ୍ରୀଣାଥାମ୍	କ୍ରୀଣାବହୈ
	ବହୁବଚନ	କ୍ରୀଣତାମ୍	କ୍ରୀଣୀଧ୍ୱମ୍	କ୍ରୀଣାମହୈ
ଲଙ୍—	ଏକବଚନ	ଅକ୍ରୀଣୀତ	ଅକ୍ରୀଣୀଥାଃ	ଅକ୍ରୀଣି
	ଦ୍ୱିବଚନ	ଅକ୍ରୀଣାତାମ୍	ଅକ୍ରୀଣାଥାମ୍	ଅକ୍ରୀଣୀବହି
	ବହୁବଚନ	ଅକ୍ରୀଣତ	ଅକ୍ରୀଣୀଧ୍ୱମ୍	ଅକ୍ରୀଣୀମହି
ଲୃଟ୍ —	ଏକବଚନ	କ୍ରେଷ୍ୟତେ	କ୍ରେଷ୍ୟସେ	କ୍ରେଷ୍ୟେ ଇତ୍ୟାଦି ।

କେତେଗୁଡ଼ିଏ ପ୍ରଚଳିତ ଧାତୁର ଲଟ୍, ବିଧିଲିଙ୍, ଲୋଟ୍, ଲଙ୍ ଓ ଲୃଟ୍ ଲକାରର ପ୍ରଥମପୁରୁଷ ଏକବଚନରେ ରୂପ ଯଥାକ୍ରମେ ନିମ୍ନରେ ପ୍ରଦତ୍ତ ହେଲା ।

ସ୍ଥା (ରହିବା) — ତିଷ୍ଠତି, ତିଷ୍ଠେତ୍, ତିଷ୍ଠତୁ, ଅତିଷ୍ଠତ୍, ସ୍ଥାସ୍ୟତି ।
ଶୁଷ୍ (ଶୁଷ୍କହେବା) — ଶୁଷ୍ୟତି, ଶୁଷ୍ୟେତ୍, ଶୁଷ୍ୟତୁ, ଅଶୁଷ୍ୟତ୍, ଶୋକ୍ଷ୍ୟତି ।
ସ୍ନିହ୍ (ସ୍ନେହ କରିବା)-ସ୍ନିହ୍ୟତି,ସ୍ନିହ୍ୟେତ୍,ସ୍ନିହ୍ୟତୁ,ଅସ୍ନିହ୍ୟତ୍,ସ୍ନେହିଷ୍ୟତି ।

କ୍ରୁଧ୍ (କ୍ରୋଧକରିବା) – କ୍ରୁଧ୍ୟତ, କ୍ରୁଧ୍ୟେତ୍, କ୍ରୁଧ୍ୟତୁ, ଅକ୍ରୁଧ୍ୟତ୍, କ୍ରୋତ୍ସ୍ୟତି ।

ଦୁଷ୍ (ଦୋଷକରିବା) – ଦୁଷ୍ୟତି, ଦୁଷ୍ୟେତ୍, ଦୁଷ୍ୟତୁ, ଅଦୁଷ୍ୟତ୍, ଦୋକ୍ଷ୍ୟତି ।

କ୍ଷିପ୍ (ଫୋପାଡ଼ିବା)—କ୍ଷିପ୍ୟତି, କ୍ଷିପ୍ୟେତ୍, କ୍ଷିପ୍ୟତୁ, ଅକ୍ଷିପ୍ୟତ୍, କ୍ଷେପ୍ସ୍ୟତି ।

ନୃତ୍ (ନାଚିବା)—ନୃତ୍ୟତି, ନୃତ୍ୟେତ୍, ନୃତ୍ୟତୁ, ଅନୃତ୍ୟତ୍, ନର୍ତ୍ତିଷ୍ୟତି ।

ଜି (ଜୟକରିବା) – ଜୟତି, ଜୟେତ୍, ଜୟତୁ, ଅଜୟତ୍, ଜେଷ୍ୟତି ।

ସଜ୍ (ଆସକ୍ତହେବା)—ସଜତି, ସଜେତ୍, ସଜତୁ, ଅସଜତ୍, ସଙ୍କ୍ଷ୍ୟତି ।

ନମ୍ (ନତହେବା) – ନମତି, ନମେତ୍, ନମତୁ, ଅନମତ୍, ନଂସ୍ୟତି ।

ବୃଷ୍ (ବର୍ଷିବା) – ବର୍ଷତି, ବର୍ଷେତ୍, ବର୍ଷତୁ, ଅବର୍ଷତ୍, ବର୍ଷିଷ୍ୟତି ।

ବସ୍ (ବାସକରିବା) – ବସତି, ବସେତ୍, ବସତୁ, ଅବସତ୍, ବତ୍ସ୍ୟତି ।

ଦିବ୍ (ଖେଳିବା) – ଦୀବ୍ୟତି, ଦୀବ୍ୟେତ୍, ଦୀବ୍ୟତୁ, ଅଦୀବ୍ୟତ୍, ଦେବିଷ୍ୟତି ।

ତ୍ୟଜ୍ (ତ୍ୟାଗକରିବା)-ତ୍ୟଜତି, ତ୍ୟଜେତ୍, ତ୍ୟଜତୁ, ଅତ୍ୟଜତ୍, ତ୍ୟକ୍ଷ୍ୟତି ।

ଦୃ (ଛିଣ୍ଡାଇବା) – ଦୀର୍ଯ୍ୟତି, ଦୀର୍ଯ୍ୟେତ୍, ଦୀର୍ଯ୍ୟତୁ, ଅଦୀର୍ଯ୍ୟତ୍, ଦରିଷ୍ୟତି ।

ନଶ୍ (ନଷ୍ଟହେବା) – ନଶ୍ୟତି, ନଶ୍ୟେତ୍, ନଶ୍ୟତୁ, ଅନଶ୍ୟତ୍, ନଙ୍କ୍ଷ୍ୟତି ।

ଜୄ (ବୃଦ୍ଧହେବା) ଜୀର୍ଯ୍ୟତି, ଜୀର୍ଯ୍ୟେତ୍, ଜୀର୍ଯ୍ୟତୁ, ଅଜୀର୍ଯ୍ୟତ୍, ଜରିଷ୍ୟତି ।

ପୁଷ୍ (ପୋଷିବା)—ପୁଷ୍ୟତି, ପୁଷ୍ୟେତ୍, ପୁଷ୍ୟତୁ, ଅପୁଷ୍ୟତ୍, ପୋକ୍ଷ୍ୟତି ।

ବ୍ୟଧ୍ (ଆଘାତକରିବା) – ବିଧ୍ୟତି, ବିଧ୍ୟେତ୍, ବିଧ୍ୟତୁ, ଅବିଧ୍ୟତ୍, ବ୍ୟତ୍ସ୍ୟତି ।

ଈର୍ଷ୍ୟ (ଈର୍ଷ୍ୟାକରିବା) – ଈର୍ଷ୍ୟତି, ଈର୍ଷ୍ୟେତ୍, ଈର୍ଷ୍ୟତୁ, ଐର୍ଷ୍ୟତ୍, ଈର୍ଷ୍ୟିଷ୍ୟତି ।

ହୃଷ୍ (ଖୁସିହେବା) – ହୃଷ୍ୟତି, ହୃଷ୍ୟେତ୍, ହୃଷ୍ୟତୁ, ଅହୃଷ୍ୟତ୍, ହର୍ଷିଷ୍ୟତି ।

ଇଷ୍ (ଇଚ୍ଛାକରିବା) – ଇଚ୍ଛତି, ଇଚ୍ଛେତ୍, ଇଚ୍ଛତୁ, ଐଚ୍ଛତ୍, ଏଷିଷ୍ୟତି ।

କୃତ୍ (କାଟିବା) – କୃନ୍ତତି, କୃନ୍ତେତ୍, କୃନ୍ତତୁ, ଅକୃନ୍ତତ୍, କର୍ତ୍ତିଷ୍ୟତି ।

କୄ (ବିକ୍ଷେପକରିବା) – କିରତି, କିରେତ୍, କିରତୁ, ଅକିରତ୍, କରୀଷ୍ୟତି ।

ସୃଜ୍ (ସୃଷ୍ଟିକରିବା) – ସୃଜତି, ସୃଜେତ୍, ସୃଜତୁ, ଅସୃଜତ୍, ସ୍ରକ୍ଷ୍ୟତି ।

ବିଶ୍ (ପ୍ରବେଶକରିବା)—ବିଶତି, ବିଶେତ୍, ବିଶତୁ, ଅବିଶତ୍, ବେକ୍ଷ୍ୟତି ।

ସ୍ପୃଶ୍ (ସ୍ପର୍ଶକରିବା) – ସ୍ପୃଶତି, ସ୍ପୃଶେତ୍, ସ୍ପୃଶତୁ, ଅସ୍ପୃଶତ୍, ସ୍ପ୍ରକ୍ଷ୍ୟତି ।

ଲସ୍ଜ୍ (ଲଜ୍ଜିତହେବା)-ଲଜ୍ଜତେ,ଲଜ୍ଜେତ,ଲଜ୍ଜତାମ୍,ଅଲଜ୍ଜତ,ଲଜ୍ଜିଷ୍ୟତେ ।

ବୃଧ୍ (ବଢ଼ିବା) – ବର୍ଦ୍ଧତେ, ବର୍ଦ୍ଧେତ, ବର୍ଦ୍ଧତାମ୍, ଅବର୍ଦ୍ଧତ, ବର୍ଦ୍ଧିଷ୍ୟତେ ।

ବୃତ୍ (ରହିବା) – ବର୍ତ୍ତତେ, ବର୍ତ୍ତେତ, ବର୍ତ୍ତତାମ୍, ଅବର୍ତ୍ତତ, ବର୍ତ୍ତିଷ୍ୟତେ ।

ଜନ୍ (ଜାତହେବା) – ଜାୟତେ,ଜାୟେତ,ଜାୟତାମ୍,ଅଜାୟତ,ଜନିଷ୍ୟତେ ।

ରୁଚ୍ (ରୁଚିବା) - ରୋଚତେ,ରୋଚେତ,ରୋଚତାମ୍,ଅରୋଚତ,ରୋଚିଷ୍ୟତେ ।

ଡୀ (ଉଡ଼ିବା) – ଡୀୟତେ, ଡୀୟେତ, ଡୀୟତାମ୍, ଅଡୀୟତ, ଡୟିଷ୍ୟତେ ।

ମନ୍ (ମନେକରିବା) – ମନ୍ୟତେ, ମନ୍ୟେତ, ମନ୍ୟତାମ୍,ଅମନ୍ୟତ,ମଂସ୍ୟତେ ।

ଯୁଧ୍ (ଯୁଦ୍ଧକରିବା)—ଯୁଧ୍ୟତେ, ଯୁଧ୍ୟେତ, ଯୁଧ୍ୟତାମ୍, ଅଯୁଧ୍ୟତ,ଯୋତ୍ସ୍ୟତେ ।

ଗ୍ଲୈ (ଗ୍ଲାନହେବା) —ଗ୍ଲାୟତେ, ଗ୍ଲାୟେତ, ଗ୍ଲାୟତାମ୍, ଅଗ୍ଲାୟତ, ଗ୍ଲାସ୍ୟତେ ।

ମୃ (ମରିବା) – ମ୍ରିୟତେ, ମ୍ରିୟେତ, ମ୍ରିୟତାମ୍, ଅମ୍ରିୟତ, ମରିଷ୍ୟତି ।

ଦୃ (ସମ୍ମାନକରିବା) – ଦ୍ରିୟତେ,ଦ୍ରିୟେତ,ଦ୍ରିୟତାମ୍,ଅଦ୍ରିୟତ,ଦରିଷ୍ୟତେ ।

ଶୁଭ୍ (ଶୋଭାପାଇବା) – ଶୋଭତେ, ଶୋଭେତ, ଶୋଭତାମ୍, ଅଶୋଭତ,
ଶୋଭିଷ୍ୟତେ ।

କୃତ୍ (କୀର୍ତ୍ତନକରିବା) – କୀର୍ତ୍ତୟତି, କୀର୍ତ୍ତୟେତ୍, କୀର୍ତ୍ତୟତୁ, ଅକୀର୍ତ୍ତୟତ୍,
କୀର୍ତ୍ତୟିଷ୍ୟତି ।

କ୍ଷାଲ୍ (ଧୋଇବା) – କ୍ଷାଳୟତି, କ୍ଷାଳୟେତ୍, କ୍ଷାଳୟତୁ, ଅକ୍ଷାଳୟତ୍,
କ୍ଷାଳୟିଷ୍ୟତି ।

ଚୁର୍ (ଚୋରିକରିବା) – ଚୋରୟତି,ଚୋରୟେତ୍, ଚୋରୟତୁ, ଅଚୋରୟତ୍,
ଚୋରୟିଷ୍ୟତି ।

ଭର୍ତ୍ସ୍ (ଗାଳିଦେବା)—ଭର୍ତ୍ସୟତେ,ଭର୍ତ୍ସୟେତ,ଭର୍ତ୍ସୟତାମ୍, ଅଭର୍ତ୍ସୟତ,
ଭର୍ତ୍ସୟିଷ୍ୟତେ ।

ମନ୍ତ୍ (ମନ୍ତ୍ରଣାକରିବା)— ମନ୍ତ୍ରୟତେ, ମନ୍ତ୍ରୟେତ, ମନ୍ତ୍ରୟତାମ୍, ଅମନ୍ତ୍ରୟତ,
ମନ୍ତ୍ରୟିଷ୍ୟତେ ।

ପରା+ଅୟ୍ (ପଳାଇବା) – ପଳାୟତେ,ପଳାୟେତ,ପଳାୟତାମ୍,ପଳାୟତ,
ପଳାୟିଷ୍ୟତେ ।

ଭୂ ପ୍ରଭୃତି ପ୍ରଚଳିତ ଧାତୁମାନଙ୍କର ଲିଟ୍ ଲକାରରେ ରୂପ

ଉଭୟପଦଧାତୁମାନଙ୍କର କେବଳ ପରସ୍ମୈପଦପକ୍ଷଟି ପ୍ରଦତ୍ତ ହେଲା ।)

ଭୂ ଧାତୁ

	ପ୍ରଥମପୁରୁଷ	ମଧ୍ୟମପୁରୁଷ	ଉତ୍ତମପୁରୁଷ
ଏକବଚନ	ବଭୂବ	ବଭୂବିଥ	ବଭୂବ
ଦ୍ୱିବଚନ	ବଭୂବତୁଃ	ବଭୂବଥୁଃ	ବଭୂବିବ
ବହୁବଚନ	ବଭୂବୁଃ	ବଭୂବ	ବଭୂବିମ

ସ୍ଥା ଧାତୁ

ଏକବଚନ	ତସ୍ଥୌ	ତସ୍ଥିଥ, ତସ୍ଥାଥ	ତସ୍ଥୌ
ଦ୍ୱିବଚନ	ତସ୍ଥତୁଃ	ତସ୍ଥଥୁଃ	ତସ୍ଥିବ
ବହୁବଚନ	ତସ୍ଥୁଃ	ତସ୍ଥ	ତସ୍ଥିମ

ଗମ୍ ଧାତୁ

ଏକବଚନ	ଜଗାମ	ଜଗମିଥ, ଜଗନ୍ଥ	ଜଗାମ, ଜଗମ
ଦ୍ୱିବଚନ	ଜଗ୍ମତୁଃ	ଜଗ୍ମଥୁଃ	ଜଗ୍ମିବ
ବହୁବଚନ	ଜଗ୍ମୁଃ	ଜଗ୍ମ	ଜଗ୍ମିମ

ପଠ୍ ଧାତୁ

ଏକବଚନ	ପପାଠ	ପେଠିଥ	ପପାଠ, ପପଠ
ଦ୍ୱିବଚନ	ପେଠତୁଃ	ପେଠଥୁଃ	ପେଠିବ
ବହୁବଚନ	ପେଠୁଃ	ପେଠ	ପେଠିମ

ପା ଧାତୁ

	ପ୍ରଥମପୁରୁଷ	ମଧ୍ୟମପୁରୁଷ	ଉତ୍ତମପୁରୁଷ
ଏକବଚନ	ପପୌ	ପପିଥ, ପପାଥ	ପପୌ
ଦ୍ୱିବଚନ	ପପତୁଃ	ପପଥୁଃ	ପପିବ
ବହୁବଚନ	ପପୁଃ	ପପ	ପପିମ

ଦୃଶ୍ ଧାତୁ

ଏକବଚନ	ଦଦର୍ଶ	ଦଦର୍ଶିଥ, ଦଦ୍ରଷ୍ଟ	ଦଦର୍ଶ
ଦ୍ୱିବଚନ	ଦଦୃଶତୁଃ	ଦଦୃଶଥୁଃ	ଦଦୃଶିବ
ବହୁବଚନ	ଦଦୃଶୁଃ	ଦଦୃଶ	ଦଦୃଶିମ

ଅଦ୍ ଧାତୁ

ଏକବଚନ	ଜଘାସ, ଆଦ	ଜଘସିଥ, ଆଦିଥ,	ଜଘାସ,ଜଘସ,ଆଦ
ଦ୍ୱିବଚନ	ଜକ୍ଷତୁଃ, ଆଦତୁଃ	ଜକ୍ଷଥୁଃ, ଆଦଥୁଃ	ଜକ୍ଷିବ, ଆଦିବ
ବହୁବଚନ	ଜକ୍ଷୁଃ, ଆଦୁଃ	ଜକ୍ଷ, ଆଦ	ଜକ୍ଷିମ, ଆଦିମ

ପ୍ରଚ୍ଛ୍ ଧାତୁ

ଏକବଚନ	ପପ୍ରଚ୍ଛ	ପପ୍ରଚ୍ଛିଥ, ପପ୍ରଷ୍ଠ	ପପ୍ରଚ୍ଛ
ଦ୍ୱିବଚନ	ପପ୍ରଚ୍ଛତୁଃ	ପପ୍ରଚ୍ଛଥୁଃ	ପପ୍ରଚ୍ଛିବ
ବହୁବଚନ	ପପ୍ରଚ୍ଛୁଃ	ପପ୍ରଚ୍ଛ	ପପ୍ରଚ୍ଛିମ

ଦା ଧାତୁ

ଏକବଚନ	ଦଦୌ	ଦଦିଥ, ଦଦାଥ	ଦଦୌ
ଦ୍ୱିବଚନ	ଦଦତୁ	ଦଦଥୁଃ	ଦଦିବ
ବହୁବଚନ	ଦଦୁଃ	ଦଦ	ଦଦିମ

ବ୍ରୂ ଧାତୁ

ଏକବଚନ	ଉବାଚ	ଉବଚିଥ, ଉବକ୍ଥ	ଉବାଚ, ଉବଚ
ଦ୍ୱିବଚନ	ଊଚତୁ	ଊଚଥୁଃ	ଊଚିବ
ବହୁବଚନ	ଊଚୁଃ	ଊଚ	ଊଚିମ

ଜି ଧାତୁ

	ପ୍ରଥମପୁରୁଷ	ମଧ୍ୟମପୁରୁଷ	ଉତ୍ତମପୁରୁଷ
ଏକବଚନ	ଜିଗାୟ	ଜିଗୟିଥ, ଜିଗେଥ	ଜିଗାୟ, ଜିଗୟ
ଦ୍ୱିବଚନ	ଜିଗ୍ୟତୁଃ	ଜିଗ୍ୟଥୁଃ	ଜିଗ୍ୟିବ
ବହୁବଚନ	ଜିଗ୍ୟୁଃ	ଜିଗ୍ୟ	ଜିଗ୍ୟିମ

କୃ ଧାତୁ

ଏକବଚନ	ଚକାର	ଚକର୍ଥ	ଚକାର, ଚକର
ଦ୍ୱିବଚନ	ଚକ୍ରତୁଃ	ଚକ୍ରଥୁଃ	ଚକୃବ
ବହୁବଚନ	ଚକ୍ରୁଃ	ଚକ୍ର	ଚକୃମ

ଜ୍ଞା ଧାତୁ

ଏକବଚନ	ଜଜ୍ଞୌ	ଜଜ୍ଞିଥ, ଜଜ୍ଞାଥ	ଜଜ୍ଞୌ
ଦ୍ୱିବଚନ	ଜଜ୍ଞତୁଃ	ଜଜ୍ଞଥୁଃ	ଜଜ୍ଞିବ
ବହୁବଚନ	ଜଜ୍ଞୁଃ	ଜଜ୍ଞ	ଜଜ୍ଞିମ

ତ୍ୟଜ୍ ଧାତୁ

ଏକବଚନ	ତତ୍ୟାଜ	ତତ୍ୟଜିଥ, ତତ୍ୟକ୍ଥ	ତତ୍ୟାଜ, ତତ୍ୟଜ
ଦ୍ୱିବଚନ	ତତ୍ୟଜତୁଃ	ତତ୍ୟଜଥୁଃ	ତତ୍ୟଜିବ
ବହୁବଚନ	ତତ୍ୟଜୁଃ	ତତ୍ୟଜ	ତତ୍ୟଜିମ

ହନ୍ ଧାତୁ

ଏକବଚନ	ଜଘାନ	ଜଘନିଥ, ଜଘନ୍ଥ	ଜଘାନ, ଜଘନ
ଦ୍ୱିବନନ	ଜଘ୍ନତୁଃ	ଜଘ୍ନଥୁଃ	ଜଘ୍ନିବ
ବହୁବଚନ	ଜଘ୍ନୁଃ	ଜଘ୍ନ	ଜଘ୍ନିମ

ଶ୍ରୁ ଧାତୁ

ଏକବଚନ	ଶୁଶ୍ରାବ	ଶୁଶ୍ରୋଥ	ଶୁଶ୍ରାବ, ଶୁଶ୍ରବ
ଦ୍ୱିବଚନ	ଶୁଶ୍ରୁବତୁଃ	ଶୁଶ୍ରୁବଥୁଃ	ଶୁଶ୍ରୁବ
ବହୁବଚନ	ଶୁଶ୍ରୁବୁଃ	ଶୁଶ୍ରୁବ	ଶୁଶ୍ରୁମ

ଖାଦ୍ ଧାତୁ

	ପ୍ରଥମପୁରୁଷ	ମଧ୍ୟମପୁରୁଷ	ଉତ୍ତମପୁରୁଷ
ଏକବଚନ	ଚଖାଦ	ଚଖାଦିଥ	ଚଖାଦ
ଦ୍ୱିବଚନ	ଚଖାଦତୁଃ	ଚଖାଦଥୁଃ	ଚଖାଦିବ
ବହୁବଚନ	ଚଖାଦୁଃ	ଚଖାଦ	ଚଖାଦିମ

ପଚ୍ ଧାତୁ

ଏକବଚନ	ପପାଚ	ପେଚିଥ,ପପକ୍ଥ	ପପାଚ, ପପଚ,
ଦ୍ୱିବଚନ	ପେଚତୁଃ	ପେଚଥୁଃ	ପେଚିବ
ବହୁବଚନ	ପେଚୁଃ	ପେଚ	ପେଚିମ

ଗ୍ରହ୍ ଧାତୁ

ଏକବଚନ	ଜଗ୍ରାହ	ଜଗ୍ରହିଥ	ଜଗ୍ରାହ, ଜଗ୍ରହ
ଦ୍ୱିବଚନ	ଜଗୃହତୁଃ	ଜଗୃହଥୁଃ	ଜଗୃହିବ
ବହୁବଚନ	ଜଗୃହୁଃ	ଜଗୃହ	ଜଗୃହିମ

ଜ୍ଞା ଧାତୁ

ଏକବଚନ	ଜଜ୍ଞୌ	ଜଜ୍ଞିଥ,ଜଜ୍ଞାଥ	ଜଜ୍ଞୌ, ଜଜ୍ଞୌ
ଦ୍ୱିବଚନ	ଜଜ୍ଞତୁଃ	ଜଜ୍ଞଥୁଃ	ଜଜ୍ଞିବ
ବହୁବଚନ	ଜଜ୍ଞୁଃ	ଜଜ୍ଞ	ଜଜ୍ଞିମ

ଲଭ୍ ଧାତୁ

ଏକବଚନ	ଲେଭେ	ଲେଭିଷେ	ଲେଭେ
ଦ୍ୱିବଚନ	ଲେଭାତେ	ଲେଭାଥେ	ଲେଭିବହେ
ବହୁବଚନ	ଲେଭିରେ	ଲେଭିଧ୍ୱେ	ଲେଭିମହେ

ପ୍ରଶ୍ନ

୧। ସଂସ୍କୃତରେ ଅନୁବାଦ କର—ତୁମେ ଯଦି ଭଲ କଥା କହିବ, ତାହାହେଲେ କାହିଁକି ରାଗିବ ? ଏଥି ପୂର୍ବରୁ ସୁରେଶ ବାପାଙ୍କ ସହିତ ହୀରାକୁଦ ବନ୍ଧ ଦେଖିବା ପାଇଁ (ଦ୍ରଷ୍ଟୁମ୍) ଯାଇଥିଲା । ଯାହା ପାଖରେ କ୍ଷମାରୂପକ ଅସ୍ତ୍ର ଅଛି, ଦୁର୍ଜନମାନେ ତାହାର କଣ କରିବେ ? ନେତାମାନେ ନାନା ପ୍ରକାର କାର୍ଯ୍ୟ କରିବା ପାଇଁ ଚେଷ୍ଟା କରୁଅଛନ୍ତି । ଭୂଦାନଯଜ୍ଞର ପ୍ରଧାନ ନେତା କିଛି ଦିନ ପରେ ଓଡ଼ିଶାକୁ ଆସିବେ । ରାମଚନ୍ଦ୍ର ଭରଦ୍ୱାଜଙ୍କ ଆଶ୍ରମରେ କିଛିଦିନ ରହିଥିଲେ । ବିଦ୍ୱାନ୍‌ମାନେ ସମସ୍ତଙ୍କୁ ସମାନ ଦୃଷ୍ଟିରେ ଦେଖନ୍ତି । ସାବିତ୍ରୀ ଉତ୍ପରେ ନିଜସ୍ୱାମୀଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ଆଶ୍ରମକୁ ଯାଇ ସେଠାରେ ଆନନ୍ଦରେ ଶାଶୁଶ୍ୱଶୁରଙ୍କ ସେବା କରିଥିଲେ । ଦେବଦତ୍ତ କୌତୁକରେ ଗୋଟିଏ ଢେଲା ନେଇ (ଲୋଷ୍ଟ୍ରଂ ନୀତ୍ୱା) ତାହା ଉପରକୁ ନିକ୍ଷେପ କରିବାକୁ (ନିକ୍ଷେପ୍ତୁମ୍) ଉଦ୍ୟତ ହେଲା । ତୁମେ ଅତିଥିମାନଙ୍କୁ ସୁସ୍ୱାଦୁ ଜଳ ଓ ସୁମିଷ୍ଟ ଫଳ ପ୍ରଦାନ କର ।

୨। ସଂଶୋଧନ କର—ସଖା ! ତେ ସଙ୍ଗମ୍ ନ ତ୍ୟକ୍ଷ୍ୟାମି । ମିଥ୍ୟାବାଦୀଂ ନ ବିଶ୍ୱସେତ୍ । ପିତାସ୍ୟାଃ ସମୀପେ ଶିଶବାଃ ଶସ୍ୟନ୍ତି । ରାଜାଃ ଭିକ୍ଷୁକାନ୍ ଧନମଦଦତ୍ । ହରି ! ବିପଦାତ୍ ତ୍ରାହି । ସ କିଂ ବସ୍ତ୍ରଂ କ୍ରୀଣନ୍ତି ।

୩। କୃ, ଦା, ଜି, ଜନ୍, ସ୍ଥା ଓ ଶୀ ଧାତୁର ଯଥାକ୍ରମେ ଲିଟ୍, ଲୋଟ୍, ଲଙ୍, ଲୃଟ୍, ବିଧିଲିଙ୍ ଓ ଲଟ୍ ଲକାରମଧ୍ୟମପୁରୁଷରେ ରୂପ ଲେଖ ।

ଣିଜନ୍ତ (ପ୍ରେରଣାର୍ଥକକ୍ରିୟା)

ପ୍ରେରଣ ଅର୍ଥରେ ଧାତୁ ପରେ ଣିଚ୍ (ଇ) ପ୍ରତ୍ୟୟ କଲେ ଯେଉଁ ଧାତୁ ନିଷ୍ପନ୍ନ ହୁଏ, ତାହାକୁ ଣିଜନ୍ତ ଧାତୁ କହନ୍ତି । ଯଥା:—ଭୂ+ଣିଚ୍ (ଇ) – ଭାବି (ଣିଜନ୍ତ ଧାତୁ) । ଏହି ଧାତୁ ଉଭୟପଦୀ । ଯଥା: – ଭବନ୍ତଂ ପ୍ରେରୟ୍ୟଃ —ଭାବୟତି, ଭାବୟତେ (କ୍ରିୟାପଦ) ।

'ଧାତୋଃ ପ୍ରେରଣେ ଣିଚ୍'

(କ) ମୀ—ମାୟ୍ = ମାୟୃସ୍ୟତି, କୃ—କାର = କାରସ୍ୟତି, ଗ୍ରହ୍—ଗ୍ରାହି = ଗ୍ରାହସ୍ୟତି ଇତ୍ୟାଦି ।

ସୂତ୍ର—ଣିଚ୍ ପରେ ଥିଲେ ଧାତୁର ଅନ୍ତ୍ୟସ୍ୱର ଓ ଉପଧାସ୍ଥିତ ଲଘୁ ଅକାରର ❊ ବୃଦ୍ଧି ହୁଏ ।

(ଖ) ଗମ୍—ଗମି = ଗମସ୍ୟତି, ଘଟ୍—ଘଟି = ଘଟସ୍ୟତି, ବ୍ୟଥ୍—ବ୍ୟଥି = ବ୍ୟଥସ୍ୟତି, ଜନ୍—ଜନି = ଜନସ୍ୟତି, ତ୍ୱର୍—ତ୍ୱରି = ତ୍ୱରସ୍ୟତି ଇତ୍ୟାଦି ।

ସୂତ୍ର—ଣିଚ୍ ପରେ ଥିଲେ ଅମନ୍ତ ଏବଂ ଘଟ୍, ବ୍ୟଥ୍, ଜନ୍ ଓ ତ୍ୱର୍ ପ୍ରଭୃତି ଧାତୁର ଉପଧାସ୍ଥିତ ଲଘୁ ଅକାରର ବୃଦ୍ଧି ହୁଏ ନାହିଁ ।

(ଗ) ବିଦ୍—ବେଦି = ବେଦସ୍ୟତି, ରୁଦ୍—ରୋଦି = ରୋଦସ୍ୟତି, ନୃତ୍—ନର୍ତ୍ତି = ନର୍ତ୍ତିସ୍ୟତି ଇତ୍ୟାଦି ।

ସୂତ୍ର—ଣିଚ୍ ପରେ ଥିଲେ ଉପଧାସ୍ଥିତ ଲଘୁ ଇକାର, ଉକାର ଓ ଋକାରର † ଗୁଣ ହୁଏ ।

(ଘ) ଜାଗୃ—ଜାଗରି = ଜାଗରସ୍ୟତି ।

ସୂତ୍ର—ଣିଚ୍ ପରେ ଥିଲେ ଜାଗୃ ଧାତୁର ଅନ୍ତ୍ୟସ୍ୱରର ଗୁଣ ହୁଏ ।

(ଙ) ପା (ପାନେ)—ପାୟି = ପାୟସ୍ୟତି, ପା (ରକ୍ଷଣେ)—ପାଳି = ପାଳସ୍ୟତି, ହ୍ୱେ—ହ୍ୱାୟି = ହ୍ୱାୟସ୍ୟତି, ବେ—ବାୟି = ବାୟସ୍ୟତି ।

ସୂତ୍ର—ଣିଚ୍ ପରେ ଥିଲେ ପାନାର୍ଥକ ପା, ହ୍ୱେ ଓ ବେ ଧାତୁରୁ ଉତ୍ତର 'ୟ୍' ହୁଏ ଏବଂ ରକ୍ଷାର୍ଥକ ପା ଧାତୁରୁ ଉତ୍ତର 'ଲ୍' ହୁଏ ।

(ଚ) ସ୍ଥା—ସ୍ଥାପି = ସ୍ଥାପସ୍ୟତି, ଦା—ଦାପି = ଦାପସ୍ୟତି, ଯା—ଯାପି = ଯାପସ୍ୟତି ଇତ୍ୟାଦି ।

❊ ଆଦୈଔବୃଦ୍ଧିଃ—ଅ ସ୍ଥାନରେ 'ଆ'; ଋ, ୠ ସ୍ଥାନରେ 'ଆର୍'; ଇ, ଈ, ଏ ସ୍ଥାନରେ 'ଐ' ଏବଂ ଉ, ଊ, ଓ ସ୍ଥାନରେ 'ଔ' ହେବାକୁ ବୃଦ୍ଧି କୁହାଯାଏ ।

† ଅଦେଙ୍ଗୁଣଃ/ଅରେଦୋନାମିନୋ ଗୁଣଃ—ଋ, ୠ, ସ୍ଥାନରେ 'ଅର୍'; ଇ, ଈ, ସ୍ଥାନରେ 'ଏ' ଏବଂ ଉ, ଊ ସ୍ଥାନରେ 'ଓ' ହେବାକୁ ଗୁଣ କୁହାଯାଏ ।

ସୂତ୍ର—ଣିଚ୍ ପରେ ଥିଲେ ଆକାରାନ୍ତ ଧାତୁରୁ ଉତ୍ତର 'ପ୍' ହୁଏ ।

(ଛ) ଅଧି+ଇ—ଅଧ୍ୟାପି = ଅଧ୍ୟାପୟତି, କ୍ରି—କ୍ରାପି = କ୍ରାପୟତି, ଜୀ—ଜାପି—ଜାପୟତି ।

ସୂତ୍ର—ଣିଚ୍ ପରେ ଥିଲେ ଅଧ୍ୟୟନାର୍ଥକ ଇ, କ୍ରି ଓ ଜୀ ଧାତୁର ଇ ବର୍ଣ୍ଣ ସ୍ଥାନରେ 'ଆ' ହୁଏ ।

(ଜ) ଭୀ—ଭୀଷି = ଭୀଷୟତେ, ବି+ସ୍ମି—ବିସ୍ମାପି = ବିସ୍ମାପୟତେ (ସର୍ପଃ ଶିଶୁଂ ଭୀଷୟତେ ବିସ୍ମାପୟତେ ବା); କିନ୍ତୁ ଭୀ ଭାୟି = ଭାୟୟତି, ବି+ସ୍ମି = ବିସ୍ମାୟି = ବିସ୍ମାୟୟତି(ସ୍ୱର୍ଗଃ ଶିଶୁଂ ସର୍ପେଣ ଭାୟୟତି ବିସ୍ମାୟୟତି ବା)।

ସୂତ୍ର—ଣିଚ୍ ପରେ ଥିଲେ ଏବଂ କର୍ତ୍ତା ଭୟ ଓ ବିସ୍ମୟର କାରଣ ହେଉଥିଲେ ଭୀ ଧାତୁ ସ୍ଥାନରେ ଭୀଷ୍ ଓ ସ୍ମି ଧାତୁ ସ୍ଥାନରେ ସ୍ମାପ୍ ହୁଏ ଏବଂ ଧାତୁ ଆତ୍ମନେପଦୀ ହୁଅନ୍ତି । 'ଭୀସ୍ମ୍ୟୋର୍ହେତୁଭୟେ'

(ଝ) ରନ୍ଜ୍—ରଜି = ରଜୟତି (ପଶୁ ଶିକାର କରୁଅଛି); ମାତ୍ର ରଞ୍ଜି—ରଞ୍ଜୟତି (ରଙ୍ଗ, ପାଳନ ବା ସ୍ନେହ କରୁଅଛି) ।

ସୂତ୍ର—ପଶୁଶିକାର ଅର୍ଥରେ ରନ୍ଜ୍ ଧାତୁର ନ୍ ର ଲୋପ ହୁଏ ।

'ରଞ୍ଜେର୍ଣୌ ମୃଗରମଣେ ନ ଲୋପଃ'

(ଞ)ଚଲ୍—ଚଲି = ଚଲୟତି(ଦୋହଲାଉଅଛି);ମାତ୍ର ଚାଲି = ଚାଲୟତି (ଶାସନ କରୁଅଛି) ।

ସୂତ୍ର—କମ୍ପନ ଅର୍ଥରେ ଚଲ୍ ଧାତୁର ଅକାରର ବୃଦ୍ଧି ହୁଏ ନାହିଁ ।

(ଟ) ସିଧ୍—ସାଧି = (ଅନ୍ନଂ) ସାଧୟତି (ଇହଲୋକ ପାଇଁ); ମାତ୍ର ସେଧି = (ତପଃ) ସେଧୟତି (ସ୍ୱର୍ଗଫଳ ପାଇଁ) ।

ସୂତ୍ର—ଇହଲୋକରେ ଫଳପ୍ରାପ୍ତି ବୁଝାଇଲେ ସିଧ୍ ଧାତୁର ଇକାର ସ୍ଥାନରେ ଆକାର ହୁଏ ।

(ଠ) ନି+ଶମ୍—ନିଶାମି = ନିଶାମୟତି (ଦେଖୁଅଛି); ମାତ୍ର ନିଶମି—ନିଶମୟତି (ଶୁଣୁଅଛି) ।

ସୂତ୍ର—ଦେଖିବା ଅର୍ଥରେ ଶମ୍ ଧାତୁର ଅକାରର ବୃଦ୍ଧି ହୁଏ; ମାତ୍ର ଶୁଣିବା ଅର୍ଥରେ ବୃଦ୍ଧି ହୁଏ ନାହିଁ ।

(ଡ) ହନ୍—ଘାତ = ଘାତୟତି ।

ସୂତ୍ର – ଣିଚ୍ ପରେ ଥିଲେ ହନ୍ ଧାତୁ ସ୍ଥାନରେ 'ଘତ୍' ହୁଏ ।

'ହନୋ ଘତ୍'

(ଢ) ରୁହ୍—ରୋପି = ରୋପୟତି, ରୋହ = ରୋହୟତି ।

ସୂତ୍ର – ଣିଚ୍ ପରେ ଥିଲେ ରୁହ ଧାତୁର ହ୍ ସ୍ଥାନରେ ବିକଳ୍ପେ 'ପ୍' ହୁଏ । 'ରୁହେର୍ଣ୍ଣୌ ପୋ ବା'

ଏକପଦରେ ପ୍ରକାଶ କଲାବେଳେ ବାକ୍ୟରେ 'ପ୍ର+ଇର୍' ଧାତୁ ଯେଉଁ ଲକାର, ପୁରୁଷ ଓ ବଚନରେ ବ୍ୟବହୃତ ହୋଇଥାଏ, ପ୍ରେରଣାର୍ଥକ କ୍ରିୟାପଦଟି ସେହି ଲକାର, ପୁରୁଷ ଓ ବଚନରେ ବ୍ୟବହୃତ ହୁଏ । ଯଥା:—

କର୍ତ୍ତୁଂ ପ୍ରେରୟତି—କାରୟତି (ଲଟ୍ ପ୍ରଥମପୁରୁଷ ଏକବଚନ)
କର୍ତ୍ତୁଂ ପ୍ରେରୟତୁ—କାରୟତୁ (ଲୋଟ୍ ପ୍ରଥମପୁରୁଷ ଏକବଚନ)
କର୍ତ୍ତୁଂ ପ୍ରେରୟାମି—କାରୟାମି (ଲଟ୍ ଉତ୍ତମପୁରୁଷ ଏକବଚନ)
କର୍ତ୍ତୁଂ ପ୍ରୈରୟଃ – ଅକାରୟଃ (ଲଙ୍ ମଧ୍ୟମପୁରୁଷ ଏକବଚନ)

କେତେକ ପ୍ରେରଣାର୍ଥ (ଣିଜନ୍ତ) ଧାତୁର ଲଟ୍ ପ୍ରଥମପୁରୁଷ ଏକବଚନରେ କ୍ରିୟାପଦ । ଯଥା: —

ମୂଳଧାତୁ	ଣିଜନ୍ତଧାତୁ	କ୍ରିୟାପଦ	ଅର୍ଥ
ଗମ୍	ଗମି	ଗମୟତି	(ଗମନ କରାଉଅଛି)
ଶ୍ରୁ	ଶ୍ରାବି	ଶ୍ରାବୟତି	(ଶୁଣାଉଅଛି)
ଜ୍ଞା	ଜ୍ଞାପି	ଜ୍ଞାପୟତି	(ଜଣାଉଅଛି)
ପଠ୍	ପାଠି	ପାଠୟତି	(ପଢ଼ାଉଅଛି)
ରୁହ୍	ରୋହି	ରୋହୟତି	(ରୋପଣ କରାଉଅଛି)
	ରୋପି	ରୋପୟତି	(ରୋପଣ କରାଉଅଛି)
ପା	ପାଲି	ପାଲୟତି	(ପାଳନ କରୁଅଛି)
	ପାୟି	ପାୟୟତି	(ପିଆଉଅଛି)
ଯା	ଯାପି	ଯାପୟତି	(ଯାପନ କରୁଅଛି)
ସ୍ଥା	ସ୍ଥାପି	ସ୍ଥାପୟତି	(ରଖାଉଅଛି)

ଅଧି+ଇ	ଅଧ୍ୟାପି	ଅଧ୍ୟାପୟତି	(ପଢ଼ାଉଅଛି)
ରଞ୍ଜ୍	ରଜି	ରଜୟତି	(ଶିକାର କରୁଅଛି)
	ରଞ୍ଜି	ରଞ୍ଜୟତି	(ରଙ୍ଗ କରୁଅଛି)
ଚଲ୍	ଚାଳି	ଚାଳୟତି	(ଚାଳନ କରୁଅଛି)
	ଚଳି	ଚଳୟତି	(ଦୋହଲାଉ ଅଛି)
ସିଧ୍	ସାଧି	ସାଧୟତି	(ସାଧନ କରୁଅଛି)
	ସେଧି	ସେଧୟତି	
ନି+ଶମ୍	ନିଶାମି	ନିଶାମୟତି	(ଦେଖୁଅଛି)
	ନିଶମି	ନିଶମୟତି	(ଶୁଣୁଅଛି)
କ୍ଷୀ	କ୍ଷାପି	କ୍ଷାପୟତି	(କ୍ଷଣାଉଅଛି)
ଗୈ	ଗାପି	ଗାପୟତି	(ଗାନ କରାଉଅଛି)
ଗ୍ରହ୍	ଗ୍ରାହି	ଗ୍ରାହୟତି	(ଗ୍ରହଣ କରାଉଅଛି)
ଘ୍ରା	ଘ୍ରାପି	ଘ୍ରାପୟତି	(ଶୁଙ୍ଘାଉଅଛି)
ଜ୍ଞା	ଜ୍ଞାପି	ଜ୍ଞାପୟତି	(ଜଣାଉଅଛି)
ଜି	ଜାପି	ଜାପୟତି	(ଜୟ କରାଉଅଛି)
ଦା	ଦାପି	ଦାପୟତି	(ଦିଆଉଅଛି)
ଦୃଶ୍	ଦର୍ଶି	ଦର୍ଶୟତି	(ଦେଖାଉଅଛି)
ପତ୍	ପାତି	ପାତୟତି	(ପକାଉଅଛି)
ପ୍ର+ବିଶ୍	ପ୍ରବେଶି	ପ୍ରବେଶୟତି	(ପ୍ରବେଶ କରାଉଅଛି)
ଭୀ	ଭୀଷି	ଭୀଷୟତେ	(ଡରାଉଅଛି)
	ଭାୟି	ଭାୟୟତି	
ଭୁଜ୍	ଭୋଜି	ଭୋଜୟତି	(ଖୁଆଉଅଛି)
ଲଭ୍	ଲମ୍ଭି	ଲମ୍ଭୟତି	(ଲାଭ କରାଉଅଛି)
ଶୀ	ଶାୟି	ଶାୟୟତି	(ଶୁଣାଉଅଛି)
ସ୍ନା	ସ୍ନାପି	ସ୍ନାପୟତି	(ସ୍ନାନ କରାଉଅଛି)
ସ୍ମୃ	ସ୍ମାରି	ସ୍ମାରୟତି	(ସ୍ମରଣ କରାଉଅଛି)
ବ୍ରୂ, ବଚ୍	ବାଚି	ବାଚୟତି	(କୁହାଉଅଛି)

ହନ୍	ଘାତି	ଘାତୟତି	(ହତ୍ୟା କରାଉଅଛି)
ଆ+ହ୍ୱେ	ଆହ୍ୱାୟି	ଆହ୍ୱାୟୟତି	(ଡକାଉଅଛି)
ଋ	ଅର୍ପି	ଅର୍ପୟତି	(ଅର୍ପଣ କରୁଅଛି)

ପ୍ରଶ୍ନ

୧ । ସଂସ୍କୃତରେ ଅନୁବାଦ କର:— ରାମ ତା ଭାଇଙ୍କ ନେଇ ନଈବନ୍ୟା ଦେଖାଇଥିଲା । ଝିଅଦୁଇଟି ଏହି ସଭରେ ଗୀତ ଶୁଣାଇବେ । ହରିବାବୁ ଚାକର ଦ୍ୱାରା ଦୋକାନରୁ ଲୁଗା ଅଣାଇଥିଲେ । ଗୁରୁ ଛାତ୍ରମାନଙ୍କୁ ଧର୍ମବିଷୟରେ ପଢ଼ାଉଅଛନ୍ତି । ବୁଢ଼ୀମା ନୂଆ ଗପ ନାତିମାନଙ୍କୁ ଶୁଣାଉଅଛନ୍ତି । ମା ସାନପୁଅକୁ ସ୍ନାନ କରାଉଥିଲା । ସେ ଚାକର ଦ୍ୱାରା ସବୁ ଜିନିଷ କିଣାଇଲେ ।

୨ । ଏକପଦରେ ପ୍ରକାଶ କର:— ଜ୍ଞାତୁଂ ପ୍ରେରୟସି, ଜେତୁଂ ପ୍ରେରୟନ୍ତୁ, ହେତୁଂ ପ୍ରେରୟିଷ୍ୟାମି, ଦାତୁଂ ପ୍ରେରୟ ଓ ନେତୁଂ ପ୍ରେରୟାଣି ।

ସନ୍ନନ୍ତ (ଇଚ୍ଛାର୍ଥକ କ୍ରିୟା)

ଦୁଇ କ୍ରିୟାର ଏକ କର୍ତ୍ତା ହେଲେ, ଇଚ୍ଛା ଅର୍ଥରେ କର୍ମବୋଧକ ଧାତୁ ପରେ ସନ୍ (ସ୍) ପ୍ରତ୍ୟୟ କଲେ ଯେଉଁ ଧାତୁ ନିଷ୍ପନ୍ନ ହୁଏ, ତାହାକୁ ସନ୍ନନ୍ତଧାତୁ କହନ୍ତି । ଯଥା:— ପଠ୍ + ସନ୍ — ପିପଠିଷ୍ (ସନ୍ନନ୍ତଧାତୁ); ପିପଠିଷତି (କ୍ରିୟାପଦ) । 'ଇଚ୍ଛାୟାମାତ୍ମନଃ ସଃ'

ମୂଳଧାତୁ ଯେଉଁ ପଦୀ ଥାଏ, ସନ୍ନନ୍ତଧାତୁ ସେହି ପଦୀ ହୁଏ । ଯଥା:—

ଗମ୍ (ପରସ୍ମୈପଦୀ) ଗନ୍ତୁମିଚ୍ଛତି—ଜିଗମିଷତି ।

ଲଭ୍ (ଆତ୍ମନେପଦୀ) ଲବ୍ଧୁମିଚ୍ଛତି — ଲିପ୍ସତେ ।

ଦା (ଉଭୟପଦୀ) ଦାତୁମିଚ୍ଛତି—ଦିତ୍ସତି, ଦିତ୍ସତେ ।

(ମାତ୍ର) ଜ୍ଞା, ଶ୍ରୁ, ସ୍ମୃ ଓ ଦୃଶ୍ ଧାତୁ ସନ୍ନନ୍ତରେ କେବଳ ଆତ୍ମନେପଦୀ ହୁଅନ୍ତି । ଜ୍ଞା — ଜ୍ଞାତୁମିଚ୍ଛତି — ଜିଜ୍ଞାସତେ । ଶ୍ରୁ—ଶ୍ରୋତୁମିଚ୍ଛତି — ଶୁଶ୍ରୂଷତେ ।

ସ୍ମୃ—ସ୍ମର୍ତ୍ତୁମିଚ୍ଛତି—ସୁସ୍ମୂର୍ଷତେ । ଦୃଶ୍—ଦ୍ରଷ୍ଟୁମିଚ୍ଛତି—ଦିଦୃକ୍ଷତେ ।

ଏକପଦରେ ପ୍ରକାଶ କଲାବେଳେ ଇଷ୍ ଧାତୁ ବାକ୍ୟରେ ଯେଉଁ ଲକାର, ପୁରୁଷ ଓ ବଚନରେ ବ୍ୟବହୃତ ହୋଇଥାଏ, ଇଚ୍ଛାର୍ଥକ (ସନ୍ନନ୍ତ) କ୍ରିୟାପଦଟି ସେହି ଲକାର, ପୁରୁଷ ଓ ବଚନରେ ବ୍ୟବହୃତ ହୁଏ । ଯଥା:—

ଗନ୍ତୁମିଚ୍ଛତୁ—ଜିଗମିଷତୁ (ଲୋଟ୍ ପ୍ରଥମପୁରୁଷ ଏକବଚନ) ।

ଗନ୍ତୁମ୍ ଐଚ୍ଛତ୍—ଅଜିଗମିଷତ୍ (ଲଙ୍ ପ୍ରଥମପୁରୁଷ ଏକବଚନ) ।

କେତେଗୁଡ଼ିଏ ଇଚ୍ଛାର୍ଥକ (ସନ୍ନନ୍ତ) ଧାତୁର ଲଟ୍ ପ୍ରଥମପୁରୁଷ ଏକବଚନରେ ନିଷ୍ପନ୍ନ କ୍ରିୟାପଦ । ଯଥା:—

ମୂଳଧାତୁ	ସନ୍ନନ୍ତଧାତୁ	କ୍ରିୟାପଦ	ଅର୍ଥ
ଅଦ୍	ଜିଘତ୍ସ	ଜିଘତ୍ସତି	(ଖାଇବାକୁ ଇଚ୍ଛା କରୁଅଛି)
ଅଧି+ଇ	ଅଧିଜିଗାଂସ	ଅଧିଜିଗାଂସତେ	(ପଢ଼ିବାକୁ ”)
କୃ	ଚିକୀର୍ଷ	ଚିକୀର୍ଷତି	(କରିବାକୁ ”)
କ୍ରୀ	ଚିକ୍ରୀଷ	ଚିକ୍ରୀଷତି	(କିଣିବାକୁ ”)
ଗ୍ରହ୍	ଜିଘୃକ୍ଷ	ଜିଘୃକ୍ଷତି	(ଗ୍ରହଣ କରିବାକୁ ”)
ଘ୍ରା	ଜିଘ୍ରାସ	ଜିଘ୍ରାସତି	(ଶୁଙ୍ଘିବାକୁ ”)
ଜି	ଜିଗୀଷ	ଜିଗୀଷତି	(ଜୟ କରିବାକୁ ”)
ତ୍ୟଜ୍	ତିତ୍ୟକ୍ଷ	ତିତ୍ୟକ୍ଷତି	(ତ୍ୟାଗ କରିବାକୁ ”)
ତୃ	ତିତୀର୍ଷ	ତିତୀର୍ଷତି	(ପାର ହେବାକୁ ”)
ନୀ	ନିନୀଷ	ନିନୀଷତି	(ନେବାକୁ ”)
ପଚ୍	ପିପକ୍ଷ	ପିପକ୍ଷତି	(ପାକ କରିବାକୁ ”)
ପା	ପିପାସ	ପିପାସତି	(ପିଇବାକୁ ”)
ପ୍ରଚ୍ଛ୍	ପିପୃଚ୍ଛିଷ	ପିପୃଚ୍ଛିଷତି	(ପଚାରିବାକୁ ”)
ବଦ୍	ବିବଦିଷ	ବିବଦିଷତି	(କହିବାକୁ ”)
ବ୍ରୂ	ବିବକ୍ଷ	ବିବକ୍ଷତି	(କହିବାକୁ ”)
ଭୂ	ବୁଭୂଷ	ବୁଭୂଷତି	(ହେବାକୁ ”)
ରୁଦ୍	ରୁରୁଦିଷ	ରୁରୁଦିଷତି	(କାନ୍ଦିବାକୁ ”)

ଶୀ	ଶିଶୟିଷ	ଶିଶୟିଷତେ	(ଶୋଇବାକୁ ଇଚ୍ଛାକରୁଅଛୁ)
ସ୍ଥା	ତିଷ୍ଠାସ	ତିଷ୍ଠାସତି	(ରହିବାକୁ ”)
ହନ୍	ଜିଘାଂସ	ଜିଘାଂସତି	(ହତ୍ୟା କରିବାକୁ ”)
ହୃ	ଜିହୀର୍ଷ	ଜିହୀର୍ଷତି	(ହରଣ କରିବାକୁ ”)

ପ୍ରଶ୍ନ

୧ । ସଂସ୍କୃତରେ ଅନୁବାଦ କର:—ସେମାନେ ଭଲ ପିଲା ହେବା ପାଇଁ ଇଚ୍ଛା କରୁଅଛନ୍ତି । ଦୁଷ୍ୟନ୍ତ ବଣରେ ହରିଣମାନଙ୍କୁ ମାରିବାକୁ ଇଚ୍ଛା କରିଥିଲେ । ନିଶ୍ଚୟ ରାଜା ଶତ୍ରୁମାନଙ୍କୁ ଜୟ କରିବାକୁ ଇଚ୍ଛାକରିବେ । ଆମ୍ଭେମାନେ ତୁମ୍ଭଠାରୁ ଏହା ଶୁଣିବାକୁ ଇଚ୍ଛା କରୁଅଛୁ । ଶୋଷିଲୋକ ପାଣି ପିଇବାକୁ ଇଚ୍ଛା କରୁଥିଲା ।

୨ । ଏକପଦରେ ପ୍ରକାଶ କର:—ଗନ୍ତୁମିଚ୍ଛାମି, ନେତୁମିଚ୍ଛନ୍ତି, ପକ୍ତୁମିଚ୍ଛତୁ, ସ୍ଥାତୁମିଚ୍ଛେତ୍, ଜେତୁମିଚ୍ଛନ୍ତୁ ।

୩ । ସଂଶୋଧନ କର:—ଅହଂ ମାତାଂ ଦିଦୃକ୍ଷାମି । ତେ ଜଳଂ ପିପାସତୁ । ଛାତ୍ରଃ ଶିକ୍ଷକଂ ବିବଦିସନ୍ତୁ । ବୟଂ ଗ୍ରାମଂ ଜିଗମିଷନ୍ତି ।

ଯଙନ୍ତ

ବ୍ୟଞ୍ଜନବର୍ଣ୍ଣ ଆଦିରେ ଥିବା ଏକସ୍ୱରବିଶିଷ୍ଟ ଧାତୁମାନଙ୍କ ପରେ ଅତିଶୟ ଓ ପୁନଃ ପୁନଃ ଅର୍ଥରେ ଯଙ୍ (ଯ) ପ୍ରତ୍ୟୟ କଲେ ଯଙନ୍ତ ଧାତୁ ନିଷ୍ପନ୍ନ ହୁଏ ଏବଂ ଯଙନ୍ତରେ ମୂଳ ଧାତୁର ଦ୍ୱିତ୍ୱ ହୁଏ । ଯଥା:—ପଠ୍+ଯଙ୍—ପାପଠ୍ୟ (ଯଙନ୍ତ ଧାତୁ) ।

'ଅତିଶୟେ ହଲାଦେର୍ଯଙ୍ ଦ୍ୱିଶ୍ଚ'

ଯଙନ୍ତ ଧାତୁ ଆତ୍ମନେପଦୀ । ଯଥା:—ଅତିଶୟେନ ପୁନଃ ପୁନଃ ବା ପଠତି – ପାପଠ୍ୟତେ (କ୍ରିୟାପଦ) ।

ଯଙ୍ ପ୍ରତ୍ୟୟ କେବଳ ଲଟ୍, ବିଧିଲିଙ୍, ଲୋଟ୍ ଓ ଲଙ୍ ଲକାରରେ ରହେ, ଅନ୍ୟ ଲକାରମାନଙ୍କରେ ଲୋପ ହୁଏ ।

କେତେକ ଯଙନ୍ତ ଧାତୁର ଲଟ୍ ପ୍ରଥମପୁରୁଷ ଏକବଚନରେ ନିଷ୍ପନ୍ନ କ୍ରିୟାପଦ । ଯଥା:—

ମୂଳଧାତୁ	ଯଙନ୍ତଧାତୁ	କ୍ରିୟାପଦ	ଅର୍ଥ
ଗମ୍	ଜଙ୍ଗମ୍ୟ	ଜଙ୍ଗମ୍ୟତେ	(ଅତିଶୟ ବା ପୁନଃ ପୁନଃ ଗମନ କରୁଅଛି)
ବଦ୍	ବାବଦ୍ୟ	ବାବଦ୍ୟତେ	(” ” କହୁଅଛି)
ଗୈ	ଜେଗୀୟ	ଜେଗୀୟତେ	(” ” ଗାନ କରୁଅଛି)
ଦା	ଦେଦୀୟ	ଦେଦୀୟତେ	(” ” ଦେଉଅଛି)
ନୀ	ନେନୀୟ	ନେନୀୟତେ	(” ” ନେଉଅଛି)
ଜ୍ୱଲ୍	ଜାଜ୍ୱଲ୍ୟ	ଜାଜ୍ୱଲ୍ୟତେ	(” ” ଜଳୁଅଛି)
ଶୀ	ଶାଶଯ୍ୟ	ଶାଶଯ୍ୟତେ	(” ” ଶୋଉଅଛି)
ଶ୍ରୁ	ଶୋଶ୍ରୂୟ	ଶୋଶ୍ରୂୟତେ	(” ” ଶୁଣୁଅଛି)
ସ୍ଥା	ତେଷ୍ଠୀୟ	ତେଷ୍ଠୀୟତେ	(” ” ରହୁଅଛି)
ପା	ପେପୀୟ	ପେପୀୟତେ	(” ” ପିଉଅଛି)

ପ୍ରଶ୍ନ

୧ । ସଂସ୍କୃତରେ ଅନୁବାଦ କର:—ମୁଁ ତୁମ କଥା ବାରମ୍ବାର ଶୁଣୁଅଛି । ସେମାନେ ସିନେମା ଥରକୁ ଥର ଦେଖନ୍ତି । ବାଳକମାନେ ପୁନଃ ପୁନଃ ଖେଳୁଥିଲେ । ଗୋଟିଏ କଥାକୁ ବାରମ୍ବାର କହୁଥିବା ଲୋକ ଉପରେ ସେମାନେ ରାଗିଥିଲେ । ନିଆଁ ଅତିଶୟ ଜଳୁଅଛି ।

୨ । ଏକପଦରେ ପ୍ରକାଶ କର:—ଅତିଶୟେନ ଅପଠତ୍ । ପୁନଃ ପୁନଃ ପଶ୍ୟତି । ଭୃଶମକରୋତ୍ । ପୁନଃ ପୁନଃ ପିବସି । କୁଟିଳଂ ଗଚ୍ଛତି ।

ନାମଧାତୁ

ବିଶେଷ ବିଶେଷ ଅର୍ଥରେ ଶବ୍ଦ (ପ୍ରାତିପଦିକ) ରୁ ଉତ୍ତର କ୍ୟଚ୍ ପ୍ରଭୃତି ପ୍ରତ୍ୟୟ କଲେ ଯେଉଁ ଧାତୁ ନିଷ୍ପନ୍ନ ହୁଏ, ତାହାକୁ ନାମଧାତୁ କହନ୍ତି । ଯଥା: —ପୁତ୍ର+କ୍ୟଚ୍ (ଯ୍)—‘ପୁତ୍ରୀୟ’ (ନାମଧାତୁ), ପୁତ୍ରୀୟ+ଲଟ୍ ତି—‘ପୁତ୍ରୀୟତି’ (କ୍ରିୟାପଦ) ।

କ୍ୟଚ୍, ଣିଚ୍, କ୍ୱିପ୍ ଓ କାମ୍ୟ ପ୍ରତ୍ୟୟାନ୍ତ ନାମଧାତୁ ପରସ୍ମୈପଦୀ ଏବଂ କ୍ୟଙ୍ ପ୍ରତ୍ୟୟାନ୍ତ ନାମଧାତୁ ଆତ୍ମନେପଦୀ ।

୧ । କ୍ୟଚ୍ (ଯ)—

(କ) ନିଜ ଇଚ୍ଛା ଅର୍ଥରେ — ଆତ୍ମନଃ ପୁତ୍ରମିଚ୍ଛତି = ପୁତ୍ରୀୟତି । ଆତ୍ମନଃ ବନ୍ଧୁମିଚ୍ଛତି = ବନ୍ଧୂୟତି । ଆତ୍ମନଃ ଅଶନମିଚ୍ଛତି = ଅଶନୀୟତି । ଆତ୍ମନଃ ଧନମିଚ୍ଛତି = ଧନୀୟତି । ଆତ୍ମନଃ ଉଦକମିଚ୍ଛତି = ଉଦକୀୟତି ।

(ଖ) ଖାଇବା ପାଇଁ ଇଚ୍ଛା ଅର୍ଥରେ—ଅଶନଂ ଭୋକ୍ତୁମିଚ୍ଛତି = ଅଶନାୟତି ।

(ଗ) ଲୋଭ ଅର୍ଥରେ—ଧନମିଚ୍ଛତି = ଧନାୟତି ।

(ଘ) ତୃଷା ଅର୍ଥରେ — ଉଦକମିଚ୍ଛତି = ଉଦନ୍ୟତି ।

(ଙ) କରିବା ଅର୍ଥରେ — ନମଃ କରୋତି = ନମସ୍ୟତି । ତପଃ କରୋତି = ତପସ୍ୟତି । ବରିବଃ (ସେବା) କରୋତି = ବରିବସ୍ୟତି ।

(ଚ) ଆଚରଣ ଅର୍ଥରେ କର୍ମବାଚକ ଉପମାନରୁ ଉତ୍ତର — ପୁତ୍ରମିବ ଆଚରତି = ପୁତ୍ରୀୟତି । ସଖାୟମିବ ଆଚରତି = ସଖୀୟତି । ଶତ୍ରୁମିବ ଆଚରତି = ଶତ୍ରୂୟତି । ପିତରମିବ ଆଚରତି = ପିତ୍ରୀୟତି । ମାତରମିବ ଆଚରତି = ମାତ୍ରୀୟତି । ଭ୍ରାତରମିବ ଆଚରତି = ଭ୍ରାତ୍ରୀୟତି ।

୨ । କାମ୍ୟ — ନିଜର ଇଚ୍ଛା ଅର୍ଥ ବୁଝାଇଲେ — ଆତ୍ମନଃ ପୁତ୍ରମିଚ୍ଛତି = ପୁତ୍ରକାମ୍ୟତି । ଆତ୍ମନଃ ଧନମିଚ୍ଛତି = ଧନକାମ୍ୟତି । ଆତ୍ମନଃ ଯଶଃ ଇଚ୍ଛତି = ଯଶସ୍କାମ୍ୟତି । ଆତ୍ମନଃ ପୟଃ ଇଚ୍ଛତି = ପୟସ୍କାମ୍ୟତି ।

୩ । ଣିଚ୍ (ଇ)—କରିବା ଅର୍ଥରେ—ପ୍ରଶ୍ନଂ କରୋତି = ପ୍ରଶ୍ନୟତି । ପବିତ୍ରଂ କରୋତି — ପବିତ୍ରୟତି । ଧବଳଂ କରୋତି = ଧବଳୟତି । ପୃଥୁଂ କରୋତି = ପ୍ରଥୟତି । ମୃଦୁଂ କରୋତି = ମ୍ରଦୟତି । ଦୃଢ଼ଂ କରୋତି = ଦ୍ରଢ଼ୟତି । ସ୍ଥୂଳଂ କରୋତି = ସ୍ଥବୟତି । ଦୂରଂ କରୋତି = ଦବୟତି । ଅନ୍ତିକଂ କରୋତି — ନେଦୟତି । ବହୁଳଂ କରୋତି = ବଂହୟତି ।

୪ । କ୍ୱିପ୍ (କ୍ୱିପ୍‌ର କିଛି ଚିହ୍ନ ରହେ ନାହିଁ ।) — ଆଚରଣ ଅର୍ଥରେ — ପୁତ୍ରଃ ଇବ ଆଚରତି = ପୁତ୍ରତି । ସଖା ଇବ ଆଚରତି = ସଖାୟତି । ଗୁରୁଃ ଇବ ଆଚରତି = ଗୁରବତି । ପିତା ଇବ ଆଚରତି = ପିତରତି ।

୫ । କ୍ୟଙ୍ (ଯ୍)—

(କ) ଆଚରଣ ଅର୍ଥରେ କର୍ତ୍ତୃବାଚକ ଉପମାନରୁ ଉତ୍ତର—ପୁତ୍ରଃ ଇବ ଆଚରତି=ପୁତ୍ରାୟତେ । ସଖା ଇବ ଆଚରତି=ସଖୀୟତେ । ଦୁହିତା ଇବ ଆଚରତି=ଦୁହିତ୍ରାୟତେ । ରାଜା ଇବ ଆଚରତି=ରାଜାୟତେ । ଚନ୍ଦ୍ରମା ଇବ ଆଚରତି=ଚନ୍ଦ୍ରମାୟତେ । ପୟଃ ଇବ ଆଚରତି=ପୟାୟତେ, ପୟସ୍ୟତେ ।

(ଖ) କରିବା ଅର୍ଥରେ—ଶବ୍ଦଂ କରୋତି=ଶବ୍ଦାୟତେ । ବୈରଂ କରୋତି=ବୈରାୟତେ । କଳହଂ କରୋତି=କଳହାୟତେ ।

(ଗ) ଅନୁଭବ ଅର୍ଥରେ—ସୁଖମନୁଭବତି=ସୁଖାୟତେ । ଦୁଃଖମ-ନୁଭବତି=ଦୁଃଖାୟତେ ।

(ଘ) ଉଦ୍‌ବମନ (ଉଦ୍‌ଗାରିବା) ଅର୍ଥରେ—ଫେନମୁଦ୍‌ବମତି= ଫେନାୟତେ । ଧୂମମୁଦ୍‌ବମତି=ଧୂମାୟତେ । ବାଷ୍ପମୁଦ୍‌ବମତି=ବାଷ୍ପାୟତେ ।

(ଙ) ଅଭୂତତଦ୍ଭାବ ଅର୍ଥରେ—ଅମନ୍ଦଃ ମନ୍ଦଃ ଭବତି=ମନ୍ଦାୟତେ । ଅପଣ୍ଡିତଃ ପଣ୍ଡିତଃ ଭବତି=ପଣ୍ଡିତାୟତେ । ଅଚପଳଃ ଚପଳଃ ଭବତି=ଚପଳାୟତେ ।

(ଚ) ଉଦ୍‌ଗାରପୂର୍ବକ ଚର୍ବଣ ଅର୍ଥରେ—ରୋମନ୍ଥଂ ବର୍ତ୍ତୟତି= ରୋମନ୍ଥାୟତେ ।

ପ୍ରଶ୍ନ

୧ । ସଂସ୍କୃତରେ ଅନୁବାଦ କର:—ପରିଶ୍ରମ ଦେହକୁ ଦୃଢ଼ କରେ । ଦରିଦ୍ର ବାଳକଟି ଦୁଃଖ ଅନୁଭବ କରୁଅଛି । ସେ ଶତ୍ରୁକୁ ବନ୍ଧୁ ପରି ମନେ କରୁଅଛି । ଶିକ୍ଷକ ଛାତ୍ରମାନଙ୍କୁ ପ୍ରଶ୍ନ କରିଥିଲେ । ମୁଁ ବର୍ତ୍ତମାନ ପାଣି ପିଇବାକୁ ଇଚ୍ଛା କରିବ । ଧୂମୋଦ୍‌ଗାରୀ (ଧୂମାୟମାନ) ଅଗ୍ନି ଉଜ୍ଜ୍ୱଳ ନୁହେଁ । ଗୋବର ଭୂମିକୁ ପବିତ୍ର କରେ ।

୨ । ଭେଦ ଦେଖାଅ:—ଅଶନାୟତି, ଅଶନୀୟତି । ପୁତ୍ରୀୟତି, ପୁତ୍ରାୟତେ । ସଖୀୟତି, ସଖୀୟତେ । ଉଦନ୍ୟତି, ଉଦକୀୟତି ।

୩ । ଏକପଦରେ ପ୍ରୟୋଗ କର: — ତପଃ କୁର୍ଯ୍ୟାତ୍ । ଅନ୍ତକଂ କରୋମି । ଶବ୍ଦଂ କୁରୁ । ଅଦୁର୍ମନାଃ ଦୁର୍ମନାଃ ଭବତ । ଗୁରୁଃ ଇବ ଆଚରତ ।

୪ । ସଂଶୋଧନ କର: — ସଜୀବକୋ ପଶୁଷୁ ରଜାୟତ । ପୁତ୍ରଃ ପିତରଂ ନମସ୍ୟତ । ଆମିକ୍ଷା (ଛେନା) ଶରୀରଂ ସ୍ଥୂଳସ୍ୟତ । ଆଧୁନା ଛାତ୍ରାଃ ଚପଳାୟନ୍ତ ।

ପରସ୍ମୈପଦ ଓ ଆତ୍ମନେପଦବିଧାନ

ପରସ୍ମୈପଦବିଧାନ

ରମ୍ ଧାତୁ

ବି+ରମ୍, ଆ+ରମ୍ ଓ ପରି+ରମ୍ ଧାତୁ ପରସ୍ମୈପଦୀ ହୁଏ । ଯଥା: — ବିରମତି, ଆରମତି ଓ ପରିରମତି । 'ବ୍ୟାଙ୍ ପରିଭ୍ୟୋ ରମଃ'

କୃ ଧାତୁ

ଅନୁ+କୃ ଓ ପରା+କୃ ଧାତୁ ପରସ୍ମୈପଦୀ ହୁଏ । ଯଥା:—ଅନୁକରୋତି (ଅନୁକରଣ କରୁଅଛି) ଓ ପରାକରୋତି (ଅଗ୍ରାହ୍ୟ କରୁଅଛି) ।

'ଅନୁପରାଭ୍ୟାଂ କୃଞଃ'

କ୍ଷିପ୍ ଧାତୁ

ଅଭି+କ୍ଷିପ୍, ପ୍ରତି+କ୍ଷିପ୍ ଓ ଅତି+କ୍ଷିପ୍ ଧାତୁ ପରସ୍ମୈପଦୀ ହୁଏ । ଯଥା: — ଅଭିକ୍ଷିପତି, ପ୍ରତିକ୍ଷିପତି ଓ ଅତିକ୍ଷିପତି । 'ଅଭିପ୍ରତ୍ୟତିଭ୍ୟଃ କ୍ଷିପଃ'

ବହ୍ ଧାତୁ

ପ୍ର+ବହ୍ ଧାତୁ ପରସ୍ମୈପଦୀ ହୁଏ । ଯଥା: — ପ୍ରବହତି ।

※ ନିମ୍ନଲିଖିତ ଧାତୁଗୁଡ଼ିକ ଣିଜନ୍ତରେ କେବଳ ପରସ୍ମୈପଦୀ ହୁଅନ୍ତି ।

ବୁଧ୍ — ବୋଧୟତି   ଖାଦ୍ — ଖାଦୟତି

※ ଣିଜନ୍ତରେ ବୁଧ୍, ଯୁଧ୍, ଜନ୍, ନଶ୍, ସ୍ରୁ, ପ୍ରୁ, ଅଧି+ଇ ଓ ଦ୍ରୁ ଧାତୁ, ଅଦ୍ ବ୍ୟତୀତ ଭୋଜନାର୍ଥ ଧାତୁ ଏବଂ ଚଳନାର୍ଥ ଧାତୁ ପରସ୍ମୈପଦୀ ହୁଅନ୍ତି; ମାତ୍ର ଅଦ୍‌ର 'ଆଦୟତି' ଓ 'ଆଦୟତେ' ହୁଏ ।

ଯୁଧ୍ — ଯୋଧୟତି
ଜନ୍—ଜନୟତି
ନଶ୍—ନାଶୟତି
ସ୍ରୁ — ସ୍ରାବୟତି
ପ୍ରୁ -- ପ୍ରାବୟତି
ଅଧି+ଇ—ଅଧ୍ୟାପୟତି
ଦ୍ରୁ — ଦ୍ରାବୟତି
ଭୁଜ୍ — ଭୋଜୟତି
ଗିଲ୍ — ଗିଲୟତି
ଭକ୍ଷ୍ — ଭକ୍ଷୟତି
ଅଶ୍ — ଆଶୟତି
ଗମ୍ — ଗମୟତି
ଚଲ୍—ଚଲୟତି
କମ୍ପ୍—କମ୍ପୟତି

ଆତ୍ମନେପଦବିଧାନ

ଜି ଧାତୁ

ବି+ଜି ଓ ପରା+ଜି ଧାତୁ ଆତ୍ମନେପଦୀ ହୁଏ । ଯଥା: — ବିଜୟତେ ଓ ପରାଜୟତେ । 'ବିପରାଭ୍ୟାଂ ଜେଃ'

ବିଶ୍ ଧାତୁ

ନି+ବିଶ୍ ଧାତୁ ଆତ୍ମନେପଦୀ ହୁଏ । ଯଥା: — ନିବିଶତେ । 'ନେର୍ବିଶଃ'

କ୍ରୀ ଧାତୁ

ପରି+କ୍ରୀ, ବି+କ୍ରୀ ଓ ଅବ+କ୍ରୀ ଧାତୁ ଆତ୍ମନେପଦୀ ହୁଏ । ଯଥା:— ପରିକ୍ରୀଣୀତେ, ବିକ୍ରୀଣୀତେ, ଅବକ୍ରୀଣୀତେ । 'ପରିବ୍ୟବେଭ୍ୟଃ କ୍ରିୟଃ'

କ୍ରୀଡ଼୍ ଧାତୁ

ଆ+କ୍ରୀଡ଼୍, ସମ୍+କ୍ରୀଡ଼୍, ଅନୁ+କ୍ରୀଡ଼୍ ଓ ପରି+କ୍ରୀଡ଼୍ ଧାତୁ ଆତ୍ମନେପଦୀ ହୁଏ । ଯଥା: — ଆକ୍ରୀଡ଼ତେ; ସଂକ୍ରୀଡ଼ତେ, ଅନୁକ୍ରୀଡ଼ତେ ଓ ପରିକ୍ରୀଡ଼ତେ (ଖେଳୁଅଛି) । 'କ୍ରୀଡ଼ୋଽନୁସଂପରିଭ୍ୟଶ୍ଚ'

(କିନ୍ତୁ) ସମ୍+କ୍ରୀଡ଼୍ ଧାତୁର ଅର୍ଥ ଶବ୍ଦ କରିବା ହେଲେ ପରସ୍ମୈପଦୀ ହୁଏ । ଯଥା: — ଶକଟଚକ୍ରଂ ସଂକ୍ରୀଡ଼ତି (ଶବ୍ଦ କରୁଅଛି) ।

ଦା ଧାତୁ

ଆ+ଦା ଧାତୁ ବିସ୍ତାରଭିନ୍ନ ଅର୍ଥରେ ଆତ୍ମନେପଦୀ ହୁଏ । ଯଥା: — ଆଦଦ୍ଧେ (ଆଦାନ୍ତୁ କରୁଅଛି); କିନ୍ତୁ ବିସ୍ତାର ଅର୍ଥରେ – ବ୍ୟାଦଦାତି (ବିସ୍ତାର କରୁଅଛି) । 'ଆଙୋ ଦା ନ ଚ୍ଛ ବିସ୍ତାରେ'

କୃ ଧାତୁ

ଅପ୍+କୃ ଧାତୁ ଆତ୍ମନେପଦୀ ହୁଏ ଓ ଧାତୁପୂର୍ବରେ 'ସ୍' ର ଆଗମ ହୁଏ, ଯଦି ପକ୍ଷୀ କିମ୍ବା ଚତୁଷ୍ପଦ ଜନ୍ତୁ କର୍ତ୍ତା ହୁଅନ୍ତି ଏବଂ ଆହାର ଅନ୍ୱେଷଣ, ହର୍ଷପ୍ରକାଶ ଓ ବାସଗ୍ରହଣ ଇଚ୍ଛା ପ୍ରକାଶିତ ହେଉଥାଏ । ଯଥା:—କୁକ୍କୁଟଃ ଅପସ୍କିରତେ (ଖୋଳୁଅଛି) (ଆହାରାନ୍ୱେଷଣାର୍ଥମ୍) । ବୃଷଭଃ ଅପସ୍କିରତେ (ହର୍ଷପ୍ରକାଶାର୍ଥମ୍) । ଶ୍ୱା ଅପସ୍କିରତେ (ବାସଗ୍ରହଣେଚ୍ଛୟା) ।

ହ୍ୱେ ଧାତୁ

ଆ+ହ୍ୱେ ଧାତୁ ସ୍ପର୍ଦ୍ଧାପୂର୍ବକ ଆହ୍ୱାନ ଅର୍ଥରେ ଆତ୍ମନେପଦୀ ହୁଏ । ଯଥା:—ଆହ୍ୱୟତେ (ସ୍ପର୍ଦ୍ଧା କରୁଅଛି) । 'ସ୍ପର୍ଦ୍ଧାୟାମାଙଃ'

ସ୍ଥା ଧାତୁ

(କ) ସମ୍+ସ୍ଥା, ଅବ+ସ୍ଥା, ପ୍ର+ସ୍ଥା ଓ ବି+ସ୍ଥା ଧାତୁ ଆତ୍ମନେପଦୀ ହୁଏ । ଯଥା:—ସନ୍ତିଷ୍ଠତେ, ଅବତିଷ୍ଠତେ, ପ୍ରତିଷ୍ଠତେ ଓ ବିତିଷ୍ଠତେ ।

'ସମବପ୍ରବିଭ୍ୟଃ ସ୍ଥଃ'

(ଖ) ଉତ୍+ସ୍ଥା ଧାତୁ ଉତ୍ଥାନ ଅର୍ଥ ନ ହେଲେ ଆତ୍ମନେପଦୀ ହୁଏ । ଯଥା: – ଉତ୍ତିଷ୍ଠତେ (ଲାଭ ବା କାମନା କରୁଅଛି); କିନ୍ତୁ ଉତ୍ଥାନ ଅର୍ଥ ହେଲେ ପରସ୍ମୈପଦୀ ହୁଏ । ଯଥା: – ଉତ୍ତିଷ୍ଠତି । 'ଉଦୋଽନୂର୍ଦ୍ଧ୍ୱକର୍ମଣି'

(ଗ) ଉପ+ସ୍ଥା ଧାତୁ ନିମ୍ନଲିଖିତ ଅର୍ଥରେ ଆତ୍ମନେପଦୀ ହୁଏ ।

୧ । ମନ୍ତ୍ର କରିବା ଅର୍ଥରେ – ବ୍ରାହ୍ମଣଃ ଗାୟତ୍ର୍ୟା ଶିବମୁପତିଷ୍ଠତେ ।

୨ । ଦେବପୂଜା ଅର୍ଥରେ – ଭକ୍ତଃ ଶିବମୁପତିଷ୍ଠତେ (ପୂଜା କରୁଅଛି) ।

୩ । ମୈତ୍ରୀକରଣ ଅର୍ଥରେ – ରାମଃ ଗୋବିନ୍ଦମୁପତିଷ୍ଠତେ (ମିତ୍ରତାକରୁଅଛି)।

୪। ମିଳନ ଅର୍ଥରେ – ଗଙ୍ଗା ଯମୁନାମୁପଗଚ୍ଛତେ (ମିଶିଅଛି)।

୫। ମାର୍ଗ ଅର୍ଥରେ—ଅୟଂ ମାର୍ଗଃ ନଦୀମୁପଗଚ୍ଛତେ (ନଈକି ପଡ଼ିଅଛି)

ଚର୍ ଧାତୁ

(କ) ଉତ୍+ଚର୍ ଧାତୁ ସକର୍ମକ ହେଲେ ଆତ୍ମନେପଦୀ ହୁଏ। ଯଥା:— ଶିଷ୍ୟଃ ଗୁରୁବାକ୍ୟମୁଚ୍ଚରତେ (ଉଲ୍ଲଂଘନ କରୁଅଛି)। 'ଉଦଶ୍ଚରଃ ସକର୍ମକାତ୍'

(ଖ) ସମ୍+ଚର୍ ଧାତୁ ତୃତୀୟା ବିଭକ୍ତ୍ୟନ୍ତ ପଦଯୋଗ ହେଲେ ଆତ୍ମନେ-ପଦୀ ହୁଏ। ଯଥା: – ରାଜା ରଥେନ ସଞ୍ଚରତେ। 'ସମସ୍ତୃତୀୟାଯୁକ୍ତାତ୍'

ଗମ୍ ଧାତୁ

ସମ୍+ଗମ୍ ଧାତୁ ଅକର୍ମକ ହେଲେ ଆତ୍ମନେପଦୀ ହୁଏ। ଯଥା: – ତବ ବାକ୍ୟଂ ନ ସଙ୍ଗଚ୍ଛତେ।

କ୍ରମ୍ ଧାତୁ

(କ) ଆ+କ୍ରମ୍ ଧାତୁ ଜ୍ୟୋତିଃପଦାର୍ଥର ଊର୍ଦ୍ଧ୍ୱଗମନ ବୁଝାଇଲେ ଆତ୍ମନେପଦୀ ହୁଏ। ଯଥା:—ସୂର୍ଯ୍ୟଃ ଆକ୍ରମତେ; କିନ୍ତୁ ଧୂମଃ ଆକ୍ରାମତି। (ଧୂମ ଜ୍ୟୋତିହୀନ)। 'ଆଙୋଜ୍ୟୋତିରୁଦ୍‌ଗମନେ'

(ଖ) ପ୍ର+କ୍ରମ୍ ଓ ଉପ+କ୍ରମ୍ ଧାତୁ ଆରମ୍ଭ ଅର୍ଥ ହେଲେ ଆତ୍ମନେପଦୀ ହୁଏ। ଯଥା: – ପ୍ରକ୍ରମତେ ଓ ଉପକ୍ରମତେ (ଆରମ୍ଭ କରୁଅଛି)।

'ପ୍ରୋପାଭ୍ୟାଂ ପ୍ରାରମ୍ଭେ'

(ଗ) ବି+କ୍ରମ୍ ଧାତୁ ପଦବିକ୍ଷେପ ଅର୍ଥରେ ଆତ୍ମନେପଦୀ ହୁଏ। ଯଥା:— ଅଶ୍ୱଃ ସମ୍ୟକ୍ ବିକ୍ରମତେ (ପାଦ ପକାଉଅଛି)। 'ବେଃ ପାଦବିହରଣେ'

ଜ୍ଞା ଧାତୁ

(କ) ଅପ+ଜ୍ଞା ଧାତୁ ଅପଲାପ (ନ ମାନିବା) ଅର୍ଥରେ ଆତ୍ମନେପଦୀ ହୁଏ। ଯଥା: – ସଃ ଶତମପଜାନୀତେ (ଶତବାର ମାନୁ ନାହିଁ)।

'ଅପହ୍ନବେ ଜ୍ଞଃ'

(ଖ)ସମ୍+ଜ୍ଞା ଧାତୁ ସ୍ମରଣ ଅର୍ଥ ନ ହେଲେ ଆତ୍ମନେପଦୀ ହୁଏ। ଯଥା:- ସ ଶତଂ ସଂଜାନୀତେ (ଇଚ୍ଛା କରୁଅଛି)।

ଯମ୍ ଧାତୁ

ଉପ+ଯମ୍ ଧାତୁ ବିବାହ ଅର୍ଥରେ ଆତ୍ମନେପଦୀ ହୁଏ । ଯଥା: — ରାମଃ ସୀତାମୁପଯଚ୍ଛତେ (ବିବାହ କରୁଅଛନ୍ତି) । 'ଉପାଦ୍‌ଯମଃ ସ୍ୱୀକରଣେ'

ହନ୍ ଧାତୁ

ଆ+ହନ୍ ଧାତୁ ଅକର୍ମକ ହେଲେ ଓ ନିଜର ଅଙ୍ଗବାଚକ ଶବ୍ଦ କର୍ମ ହେଲେ ଆତ୍ମନେପଦୀ ହୁଏ । ଯଥା: — ରାମଃ ତସ୍ୟ ଶିରସି ଆହତେ(ଅକର୍ମକ) ଓ ବୃଦ୍ଧଃ ସ୍ୱମସ୍ତକମାହତେ (ସ୍ୱାଙ୍ଗକର୍ମକ) ।

ତପ୍ ଧାତୁ

ଉତ୍+ତପ୍ ଧାତୁ ଅକର୍ମକ ହେଲେ ଓ ନିଜର ଅଙ୍ଗବାଚକ ଶବ୍ଦ କର୍ମ ହେଲେ ଆତ୍ମନେପଦୀ ହୁଏ । ଯଥା: — ସୂର୍ଯ୍ୟଃ ଉତ୍ତପତେ (ଅକର୍ମକ) ଓ ବୃଦ୍ଧଃ ସ୍ୱକରମୁତ୍ତପତେ (ସ୍ୱାଙ୍ଗକର୍ମକ) ।

(କିନ୍ତୁ) ତପସ୍ ଶବ୍ଦ କର୍ମ ହେଲେ ଉପସର୍ଗବିହୀନ ତପ୍ ଧାତୁ ଆତ୍ମନେପଦୀ ହୁଏ ଓ ଧାତୁ ଶେଷରେ ଯ ପ୍ରତ୍ୟୟ ହୁଏ । ଯଥା: — ମୁନିଃ ତପଃ ତପ୍ୟତେ ।

ବଦ୍ ଧାତୁ

ବି+ବଦ୍ ଧାତୁ ପରସ୍ପର ବିବାଦ ଅର୍ଥରେ ଆତ୍ମନେପଦୀ ହୁଏ— ଯଥା: — ବିବଦନ୍ତେ (ବିବାଦ କରୁଅଛନ୍ତି) । 'ବିମତୌ ବଦଃ'

ଭୁଜ୍ ଧାତୁ

ଭୁଜ୍ ଧାତୁ ଭୋଜନ ଓ ଉପଭୋଗ ଅର୍ଥରେ ଆତ୍ମନେପଦୀ ହୁଏ । ଯଥା:—ସଃ ଅନ୍ନଂ ଭୁଙ୍କ୍ତେ । ଧନୀ ସୁଖଂ ଭୁଙ୍କ୍ତେ ।

ସ୍ଥା ଧାତୁ

(କ) ସ୍ଥା ଧାତୁ ଅଭିପ୍ରାୟଜ୍ଞାପନ ଅର୍ଥରେ ଆତ୍ମନେପଦୀ ହୁଏ । ଯଥା:— ଗୋପୀ କୃଷ୍ଣାୟ ତିଷ୍ଠତେ ।

(ଖ) ସ୍ଥା ଧାତୁ ମଧ୍ୟସ୍ଥତା ଅର୍ଥରେ ଆତ୍ମନେପଦୀ ହୁଏ । ଯଥା: — ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଃ ମହାଭାରତଯୁଦ୍ଧେ ତିଷ୍ଠତେ (ମଧ୍ୟସ୍ଥତା କରୁଅଛନ୍ତି) ।

ଯୃଜ୍ ଧାତୁ

ଯୃଜ୍ ଧାତୁ କର୍ତ୍ତାର ଭକ୍ତି ବୁଝାଇଲେ 'ଯ୍' ଆଗମ ହୋଇ ଆତ୍ମନେପଦୀ ହୁଏ । ଯଥା:—ଭକ୍ତ୍ୟା ମାଳା ସୃଜ୍ୟତେ (ଭକ୍ତରେ ଗୁନ୍ଥୁଅଛି); କିନ୍ତୁ ମାଳାକାରଃ ମାଳାଂ ସୃଜତି ।

କ୍ରିୟାଫଳ କର୍ତ୍ତୃଗାମୀ ହେଲେ ଉଭୟପଦୀ ଧାତୁର ଆତ୍ମନେପଦପଷ୍ଟି ପ୍ରୟୋଗ କରାଯାଏ; କିନ୍ତୁ କ୍ରିୟାଫଳ ପରଗାମୀ ହେଲେ ପରସ୍ମୈପଦପଷ୍ଟି ପ୍ରୟୋଗ କରାଯାଏ । ଯଥା:–ଯଜ୍–ବ୍ରାହ୍ମଣଃ ଯଜତେ (ଯଜ୍ଞର ଫଳ କର୍ତ୍ତା ଲଭ କରିବ) । ପୁରୋହିତଃ ଯଜତି (ଯଜ୍ଞର ଫଳ ଯଜମାନ ଲଭ କରିବ) ।

ପ୍ରଶ୍ନ

୧ । ସଂଶୋଧନ କର:—ରାମୋ ରାବଣଂ ପରାଜୟତୁ । ଅହଂ ତ୍ୱୟା ସାର୍ଦ୍ଧମ୍ ଉଦ୍ୟାନଂ ପ୍ରତଷ୍ଠାମି । ବାଳକାଃ ସଦା ସ୍ୱାର୍ଥାୟ ବିବଦନ୍ତି । ରୋଗୀଃ ଦଧିଂ ନ ଭୁଞ୍ଜ୍ୟାତ୍ । ପିତା ଦେବାମୁପତଷ୍ଠତି ।

୨ । ପ୍ରଭେଦ ଦେଖାଅ:–ସଂକ୍ରୀଡ଼ତେ, ସଂକ୍ରୀଡ଼ତି । ଆହ୍ୱୟତେ, ଆହ୍ୱୟନ୍ତି । ଦାସ୍ୟତେ, ଦାସ୍ୟତି । ସୃଜ୍ୟତେ, ସୃଜତି । ଉପକ୍ରମତେ, ଉପକ୍ରାମତି ।

୩ । ସଂସ୍କୃତରେ ଅନୁବାଦ କର:—ସେମାନେ କେବେହେଲେ କୁକାର୍ଯ୍ୟରୁ ବିରତ ହେବେ ନାହିଁ । ଛାତ୍ର ଶିକ୍ଷକଙ୍କୁ ସବୁବେଳେ ଅନୁକରଣ କରେ । ତୁମମାନଙ୍କର ଏ ଯୁକ୍ତି କଦାପି ସଙ୍ଗତ ନୁହେଁ । ଏହି ବାଳଟି କଟକରୁ ପୁରୀକୁ ପଡ଼ିଅଛି । ଅଶୋକ ଧର୍ମବଳରେ ଭାରତବର୍ଷକୁ ଜୟ କରିଥିଲେ । ମନ୍ତ୍ରୀମାନେ ବର୍ତ୍ତମାନ ଦେଶ ଭଲରୂପେ ପାଳୁଅଛନ୍ତି । ପୁରୋହିତଙ୍କଠାରୁ ପୁରାଣ ଶୁଣିସାରି ସେମାନେ ଗପ କରିବାକୁ ଆରମ୍ଭ କଲେ । ଟଙ୍କା ଧନୀଠାରୁ ଧାର ନେଇ ଯିଏ ମାନେ ନାହିଁ; ତାକୁ ଧିକ୍ । ପଢ଼ିସାରି ପିଲାଏ ଖେଳ ଆରମ୍ଭ କଲେ ।

କୃଦନ୍ତ

(କୃତ୍‌ପ୍ରତ୍ୟୟନିଷ୍ପନ୍ନ ପଦ)

ଧାତୁପରେ ଶତୃ, ଶାନଚ୍ ଓ ଲ୍ୟଟ୍ (ଅନ) ପ୍ରଭୃତି ଯେଉଁସବୁ ପ୍ରତ୍ୟୟ ଯୋଗ କରାଯାଇ ବିଶେଷ୍ୟ ଓ ବିଶେଷଣ ପ୍ରଭୃତି ପଦ ନିଷ୍ପନ୍ନ କରାଯାଏ, ସେହି ପ୍ରତ୍ୟୟଗୁଡ଼ିକୁ 'କୃତ୍' କୁହାଯାଏ ଓ ଉକ୍ତ ପ୍ରତ୍ୟୟାନ୍ତ ପଦ କୃଦନ୍ତ । ଯଥା: —

ଗମ୍+ଲ୍ୟଟ୍=ଗମନମ୍, ଏଠାରେ ଗମ୍ 'ଧାତୁ', ଲ୍ୟଟ୍ 'କୃତ୍' ପ୍ରତ୍ୟୟ ଓ ଗମନମ୍ 'କୃଦନ୍ତ' ପଦ ।

୧ । ଶତୃ (ଅତ୍)

ବର୍ତ୍ତମାନ କାଳରେ ପରସ୍ମୈପଦୀଧାତୁରୁ ଉତ୍ତର ଶତୃ ପ୍ରତ୍ୟୟ କଲେ ବିଶେଷଣ ପଦ ନିଷ୍ପନ୍ନ ହୁଏ । ଯଥା: —

*ଗମ୍+ଶତୃ — ପୁଂ:ଗଚ୍ଛନ୍, ସ୍ତ୍ରୀ:ଗଚ୍ଛନ୍ତୀ, କ୍ଲୀ:ଗଚ୍ଛତ୍ । ସ୍ତ୍ରୀ+ଶତୃ — ପୁଂ:ବିଭ୍ୟତ୍, ସ୍ତ୍ରୀ:ବିଭ୍ୟତୀ, କ୍ଲୀ:ବିଭ୍ୟତ୍ । କେତେଗୁଡ଼ିଏ ଶତୃ ପ୍ରତ୍ୟୟାନ୍ତ ଶବ୍ଦ । ଯଥା: —

ଭୂ—ଭବତ୍, ଗମ୍ — ଗଚ୍ଛତ୍, ଗୈ — ଗାୟତ୍; ପା — ପିବତ୍, ସ୍ଥା — ତିଷ୍ଠତ୍, ଜି—ଜୟତ୍, ଦୃଶ୍—ପଶ୍ୟତ୍, ଦନ୍ଶ୍—ଦଶତ୍, ଘ୍ରା — ଜିଘ୍ରତ୍, ଧାବ୍—ଧାବ୍ୟତ୍, ନଶ୍—ନଶ୍ୟତ୍, କ୍ରୁଧ୍—କ୍ରୁଧ୍ୟତ୍, ଶମ୍—ଶାମ୍ୟତ୍, ଜୃ — ଜୀର୍ଯ୍ୟତ୍, ବ୍ୟଧ୍ — ବିଧ୍ୟତ୍, ଇଷ୍—ଇଚ୍ଛତ୍, ସ୍ପୃଶ୍ — ସ୍ପୃଶତ୍, ପ୍ରଚ୍ଛ୍—ପୃଚ୍ଛତ୍, ମୁଚ୍ — ମୁଞ୍ଚତ୍, ଶ୍ରୁ — ଶୃଣ୍ୱତ୍, ଚି — ଚିନ୍ୱତ୍, ରୁଧ୍—ରୁନ୍ଧତ୍, ଛିଦ୍ — ଛିନ୍ଦତ୍, ହୁ — ଜୁହ୍ୱତ୍; ସ୍ତ୍ରୀ — ବିଭ୍ୟତ୍, ହନ୍—ଘ୍ନତ୍, ଅସ୍ — ସତ୍, ଜାଗୃ — ଜାଗ୍ରତ୍, ରୁଦ୍— ରୁଦତ୍ ଇତ୍ୟାଦି ।

---

*ଯେଉଁ ଧାତୁର ଲଟ୍ ପ୍ରଥମପୁରୁଷବହୁବଚନରେ ଅନ୍ତି ହୁଏ, ସେହି ଧାତୁନିଷ୍ପନ୍ନ ଶତୃ ପ୍ରତ୍ୟୟାନ୍ତ ଶବ୍ଦର ରୂପ ଗଚ୍ଛତ୍ ଶବ୍ଦର ରୂପପରି ହୁଏ ଓ ଯେଉଁ ଧାତୁର ଲଟ୍ ପ୍ରଥମପୁରୁଷବହୁବଚନରେ ଅତି ହୁଏ, ସେହି ଧାତୁନିଷ୍ପନ୍ନ ଶତୃ ପ୍ରତ୍ୟୟାନ୍ତ ଶବ୍ଦର ରୂପ ବିଭ୍ୟତ୍ ଶବ୍ଦର ରୂପ ପରି ହୁଏ ।

୨ । ଶାନଚ୍ (ଆନ, ମାନ ବା ଈନ)

ବର୍ତ୍ତମାନକାଳରେ ଆତ୍ମନେପଦଧାତୁରୁ ଉତ୍ତର ଶାନଚ୍ ପ୍ରତ୍ୟୟ କଲେ ବିଶେଷଣ ପଦ ନିଷ୍ପନ୍ନ ହୁଏ । ଯଥା:—

କ୍ରୀ+ଶାନଚ୍ (ଆନ)—ପୁଂ:କ୍ରୀଣାନଃ, ସ୍ତ୍ରୀ:କ୍ରୀଣାନା, କ୍ଳୀ: କ୍ରୀଣାନମ୍ ।
ଲଭ୍+ଶାନଚ୍ (ମାନ)—ପୁଂ:ଲଭମାନଃ,ସ୍ତ୍ରୀ: ଲଭମାନା, କ୍ଳୀ: ଲଭମାନମ୍ ।
ଆସ୍+ଶାନଚ୍ (ଈନ)—ପୁଂ:ଆସୀନଃ, ସ୍ତ୍ରୀ: ଆସୀନା, କ୍ଳୀ: ଆସୀନମ୍ ।

କେତେଗୁଡ଼ିଏ ଶାନଚ୍ ପ୍ରତ୍ୟୟାନ୍ତ ଶବ୍ଦ । ଯଥା:—

ସେବ୍—ସେବମାନ, ଜନ୍—ଜାୟମାନ, ଦୀପ୍—ଦୀପ୍ୟମାନ, ମୃ—ମ୍ରିୟମାଣ, ଲକ୍ଷ୍—ଲକ୍ଷମାନ, ଶବ୍ଦାୟ—ଶବ୍ଦାୟମାନ, କମ୍ପ୍—କମ୍ପମାନ, ଶୀ—ଶୟାନ, ଅଧି+ଇ—ଅଧୀୟାନ ଓ ଜନ୍—ଜାୟମାନ ଇତ୍ୟାଦି ।

କର୍ମ ଓ ଭାବବାଚ୍ୟରେ କେବଳ ଶାନଚ୍ ପ୍ରତ୍ୟୟ ହୁଏ । ଯଥା:—

ପଠ୍—ପାଠ୍ୟମାନ, ଦା—ଦୀୟମାନ, ଦୃଶ୍—ଦୃଶ୍ୟମାନ, କ୍ରୀଡ୍—କ୍ରୀଡ୍ୟମାନ ଓ ହସ୍—ହସ୍ୟମାନ ଇତ୍ୟାଦି ।

ଉଭୟପଦଧାତୁମାନଙ୍କରୁ ଉତ୍ତର ଶତୃ ଓ ଶାନଚ୍ ଉଭୟ ପ୍ରତ୍ୟୟ ହୁଏ । ଯଥା:—

କ୍ରୀ—କ୍ରୀଣତ୍, କ୍ରୀଣାନ । ଗ୍ରହ—ଗୃହ୍ଣତ୍, ଗୃହ୍ଣାନ । ଦା—ଦଦତ୍, ଦଦାନ । ଧା—ଦଧତ୍, ଦଧାନ । କୃ—କୁର୍ବତ୍, କୁର୍ବାଣ । ଭୁଜ୍—ଭୁଞ୍ଜତ୍, ଭୁଞ୍ଜାନ । ବ୍ରୂ—ବ୍ରୁବତ୍, ବ୍ରୁବାଣ । ଦୃଶ୍+ଣିଚ୍=ଦର୍ଶି—ଦର୍ଶୟତ୍, ଦର୍ଶୟମାନ ଇତ୍ୟାଦି ।

୩ । ସ୍ୟତୃ (ସ୍ୟତ୍)

ଭବିଷ୍ୟତ୍କାଳ ଅର୍ଥରେ ପରସ୍ମୈପଦଧାତୁରୁ ଉତ୍ତର ସ୍ୟତୃ ପ୍ରତ୍ୟୟ କଲେ ବିଶେଷଣପଦ ନିଷ୍ପନ୍ନ ହୁଏ । ଯଥା:—

ପଠ୍+ସ୍ୟତୃ—ପୁଂ: ପଠିଷ୍ୟନ୍, ସ୍ତ୍ରୀ: ପଠିଷ୍ୟନ୍ତୀ, କ୍ଳୀ: ପଠିଷ୍ୟତ୍ ।

କେତେଗୁଡ଼ିଏ ସ୍ୟତୃ ପ୍ରତ୍ୟୟାନ୍ତ ଶବ୍ଦ । ଯଥା:—

ଭୂ—ଭବିଷ୍ୟତ୍, ଗମ୍—ଗମିଷ୍ୟତ୍, ପା—ପାସ୍ୟତ୍, ଦୃଶ୍—ଦ୍ରକ୍ଷ୍ୟତ୍ ଓ ଦା—ଦାସ୍ୟତ୍ ଇତ୍ୟାଦି ।

୪ । ସ୍ୟମାନ

ଭବିଷ୍ୟତ୍କାଳ ଅର୍ଥରେ ଆତ୍ମନେପଦଧାତୁରୁ ଉତ୍ତର ସ୍ୟମାନ ପ୍ରତ୍ୟୟ କଲେ ବିଶେଷଣପଦ ନିଷ୍ପନ୍ନ ହୁଏ । ଯଥା: —

ଲଭ୍+ସ୍ୟମାନ—ପୁଂ: ଲପ୍ସ୍ୟମାନଃ, ସ୍ତ୍ରୀ: ଲପ୍ସ୍ୟମାନା, କ୍ଳୀ: ଲପ୍ସ୍ୟମାନମ୍ ।

କେତେଗୁଡ଼ିଏ ସ୍ୟମାନ ପ୍ରତ୍ୟୟାନ୍ତ ଶବ୍ଦ । ଯଥା:—

ସହ୍—ସହିଷ୍ୟମାଣ, ଦା—ଦାସ୍ୟମାନ ଓ ଜନ୍—ଜନିଷ୍ୟମାଣ ଇତ୍ୟାଦି ।

୫ । କୃତ୍ୟ (ତବ୍ୟ, ଅନୀୟ, ଣ୍ୟତ୍, ଯତ୍ ଓ କ୍ୟପ୍)

ଭବିଷ୍ୟତ୍ ଏବଂ ଔଚିତ୍ୟ ବା ବିଧି ଅର୍ଥରେ ସକର୍ମକ ଧାତୁରୁ ଉତ୍ତର କର୍ମବାଚ୍ୟରେ ଓ ଅକର୍ମକ ଧାତୁରୁ ଉତ୍ତର ଭାବବାଚ୍ୟରେ କୃତ୍ୟ ପ୍ରତ୍ୟୟ କଲେ ବିଶେଷଣପଦ ନିଷ୍ପନ୍ନ ହୁଏ । ଯଥା:—

ପଠ୍+ତବ୍ୟ—ପୁଂ: ପଠିତବ୍ୟଃ, ସ୍ତ୍ରୀ:ପଠିତବ୍ୟା, କ୍ଳୀ:ପଠିତବ୍ୟମ୍ ।

ଶ୍ରୁ+ଅନୀୟ—ପୁଂ:ଶ୍ରବଣୀୟଃ, ସ୍ତ୍ରୀ:ଶ୍ରବଣୀୟା, କ୍ଳୀ: ଶ୍ରବଣୀୟମ୍ ।

କୃ+ଣ୍ୟତ୍—ପୁଂ:କାର୍ଯ୍ୟଃ, ସ୍ତ୍ରୀ: କାର୍ଯ୍ୟା, କ୍ଳୀ: କାର୍ଯ୍ୟମ୍ ।

ପା+ଯତ୍—ପୁଂ: ପେୟଃ, ସ୍ତ୍ରୀ: ପେୟା, କ୍ଳୀ: ପେୟମ୍ ।

ଶାସ୍+କ୍ୟପ୍—ପୁଂ: ଶିଷ୍ୟଃ, ସ୍ତ୍ରୀ: ଶିଷ୍ୟା, କ୍ଳୀ: ଶିଷ୍ୟମ୍ ।

କୃତ୍ୟ ପ୍ରତ୍ୟୟାନ୍ତ ବିଶେଷଣପଦ କର୍ମ ଓ ଭାବବାଚ୍ୟରେ ଭବିଷ୍ୟତ୍, ବିଧି ଏବଂ ସମ୍ଭାବନା ଅର୍ଥରେ ସମାପିକା କ୍ରିୟାରୂପେ ବ୍ୟବହୃତ ହୁଏ ।

(କ) କର୍ମବାଚ୍ୟରେ କ୍ରିୟାରୂପେ ବ୍ୟବହୃତ ହେଲେ କର୍ମର ଲିଙ୍ଗ,ବଚନ ଓ ବିଭକ୍ତି ଅନୁସାରେ କୃତ୍ୟ ପ୍ରତ୍ୟୟାନ୍ତପଦର ଲିଙ୍ଗାଦି ନିର୍ଦ୍ଦେଶ କରାଯାଏ । ଯଥା:—

ମୟା ବେଦଃ ପଠିତବ୍ୟଃ । ମୟା ଗୀତା ପଠିତବ୍ୟା । ମୟା ପୁରାଣଂ ପଠିତବ୍ୟମ୍ ।

(ଖ) ଭାବବାଚ୍ୟରେ କ୍ରିୟାରୂପେ ବ୍ୟବହୃତ ହେଲେ କୃତ୍ୟ ପ୍ରତ୍ୟୟାନ୍ତ ପଦ କ୍ଳୀବଲିଙ୍ଗ, ପ୍ରଥମା ବିଭକ୍ତ୍ୟନ୍ତ ଓ ଏକବଚନାନ୍ତ ହୁଏ । ଯଥା: —

ବାଳକେନ କ୍ରୀଡ଼ିତବ୍ୟମ୍ । ବାଳକାଭିଃ ହସିତବ୍ୟମ୍ । ଯୁବାଭ୍ୟାଂ ସ୍ଥାତବ୍ୟମ୍ ।

କେତେଗୁଡ଼ିଏ ତବ୍ୟ ଓ ଅନୀୟ ପ୍ରତ୍ୟୟାନ୍ତ ଶବ୍ଦ । ଯଥା: –

କୃ – କର୍ତ୍ତବ୍ୟ, କରଣୀୟ । କ୍ରୀ - କ୍ରେତବ୍ୟ, କ୍ରୟଣୀୟ । କ୍ଷମ୍ – କ୍ଷନ୍ତବ୍ୟ, କ୍ଷମଣୀୟ । ଗମ୍—ଗନ୍ତବ୍ୟ, ଗମନୀୟ । ଗ୍ରହ୍ - ଗ୍ରହୀତବ୍ୟ, ଗ୍ରହଣୀୟ । ଚି—ଚେତବ୍ୟ, ଚୟନୀୟ । ଜି—ଜେତବ୍ୟ, ଜୟନୀୟ । ତ୍ୟଜ୍ ତ୍ୟକ୍ତବ୍ୟ, ତ୍ୟଜନୀୟ । ନୀ – ନେତବ୍ୟ, ନୟନୀୟ । ପଠ୍— ପଠିତବ୍ୟ, ପଠନୀୟ । ପା – ପାତବ୍ୟ, ପାନୀୟ । ଭୀ—ଭେତବ୍ୟ,ଭୟନୀୟ । ଭୁଜ୍—ଭୋକ୍ତବ୍ୟ, ଭୋଜନୀୟ । ଭୂ – ଭବିତବ୍ୟ, ଭବନୀୟ । ଲଭ୍– ଲବ୍‌ଧବ୍ୟ, ଲଭନୀୟ । ଶୀ – ଶୟିତବ୍ୟ, ଶୟନୀୟ । ସହ୍—ସହିତବ୍ୟ, (ସୋଢ଼ବ୍ୟ), ସହନୀୟ । ସ୍ଥା – ସ୍ଥାତବ୍ୟ, ସ୍ଥାନୀୟ । ସ୍ମୃ—ସ୍ମର୍ତ୍ତବ୍ୟ,ସ୍ମରଣୀୟ । ହୃ— ହର୍ତ୍ତବ୍ୟ, ହରଣୀୟ ଇତ୍ୟାଦି ।

କେତେଗୁଡ଼ିଏ ଣ୍ୟତ୍ (ଯ) ପ୍ରତ୍ୟୟାନ୍ତ ଶବ୍ଦ । ଯଥା: –

କୃ – କାର୍ଯ୍ୟ. ପଠ୍ – ପାଠ୍ୟ, ଭୁଜ୍—ଭୋଜ୍ୟ ଓ ଭୋଗ୍ୟ,ପଚ୍ – ପାକ୍ୟ, ଯୁଜ୍ – ଯୋଗ୍ୟ, ବଚ୍ – ବାକ୍ୟ ଓ ଯୁଜ୍ – ଯୋଗ୍ୟ ଇତ୍ୟାଦି ।

କେତେଗୁଡ଼ିଏ ଯତ୍ (ଯ) ପ୍ରତ୍ୟୟାନ୍ତ ଶବ୍ଦ । ଯଥା: –

ଜି – ଜେୟ, ଶକ୍—ଶକ୍ୟ, ସହ୍—ସହ୍ୟ, ଗମ୍—ଗମ୍ୟ, ପା – ପେୟ, ଗୈ—ଗେୟ, ଦା – ଦେୟ ଓ ଜ୍ଞା – ଜ୍ଞେୟ ଇତ୍ୟାଦି ।

କେତେଗୁଡ଼ିଏ କ୍ୟପ୍ ପ୍ରତ୍ୟୟାନ୍ତ ଶବ୍ଦ । ଯଥା:—

ଭୃ—ଭୃତ୍ୟ, କୃ – କୃତ୍ୟ, ସ୍ତୁ – ସ୍ତୁତ୍ୟ ଓ ଶାସ୍ – ଶିଷ୍ୟ ଇତ୍ୟାଦି ।

୬ । କ୍ତବତୁ (ତବତ୍)

କର୍ତ୍ତୃବାଚ୍ୟରେ ଅତୀତକାଳରେ ଧାତୁରୁ ଉତ୍ତର କ୍ତବତୁ ପ୍ରତ୍ୟୟ କଲେ ବିଶେଷଣପଦ ନିଷ୍ପନ୍ନ ହୁଏ । ଯଥା: –

ହନ୍+କ୍ତବତୁ – ପୁଂ: ହତବାନ୍, ସ୍ତ୍ରୀ: ହତବତୀ, କ୍ଳୀ: ହତବତ୍ ।

ଏହି ବିଶେଷଣପଦ କର୍ତ୍ତୃବାଚ୍ୟରେ ଅତୀତକାଳରେ ସମାପିକା କ୍ରିୟାରୂପେ ବ୍ୟବହୃତ ହୁଏ ଓ ଏହାର ଲିଙ୍ଗାଦି କର୍ତ୍ତା ଅନୁସାରେ ନିର୍ଦ୍ଧାରିତ ହୁଏ । ଯଥା: -

ରାମଃ ରାବଣଂ ହତବାନ୍ । ଦୁର୍ଗା ରାକ୍ଷସାନ୍ ହତବତୀ । ମିତ୍ରଂ ମୃଗଂ ହତବତ୍ ।

। କ୍ତ (ତ)

ଅତୀତକାଳ ଅର୍ଥରେ କେବଳ ଗମନାର୍ଥକ ଓ ଅକର୍ମକ ଧାତୁରୁ ଉତ୍ପର କର୍ତ୍ତୃବାଚ୍ୟରେ, ସମସ୍ତ ସକର୍ମକ ଧାତୁରୁ ଉତ୍ପର କର୍ମବାଚ୍ୟରେ ଏବଂ ସମସ୍ତ ଅକର୍ମକ ଧାତୁରୁ ଉତ୍ପର ଭାବବାଚ୍ୟରେ କ୍ତ ପ୍ରତ୍ୟୟ କଲେ ବିଶେଷଣ ପଦ ନିଷ୍ପନ୍ନ ହୁଏ । ଯଥା: —

ଗମ୍+କ୍ତ ପୁଂ: ଗତଃ, ସ୍ତ୍ରୀ: ଗତା, କ୍ଲୀ: ଗତମ୍ ।

(କ) କର୍ତ୍ତୃବାଚ୍ୟରେ ହୋଇଥିବା କ୍ତ ପ୍ରତ୍ୟୟାନ୍ତ ପଦ ଉକ୍ତ ବାଚ୍ୟରେ ସମାପିକା କ୍ରିୟାରୂପେ ବ୍ୟବହୃତ ହୁଏ । ଏହାର ଲିଙ୍ଗାଦି କର୍ତ୍ତା ଅନୁସାରେ ନିର୍ଦ୍ଧାରିତ ହୁଏ । ଯଥା: —

ଗତ୍ୟର୍ଥ - ସ ଗ୍ରାମଂ ଗତଃ । ସୀତା ଗ୍ରାମଂ ଗତା । କଳତ୍ରଂ ଗ୍ରାମଂ ଗତମ୍ ।

ଅକର୍ମକ - ବାଳକଃ ସୁପ୍ତଃ । ମାତା ସ୍ଥିତା ଅପତ୍ୟଂ ସ୍ଥିତମ୍ ।

(ଖ) କର୍ମବାଚ୍ୟରେ ହୋଇଥିବା କ୍ତ ପ୍ରତ୍ୟୟାନ୍ତ ପଦ ଉକ୍ତ ବାଚ୍ୟରେ ସମାପିକା କ୍ରିୟାରୂପେ ବ୍ୟବହୃତ ହୁଏ ଓ ଏହାର ଲିଙ୍ଗାଦି କର୍ମ ଅନୁସାରେ ନିର୍ଦ୍ଧାରିତ ହୁଏ । ଯଥା: —

ମୟା ବିଦେଶଃ ଦୃଷ୍ଟଃ । ଗୋପାଳେନ ନଦୀ ଗତା । ବାଳକେନ ପୁଷ୍ପାଣି ଆନୀତାନି ।

(ଗ) ଭାବବାଚ୍ୟରେ ହୋଇଥିବା କ୍ତ ପ୍ରତ୍ୟୟାନ୍ତ ପଦ ଉକ୍ତ ବାଚ୍ୟରେ ସମାପିକା କ୍ରିୟାରୂପେ ବ୍ୟବହୃତ ହୁଏ ଓ ଏହା କେବଳ କ୍ଲୀବଲିଙ୍ଗ, ପ୍ରଥମା ବିଭକ୍ତ୍ୟନ୍ତ ଓ ଏକବଚନାନ୍ତ ହୁଏ । ଯଥା: —

ତେନ ହସିତମ୍ । ଅସ୍ମାଭିଃ କ୍ରୀଡ଼ିତମ୍ । ବାଳକାଭିଃ ସ୍ଥିତମ୍ ।

(ଘ) ଇଚ୍ଛାର୍ଥ, ଜ୍ଞାନାର୍ଥ ଓ ପୂଜାର୍ଥ ଧାତୁରୁ ଉତ୍ପର କର୍ମବାଚ୍ୟରେ ବର୍ତ୍ତମାନକାଳରେ କ୍ତ ପ୍ରତ୍ୟୟ ହୁଏ । ଏହି କ୍ତ ପ୍ରତ୍ୟୟାନ୍ତ ପଦର କର୍ତ୍ତାଠାରେ ଷଷ୍ଠୀ ବିଭକ୍ତି ହୁଏ । ଯଥା: —

ମନ୍+କ୍ତ — ମତମ୍ (ଇଦଂ ମମ ମତମ୍) । ଜ୍ଞା+କ୍ତ — ଜ୍ଞାତମ୍ (ଇଦଂ ମମ ଜ୍ଞାତମ୍) । ପୂଜ୍+କ୍ତ — ପୂଜିତଃ (ସ ଜନ ପୂଜିତଃ) ।

'ମତିବୁଦ୍ଧିପୂଜାର୍ଥେଭ୍ୟୋ ବର୍ତ୍ତମାନେ କ୍ତ'

କେତେଗୁଡ଼ିଏ କ୍ତ ପ୍ରତ୍ୟୟାନ୍ତ ଶବ୍ଦ । ଯଥା: —

ପଠ୍—ପଠିତ । ଲିଖ୍—ଲିଖିତ । କୁପ୍—କୁପିତ । ଜ୍ଞା—ଜ୍ଞାତ । ଶ୍ରୁ—ଶ୍ରୁତ । ସୃଜ୍—ସୃଷ୍ଟ । କ୍ରୁଧ୍—କ୍ରୁଦ୍ଧ । ଦୃଶ୍—ଦୃଷ୍ଟ । ଲିହ୍—ଲିଢ଼ । ବପ୍—ଉପ୍ତ । ଶମ୍—ଶାନ୍ତ । ଭ୍ରମ୍—ଭ୍ରାନ୍ତ । କ୍ଷମ୍—କ୍ଷାନ୍ତ । ଦଂଶ୍—ଦଷ୍ଟ । ରଞ୍ଜ୍—ରକ୍ତ । ଖନ୍—ଖାତ । ଜନ୍—ଜାତ । ମା—ମିତ । ସ୍ଥା—ସ୍ଥିତ । ପା—ପୀତ । ଗୈ—ଗୀତ । ହା—ହୀନ । ସ୍ୱପ୍—ସୁପ୍ତ । ବସ—ଉଷିତ । ଅଦ୍—ଅନ୍ନ । ଭିଦ୍—ଭିନ୍ନ । ବ୍ରୂ—ଉକ୍ତ । କ୍ଲମ୍—କ୍ଲାନ୍ତ । ପଚ୍—ପକ୍ୱ ଓ ଶୁଷ୍—ଶୁଷ୍କ ଇତ୍ୟାଦି ।

କ୍ତ ପ୍ରତ୍ୟୟାନ୍ତ ବିଶେଷଣପଦର ଶେଷରେ ବତ୍ ଯୋଗ କଲେ କ୍ତବତୁ ପ୍ରତ୍ୟୟାନ୍ତ ବିଶେଷଣ ପଦ ନିଷ୍ପନ୍ନ ହୁଏ । ଯଥା: — ଗତ (କ୍ତ), ଗତବତ୍ (କ୍ତବତ୍) ।

୮ । ଣିନ୍ (ଇନ୍)

କର୍ତ୍ତୃବାଚ୍ୟରେ ଧାତୁରୁ ଉତ୍ତର ଣିନ୍ ପ୍ରତ୍ୟୟ କଲେ ବିଶେଷଣପଦ ନିଷ୍ପନ୍ନ ହୁଏ । ଯଥା:—

ବସ୍+ଣିନ୍—ପୁଂ: ବାସୀ, ସ୍ତ୍ରୀ: ବାସିନୀ, କ୍ଲୀ: ବାସି ଇତ୍ୟାଦି ।

୯ । ଘଞ୍ (ଅ)

ଭାବବାଚ୍ୟରେ ଧାତୁରୁ ଉତ୍ତର ଘଞ୍ ପ୍ରତ୍ୟୟ କଲେ ବିଶେଷ୍ୟପଦ ନିଷ୍ପନ୍ନ ହୁଏ । ଏହି ପଦ ପୁଂଲିଙ୍ଗ । ଯଥା: —

ପଠ୍+ଘଞ୍—ପାଠଃ । ରୁଜ୍+ଘଞ୍—ରୋଗଃ ଓ ପଚ୍+ଘଞ୍—ପାକଃ ଇତ୍ୟାଦି । (ଘଞ୍ ପ୍ରତ୍ୟୟ ପରେ ଥିଲେ ଧାତୁ ଶେଷରେ ଥିବା ଚ୍ ସ୍ଥାନରେ କ୍ ଓ ଜ୍ ସ୍ଥାନରେ ଗ୍ ହୁଏ ।)

୧୦ । କ୍ତିନ୍ (ତି)

ଭାବବାଚ୍ୟରେ ଧାତୁରୁ ଉତ୍ତର କ୍ତିନ୍ ପ୍ରତ୍ୟୟ କଲେ ବିଶେଷ୍ୟପଦ ନିଷ୍ପନ୍ନ ହୁଏ । ଏହି ପଦ ସ୍ତ୍ରୀଲିଙ୍ଗ । ଯଥା: —

ମା+କ୍ତିନ୍—ମତିଃ । ମୁଚ୍+କ୍ତିନ୍—ମୁକ୍ତିଃ । ଶମ୍+କ୍ତିନ୍—ଶାନ୍ତିଃ । ଖ୍ୟା+କ୍ତିନ୍—ଖ୍ୟାତିଃ ଇତ୍ୟାଦି ।

୧୧ । ଲ୍ୟୁଟ୍ (ଅନ)

ଭାବ, କରଣ ଓ ଅଧିକରଣବାଚ୍ୟରେ ଧାତୁରୁ ଉତ୍ତର ଲ୍ୟୁଟ୍ ପ୍ରତ୍ୟୟ କଲେ ବିଶେଷ୍ୟପଦ ନିଷ୍ପନ୍ନ ହୁଏ । ଏହି ପଦ କ୍ଲୀବଲିଙ୍ଗ । ଯଥା: —

ଭାବବାଚ୍ୟ: — ପଠ୍ୟତେ ଇତି—ପଠନମ୍ ଓ ଦୀୟତେ ଇତି – ଦାନମ୍ ।

କରଣବାଚ୍ୟ: — ଯାଯ୍ୟତେ ଅନେନ— ଯାନମ୍ ଓ ନୀୟତେ ଅନେନ— ନୟନମ୍ ।

ଅଧିକରଣବାଚ୍ୟ:— ଶଯ୍ୟତେ ଅସ୍ମିନ୍ – ଶୟନମ୍ ଓ ସ୍ଥୀୟତେ ଅସ୍ମିନ୍ – ସ୍ଥାନମ୍ ଇତ୍ୟାଦି ।

୧୨ । କ୍ତ୍ୱା (ତ୍ୱା)

ସମାପିକା ଓ ଅସମାପିକା ଉଭୟ କ୍ରିୟାର ଏକ କର୍ତ୍ତା ହେଲେ ଅନନ୍ତର ଅର୍ଥରେ ପୂର୍ବକାଳବୋଧକ ଧାତୁରୁ ଉତ୍ତର କ୍ତ୍ୱା ପ୍ରତ୍ୟୟ ହୋଇ ଅବ୍ୟୟ ପଦ ନିଷ୍ପନ୍ନ ହୁଏ । ଏହାକୁ ଅସମାପିକା କ୍ରିୟାପଦ କହନ୍ତି । ଯଥା: —

ଗ୍ରହ୍ + କ୍ତ୍ୱା—ଗୃହୀତ୍ୱା (ଗ୍ରହଣାତ୍ ଅନନ୍ତରମ୍) ।

ଏକକର୍ତ୍ତୃକ: — ସ ଗୃହଂ ଗତ୍ୱା ଅଖାଦତ୍(ସେ ଘରକୁ ଯାଇ ଖାଇଥିଲା) ।

ଭିନ୍ନକର୍ତ୍ତୃକ: — ମୟି ଗୃହଂ ଗତେ ସ ଅଖାଦତ୍ (ମୁଁ ଘରକୁ ଗଲା ପରେ ସେ ଖାଇଥିଲା) ।

୧୩ । ଲ୍ୟପ୍ (ଯ)

ସମାପିକା ଓ ଅସମାପିକା ଉଭୟ କ୍ରିୟାର ଏକ କର୍ତ୍ତା ହୋଇ ନଞ୍ (ଅ) ବ୍ୟତୀତ ଅନ୍ୟ କୌଣସି ପଦ ପୂର୍ବରେ ଥିଲେ, ଅନନ୍ତର ଅର୍ଥରେ ପୂର୍ବକାଳବୋଧକ ଧାତୁରୁ ଉତ୍ତର କ୍ତ୍ୱା ପ୍ରତ୍ୟୟ ପରିବର୍ତ୍ତେ ଲ୍ୟପ୍ ପ୍ରତ୍ୟୟ ହୋଇ ଅବ୍ୟୟ ପଦ ନିଷ୍ପନ୍ନ ହୁଏ । ଏହାକୁ ଅସମାପିକା କ୍ରିୟାପଦ କହନ୍ତି । ଯଥା: —

ପ୍ର + ଦା + ଲ୍ୟପ୍ = ପ୍ରଦାୟ (ପ୍ରଦାନାତ୍ ଅନନ୍ତରମ୍); କିନ୍ତୁ ନ + ଗମ୍ + କ୍ତ୍ୱା = ଅଗତ୍ୱା ।

୧୪ । ତୁମୁନ୍ (ତୁମ୍)

ସମାପିକା ଓ ଅସମାପିକା ଉଭୟ କ୍ରିୟାର ଏକ କର୍ତ୍ତା ହେଲେ ନିମିତ୍ତ ଅର୍ଥରେ ଭବିଷ୍ୟତ୍କାଳରେ ଧାତୁରୁ ଉତ୍ତର ତୁମୁନ୍ ପ୍ରତ୍ୟୟ ହୋଇ ଅବ୍ୟୟ

ପଦ ବିଶିଷ୍ଟ ହୁଏ । ଏହାକୁ ଅସମାପିକା କ୍ରିୟାପଦ କହନ୍ତି । ଯଥା: -

ପଠ୍ + ତୁମୁନ = ପଠିତୁମ୍ (ପଠନସ୍ୟ ହେତୋଃ) ।

ଏକକର୍ତ୍ତୃକ:— ବାଳକଃ ପଠିତୁଂ ବଦତି (ବାଳକ ପଢ଼ିବାକୁ କହୁଅଛି) ।

ଭିନ୍ନକର୍ତ୍ତୃକ:— ଗୁରୁଃ ବାଳକଂ ପଠନାୟ ବଦତି (ଗୁରୁ ବାଳକକୁ ପଢ଼ିବାକୁ କହୁଅଛନ୍ତି) ।

ଅସମାପିକା କ୍ରିୟାପଦ

କ୍ତ୍ୱା ପ୍ରତ୍ୟୟାନ୍ତ

କୁପ୍ – କୁପିତ୍ୱା (କୋପ କରି)

କ୍ରୀ—କ୍ରୀତ୍ୱା (କିଣି)

କ୍ଷମ୍ – କ୍ଷମିତ୍ୱା (କ୍ଷମା କରି)

ଖନ୍—ଖାତ୍ୱା (ଖୋଳି)

ଗୈ—ଗୀତ୍ୱା (ଗାନ କରି)

କୃଷ୍—କୃଷ୍ଟ୍ୱା (କୃଷି କରି)

କ୍ରୀଡ୍ - କ୍ରୀଡିତ୍ୱା (ଖେଳି)

କ୍ଷିପ୍—କ୍ଷିପ୍ତ୍ୱା (ଫୋପାଡ଼ି)

ଗମ୍—ଗତ୍ୱା (ଯାଇ)

ଗ୍ରନ୍ଥ୍ — ଗ୍ରଥିତ୍ୱା (ଗୁନ୍ଥି)

ଯଜ୍—ଇଷ୍ଟ୍ୱା (ଯାଗ କରି)

ହନ୍—ହତ୍ୱା (ହତ୍ୟା କରି)

ବ୍ରୂ – ଉକ୍ତ୍ୱା (କହି)

ଘ୍ରା – ଘ୍ରାତ୍ୱା (ଶୁଙ୍ଘି)

ଦହ୍ - ଦଗ୍ଧ୍ୱା (ଦାହ କରି)

ପଚ୍ – ପକ୍ତ୍ୱା (ରାନ୍ଧି)

ପୂଜ୍—ପୂଜୟିତ୍ୱା (ପୂଜା କରି)

ମନ୍—ମତ୍ୱା (ମନେ କରି)

କୃ—କୃତ୍ୱା (କରି)

ଚି—ଚିତ୍ୱା (ତୋଳି)

ଜି – ଜିତ୍ୱା (ଜୟ କରି)

ଦନ୍ଶ୍—ଦଷ୍ଟ୍ୱା (ଦଂଶନ କରି)

ଦା — ଦତ୍ତ୍ୱା (ଦେଇ)

ଦୃଶ୍— ଦୃଷ୍ଟ୍ୱା (ଦେଖି)

ଧା – ହିତ୍ୱା (ଧାରଣ କରି)

ସ୍ଥା—ସ୍ଥିତ୍ୱା (ରହି)

ନୀ—ନୀତ୍ୱା (ନେଇ)

ନୃତ୍— ନର୍ତ୍ତିତ୍ୱା (ନାଚି)

ଲଭ୍ – ଲବ୍ଧ୍ୱା (ଲାଭ କରି)

ମୁଚ—ମୁକ୍ତ୍ୱା (ମୁକୁଳାଇ)

ହୃ— ହୃତ୍ୱା (ହରଣ କରି)

ବଦ୍ – ଉଦିତ୍ୱା (କହି)

ତ୍ୟଜ୍ – ତ୍ୟକ୍ତ୍ୱା (ତ୍ୟାଗ କରି)

ପା – ପୀତ୍ୱା (ପାନ କରି)

ପଠ୍ – ପଠିତ୍ୱା (ପଢ଼ି)

ପ୍ରଚ୍ଛ୍ – ପୃଷ୍ଟ୍ୱା (ପଚାରି)

ଭୁଜ୍ – ଭୁକ୍ତ୍ୱା (ଭୋଜନ କରି)

ସ୍ମୃ – ସ୍ମୃତ୍ୱା (ସ୍ମରଣ କରି)

ବସ୍—ଉଷିତ୍ୱା (ବାସ କରି) ବନ୍ଦ—ଉଦ୍ଧ୍ୱା (ବନ୍ଦନ କରି)
ଶୀ—ଶୟିତ୍ୱା (ଶୋଇ) ସ୍ପୃଶ୍—ସ୍ପୃଷ୍ଟ୍ୱା (ସ୍ପର୍ଶ କରି)
ବଦ୍—ଉଦିତ୍ୱା (କହି) ପା—ପାତ୍ୱା (ପାଳନ କରି)

ଲ୍ୟପ୍ ପ୍ରତ୍ୟୟାନ୍ତ

ପ୍ର+ନମ୍—ପ୍ରଣମ୍ୟ (ପ୍ରଣାମ କରି) ପ୍ର+ହୃ—ପ୍ରହୃତ୍ୟ (ପ୍ରହାର କରି)
ପ୍ର+ଆପ୍—ପ୍ରାପ୍ୟ (ପାଇ) ଉପ+କୃ—ଉପକୃତ୍ୟ (ଉପକାର କରି)
ସମ୍+ରକ୍ଷ୍—ସଂରକ୍ଷ୍ୟ (ରକ୍ଷା କରି) ବି+ହା—ବିହାୟ (ତ୍ୟାଗ କରି)
ଆ+ଗମ୍—ଆଗମ୍ୟ, ଆଗତ୍ୟ (ଆସି) ବି+କ୍ରୀ—ବିକ୍ରୀୟ (ବିକି)
ଆ+ରଭ୍—ଆରଭ୍ୟ (ଆରମ୍ଭ କରି) ପ୍ର+ବିଶ୍—ପ୍ରବିଶ୍ୟ (ପ୍ରବେଶ କରି)
ପ୍ର+ସ୍ଥା—ପ୍ରସ୍ଥାୟ (ପ୍ରସ୍ଥାନ କରି) ସମ୍+ବନ୍ଧ—ସମ୍ବଧ୍ୟ (ସମ୍ବନ୍ଧ କରି)
ବି+ସୃଜ୍—ବିସୃଜ୍ୟ (ବିସର୍ଜନ କରି) ଅଧି+ଇ—ଅଧୀତ୍ୟ (ଅଧ୍ୟୟନ କରି)
ଆ+ରୁହ୍—ଆରୁହ୍ୟ (ଚଢ଼ି) ଆ+ହ୍ୱେ—ଆହୂୟ (ଆହ୍ୱାନ କରି)

ତୁମୁନ୍ ପ୍ରତ୍ୟୟାନ୍ତ

ପ୍ରଚ୍ଛ—ପ୍ରଷ୍ଟୁମ୍ (ପଚାରିବା ପାଇଁ) ଗୈ—ଗାତୁମ୍ (ଗାନ କରିବା ପାଇଁ)
କ୍ରୀଡ୍—କ୍ରୀଡିତୁମ୍ (ଖେଳିବା ପାଇଁ) ନୀ—ନେତୁମ୍ (ନେବା ପାଇଁ)
ଜି—ଜେତୁମ୍ (ଜୟ କରିବା ପାଇଁ) ପଠ୍—ପଠିତୁମ୍ (ପଢ଼ିବା ପାଇଁ)
ତୃ—ତରିତୁମ୍ (ପାରହେବା ପାଇଁ) ମୁଚ୍—ମୋକ୍ତୁମ୍ (ମୋଚନ କରିବାପାଇଁ)
ତ୍ରୈ—ତ୍ରାତୁମ୍ (ରକ୍ଷା କରିବା ପାଇଁ) ଯା—ଯାତୁମ୍ (ଯିବା ପାଇଁ)
ଦଂଶ୍—ଦଂଷ୍ଟୁମ୍ (ଦଂଶନକରିବାପାଇଁ) ପା—ପାତୁମ୍ (ପାନ ବା ରକ୍ଷାକରିବାପାଇଁ)
ପଚ୍—ପକ୍ତୁମ୍ (ରାନ୍ଧିବା ପାଇଁ) ବ୍ରୂ—ବକ୍ତୁମ୍ (କହିବା ପାଇଁ)
ଭୂ—ଭବିତୁମ୍ (ହେବା ପାଇଁ) ତ୍ୟଜ୍—ତ୍ୟକ୍ତୁମ୍ (ତ୍ୟାଗ କରିବା ପାଇଁ)
ଯଜ୍—ଯଷ୍ଟୁମ୍ (ଯାଗ କରିବା ପାଇଁ) ଲଭ—ଲବ୍ଧୁମ୍ (ଲାଭ କରିବା ପାଇଁ)
କ୍ରୀ—କ୍ରେତୁମ୍ (କିଣିବା ପାଇଁ) ହନ୍—ହନ୍ତୁମ୍ (ହତ୍ୟା କରିବା ପାଇଁ)
ଗ୍ରହ୍—ଗ୍ରହୀତୁମ୍ (ଗ୍ରହଣ କରିବା ପାଇଁ) ଜ୍ଞା—ଜ୍ଞାତୁମ୍ (ଜାଣିବା ପାଇଁ)
ରୁଧ୍—ରୋଦ୍ଧୁମ୍ (ରୋକିବା ପାଇଁ) ଦା—ଦାତୁମ୍ (ଦାନ କରିବା ପାଇଁ)

ପ୍ରଶ୍ନ

୧ । ସଂସ୍କୃତରେ ଅନୁବାଦ କର:—ଆଜିକାଲି ଲୋକେ ବ୍ୟୋମଯାନରେ ଚଢ଼ି ଆକାଶରେ ଗମନାଗମନ କରୁଅଛନ୍ତି । ଦିନେ ସାବିତ୍ରୀ ଶାଶୁଶ୍ୱଶୁରଙ୍କର ଅନୁମତି ନେଇ ବନଗମନୋଦ୍ୟତସ୍ୱାମୀଙ୍କର ଅନୁଗମନ କଲେ । ବାଟରେ ଯାଉଁ ଯାଉଁ ସତ୍ୟବାନ୍ ସାବିତ୍ରୀଙ୍କୁ ବନର ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟ ଓ ଏଣେତେଣେ ବୁଲୁଥିବା ହରିଣଶିଶୁମାନଙ୍କୁ ଦେଖାଇ ଦେଉଥିଲେ । ସୂର୍ଯ୍ୟ ପଶ୍ଚିମଦିଗରେ ଅସ୍ତ ହେବାରୁ ଗୋପାଳମାନେ ଗୋରୁପଲ ସହିତ (ଗୋହୂତ୍ୟା ସହ) ଗୋଠରୁ ଘରକୁ ଫେରିଲେ । କ୍ଷୁଧାରେ ବ୍ୟାକୁଳ ହୋଇ ଦରିଦ୍ରା ବାଳିକାଟି ବାଟପାଖରେ ଶୋଇଥିଲା ।

୨ । ସଂଶୋଧନ କର:— ବିପଦି ଯଃ ତ୍ୟଜତ୍ୱାଗଚ୍ଛତ୍ ତଂ ନ ବିଶ୍ୱସେତ୍ । ଲକ୍ଷ୍ମୀସ୍ତଂ ବାଳକା ନାସି ଆଗତବାନ୍ । ସୋ ମହନ୍ତି ବିପଦେ ନିପତିତ୍ୱା ମମ ଶରଣମାଗତଃ । ସ ମାଂ ଗନ୍ତୁମାଦିଶତ ।

ବାଚ୍ୟ

ବାଚ୍ୟ ସାଧାରଣତଃ ତିନିପ୍ରକାର – କର୍ତ୍ତୃବାଚ୍ୟ, କର୍ମବାଚ୍ୟ ଓ ଭାବବାଚ୍ୟ ।
ବାଚ୍ୟରେ କ୍ରିୟା ଦୁଇପ୍ରକାର—ତିଙନ୍ତ କ୍ରିୟା ଓ କୃଦନ୍ତ କ୍ରିୟା ।

ତିଙନ୍ତ କ୍ରିୟା – ପଠତି, କ୍ରୀଡ଼ତି ଓ ଅହସତ୍ ଇତ୍ୟାଦି ।

କୃଦନ୍ତ କ୍ରିୟା—ଗତଃ, କୃତବାନ୍, କାର୍ଯ୍ୟମ୍ ଓ ପାଳନୀୟା ଇତ୍ୟାଦି ।

୧ । ତିଙନ୍ତ କ୍ରିୟାଯୁକ୍ତ ବାକ୍ୟ

(କ) କର୍ତ୍ତୃବାଚ୍ୟ – କର୍ତ୍ତୃବାଚ୍ୟରେ କର୍ତ୍ତାଠାରେ ପ୍ରଥମା ଓ କର୍ମଠାରେ ଦ୍ୱିତୀୟା ବିଭକ୍ତି ହୁଏ, କ୍ରିୟା କର୍ତ୍ତାର ପୁରୁଷ ଓ ବଚନ ଅନୁସାରେ ବ୍ୟବହୃତ ହୁଏ । ଯଥା: – ଅହଂ ଚନ୍ଦ୍ରଂ ପଶ୍ୟାମି ।

(ଖ) କର୍ମବାଚ୍ୟ – କର୍ମବାଚ୍ୟରେ କର୍ତ୍ତାଠାରେ ତୃତୀୟା ଓ କର୍ମଠାରେ ପ୍ରଥମା ବିଭକ୍ତି ହୁଏ ଏବଂ କ୍ରିୟା କର୍ମର ପୁରୁଷ ଓ ବଚନ ଅନୁସାରେ ବ୍ୟବହୃତ ହୁଏ । ଯଥା: – ବାଳକେନ ବିଦ୍ୟାଳୟଃ ଗମ୍ୟତେ ।

(ଗ) ଭାବବାଚ୍ୟ: — ଭାବବାଚ୍ୟରେ କର୍ତ୍ତାଠାରେ ତୃତୀୟା ବିଭକ୍ତି ହୁଏ, କର୍ମ ନ ଥାଏ ଓ କ୍ରିୟା ସର୍ବଦା ପ୍ରଥମପୁରୁଷରେ ଏକବଚନରେ ବ୍ୟବହୃତ ହୁଏ । ଯଥା: — ଅସ୍ମାଭିଃ କ୍ରୀଡ୍ୟତେ ।

କୃଦନ୍ତ କ୍ରିୟାଯୁକ୍ତ ବାକ୍ୟ

(କ) କର୍ତ୍ତୃବାଚ୍ୟ: — କର୍ତ୍ତୃବାଚ୍ୟରେ କର୍ତ୍ତାଠାରେ ପ୍ରଥମା ଓ କର୍ମଠାରେ ଦ୍ୱିତୀୟା ବିଭକ୍ତି ହୋଇ କ୍ତ ଓ କ୍ତବତୁ ପ୍ରତ୍ୟୟାନ୍ତ ଅତୀତକାଳୀନ କୃଦନ୍ତ କ୍ରିୟାପଦର ଲିଙ୍ଗ, ବଚନ ଓ ବିଭକ୍ତି କର୍ତ୍ତା ଅନୁସାରେ ନିର୍ଦ୍ଧାରିତ ହୁଏ । ଯଥା: —

କ୍ତ — ତ୍ୱଂ ଗ୍ରାମଂ ଗତଃ । ସୀତା ଗୃହଂ ଗତା । ମିତ୍ରଂ ଉଦ୍ୟାନଂ ଗତମ୍ ।

କ୍ତବତୁ — ରାମଃ ରାବଣଂ ହତବାନ୍ । ରମା ବନ୍ୟାଂ ଦୃଷ୍ଟବତୀ । ମିତ୍ରମ୍ ଏତଦ୍ ଗୃହୀତବତ୍ ।

(ଖ) କର୍ମବାଚ୍ୟ: — କର୍ମବାଚ୍ୟରେ କର୍ତ୍ତାଠାରେ ତୃତୀୟା ଓ କର୍ମଠାରେ ପ୍ରଥମା ବିଭକ୍ତି ହୋଇ ଅତୀତକାଳୀନ କ୍ତ ତଥା ଭବିଷ୍ୟତ୍ ଓ ବିଧ୍ୟର୍ଥକ କୃତ୍ୟ (ତବ୍ୟ, ଅନୀୟ, ଣ୍ୟତ୍, ଣ୍ୟତ୍ ଓ ଯତ୍)ପ୍ରତ୍ୟୟାନ୍ତ କୃଦନ୍ତ କ୍ରିୟାପଦର ଲିଙ୍ଗ, ବଚନ ଓ ବିଭକ୍ତି କର୍ମ ଅନୁସାରେ ନିର୍ଦ୍ଧାରିତ ହୁଏ । ଯଥା: —

କ୍ତ — ଗୁରୁଣା ବେଦଃ ପଠିତଃ । ବ୍ରାହ୍ମଣେନ ଗୀତା ପଠିତା । ଛାତ୍ରେଣ ସାହିତ୍ୟଂ ପଠିତମ୍ ।

କୃତ୍ୟ — ଅସ୍ମାଭିଃ ଗ୍ରାମଃ ଗନ୍ତବ୍ୟଃ । ତ୍ୱୟା ନଦୀ ଦର୍ଶନୀୟା । ବାଳକେନ ବନଂ ଗନ୍ତବ୍ୟମ୍ ।

(ଗ) ଭାବବାଚ୍ୟ: — ଭାବବାଚ୍ୟରେ କର୍ତ୍ତାଠାରେ ତୃତୀୟା ବିଭକ୍ତି ହୁଏ ଓ ଅତୀତ କାଳୀନ କ୍ତ ଏବଂ ଭବିଷ୍ୟତ୍ ଓ ବିଧ୍ୟର୍ଥକ କୃତ୍ୟ ପ୍ରତ୍ୟୟାନ୍ତ କୃଦନ୍ତକ୍ରିୟାପଦ ସର୍ବଦା କ୍ଳୀବଲିଙ୍ଗ, ପ୍ରଥମା ବିଭକ୍ତ୍ୟନ୍ତ ଓ ଏକବଚନାନ୍ତ ହୁଏ । ଯଥା: —

ମୟା ହସିତମ୍ । ଯୁଷ୍ମାଭିଃ କଥନୀୟମ୍ ଇତ୍ୟାଦି ।

କର୍ମ ଓ ଭାବବାଚ୍ୟରେ ତିଙନ୍ତ କ୍ରିୟାପଦ

କର୍ମ ଓ ଭାବବାଚ୍ୟରେ କେବଳ ଲଟ୍, ବିଧିଲିଙ୍, ଲୋଟ ଓ ଲଙ୍ ଲକାରରେ ପ୍ରତ୍ୟେକ ଧାତୁରୁ ଉତ୍ତର ଯ୍ ପ୍ରତ୍ୟୟ ହୁଏ ଏବଂ ସବୁ ଲକାରରେ ଧାତୁଗୁଡ଼ିକ ଆତ୍ମନେପଦୀ ହୁଅନ୍ତି । ଯଥା:—

ପଠ୍+ଯ୍—ପଠ୍ୟ, ଲଟ୍ ତେ—ପଠ୍ୟତେ ।

'ଯ' ପ୍ରତ୍ୟୟ ପରେ ଥିଲେ:—

(କ) ଦା, ଧା, ମା, ଗୈ (ଗା), ହା ଓ ପା (ପାନାର୍ଥକ) ଧାତୁର ଆକାର ସ୍ଥାନରେ ଈକାର ହୁଏ । ଯଥା:—ଦା—ଦୀୟତେ ଇତ୍ୟାଦି ।

(ଖ) ଧାତୁର ଶେଷରେ ଥିବା ହ୍ରସ୍ୱସ୍ୱର ଦୀର୍ଘ ହୁଏ । ଯଥା:—ଜି—ଜୀୟତେ ଇତ୍ୟାଦି ।

(ଗ) ଧାତୁର ଶେଷରେ ଥିବା ଋ ସ୍ଥାନରେ ରି ହୁଏ । ଯଥା:—କୃ—କ୍ରିୟତେ ଇତ୍ୟାଦି ।

(ଘ) ଧାତୁଶେଷରେ ଥିବା ୠ ସ୍ଥାନରେ ଈର୍ ହୁଏ । ଯଥା:—ତୄ—ତୀର୍ୟତେ ଇତ୍ୟାଦି ।

(ଙ) ଧାତୁର ଉପଧାସ୍ଥିତ ନକାରର ଲୋପ ହୁଏ । ଯଥା:—ବନ୍ଧ୍—ବଧ୍ୟତେ ଇତ୍ୟାଦି ।

(ଚ) ବଦ୍, ବସ୍, ବପ୍, ସ୍ୱପ୍ ଓ ବ୍ରୂ (ବଚ୍) ଧାତୁର ଅକାର ସହିତ ବ୍ ସ୍ଥାନରେ ଉ ଏବଂ ଯଜ୍ ଧାତୁର ଅକାର ସହିତ ଯ୍ ସ୍ଥାନରେ ଇ ହୁଏ । ଯଥା:—ବଦ୍—ଉଦ୍ୟତେ, ବସ୍—ଉଷ୍ୟତେ, ଯଜ୍—ଇଜ୍ୟତେ ଇତ୍ୟାଦି ।

(ଛ) ଣିଜନ୍ତ ଧାତୁର ଅନ୍ତସ୍ଥିତ ଇକାରର ଲୋପ ହୁଏ । ଯଥା:—ପାଠି—ପାଠ୍ୟତେ, ଭାବି—ଭାବ୍ୟତେ ଇତ୍ୟାଦି ।

କେତେକ ପ୍ରଚଳିତ ଧାତୁର କର୍ମ ଓ ଭାବବାଚ୍ୟରେ ପ୍ରଥମପୁରୁଷ ଏକବଚନରେ ନିଷ୍ପନ୍ନ କ୍ରିୟାପଦ ପରପୃଷ୍ଠାରେ ପ୍ରଦତ୍ତ ହେଲା ।

	ଲଟ୍	ବିଧିଲିଙ୍	ଲୋଟ୍	ଲଙ୍	ଲୃଟ୍
ପଠ୍—	ପଠ୍ୟତେ	ପଠ୍ୟେତ	ପଠ୍ୟତାମ୍	ଅପଠ୍ୟତ	ପଠିଷ୍ୟତେ
ଦୃଶ୍—	ଦୃଶ୍ୟତେ	ଦୃଶ୍ୟେତ	ଦୃଶ୍ୟତାମ୍	ଅଦୃଶ୍ୟତ	ଦ୍ରକ୍ଷ୍ୟତେ
ସ୍ତୁ—	ସ୍ତୂୟତେ	ସ୍ତୂୟେତ	ସ୍ତୂୟତାମ୍	ଅସ୍ତୂୟତ	ସ୍ତୋଷ୍ୟତେ
କୃ—	କ୍ରିୟତେ	କ୍ରିୟେତ	କ୍ରିୟତାମ୍	ଅକ୍ରିୟତ	କରିଷ୍ୟତେ
ହୃ—	ହ୍ରିୟତେ	ହ୍ରିୟେତ	ହ୍ରିୟତାମ୍	ଅହ୍ରିୟତ	ହରିଷ୍ୟତେ
ମୃ—	ମ୍ରିୟତେ	ମ୍ରିୟେତ	ମ୍ରିୟତାମ୍	ଅମ୍ରିୟତ	ମରିଷ୍ୟତେ
ସ୍ତୄ—	ସ୍ତୀର୍ୟତେ	ସ୍ତୀର୍ୟେତ	ସ୍ତୀର୍ୟତାମ୍	ଅସ୍ତୀର୍ୟତ	ସ୍ତରିଷ୍ୟତେ
ତୄ—	ତୀର୍ୟତେ	ତୀର୍ୟେତ	ତୀର୍ୟତାମ୍	ଅତୀର୍ୟତ	ତରିଷ୍ୟତେ
ବନ୍ଧ୍—	ବଧ୍ୟତେ	ବଧ୍ୟେତ	ବଧ୍ୟତାମ୍	ଅବଧ୍ୟତ	ବନ୍ଧଷ୍ୟତେ
ମନ୍ଥ୍—	ମଥ୍ୟତେ	ମଥ୍ୟେତ	ମଥ୍ୟତାମ୍	ଅମଥ୍ୟତ	ମନ୍ଥିଷ୍ୟତେ
ଦନ୍ଶ୍—	ଦଶ୍ୟତେ	ଦଶ୍ୟେତ	ଦଶ୍ୟତାମ୍	ଅଦଶ୍ୟତ	ଦଂକ୍ଷ୍ୟତେ
ଭନ୍ଜ୍—	ଭଜ୍ୟତେ	ଭଜ୍ୟେତ	ଭଜ୍ୟତାମ୍	ଅଭଜ୍ୟତ	ଭଂକ୍ଷ୍ୟତେ
ବ୍ରୂ—	ଉଚ୍ୟତେ	ଉଚ୍ୟେତ	ଉଚ୍ୟତାମ୍	ଔଚ୍ୟତ	ବକ୍ଷ୍ୟତେ
ବଦ୍—	ଉଦ୍ୟତେ	ଉଦ୍ୟେତ	ଉଦ୍ୟତାମ୍	ଔଦ୍ୟତ	ବଦଷ୍ୟତେ
ବସ୍—	ଉଷ୍ୟତେ	ଉଷ୍ୟେତ	ଉଷ୍ୟତାମ୍	ଔଷ୍ୟତ	ବତ୍ସ୍ୟତେ
ଗମ୍—	ଗମ୍ୟତେ	ଗମ୍ୟେତ	ଗମ୍ୟତାମ୍	ଅଗମ୍ୟତ	ଗଂସ୍ୟତେ
ବପ୍—	ଉପ୍ୟତେ	ଉପ୍ୟେତ	ଉପ୍ୟତାମ୍	ଔପ୍ୟତ	ବପ୍ସ୍ୟତେ
ସ୍ୱପ୍—	ସୁପ୍ୟତେ	ସୁପ୍ୟେତ	ସୁପ୍ୟତାମ୍	ଅସୁପ୍ୟତ	ସ୍ୱପ୍ସ୍ୟତେ
ଶୀ—	ଶୟ୍ୟତେ	ଶୟ୍ୟେତ	ଶୟ୍ୟତାମ୍	ଅଶୟ୍ୟତ	ଶୟିଷ୍ୟତେ
କ୍ରୀଡ୍—	କ୍ରୀଡ୍ୟତେ	କ୍ରୀଡ୍ୟେତ	କ୍ରୀଡ୍ୟତାମ୍	ଅକ୍ରୀଡ୍ୟତ	କ୍ରୀଡିଷ୍ୟତେ
ଦା—	ଦୀୟତେ	ଦୀୟେତ	ଦୀୟତାମ୍	ଅଦୀୟତ	ଦାସ୍ୟତେ

	ଲଟ୍	ବିଧିଲିଙ୍	ଲୋଟ୍	ଲଙ୍	ଲୃଟ୍
ଧା —	ଧୀୟତେ	ଧୀୟେତ	ଧୀୟତାମ୍	ଅଧୀୟତ	ଧାସ୍ୟତେ
ଷ୍ଠା —	ଷ୍ଠୀୟତେ	ଷ୍ଠୀୟେତ	ଷ୍ଠୀୟତାମ୍	ଅଷ୍ଠୀୟତ	ଷ୍ଠାସ୍ୟତେ
ମା —	ମୀୟତେ	ମୀୟେତ	ମୀୟତାମ୍	ଅମୀୟତ	ମାସ୍ୟତେ
ଗୈ —	ଗୀୟତେ	ଗୀୟେତ	ଗୀୟତାମ୍	ଅଗୀୟତ	ଗାସ୍ୟତେ
ଘ୍ରା —	ଘ୍ରାୟତେ	ଘ୍ରାୟେତ	ଘ୍ରାୟତାମ୍	ଅଘ୍ରାୟତ	ଘ୍ରାସ୍ୟତେ
ପା —	ପୀୟତେ	ପୀୟେତ	ପୀୟତାମ୍	ଅପୀୟତ	ପାସ୍ୟତେ
ଜି —	ଜୀୟତେ	ଜୀୟେତ	ଜୀୟତାମ୍	ଅଜୀୟତ	ଜେଷ୍ୟତେ
ଶ୍ରୁ —	ଶ୍ରୂୟତେ	ଶ୍ରୂୟେତ	ଶ୍ରୂୟତାମ୍	ଅଶ୍ରୂୟତ	ଶ୍ରୋଷ୍ୟତେ
ଚି —	ଚୀୟତେ	ଚୀୟେତ	ଚୀୟତାମ୍	ଅଚୀୟତ	ଚେଷ୍ୟତେ
ଗ୍ରହ୍ —	ଗୃହ୍ୟତେ	ଗୃହ୍ୟେତ	ଗୃହ୍ୟତାମ୍	ଅଗୃହ୍ୟତ	ଗ୍ରହୀଷ୍ୟତେ
ପ୍ରଚ୍ଛ୍ —	ପୃଚ୍ଛ୍ୟତେ	ପୃଚ୍ଛ୍ୟେତ	ପୃଚ୍ଛ୍ୟତାମ୍	ଅପୃଚ୍ଛ୍ୟତ	ପ୍ରକ୍ଷ୍ୟତେ
ଯଜ୍ —	ଇଜ୍ୟତେ	ଇଜ୍ୟେତ	ଇଜ୍ୟତାମ୍	ଐଜ୍ୟତ	ଯକ୍ଷ୍ୟତେ
ହ୍ୱେ —	ହୂୟତେ	ହୂୟେତ	ହୂୟତାମ୍	ଅହୂୟତ	ହ୍ୱାସ୍ୟତେ
ଶାସ୍ —	ଶିଷ୍ୟତେ	ଶିଷ୍ୟେତ	ଶିଷ୍ୟତାମ୍	ଅଶିଷ୍ୟତ	ଶାସିଷ୍ୟତେ
ଜନ୍ —	ଜନ୍ୟତେ	ଜନ୍ୟେତ	ଜନ୍ୟତାମ୍	ଅଜନ୍ୟତ	ଜନିଷ୍ୟତେ
ଖନ୍ —	ଖନ୍ୟତେ	ଖନ୍ୟେତ	ଖନ୍ୟତାମ୍	ଅଖନ୍ୟତ	ଖନିଷ୍ୟତେ
ହନ୍ —	ହନ୍ୟତେ	ହନ୍ୟେତ	ହନ୍ୟତାମ୍	ଅହନ୍ୟତ	ହନିଷ୍ୟତେ
ଲଭ୍ —	ଲଭ୍ୟତେ	ଲଭ୍ୟେତ	ଲଭ୍ୟତାମ୍	ଅଲଭ୍ୟତ	ଲପ୍ସ୍ୟତେ
ଷ୍ଠା+ଣିଚ୍--	ଷ୍ଠାପ୍ୟତେ	ଷ୍ଠାପ୍ୟେତ	ଷ୍ଠାପ୍ୟତାମ୍	ଅଷ୍ଠାପ୍ୟତ	ଷ୍ଠାପୟିଷ୍ୟତେ
କୃ+ଣିଚ୍--	କାର୍ଯ୍ୟତେ	କାର୍ଯ୍ୟେତ	କାର୍ଯ୍ୟତାମ୍	ଅକାର୍ଯ୍ୟତ	କାରୟିଷ୍ୟତେ

କର୍ମକର୍ତ୍ତୃବାଚ୍ୟ

ଉପରି ଲିଖିତ ବାଚ୍ୟବ୍ୟତୀତ କର୍ମକର୍ତ୍ତୃନାମକ ଏକପ୍ରକାର ବାଚ୍ୟ ଅଛି । ଯେଉଁଠାରେ କର୍ମ କର୍ତ୍ତାର ଯତ୍ନବ୍ୟତୀତ ସିଦ୍ଧ ହେଲା ପରି ଜଣାଯାଏ, ସେହିଠାରେ କର୍ମକର୍ତ୍ତୃବାଚ୍ୟ ବ୍ୟବହୃତ ହୁଏ । ଏହି ବାଚ୍ୟରେ କର୍ତ୍ତାଠାରେ ପ୍ରଥମା ବିଭକ୍ତି (କର୍ତ୍ତୃବାଚ୍ୟ ପରି) ହୁଏ ଓ କ୍ରିୟା କର୍ମବାଚ୍ୟ ଆକାରରେ ରହି କର୍ତ୍ତାର ଅନୁଗାମିନୀ ହୁଏ । ଯଥା:—'ବୃକ୍ଷଃ ଛିଦ୍ୟତେ' ଏହି ବାକ୍ୟଟି କର୍ତ୍ତୃବାଚ୍ୟରେ 'ରାମଃ ବୃକ୍ଷଂ ଛିନତ୍ତି' ଏହିପରି ଥିଲା । କର୍ମକର୍ତ୍ତୃବାଚ୍ୟରେ ମୂଳ କର୍ତ୍ତାଟି ଅବିବକ୍ଷିତ ହୋଇ କର୍ମ ପ୍ରଥମା ବିଭକ୍ତ୍ୟନ୍ତ (ବୃକ୍ଷଃ) ହୋଇ 'ଛିଦ୍ୟତେ' କ୍ରିୟାର କର୍ତ୍ତା ହେଲା । କର୍ତ୍ତାର ଯତ୍ନ ବ୍ୟତୀତ ବୃକ୍ଷ ଯେପରି ନିଜେ କଟା ହେଉଅଛି, ଏହିପରି ଭାବ ପ୍ରକାଶ କରୁଅଛି । ସେହିପରି କାଷ୍ଠଂ ଭିଦ୍ୟତେ ଓ ଅନ୍ନଂ ପଚ୍ୟତେ ଇତ୍ୟାଦି ହୁଏ ।

ବାଚ୍ୟପରିବର୍ତ୍ତନ

ବାଚ୍ୟପରିବର୍ତ୍ତନ କଲାବେଳେ କର୍ତ୍ତା, କର୍ମ ଓ ସମାପିକା କ୍ରିୟା ଏବଂ କର୍ତ୍ତା ତଥା କର୍ମର ବିଶେଷଣର ପରିବର୍ତ୍ତନ କରାଯାଏ । ଅସମାପିକା କ୍ରିୟା ଓ ତାହା କର୍ମର ଏବଂ ଅନ୍ୟ କୌଣସି ବିଭକ୍ତ୍ୟନ୍ତପଦର ପରିବର୍ତ୍ତନ କରାଯାଏ ନାହିଁ ।

କ୍ରିୟା ସକର୍ମକ ହୋଇଥିଲେ କର୍ତ୍ତୃବାଚ୍ୟର ବାକ୍ୟକୁ କର୍ମବାଚ୍ୟରେ, କ୍ରିୟା ଅକର୍ମକ ହୋଇଥିଲେ କର୍ତ୍ତୃବାଚ୍ୟର ବାକ୍ୟକୁ ଭାବବାଚ୍ୟରେ, କର୍ମ ଓ ଭାବବାଚ୍ୟର ବାକ୍ୟକୁ କର୍ତ୍ତୃବାଚ୍ୟରେ ଏବଂ କର୍ମକର୍ତ୍ତୃବାଚ୍ୟର ବାକ୍ୟକୁ ଭାବବାଚ୍ୟରେ ପରିବର୍ତ୍ତନ କରାଯାଏ । ଯଥା:—

କର୍ତ୍ତୃବାଚ୍ୟ (ସକର୍ମକ ତିଙନ୍ତ କ୍ରିୟା)	କର୍ମବାଚ୍ୟ
ସର୍ପଃ ଶିଶୁଂ ଦଶତି—	ସର୍ପେଣ ଶିଶୁଃ ଦଶ୍ୟତେ ।
ସ ଉପଦେଶଂ ଗୃହ୍ଣାତି—	ତେନ ଉପଦେଶଃ ଗୃହ୍ୟତେ ।
ତ୍ୱଂ ଦରିଦ୍ରାୟ ଧନଂ ଦେହି—	ତ୍ୱୟା ଦରିଦ୍ରାୟ ଧନଂ ଦୀୟତାମ୍ ।
ରାମଃ ବାକ୍ୟଂ ବଦତି—	ରାମେଣ ବାକ୍ୟମୁଦ୍ୟତେ ।

ଅହଂ ମୂଷିକମେକଂ ପ୍ରାପ୍ନୋମି —	ମୟା ମୂଷିକଃ ଏକଃ ପ୍ରାପ୍ୟତେ ।
ବାନରଃ ରାଜାନମବଦତ୍ —	ବାନରେଣ ରାଜା ଊଦ୍ୟତ ।
ନାହଂ ଜାନେ ତବ ମହିମାନମ୍ —	ନ ମୟା ଜ୍ଞାୟତେ ତବ ମହିମା ।
ସତୀ ଦେହମତ୍ୟଜତ୍—	ସତ୍ୟା ଦେହଃ ଅତ୍ୟଜ୍ୟତ ।
ତେ ମାଂ ପଠନ୍ତମପଶ୍ୟନ୍ —	ତୈଃ ଅହଂ ପଠନ୍ ଅଦୃଶ୍ୟେ ।
ରାମଃ ଭିକ୍ଷୁକାୟ ଭିକ୍ଷାଂ ଦଦାତି —	ରାମେଣ ଭିକ୍ଷୁକାୟ ଭିକ୍ଷା ଦୀୟତେ ।
ଭୃତ୍ୟଃ ଭାରମବହତ୍ —	ଭୃତ୍ୟେନ ଭାରଃ ଊହ୍ୟତ ।
ବାଳକାଃ ସର୍ପାନ୍ ପୀଡ଼ୟନ୍ତି—	ବାଳକୈଃ ସର୍ପାଃ ପୀଡ଼୍ୟନ୍ତେ ।
ଛିନ୍ଧି ତ୍ୱମେନଂ ବୃକ୍ଷମ୍ —	ଛିଦ୍ୟତାଂ ତ୍ୱୟା ଅୟଂ ବୃକ୍ଷଃ ।
ଯଦୁଃ ଭ୍ରାତୄନ୍ ପୃଚ୍ଛତୁ—	ଯଦୁନା ଭ୍ରାତରଃ ପୃଚ୍ଛ୍ୟନ୍ତାମ୍ ।

କର୍ତ୍ତୃବାଚ୍ୟ (ସକର୍ମକ ଅତୀତକାଳୀନ କୃଦନ୍ତ କ୍ରିୟା) କର୍ମବାଚ୍ୟ

[କ୍ତ କମ୍ବା କ୍ତବତୁ ପ୍ରତ୍ୟୟାନ୍ତ ପଦ]	[କ୍ତ ପ୍ରତ୍ୟୟାନ୍ତ ପଦ]
ରାମଃ ତ୍ୱାମତ୍ର ଦୃଷ୍ଟବାନ୍ —	ରାମେଣ ତ୍ୱମତ୍ର ଦୃଷ୍ଟଃ ।
ଅହଂ ବନଂ ଗତବାନ୍—	ମୟା ବନଂ ଗତମ୍ ।
ତେ ଗ୍ରାମଂ ଗତାଃ —	ତୈଃ ଗ୍ରାମଃ ଗତଃ ।
ତେ ନଦ୍ୟାଃ ବାରି ଆନୀତବନ୍ତଃ—	ତୈଃ ନଦ୍ୟାଃ ବାରି ଆନୀତମ୍ ।
ଅହଂ ଦ୍ୱୌ ବାଳକୌ ଦୃଷ୍ଟବାନ୍—	ମୟା ଦ୍ୱୌ ବାଳକୌ ଦୃଷ୍ଟୌ ।
ସ ଦୁଃଖଂ ସୋଢ଼ବାନ୍—	ତେନ ଦୁଃଖଂ ସୋଢ଼ମ୍ ।
ତେ ଇମଂ ଦୂରୀକୃତବନ୍ତଃ —	ତୈଃ ଅୟଂ ଦୂରୀକୃତଃ ।
ମିତ୍ରଂ ମାନନୁଗୃହୀତବତ୍ —	ମିତ୍ରେଣ ଅହମନୁଗୃହୀତଃ ।

ଉକ୍ତ ବାକ୍ୟଗୁଡ଼ିକ କର୍ମବାଚ୍ୟରୁ କର୍ତ୍ତୃବାଚ୍ୟରେ ପରିବର୍ତ୍ତିତର ଉଦାହରଣରୂପେ ଗୃହୀତ ହେବ ।

କର୍ତ୍ତୃବାଚ୍ୟ (ଅକର୍ମକ ତିଙନ୍ତ କ୍ରିୟା) ଭାବବାଚ୍ୟ

ବାଳକାଃ ଗାୟନ୍ତି—	ବାଳକାଭିଃ ଗୀୟତେ
ରାମୋ ରାଜା ଅଭବତ୍ —	ରାମେଣ ରାଜ୍ଞା ଅଭୂୟତ ।

ନଦ୍ୟାଃ ଜଳଂ ନିର୍ମଳଂ ଭବତି— ନଦ୍ୟାଃ ଜଳେନ ନିର୍ମଳେନ ଭୂୟତେ ।
ଶିବାସ୍ତେ ସନ୍ତୁ ପନ୍ଥାନଃ— ଶିବୈଃ ତେ ଭୂୟତାଂ ପଥିଭିଃ ।
କ୍ରୀଡ଼ା ବାଳକାୟ ରୋଚତେ— କ୍ରୀଡ଼ୟା ବାଳକାୟ ରୁଚ୍ୟତେ ।
ଇମେ ପକ୍ଷିଣଃ ମଧୁରଂ ଗାୟନ୍ତି — ଏଭିଃ ପକ୍ଷିଭିଃ ମଧୁରଂ ଗୀୟତେ ।
ତେ ସନ୍ତୁଷ୍ଟାଃ ସୁଖଂ ନିବସନ୍ତି ସ୍ମ — ତୈଃ ସନ୍ତୁଷ୍ଟୈଃ ସୁଖଂ ନ୍ୟୁଷ୍ୟତେ ସ୍ମ ।
ଗଚ୍ଛନ୍ ବାଳକଃ ଅପତତ୍ — ଗଚ୍ଛତା ବାଳକେନ ଅପତ୍ୟତ ।
ବଦ୍ଧାଂହଃ ନମ୍ରାଃ ଭବନ୍ତୁ — ବଦ୍ଧଭିଃ ନମ୍ରୈଃ ଭୂୟତେ ।
ଶିଶବଃ ଶଯ୍ୟାୟାଂ ଶେରତେ — ଶିଶୁଭିଃ ଶଯ୍ୟାୟାଂ ଶୟ୍ୟତେ ।
ପକ୍ଷିଣୋ ବୃକ୍ଷେ ବସନ୍ତି — ପକ୍ଷିଭିଃ ବୃକ୍ଷେ ଉଷ୍ୟତେ ।
ଶିଶୁଃ ସୁଖଂ ଶେତେ — ଶିଶୁନା ସୁଖଂ ଶୟ୍ୟତେ ।
ସ ମାଂ ଦ୍ରଷ୍ଟୁଂ ବଦତି — ତେନ ମାଂ ଦ୍ରଷ୍ଟୁମୁଦ୍ୟତେ ।
ରାମଃ ସୀତାଂ ବକ୍ତୁମିଚ୍ଛତି — ରାମେଣ ସୀତାଂ ବକ୍ତୁମିଷ୍ୟତେ ।

କର୍ତ୍ତୃବାଚ୍ୟ (ଅକର୍ମକ ଅତୀତକାଳୀନ କୃଦନ୍ତ କ୍ରିୟା) ଭାବବାଚ୍ୟ
[କ୍ତ କ୍ତବତୁ ପ୍ରତ୍ୟୟାନ୍ତ ପଦ] [କ୍ତ ପ୍ରତ୍ୟୟାନ୍ତ ପଦ]

ଶିବଃ ହିମାଳୟମଧ୍ୟସ୍ଥିତଃ — ଶିବେନ ହିମାଳୟମଧ୍ୟସ୍ଥିତମ୍ ।
ତତଃ ଅହଂ ସୁପ୍ତଃ — ତତଃ ମୟା ସୁପ୍ତମ୍ ।
ରାମଃ ତତ୍ର ଗଚ୍ଛନ୍ ସ୍ଥିତବାନ୍— ରାମେଣ ତତ୍ର ଗଚ୍ଛତା ସ୍ଥିତମ୍ ।

ଉକ୍ତ ବାକ୍ୟଗୁଡ଼ିକ ଭାବବାଚ୍ୟରୁ କର୍ତ୍ତୃବାଚ୍ୟରେ ପରିବର୍ତ୍ତନର ଉଦାହରଣରୂପେ ଗୃହୀତ ହେବ ।

କର୍ମବାଚ୍ୟ (ଭବିଷ୍ୟତ୍ ଓ ବିଧିଅର୍ଥକ କୃଦନ୍ତ କ୍ରିୟା) କର୍ତ୍ତୃବାଚ୍ୟ
[କୃତ୍ୟ ପ୍ରତ୍ୟୟାନ୍ତ ପଦ] [ବିଧିଲିଙ୍ ବା ଲୃଟ୍ଲକାରର କ୍ରିୟା]

ଇଦଂ କର୍ମ ତ୍ୱୟା ଅବଶ୍ୟଂ କର୍ତ୍ତବ୍ୟମ୍—ଇଦଂ କର୍ମ ତ୍ୱମବଶ୍ୟଂ କୁର୍ଯ୍ୟାଃ ।
ଗଙ୍ଗା ଦେବୈରପି ସେବ୍ୟା— ଗଙ୍ଗାଂ ଦେବାଃ ଅପି ସେବେରନ୍ ।
ତୟା ପୁତ୍ରୋଽୟଂ ମର୍କଟାତ୍ ରକ୍ଷଣୀୟଃ-ସା ପୁତ୍ରମିମଂ ମର୍କଟାତ୍ ରକ୍ଷିଷ୍ୟତି
ସର୍ବୈଃ କୁସଙ୍ଗଃ ହେୟଃ — ସର୍ବେ କୁସଙ୍ଗଂ ଜହ୍ୟୁଃ (ହାସ୍ୟନ୍ତି) ।
ଶିବୋ ମୟା ସ୍ତୁତ୍ୟଃ — ଶିବମହଂ ସ୍ତୋଷ୍ୟାମି ।

ଅସ୍ମାଭିଃ ଗ୍ରାମଃ ଗନ୍ତବ୍ୟଃ— ବୟଂ ଗ୍ରାମଂ ଗମିଷ୍ୟାମଃ ।
ଇଦଂ ମୟା କର୍ତ୍ତବ୍ୟମ୍— ଇଦମହଂ କରିଷ୍ୟାମି (କୁର୍ଯ୍ୟାମ୍)

ଭାବବାଚ୍ୟ (ଭବିଷ୍ୟତ୍ ଓ ବିଧ୍ୟର୍ଥକ କୃଦନ୍ତ କ୍ରିୟା) କର୍ତ୍ତୃବାଚ୍ୟ
[କୃତ୍ୟ ପ୍ରତ୍ୟୟାନ୍ତ ପଦ] [ବିଧିଲିଙ୍ ବା ଲୃଟ୍ ଲକାରର କ୍ରିୟା]

ଜଳାନ୍ତେ ଦୁଷ୍ଟଗ୍ରାହେଣ ଭାବ୍ୟମ୍— ଜଳାନ୍ତେ ଦୁଷ୍ଟଗ୍ରାହଃ ଭବେତ୍ ।
ଅସ୍ମାଭିଃ ଗୃହେ ସ୍ଥାତବ୍ୟମ୍— ବୟଂ ଗୃହେ ସ୍ଥାସ୍ୟାମଃ ।
ପନ୍ନଗୈଃ ସହ ନ କ୍ରୀଡ଼ିତବ୍ୟମ୍— ପନ୍ନଗୈଃ ସହ ନ କ୍ରୀଡ଼େତ୍ ।
ତ୍ୱୟା ପୁନଃ ମୟା ସହ ପ୍ରବେଷ୍ଟବ୍ୟମ୍—ତ୍ୱଂ ପୁନଃ ମୟା ସହ ପ୍ରବେକ୍ଷ୍ୟସି ।
କେନାପି କାରଣେନ ଭବିତବ୍ୟମ୍—କମପି କାରଣଂ ଭବିଷ୍ୟତି (ଭବେତ୍) ।

କର୍ମକର୍ତ୍ତୃବାଚ୍ୟ ଭାବବାଚ୍ୟ
ବୃକ୍ଷାଃ ଛିଦ୍ୟନ୍ତେ— ବୃକ୍ଷୈଃ ଛିଦ୍ୟତେ ।
ଅନ୍ନଂ ପଚ୍ୟତେ — ଅନ୍ନେନ ପଚ୍ୟତେ ।

ଦ୍ୱିକର୍ମକକ୍ରିୟାର ବାଚ୍ୟପରିବର୍ତ୍ତନ

ଦୁହ୍, ଯାଚ, ପଚ୍, ଦଣ୍ଡ୍, ରୁଧ୍, ପ୍ରଚ୍ଛ୍, ଚି, ବ୍ରୂ, ଶାସ୍, ଜି, ମନ୍ଥ୍ ଓ ମୁଷ୍ ଦୁହାଦି ଦ୍ୱିକର୍ମକ ଧାତୁ ଏବଂ ନୀ, ହୃ, କୃଷ୍ ଓ ବହ୍ ନ୍ୟାଦି ଦ୍ୱିକର୍ମକ ଧାତୁ । କର୍ମ ଦୁଇ ପ୍ରକାର । ଯଥା:—ପ୍ରଧାନ ଓ ଅପ୍ରଧାନ ।

ଯେଉଁ କର୍ମଠାରେ ଅନ୍ୟକାରକର ସମ୍ଭାବନା କରାଯାଏ ନାହିଁ ଏବଂ ଯେଉଁ କର୍ମର କ୍ରିୟାସହିତ ବିଶେଷ ସମ୍ପର୍କ ଥାଏ, ତାହାକୁ ପ୍ରଧାନ କର୍ମ ଓ ଅନ୍ୟଟିକୁ ଅପ୍ରଧାନ କର୍ମ କହନ୍ତି । ଯଥା: —

'ଗୋପାଳଃ ଗାଂ ଦୁଗ୍ଧଂ ଦୋଗ୍ଧି' ଏଠାରେ କର୍ମ 'ଗାମ୍'ଠାରେ ଅପାଦାନ 'ଗୋଃ' ହେବାର ସମ୍ଭାବନା କରାଯାଉଅଛି, ଏଣୁ ଗାମ୍ ଅପ୍ରଧାନ କର୍ମ ଓ ଦୁଗ୍ଧମ୍ ପ୍ରଧାନ କର୍ମ ।

'ସେନାପତିଃ ସୈନ୍ୟାନ୍ ଯୁଦ୍ଧକ୍ଷେତ୍ରଂ ନୟତି' ଏଠାରେ ନେବା କ୍ରିୟାଦ୍ୱାରା ପ୍ରକୃତରେ ସୈନ୍ୟମାନେ ଆକୃଷ୍ଟ ହେଉଥିବାରୁ ସୈନ୍ୟାନ୍ ପ୍ରଧାନ କର୍ମ ଓ ଯୁଦ୍ଧକ୍ଷେତ୍ରମ୍ ଅପ୍ରଧାନ କର୍ମ ।

* କର୍ମବାଚ୍ୟରେ ଦୁହାଦିମାନଙ୍କର ଅପ୍ରଧାନ କର୍ମଠାରେ ପ୍ରଥମା ବିଭକ୍ତି ଏବଂ ନୀଆଦିମାନଙ୍କର ପ୍ରଧାନ କର୍ମଠାରେ ପ୍ରଥମା ବିଭକ୍ତି ହୁଏ । ଯଥା:—

ଦୁହାଦି—ଗୋପାଳେନ ଗୌଃ ଦୁଗ୍‌ଧଂ ଦୁହ୍ୟତେ ।

ନୀଆଦି—ସେନାପତିନା ସୈନ୍ୟାଃ ଯୁଦ୍ଧକ୍ଷେତ୍ରଂ ନୀୟନ୍ତେ ।

ଣିଜନ୍ତ ଦ୍ୱିକର୍ମକକ୍ରିୟାର କର୍ମବାଚ୍ୟରେ ମୂଳତଃ † ପ୍ରୟୋଜ୍ୟ କର୍ମଠାରେ ପ୍ରଥମା ବିଭକ୍ତି ହୁଏ । ଯଥା:—

ଗୁରୁଃ ଛାତ୍ରଂ ବେଦଂ ପାଠୟତି—ଗୁରୁଣା ଛାତ୍ରଃ ବେଦଂ ପାଠ୍ୟତେ ।

ଦୁହାଦି

କର୍ତ୍ତୃବାଚ୍ୟ	କର୍ମବାଚ୍ୟ
ଗୋପଃ ଗାଂ ଦୁଗ୍‌ଧଂ ଦୋଗ୍‌ଧି—	ଗୋପେନ ଗୌଃ ଦୁଗ୍‌ଧଂ ଦୁହ୍ୟତେ ।
ବାମନଃ ବଳିଂ ବସୁଧାଂ ଯାଚତେ—	ବାମନେନ ବଳିଃ ବସୁଧାଂ ଯାଚ୍ୟତେ ।
ପାଚକଃ ତଣ୍ଡୁଲାନ୍ ଅନ୍ନଂ ପଚତି—	ପାଚକେନ ତଣ୍ଡୁଲାଃ ଅନ୍ନଂ ପଚ୍ୟନ୍ତେ ।
ନଗରପତିଃ ଚୌରଂ ଶତମଦଣ୍ଡୟତ୍—	ନଗରପତିନା ଚୌରଃ ଶତମଦଣ୍ଡ୍ୟତ ।
ରାଜା ଚୌରଂ କାରାଗାରଂ ରୁଣଦ୍ଧି—	ରାଜ୍ଞା ଚୌରଂ କାରାଗାରଃ ରୁଧ୍ୟତେ ।
ଶିକ୍ଷକଃ ଛାତ୍ରଂ ପ୍ରଶ୍ନଂ ପୃଚ୍ଛତି—	ଶିକ୍ଷକେଣ ଛାତ୍ରଃ ପ୍ରଶ୍ନଂ ପୃଚ୍ଛ୍ୟତେ ।
ରାମଃ ବୃକ୍ଷଂ ପୁଷ୍ପଂ ଚିନୋତି—	ରାମେଣ ବୃକ୍ଷଃ ପୁଷ୍ପଂ ଚୀୟତେ ।
ତେ ମାଂ କମବ୍ରୁବନ୍—	ତୈଃ ଅହଂ କମ୍ ଊଚେ ।
ଗୁରୁଃ ଛାତ୍ରଂ ଧର୍ମଂ ଶାସ୍ତି—	ଗୁରୁଣା ଛାତ୍ରଃ ଧର୍ମଂ ଶିଷ୍ୟତେ ।
ରାଜା ଶତ୍ରୁଂ ଶତଂ ଜୟତି—	ରାଜ୍ଞା ଶତ୍ରୁଃ ଶତଂ ଜୀୟତେ ।

---

* ଅପ୍ରଧାନେ ଦୁହାଦୀନାଂ ପ୍ରଧାନେ ନୀହୃକୃଷ୍‌ବହାମ୍ ।
ବିଭକ୍ତିଃ ପ୍ରଥମା ଜ୍ଞେୟା ଦ୍ୱିତୀୟା ସ୍ୟାଦ୍‌ଦନ୍ୟତଃ ।

† ଅଣିଜନ୍ତ ଅବସ୍ଥାରେ ଯେ କର୍ତ୍ତା ହୋଇଥାଏ, ଣିଜନ୍ତ ହେଲେ ସେ କର୍ମ ହୋଇଯାଏ । ଏହି କର୍ମକୁ ପ୍ରୟୋଜ୍ୟ କର୍ମ କହନ୍ତି । ଯଥା:—

ଅଣିଜନ୍ତ—ଛାତ୍ରଃ ବେଦଂ ପଠତି । ଣିଜନ୍ତ—ଗୁରୁଃ ଛାତ୍ରଂ ବେଦଂ ପାଠୟତି (ଛାତ୍ର ପ୍ରୟୋଜ୍ୟ) ।

ହରିଃ ସମୁଦ୍ରମମୃତଂ ମଥ୍ନାତି ସ୍ମ—ହରିଣା ସମୁଦ୍ରଃ ଅମୃତଂ ମଥ୍ୟତେ ସ୍ମ ।
ଭୃତ୍ୟଃ ମାଂ ହାରଂ ମୁଷ୍ଣାତି—ଭୃତ୍ୟେନ ଅହଂ ହାରଂ ମୁଷ୍ୟେ ।

ନ୍ୟାଦି

ଯୋଗୀ ଶିଷ୍ୟାନ୍ ଗ୍ରାମଂ ନୟତୁ—ଯୋଗିନା ଶିଷ୍ୟାଃ ଗ୍ରାମଂ ନୀୟନ୍ତାମ୍ ।
ବିପ୍ରଃ ଗାଂ ଗ୍ରାମଂ ହରତି—ବିପ୍ରେଣ ଗୌଃ ଗ୍ରାମଂ ହ୍ରିୟତେ ।
ପ୍ରଭୁଃ ଭୃତ୍ୟଂ ଗୃହଂ କର୍ଷତି—ପ୍ରଭୁଣା ଭୃତ୍ୟଃ ଗୃହଂ କୃଷ୍ୟତେ ।
ଶ୍ରମିକଃ ପଦାର୍ଥାନ୍ ଆପଣଂ ବହତି—ଶ୍ରମିକେଣ ପଦାର୍ଥାଃ ଆପଣମୁହ୍ୟନ୍ତେ ।

ଣିଜନ୍ତ

ହରିଃ ଶ୍ୟାମଂ ଗ୍ରାମଂ ଗମୟତି—ହରିଣା ଶ୍ୟାମଃ ଗ୍ରାମଂ ଗମ୍ୟତେ ।
ମାତା ପୁତ୍ରମନ୍ନଂ ଭୋଜୟତି—ମାତ୍ରା ପୁତ୍ରଃ ଅନ୍ନଂ ଭୋଜ୍ୟତେ ।

ପ୍ରଶ୍ନ

୧ । ବାଚ୍ୟପରିବର୍ତ୍ତନ କର:—ତବ ହସ୍ତାତ୍ ସ ଫଳଂ ଗୃହ୍ଣାତି । ବ୍ରାହ୍ମଣେନ ବେଦଃ ପଠ୍ୟତେ । ସର୍ବେ ଗୁଣିନଂ ପୂଜୟନ୍ତି । ଶ୍ରାନ୍ତେନ ପଥିକେନ ଜଳଂ ପୀୟତେ । ମୟା ତବ ମହିମା ନ ଜ୍ଞାୟତେ । ତ୍ୱଂ ପ୍ରାତଃ ବିଦ୍ୟାଳୟମଗଚ୍ଛଃ । ରମେଶେଣ ଭିକ୍ଷୁକାୟ ଭିକ୍ଷା ଦୀୟତେ । ରମେଶେଣ ସୀତାଂ ବକ୍ତୁମିଷ୍ୟତେ । ପିତ୍ରା ପୁତ୍ରଃ ଦର୍ଶିତଃ । ବାଳକାଃ ବିଦ୍ୟାଳୟେ କ୍ରୀଡନ୍ତି । କେନ ଇଦଂ ବକ୍ତୁଂ ଶକ୍ୟତେ । ଭିକ୍ଷୁକଃ ଭିକ୍ଷାଂ ଧନିନଂ ଯାଚିତବାନ୍ ।

୨ । କର୍ମ ଓ ଭାବବାଚ୍ୟ ଅନୁସାରେ ସଂସ୍କୃତରେ ଅନୁବାଦ କର:—
ପରମପିତା ଭଗବାନଙ୍କ ମହିମା ଅସୀମ । କେହି କେହି ନିଜର ମଙ୍ଗଳ କାମନା କରନ୍ତି । ଶବରମାନେ ବଣରେ ବାଘ ଦେଖିଥିଲେ । ବିଚାର ନ କରି ଆମ୍ଭମାନଙ୍କର କାମ କରିବା ଉଚିତ ନୁହେଁ । ସେମାନେ ଏହି କାମ ନିଶ୍ଚୟ କରିବେ ।

ଏକପଦରେ ପ୍ରକାଶ

(ଏହା ବିଭିନ୍ନ ପ୍ରସଙ୍ଗରେ କରାଯାଇଥାଏ)

ସ୍ତ୍ରୀପ୍ରତ୍ୟୟ

କ୍ଷତ୍ରିୟସ୍ୟ ପତ୍ନୀ — କ୍ଷତ୍ରିୟୀ
କ୍ଷତ୍ରିୟଜାତୀୟା ସ୍ତ୍ରୀ — କ୍ଷତ୍ରିୟା ।
ଯବନାନାଂ ଲିପିଃ — ଯବନାନୀ ।
ଯବନସ୍ୟ ସ୍ତ୍ରୀ — ଯବନୀ ।
ଦୁଷ୍ଟଃ ଯବଃ — ଯବାନୀ ।
ମହତ୍ ହିମମ୍ — ହିମାନୀ ।
ମହତ୍ ଅରଣ୍ୟମ୍ — ଅରଣ୍ୟାନୀ ।
ଇନ୍ଦ୍ରସ୍ୟ ଜାୟା — ଇନ୍ଦ୍ରାଣୀ ।
ଅନ୍ତଃ ଅସ୍ତି ଯସ୍ୟାଃ — ଅନ୍ତର୍ବତ୍ନୀ ।
ଶର୍ବସ୍ୟ ଜାୟା — ଶର୍ବାଣୀ ।
ବ୍ରହ୍ମଣଃ ପତ୍ନୀ — ବ୍ରହ୍ମାଣୀ ।
ବୃଦ୍ଧଃ ପତିଃ ଅସ୍ୟାଃ — ବୃଦ୍ଧପତ୍ନୀ ।
ସମାନଃ ପତିଃ ଅସ୍ୟାଃ — ସପତ୍ନୀ ।
ରମ୍ଭାବତ୍ ଊରୁଃ ଅସ୍ୟାଃ - ରମ୍ଭୋରୂଃ ।
ଉପାଧ୍ୟାୟସ୍ୟ ସ୍ତ୍ରୀ — ଉପାଧ୍ୟାୟାନୀ ।

ବରୁଣସ୍ୟ ସ୍ତ୍ରୀ — ବରୁଣାନୀ ।
ଶୂଦ୍ରସ୍ୟ ସ୍ତ୍ରୀ — ଶୂଦ୍ରୀ ।
ବୈଶ୍ୟସ୍ୟ ସ୍ତ୍ରୀ — ବୈଶ୍ୟୀ ।
ନୃତ୍ୟତି ଯା — ନୃତ୍ୟନ୍ତୀ ।
ଗଚ୍ଛତି ଯା — ଗଚ୍ଛନ୍ତୀ ।
ଭଦ୍ରଃ ପତିଃ ଅସ୍ୟାଃ — ଭଦ୍ରପତ୍ନୀ ।
ରୁଦ୍ରସ୍ୟ ଜାୟା — ରୁଦ୍ରାଣୀ ।
ଘଟବତ୍ ଅସ୍ୟାଃ ଊଧଃ — ଘଟୋଧ୍ନୀ ।
ଏକଃ ପତିଃ ଅସ୍ୟାଃ — ଏକପତ୍ନୀ ।
ଆଚାର୍ଯ୍ୟସ୍ୟ ସ୍ତ୍ରୀ — ଆଚାର୍ଯ୍ୟାନୀ ।
ସୂର୍ଯ୍ୟସ୍ୟ ଦେବୀ ସ୍ତ୍ରୀ — ସୂର୍ଯ୍ୟା ।
ବୀରଃ ପତିଃ ଅସ୍ୟାଃ — ବୀରପତ୍ନୀ ।
ପଥିକସ୍ୟ ସ୍ତ୍ରୀ — ପଥିକୀ ।
ପଞ୍ଚ ପତୟଃ ଅସ୍ୟାଃ — ପଞ୍ଚପତ୍ନୀ ।
ପତିଃ(ପତ୍ୟୁଃ) ଅସ୍ତି ଅସ୍ୟାଃ - ପତିମତୀ ।

କାରକବିଭକ୍ତି

ଜ୍ଞାନସ୍ୟ ନିମିତ୍ତଂ — ଜ୍ଞାନାୟ ।
ଆସନେ ଉପବିଶ୍ୟ — ଆସନାତ୍ ।

କ୍ଷୁଧାୟାଃ ହେତୋଃ — କ୍ଷୁଧୟା ।
ବୃକ୍ଷମାରୁହ୍ୟ — ବୃକ୍ଷାତ୍ ।

ସମାସ

ମହାନ୍ ବାହୁଃ — ମହାବାହୁଃ ।
ମହତାଂ ବାହୁଃ — ମହଦ୍‌ବାହୁଃ ।

କୁତ୍ସିତଃ ଅଶ୍ୱଃ — କଦଶ୍ୱଃ ।
କୁତ୍ସିତଃ ପୁରୁଷଃ - କାପୁରୁଷଃ, କୁପୁରୁଷଃ

ବାଲକାୟ ଅୟମ୍ — ବାଲକାର୍ଥଃ ।
ଦାନାୟ ଇଦମ୍ — ଦାନାର୍ଥମ୍ ।
କୁକ୍କୁଟ୍ୟାଃ ଅଣ୍ଡମ୍ — କୁକ୍କୁଟାଣ୍ଡମ୍ ।
ତରୁଣାଂ ଛାୟା — ତରୁଚ୍ଛାୟମ୍ ।
ଈଶ୍ୱରସ୍ୟ ସଭା — ଈଶ୍ୱରସଭମ୍ ।
ରକ୍ଷସାଂ ସଭା — ରକ୍ଷଃସଭମ୍ ।
ପିଶାଚାନାଂ ସଭା — ପିଶାଚସଭମ୍ ।
ରାଜ୍ଞଃ ସଭା — ରାଜସଭା ।
ନୃପତେଃ ସଭା — ନୃପତିସଭମ୍ ।
ପୂର୍ବଂ ରାତ୍ରେଃ — ପୂର୍ବରାତ୍ରଃ ।
ପୂର୍ବମ୍ ଅହ୍ନଃ — ପୂର୍ବାହ୍ଣଃ ।
କାଲ୍ୟାଃ ଦାସଃ — କାଳିଦାସଃ ।
ଶବାନାଂ ଶୟନମ୍ — ଶ୍ମଶାନମ୍ ।
ଦନ୍ତାନାଂ ରାଜା — ରାଜଦନ୍ତଃ ।
ସାରଂ ଦଦାତି ସଃ — ସାରଦଃ ।
ସୁନ୍ଦରୀ ମହିଳା — ସୁନ୍ଦରମହିଳା ।
ଦେବାନାଂ ରାଜା — ଦେବରାଜଃ ।
ପରମମ୍ ଅହଃ — ପରମାହଃ ।
ଅକ୍ଷ୍ଣଃ ପରମ୍ — ପରୋକ୍ଷମ୍ ।
ଗୋଃ ପଶ୍ଚାତ୍ — ଅନୁଗବମ୍ ।
ରାଜ୍ଞଃ ପନ୍ଥାଃ — ରାଜପଥଃ ।
ଦ୍ୱୟୋଃ ଦଶୋଃ ଆପଃ
ଯସ୍ୟ ତତ୍ — ଦ୍ୱୀପମ୍ ।
ତ୍ରୟାଣାଂ ପଥାଂ ସମାହାରଃ —
ତ୍ରିପଥମ୍ ।
ମହାନ୍ ପନ୍ଥାଃ — ମହାପଥଃ ।
ଶୋଭନଃ ରାଜା — ସୁରାଜା ।

ନାସ୍ତି କିଞ୍ଚନ ଯସ୍ୟ — ଅକିଞ୍ଚନଃ ।
ହରଃ ଚନ୍ଦ୍ର ଇବ — ହରଶ୍ଚନ୍ଦ୍ରଃ ।
ଦ୍ୱୟୋଃ ଅହ୍ନୋଃ ଭବଃ — ଦ୍ୱ୍ୟହ୍ନଃ ।
ଦ୍ୱୟୋଃ ଅହ୍ନୋଃ ସମାହାରଃ-ଦ୍ୱ୍ୟହଃ ।
ଅଗ୍ନିଃ ଚ ବରୁଣଃ ଚ — ଅଗ୍ନୀବରୁଣୌ ।
ଦ୍ୟୌଃ ଚ ପୃଥିବୀ ଚ-ଦ୍ୟାବାପୃଥିବ୍ୟୌ ।
ଜାୟା ଚ ପତିଶ୍ଚ — ଦମ୍ପତୀ, ଜମ୍ପତୀ,
ଜାୟାପତୀ ।
ଗଙ୍ଗା ଚ ଶୋଣଶ୍ଚ — ଗଙ୍ଗାଶୋଣମ୍ ।
ବୃଦ୍ଧଃ ପିତା ଯସ୍ୟ ସଃ — ବୃଦ୍ଧପିତୃକଃ ।
ମୂର୍ଖଃ ଭ୍ରାତା ଯସ୍ୟ ସଃ — ମୂର୍ଖଭ୍ରାତୃକଃ ।
ମୃତା ପତ୍ନୀ ଯସ୍ୟ ସଃ — ମୃତପତ୍ନୀକଃ ।
ଭଗ୍ନଂ ଧନୁଃ ଯସ୍ୟ ସଃ — ଭଗ୍ନଧନ୍ୱା ।
ସୁନ୍ଦରୀ ଜାୟା ଯସ୍ୟ ସଃ —
ସୁନ୍ଦରଜାନିଃ ।
ସୀତା ଜାୟା ଯସ୍ୟ ସଃ-ସୀତାଜାନିଃ ।
ତିସୃଣାଂ ଗଙ୍ଗାନାଂ ସମାହାରଃ-ତ୍ରିଗଙ୍ଗମ୍ ।
ଅକ୍ଷି ପ୍ରତି — ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷମ୍ ।
ଗୋଃ ସମୀପେ — ଉପଗୁ ।
ପୂର୍ବଂ ଭୂତଃ — ଭୂତପୂର୍ବଃ ।
ଦକ୍ଷିଣସ୍ୟାଂ ଦିଶି ପନ୍ଥାଃ-ଦକ୍ଷିଣାପଥଃ ।
ଅନ୍ତର୍ଗତାଃ ଆପଃ ଯତ୍ର ତତ୍ —
ଅନ୍ତରୀପମ୍ ।
ଜଲେ ପନ୍ଥାଃ — ଜଲପଥଃ ।
ଜନାନାମ୍ ଅଭାବଃ — ନିର୍ଜନମ୍ ।
ପଥଃ ସମୀପେ — ଉପପଥମ୍ ।
ଶୋଭନଃ ପନ୍ଥାଃ — ସୁପନ୍ଥାଃ ।

ଯୁବତିଃ ଜାୟା ଯସ୍ୟ ସଃ — ଯୁବଜାନିଃ ।

ଶ୍ୱାନଃ ପଦାନି ଇବ ପଦାନି ଯେଷାଂ ତେ — ଶ୍ୱାପଦାଃ ।

ଦ୍ୱୌ ବା ତ୍ରୟୋ ବା — ଦ୍ୱିତ୍ରାଃ ।

ପଞ୍ଚ ବା ଷଟ୍ ବା — ପଞ୍ଚଷାଃ ।

ପାଣୀ ଚ ପାଦୌ ଚ ତେଷାଂ ସମାହାରଃ — ପାଣିପାଦମ୍ ।

ତ୍ରୟାଣାଂ ଲୋକାନାଂ ସମାହାରଃ — ତ୍ରିଲୋକୀ ।

ଧନଂ ଦଦାତି ସଃ — ଧନଦଃ ।

ହରିମଧିକୃତ୍ୟ — ଅଧିହରି ।

ରୂପମନୁଗତଃ — ଅନୁରୂପଃ ।

ଲକ୍ଷ୍ମୀଃ ଜାୟା ଯସ୍ୟ — ଲକ୍ଷ୍ମୀଜାନିଃ ।

ବୃହତାଂ ପତିଃ — ବୃହସ୍ପତିଃ ।

ଅନ୍ୟଃ ଦେଶଃ — ଦେଶାନ୍ତରମ୍ ।

ତ୍ରୟାଣାଂ ଭୁବନାନାଂ ସମାହାରଃ — ତ୍ରିଭୁବନମ୍ ।

ଶାର୍ଙ୍ଗଂ ଧନୁଃ ଯସ୍ୟ ସଃ — ଶାର୍ଙ୍ଗଧନ୍ୱା ।

ଅନ୍ୟଃ ରାଜା — ରାଜାନ୍ତରମ୍ ।

କୁସ୍ୱ ତଃ ସଖା — କଂସଖା ।

କୁଶଶ୍ଚ ଲବଶ୍ଚ — କୁଶୀଲବୌ ।

ଅହଶ୍ଚ ଦିବା ଚ — ଅହର୍ଦ୍ଦିବମ୍ ।

ଚତସ୍ରଃ ଅସ୍ରୟଃ ଯସ୍ୟ ତତ୍ — ଚତୁରସ୍ରମ୍ ।

ଉଦ୍ୟାନେ ତିଷ୍ଠତି ଇତି — ଉଦ୍ୟାନସ୍ଥଃ ।

ପୁଷ୍ପଂ ଧନୁଃ ଯସ୍ୟ ତସ୍ମିନ୍ — ପୁଷ୍ପଧନ୍ୱନି ।

ତ୍ରୟୋ ବା ଚତ୍ୱାରୋ ବା — ତ୍ରିଚତୁରାଃ ।

ସପ୍ତ ବା ଅଷ୍ଟ ବା — ସପ୍ତାଷ୍ଟାଃ ।

ସହସ୍ରମ୍ ଅକ୍ଷୀଣି ଯସ୍ୟ ସଃ — ସହସ୍ରାକ୍ଷଃ ।

ନିର୍ମଳଂ ମନଃ ଯସ୍ୟ ସଃ — ନିର୍ମଳମନାଃ ।

କ୍ଷଣେ କ୍ଷଣେ — ଅନୁକ୍ଷଣମ୍ ।

ରୂପସ୍ୟ ଯୋଗ୍ୟମ୍ — ଅନୁରୂପମ୍ ।

ଜ୍ୟେଷ୍ଠସ୍ୟ ଆନୁପୂର୍ବ୍ୟେଣ — ଅନୁଜ୍ୟେଷ୍ଠମ୍ ।

ମହତ୍ ବନମ୍ — ମହାବନମ୍ ।

ବ୍ରାହ୍ମଣାୟ ଇଦମ୍ — ବ୍ରାହ୍ମଣାର୍ଥା ।

ପାଳିତଃ ଧର୍ମଃ ଯେନ ସଃ — ପାଳିତଧର୍ମା ।

ଭିକ୍ଷାୟାଃ ଅଭାବଃ — ଦୁର୍ଭିକ୍ଷମ୍ ।

ଅଙ୍ଗାନାଂ ରାଜା — ଅଙ୍ଗରାଜଃ ।

ମାତା ଚ ପିତା ଚ — ପିତରୌ, ମାତାପିତରୌ, ମାତରପିତରୌ ।

ନକ୍ତଂ ଚ ଦିବା ଚ — ନକ୍ତନ୍ଦିବମ୍ ।

ଅହଶ୍ଚ ନିଶା ଚ — ଅହର୍ନିଶମ୍ ।

ବିଘ୍ନସ୍ୟ ଅଭାବଃ — ନିର୍ବିଘ୍ନମ୍ ।

ସୂର୍ଯ୍ୟଶ୍ଚ ଚନ୍ଦ୍ରମାଶ୍ଚ — ସୂର୍ଯ୍ୟାଚନ୍ଦ୍ରମସୌ ।

ଗ୍ରାମସ୍ୟ ସମୀପମ୍ – ଉପଗ୍ରାମମ୍ । ଆତ୍ମାନମଧିକୃତ୍ୟ – ଅଧ୍ୟାତ୍ମମ୍ ।
ବିଶାଳେ ଅକ୍ଷିଣୀ ଯସ୍ୟ ସଃ – ବିଶାଳାକ୍ଷଃ
ହସ୍ତୌ ଚ ପାଦୌ ଚ ତେଷାଂ ସମାହାରଃ – ହସ୍ତପାଦମ୍ ।
ପଞ୍ଚାନାଂ ନଦୀନାଂ ସମାହାରଃ – ପଞ୍ଚନଦମ୍ । ଧନଦେନ ନିର୍ମିତମ୍ – ଧନଦନିର୍ମିତମ୍ ।
ଉଦ୍‌ଗତଃ ନିଦ୍ରାୟାଃ – ଉନ୍ନିଦ୍ରଃ ।

ତଦ୍ଧିତ

ଦଶରଥସ୍ୟ ଅପତ୍ୟଂ ପୁମାନ୍ – ଦାଶରଥିଃ ।
ଯୁଧିଷ୍ଠିରସ୍ୟ ଅପତ୍ୟଂ ପୁମାନ୍ – ଯୌଧିଷ୍ଠିରଃ ।
ସୁମିତ୍ରାୟାଃ ଅପତ୍ୟଂ ପୁମାନ୍ – ସୌମିତ୍ରିଃ ।
ଦୁହିତୁଃ ଅପତ୍ୟଂ ପୁମାନ୍ – ଦୌହିତ୍ରଃ ।
ମନୋଃ ଅପତ୍ୟଂ ପୁମାନ୍ – ମନୁଷ୍ୟଃ, ମାନୁଷଃ, ମାନବଃ ।
କନ୍ୟାୟାଃ ଅପତ୍ୟଂ ପୁମାନ୍ – କାନୀନଃ ।
ଜମଦଗ୍ନେଃ ଅପତ୍ୟଂ ପୁମାନ୍-ଜାମଦଗ୍ନ୍ୟଃ ।
ନ୍ୟାୟଂ ବେତ୍ତି ଯଃ – ନୈୟାୟିକଃ । ମଥୁରାୟାଂ ଭବଃ – ମାଥୁରଃ ।
ସମୁଦ୍ରେ ଭବଃ – ସାମୁଦ୍ରିକଃ । ନିଷଧାନାଂ ରାଜା – ନୈଷଧଃ ।
ମୃଦଃ ବିକାରଃ – ମୃଣ୍ମୟଃ । ବ୍ରହ୍ମଣଃ ଅପତ୍ୟମ୍ – ବ୍ରାହ୍ମଣଃ ।
ଉଦକମସ୍ତି ଅସ୍ମିନ୍ – ଉଦକବାନ୍ । ଭୃଗୋଃ ଅପତ୍ୟଂ ପୁମାନ୍ – ଭାର୍ଗବଃ ।
କଷାୟେଣ ରକ୍ତମ୍ – କାଷାୟମ୍ । ହରିଦ୍ରୟା ରକ୍ତମ୍ – ହାରିଦ୍ରମ୍ ।
ବିଷ୍ଣୁଃ ଅସ୍ୟ ଦେବତା – ବୈଷ୍ଣବଃ । ଶକ୍ତିଃ ଅସ୍ୟ ଦେବତା – ଶାକ୍ତଃ ।
ଭିକ୍ଷାଣାଂ ସମୂହଃ – ଭୈକ୍ଷମ୍ । ବ୍ରାହ୍ମଣାନାଂ ସମୂହଃ – ବ୍ରାହ୍ମଣ୍ୟମ୍ ।
ଜନାନାଂ ସମୂହଃ – ଜନତା । ଗ୍ରାମାଣାଂ ସମୂହଃ – ଗ୍ରାମତା ।
ଯୂନଃ ଭାବଃ – ଯୌବନମ୍ । ହସ୍ତଃ ପ୍ରମାଣମସ୍ୟ – ହସ୍ତମାତ୍ରମ୍, ହସ୍ତଦଘ୍ନମ୍ ।
କସ୍ମାତ୍ ସ୍ଥାନାତ୍ – କୁତଃ ।
ତତ୍ର ଭବଃ – ତତ୍ରତ୍ୟଃ । ପର୍ବତସ୍ୟ ଅପତ୍ୟଂ ସ୍ତ୍ରୀ – ପାର୍ବତୀ ।
ଜାନୁ ପ୍ରମାଣମସ୍ୟ – ଜାନୁମାତ୍ରମ୍, ଜାନୁଦଘ୍ନମ୍ ।
ମୁଷ୍ଟିଃ ପ୍ରମାଣମସ୍ୟ – ମୁଷ୍ଟିମାତ୍ରମ୍, ମୁଷ୍ଟିଦଘ୍ନମ୍ ।

କୃଷିଃ ଅସ୍ତି ଅସ୍ୟ — କୃଷୀବଳଃ ।
ଶରଦ ଭବଃ — ଶାରଦୀୟଃ ।
ପୂର୍ବସ୍ମିନ୍ ଅହ୍ନି — ହ୍ୟଃ ।
ଅସ୍ମିନ୍ ବର୍ଷେ — ଐଷମଃ ।
ମୁଷ୍ଟ୍ୟାକମିସ୍ତମ୍ — ମୁଷ୍ଟଦାସ୍ୟା ।
ଏକବାରମ୍ — ସକୃତ୍ ।
ପ୍ରାକ୍ ଭବଃ — ପ୍ରାକ୍ତନଃ ।
ପର୍ବତସ୍ୟ କନ୍ୟା — ପାର୍ବତୀ ।
ମୃଦୋଃ ଭାବଃ — ମାର୍ଦ୍ଦବମ୍ ।
ଅନୟୋରନୟୋଃ ଯୁବା —
ଯୁବତରଃ, ଯବୀୟାନ୍, କନୀୟାନ୍ ।
ଅନୟୋରନୟୋଃ ବୃଦ୍ଧଃ —
ବୃଦ୍ଧତରଃ, ବର୍ଷୀୟାନ୍, ଜ୍ୟାୟାନ୍ ।
ଅନୟୋରନୟୋଃ ଗୁରୁଃ —
ଗୁରୁତରଃ, ଗରୀୟାନ୍ ।
ଯସ୍ମିନ୍ କାଲେ — ଯଦା ।

ଅନୟୋରନୟୋଃ ଅତିଶୟେନ ପଟୁଃ —
ପଟୁତରଃ, ପଟୀୟାନ୍ ।
ପରସ୍ମିନ୍ ଅହ୍ନି — ଶ୍ୱଃ ।
ପୂର୍ବସ୍ମିନ୍ ବର୍ଷେ — ପରୁତ୍ ।
ମମ ଅୟମ୍ — ମଦୀୟଃ ।
ପଞ୍ଚ ବାରାନ୍ — ପଞ୍ଚକୃତ୍ୱଃ ।
ପଶ୍ଚାତ୍ ଭବଃ — ପାଶ୍ଚାତ୍ୟଃ ।
ପଞ୍ଚଭିଃ ପ୍ରକାରୈଃ — ପଞ୍ଚଧା ।
ଅନ୍ୟସ୍ମିନ୍ କାଲେ — ଅନ୍ୟଦା ।
ଅୟଂ ବହୂନାମତିଶୟେନ
ପ୍ରିୟଃ — ପ୍ରିୟତମଃ, ପ୍ରେଷ୍ଠଃ ।
ଅତିଶୟେନ ଏଷୁ ଦୀର୍ଘଃ —
ଦୀର୍ଘତମଃ, ଦ୍ରାଘିଷ୍ଠଃ ।
ଅମୂମେଷୁ ଅତିଶୟେନ ଅନ୍ତିକଃ —
ଅନ୍ତିକତମଃ, ନେଦିଷ୍ଠଃ ।
ଇୟମାସୁ ଅତିଶୟେନ ପ୍ରିୟା —
ପ୍ରିୟତମା, ପ୍ରେଷ୍ଠା ।

ଅନେକ ପ୍ରକାରେଣ — ଇତ୍ଥମ୍ ।
ବାଦରାୟଣସ୍ୟ ଅପତ୍ୟଂ
ପୁମାନ୍ — ବାଦରାୟଣିଃ ।
ତବ ଇଦମ୍ — ତ୍ୱଦୀୟମ୍ ।
ଏଷ ସର୍ବେଷୁ ବୃଦ୍ଧଃ — ବୃଦ୍ଧତମଃ,
ବର୍ଷିଷ୍ଠଃ, ଜ୍ୟେଷ୍ଠଃ ।

କୁନ୍ତ୍ୟାଃ ଅପତ୍ୟଂ ପୁମାନ୍-କୌନ୍ତେୟଃ ।
ଶିବଃ ଅସ୍ୟ ଦେବତା — ଶୈବଃ ।
ଅମୂମେଷାମତିଶୟେନ
ଦୀର୍ଘଃ — ଦୀର୍ଘତମଃ, ଦ୍ରାଘିଷ୍ଠଃ ।
ତପଃ ଶୀଳମସ୍ୟ — ତପସ୍ୱୀ ।
ସର୍ବଜନେଭ୍ୟଃ ହିତମ୍ — ସାର୍ବଜନୀନମ୍ ।

ଣିଜନ୍ତ :

ପାତୁଂ ପ୍ରେରୟତି — ପାୟୟତି ।
ଭେତୁଂ ପ୍ରେରୟତି — ଭୀଷୟତେ,
ଭାୟୟତି, ଭାୟୟତେ ।

ଜେତୁଂ ପ୍ରେରୟତି — ଜାପୟତି ।
ଅଧ୍ୟେତୁଂ ପ୍ରେରୟତି — ଅଧ୍ୟାପୟତି ।
ରନ୍ତୁଂ ପ୍ରେରୟତ୍ — ଅରମୟତ୍ ।

ଜ୍ଞାତୁଂ ପ୍ରେରୟାମି — ଜ୍ଞାପୟାମି ।
ପଠିତୁଂ ପ୍ରେରୟ—ପାଠୟ ।
ଶୟିତୁଂ ପ୍ରେରୟେତ୍—
ଶାୟୟେତ୍ ।
ହନ୍ତୁଂ ପ୍ରେରରତ—ଘାତୟତ ।
ଜେତୁଂ ପ୍ରେରୟ — ଜାପୟ ।
ତ୍ୟକ୍ତୁଂ ପ୍ରେରୟତୁ — ତ୍ୟାଜୟତୁ ।
ନେତୁଂ ପ୍ରେରୟାମି—ନାୟୟାମି ।
ସ୍ଥାତୁଂ ପ୍ରେରୟତ—ସ୍ଥାପୟତ ।
ଗ୍ରହୀତୁଂ ପ୍ରେରୟତ — ଗ୍ରାହୟତ ।
ଜେତୁଂ ପ୍ରେରୟିଷ୍ୟାମି —
ଜାପୟିଷ୍ୟାମି ।

ଦାତୁଂ ପ୍ରେରୟତୁ — ଦାପୟତୁ ।
ବୋଢୁଂ ପ୍ରେରୟତ—ବାହୟତ ।
ଶ୍ରୋତୁଂ ପ୍ରେରୟଷ୍ୟାମି—
ଶ୍ରାବୟିଷ୍ୟାମି ।
ଆଘ୍ରାତୁଂ ପ୍ରେରୟାମଃ-ଆଘ୍ରାୟୟାମଃ ।
ଗନ୍ତୁଂ ପ୍ରେରୟସି—ଗମୟସି ।
ଦ୍ରଷ୍ଟୁଂ ପ୍ରେରୟନ୍ତୁ — ଦର୍ଶୟନ୍ତୁ ।
ଦାତୁଂ ପ୍ରେରୟତ—ଧାପୟତ ।
କର୍ତ୍ତୁଂ ପ୍ରେରୟିଷ୍ୟାମି-କାରୟିଷ୍ୟାମି ।
ଭେତୁଂ ପ୍ରେରୟିଷ୍ୟନ୍ତି — ଭୀଷୟିଷ୍ୟନ୍ତେ,
ଭାପୟିଷ୍ୟନ୍ତେ, ଭାୟୟିଷ୍ୟନ୍ତି ।
ଗ୍ରହୀତୁଂ ପ୍ରେରୟସି—ଗ୍ରାହୟସି ।

ସନ୍ନନ୍ତ

ଯଷ୍ଟୁମିଚ୍ଛତ — ଯିଯକ୍ଷତ ।
ଜ୍ଞାତୁମିଚ୍ଛତ — ଜିଜ୍ଞାସତେ ।
ସ୍ମର୍ତ୍ତୁମିଚ୍ଛତ—ସୁସ୍ମୂର୍ଷତେ ।
ସ୍ମର୍ତ୍ତୁମିଚ୍ଛାମଃ—ସୁସ୍ମୂର୍ଷାମହେ ।
ଲବ୍ଧୁମିଚ୍ଛାମି — ଲିପ୍ସେ ।
ଜେତୁମିଚ୍ଛତ—ଜିଗୀଷତ ।
ହନ୍ତୁମିଚ୍ଛତ—ଜିଘାଂସତ ।
ବଦ୍ଧତୁମିଚ୍ଛ — ବିବଦ୍ଧିଷ ।
ଘ୍ରାତୁମୈଚ୍ଛତ୍ — ଅଜିଘ୍ରାସତ୍ ।
ନେତୁମିଚ୍ଛତ—ନିନୀଷତ ।
ଦାତୁମିଚ୍ଛାମି—ଦିତ୍ସାମି ।
ଅତ୍ତୁମିଚ୍ଛତ — ଜିଘତ୍ସତ ।
ପକ୍ତୁମିଚ୍ଛତ—ପିପକ୍ଷତ ।

ଘ୍ରାତୁମିଚ୍ଛତ — ଜିଘ୍ରାସତ ।
ଶ୍ରୋତୁମିଚ୍ଛତ—ଶୁଶ୍ରୂଷତେ ।
ଦ୍ରଷ୍ଟୁମିଚ୍ଛତ—ଦିଦୃକ୍ଷତେ ।
ସ୍ଥାତୁମିଚ୍ଛତ— ତିଷ୍ଠାସତ ।
କର୍ତ୍ତୁମିଚ୍ଛତ — ଚିକୀର୍ଷତ ।
ଗ୍ରହୀତୁମିଚ୍ଛତ— ଜିଘୃକ୍ଷତ ।
ବକ୍ତୁମିଚ୍ଛତ — ବିବକ୍ଷତ ।
ପକ୍ତୁମିଚ୍ଛାମି — ପିପକ୍ଷାମି ।
ତରିତୁମିଚ୍ଛନ୍ତି — ତିତୀର୍ଷନ୍ତି ।
ଜେତୁମିଚ୍ଛନ୍ତି—ଜିଗୀଷନ୍ତି ।
ଜ୍ଞାତୁମିଚ୍ଛାମି—ଜିଜ୍ଞାସେ ।
ଅଧ୍ୟେତୁମିଚ୍ଛତ — ଅଧିଜିଗାଂସତେ ।
ଦଗ୍ଧୁମିଚ୍ଛତ — ଦିଧକ୍ଷତ ।

ନେତୁମିଚ୍ଛନ୍ତି — ନିନୀଷନ୍ତି । ପଠିତୁମିଚ୍ଛତି—ପିପଠିଷତି ।
ପ୍ରଷ୍ଟୁମିଚ୍ଛତୁ - ପିପୃଚ୍ଛିଷତୁ । ଭୋକ୍ତୁମିଚ୍ଛତି—ବୁଭୁକ୍ଷତି, ବୁଭୁକ୍ଷତେ ।

ଯଙନ୍ତ

ଅତିଶଯ୍ୟେନ ଗଚ୍ଛତି — ଜଙ୍ଗମ୍ୟତେ । ପୁନଃ ପୁନଃ ଦଦାତି—ଦେଦୀୟତେ ।
ପୁନଃ ପୁନଃ ପଶ୍ୟତି-ଦରୀଦୃଶ୍ୟତେ । ପୁନଃ ପୁନଃ ନୟତି — ନେନୀୟତେ ।
ବାରଂ ବାରଂ ପିବତି-ପେପୀୟତେ । ପୁନଃ ପୁନଃ ସ୍ମରତି—ସାସ୍ମର୍ଯ୍ୟତେ ।
ଅତିଶୟେନ ନୟତି-ନେନୀୟତେ । ଭୃଶଂ ଜୟତି— ଜେଜୀୟତେ ।
ପୁନଃପୁନଃଶୃଣୋତି-ଶୋଶ୍ରୂୟତେ । ପୁନଃ ପୁନଃ ଶେତେ — ଶାଶଯ୍ୟତେ ।
ଭୃଶଂ କରୋତି — ଚେକ୍ରୀୟତେ । ଅତିଶୟେନ ଜ୍ୱଳତୁ—ଜାଜ୍ୱଲ୍ୟତାମ୍ ।
କୁଟିଳଂ ଗଚ୍ଛତି — ଜଙ୍ଗମ୍ୟତେ । ପୁନଃ ପୁନଃ ଗାୟତି— ଜେଗୀୟତେ ।
ବାରଂ ବାରଂ ଗଚ୍ଛତି-ଜଙ୍ଗମ୍ୟତେ । ପୁନଃ ପୁନଃ ନୃତ୍ୟତି — ନରୀନୃତ୍ୟତେ ।

ନାମଧାତୁ

ହଂସ ଇବ ଆଚରତି-ହଂସାୟତେ । ନମଃ କୁର୍ଯ୍ୟାତ୍—ନମସ୍ୟେତ୍ ।
ପ୍ରଶ୍ନଂ କରୋତି — ପ୍ରଶ୍ନୟତି । ରମଣୀ ଇବ ଆଚରତି — ରମଣୀୟତେ ।
ତପଃ କରୋତି — ତପସ୍ୟତି । ପୁତ୍ରମିବ ଆଚରତି — ପୁତ୍ରୀୟତି ।
ଅମନ୍ଦଃ ମନ୍ଦଃ ଭବତି-ମନ୍ଦାୟତେ । ଉଦକମିଚ୍ଛତି—ଉଦକୀୟତି ।
ପିତରମିବ ଆଚରତି — ପିତ୍ରୀୟତି । ଶବ୍ଦଂ କରୋତି—ଶବ୍ଦାୟତେ ।
ଆତ୍ମନଃ ପୁତ୍ରମିଚ୍ଛତି — ପୁତ୍ରକାମ୍ୟତି, ପୁତ୍ରୀୟତି ।

କୃଦନ୍ତ

ପଚନାଦନନ୍ତରମ୍—ପକ୍ତ୍ୱା । ନନ୍ଦୟତି ଯଃ ସଃ—ନନ୍ଦନଃ ।
ଉଷ୍ଣଂ ଭୁଙ୍କ୍ତେ ଯଃ ସଃ-ଉଷ୍ଣଭୋଜୀ । ଶ୍ରୋତୁଂ ଯୋଗ୍ୟମ୍ — ଶ୍ରାବ୍ୟମ୍ ।
ଆଦାନାଦନନ୍ତରମ୍ — ଆଦାୟ । ଦୁଃଖେନ କ୍ରିୟତେ ଯତ୍—ଦୁଷ୍କରମ୍ ।
ହର୍ତ୍ତୁଂ ଯୋଗ୍ୟମ୍—ହାର୍ଯ୍ୟମ୍ । ହନ୍ତୁମିଚ୍ଛା ଯସ୍ୟ ତସ୍ୟ—ଜିଘାଂସୋଃ ।
ଅଧ୍ୟୟନାଦନନ୍ତରମ୍—ଅଧୀତ୍ୟ । ଦାନଂ କର୍ତ୍ତୁମ୍ —ଦାତୁମ୍ ।
ବଚନାଦନନ୍ତରମ୍ — ଉକ୍ତ୍ୱା । ଉରସା ଗଚ୍ଛତି ଯଃ—ଉରଗଃ ।

ଊର୍ଦ୍ଧ୍ୱଂ ଗନ୍ତୁମିଚ୍ଛୁଃ ଯଃ— ଊର୍ଦ୍ଧ୍ୱଜିଗମିଷୁଃ ।
ଶ୍ରବଣାଦନନ୍ତରମ୍—ଶ୍ରୁତ୍ୱା ।
ପାନଂ କୃତ୍ୱା – ପୀତ୍ୱା ।
ପ୍ରଣାମାଦନନ୍ତରମ୍—ପ୍ରଣମ୍ୟ ।
ଶ୍ରବଣସ୍ୟ ଯୋଗ୍ୟା—ଶ୍ରାବ୍ୟା ।
ଦାନାଦନନ୍ତରମ୍ – ଦତ୍ତ୍ୱା ।
ଆଦାନଂ କୃତ୍ୱା—ଆଦାୟ ।
ହନ୍ତୁମିଚ୍ଛା ତସ୍ୟା—ଜିଘାଂସୟା ।
ଗ୍ରହୀତୁଂ ଯୋଗ୍ୟମ୍ – ଗ୍ରାହ୍ୟମ୍ ।
ଅଧ୍ୟୟନଂ କୃତ୍ୱା – ଅଧୀତ୍ୟ ।
ଆନୟନାଦନନ୍ତରମ୍ – ଆନୀୟ ।
କଥନାଦନନ୍ତରମ୍—କଥୟିତ୍ୱା ।
ସୁଖେନ ଲଭ୍ୟତେ ଯତ୍--ସୁଲଭମ୍ ।
କର୍ଷଣଂ କୃତ୍ୱା – କୃଷ୍ଟ୍ୱା ।
ପରିଧାନାଦନନ୍ତରମ୍—ପରିଧାୟ ।
ଉପବାସଂ କୃତ୍ୱା – ଉପୋଷ୍ୟ ।
ଉପେତ୍ୟ ଅଧୀୟତେ ଯସ୍ମାତ୍ ଯଃ – ଉପାଧ୍ୟାୟଃ

ଆଗମନାଦନନ୍ତରମ୍ – ଆଗତ୍ୟ, ଆଗମ୍ୟ ।
ନିବେଦନାଦନନ୍ତରମ – ନିବେଦ୍ୟ ।
ଦାନସ୍ୟ ଯୋଗ୍ୟମ୍ – ଦାତବ୍ୟମ୍ ।
ଭୋଜନଂ କୁର୍ବନ୍—ଭୁଞ୍ଜାନଃ ।
ଭୋଜନାଦନନ୍ତରମ୍ – ଭୁକ୍ତ୍ୱା ।
ପ୍ରବେଶାଦନନ୍ତରମ୍ – ପ୍ରବିଶ୍ୟ ।
ଅନୁସନ୍ଧାନାଦନନ୍ତରମ୍— ଅନୁସନ୍ଧାୟ ।
ପ୍ରବାସଂ କୃତ୍ୱା – ପ୍ରୋଷ୍ୟ ।
ଶୟନାଦନନ୍ତରମ୍ – ଶୟିତ୍ୱା ।
ଯଜନଂ କର୍ତ୍ତୁମ୍—ଯଷ୍ଟୁମ୍ ।
ବିଜୟାଦନନ୍ତରମ୍—ବିଜିତ୍ୟ ।
ସେବାଂ କୁର୍ବନ୍ତଃ – ସେବମାନାଃ ।
ପାନସ୍ୟ ଅର୍ଥେ—ପାତୁମ୍ ।
ପରିଧାବନାଦନନ୍ତରମ୍ – ପରିଧାବ୍ୟ ।
ଦ୍ରଷ୍ଟୁମୁଚିତା – ଦ୍ରଷ୍ଟବ୍ୟା ।
ଅଧ୍ୟୟନଂ କର୍ତ୍ତୁମ୍—ଅଧ୍ୟେତୁମ୍ ।
ଉଦରଂବିଭର୍ତ୍ତି ଇତି- ଉଦରମ୍ଭରିଃ ।

ପ୍ରଶ୍ନ

୧ । ଏକ ପଦରେ ପ୍ରକାଶ କର: – ବୈଶ୍ୟଜାତୀୟସ୍ୟ ସ୍ତ୍ରୀ । ଶୋକସ୍ୟ ହେତୋଃ । ମହତାଂ ଧନମ୍ । ନୃପତେଃ ସଖା । ବ୍ରାହ୍ମଣାଂ ବାହୁଳ୍ୟ । ଅୟମ୍ ଏଷା- ମତିଶୟେନ ଗୁରୁଃ । ବାଳସ୍ୟ ଭାବଃ । ଦାତୁଂ ପ୍ରେରୟାନ । ନେତୁଂ ପ୍ରେରୟନ୍ତୁ । ବର୍ଦ୍ଧିତୁମିଚ୍ଛା । ପକ୍ତୁମିଚ୍ଛତୁ । କଳହଂ କରୋତି । ଅଧ୍ୟୟନସ୍ୟ ହେତୋଃ ।

୨। ଅଧୀତ୍ୟ, ଚର୍ଚ୍ଚିତ, ମୁଷ୍ଟିନ୍ଧୟନ୍, ଅନୁଗବମ୍ ଓ ବୃଦ୍ଧପିତୃକଃ—ଏହି ପଦଗୁଡ଼ିକୁ ବ୍ୟବହାର କରି ବାକ୍ୟ ରଚନା କର ।

ପ୍ରଭେଦ

(ପ୍ରଭେଦର ସମାଧାନ ନାନା ପ୍ରସଙ୍ଗରେ ପରିଦୃଷ୍ଟ ହୁଏ ।)

ସନ୍ଧି

ଅଦ୍ୟୈବ – ନିଶ୍ଚୟ ଆଜି । (ଅହମଦ୍ୟୈବ ଗୃହଂ ଗମିଷ୍ୟାମି ।)
ଅଦ୍ୟେବ – ଆଜିରେ ନୈଶ୍ଚିତ୍ୟ ନାହିଁ । (ରାମଃ ଅଦ୍ୟେବ ଗୃହଂ ଗମିଷ୍ୟତି ।)
ସୀମନ୍ତଃ – ସୁନ୍ଥା । (ତସ୍ୟାଃ ସୀମନ୍ତଃ ମନୋରମଃ ।)
ସୀମାନ୍ତଃ—ସୀମାର ଶେଷ । (ସୀମାନ୍ତଃ ଭୂଭାଗଃ ଦୁର୍ଭିକ୍ଷଗ୍ରସ୍ତଃ ।)
ସାରଙ୍ଗଃ-ମୟୂର,ମୃଗ ଓ ହସ୍ତୀ ଇତ୍ୟାଦି ।(ସାରଙ୍ଗଃ କୂଜତି,ସାରଙ୍ଗଃ ଧାବତି ।)
ସାରଙ୍ଗଃ – ଖର । (ଗ୍ରାମଃ ସାରଙ୍ଗଃ ଅଭବତ୍ ।)
ଗବ୍ୟୂତଃ—ଦୁଇକୋଶ (ମୟା ଗବ୍ୟୂତଃ ଅତିକ୍ରାନ୍ତା ।)
ଗୋମୂତ୍ରଃ – ଗୋରୁପଲ । (ଗୋମୂତ୍ରଃ ଶୋଭତେ ।)
କଣ୍ୟମ୍ – କଣ୍ଟ ପାଇଁ ସୁସଜ୍ଜିତ ଜିନିଷ ।
କେଣ୍ଟମ୍—କଣ ଯୋଗ୍ୟ ।

ଶବ୍ଦରୂପ

ଅମୀ— ସେମାନେ । (ଅମୀ ବାଳକାଃ କ୍ରୀଡ଼ନ୍ତି ।)
ଅମୀ – ରୋଗୀ । (ଅମୀ ଔଷଧସ୍ୟ ସେବନଂ କରୋତି ।)
ମିତ୍ରମ୍ – ବନ୍ଧୁ । (ମିତ୍ରଂ କ୍ରୀଡତି ।)
ମିତ୍ରଃ – ସୂର୍ଯ୍ୟ । (ମିତ୍ରଃ ପ୍ରାତଃ ଉଦେତି ।)
ଏକଃ – ଜଣେ ବା ଗୋଟିଏ । (ଏକଃ ବୃଦ୍ଧଃ ଗଚ୍ଛତି ।)
ଏକେ – କେହି କେହି । (ଅଧୂନା ଏକେ ମିଥ୍ୟା ବଦନ୍ତି ।)

ତ୍ରିଂଶତ୍—ତିରିଶ । (ତ୍ରିଂଶତ୍ ବାଳକାଃ କ୍ରୀଡ଼ନ୍ତି ।)
ତ୍ରିଂଶତ୍ତମଃ—ତିରିଶ ସଂଖ୍ୟାର ପୂରକ । (ତ୍ରିଂଶତ୍ତମଃ ବାଳକଃ ପଠତି ।)
ଦ୍ୱାଦଶ - ବାର । (ଦ୍ୱାଦଶ ଜନାଃ ପୁଷ୍ପଂ ଗଚ୍ଛନ୍ତି ।)
ଦ୍ୱାଦଶଃ - ବାର ସଂଖ୍ୟାର ପୂରକ । (ଦ୍ୱାଦଶଃ ଛାତ୍ରଃ ସମ୍ୟକ୍ ବଦତି ।)
ଅର୍ଥୀ – ଧନଥିବା ଲୋକ । (ଅର୍ଥୀ ସର୍ବମନାସ୍ୟାସେନ କରୋତି ।)
ପ୍ରାର୍ଥୀ – ପ୍ରାର୍ଥନାକାରୀ । (ସ ଜୀବିକାୟୈ ପ୍ରାର୍ଥୀ ଭବତି ।)
ଶାକ୍ତଃ — ଶକ୍ତିପୂଜକ । (ଶାକ୍ତଃ ବିଷ୍ଣୁଂ ନ ପୂଜୟତି ।)
ଶକ୍ତଃ—ସମର୍ଥ । (କଃ ଇଦଂ କର୍ତ୍ତୁଂ ଶକ୍ତଃ ଭବିଷ୍ୟତି ।)

ଦ୍ୱେ ଶତେ—ଦୁଇ ଶହ ।
ଦ୍ୱିଶତମ୍—ଶହେ ଦୁଇ ।
ଦ୍ୱାବିଂଶତିଃ—ବାଇଶି
ଦ୍ୱେ ବିଂଶତୀ – ଦୁଇକୋଡ଼ି ।
ଅହ୍ନି—ଦିନରେ ।
ଅହ୍ନୀ—ଦୁଇଟି ଦିନ ।
ସ୍ୱେଷାମ୍ – ଆତ୍ମୀୟମାନଙ୍କର ।
ସ୍ୱାନାମ୍ – ଜ୍ଞାତିମାନଙ୍କର ।
ଜ୍ୱଳନମ୍—ଜଳିବା କାର୍ଯ୍ୟ ।
ଜ୍ୱଳନଃ—ଅଗ୍ନି ।
ମଧୁ – ମହୁ ।
ମଧୁଃ – ବସନ୍ତକାଳ ।

ଶତମ୍ – ଶହେ ।
ଶତାନି – ଶାହ ଶହ ।
ଶୁନି—କୁକ୍କୁରଠାରେ ।
ଶୁନୀ – କୁକ୍କୁରୀ ।
ଆମ୍ରମ୍—ଆମ୍ବଫଳ ।
ଆମ୍ରଃ—ଆମ୍ବଗଛ ।
ନରଃ—ଜଣେ ମାନବ ।(ନର ଶବ୍ଦରୁ)
ନରଃ – ମାନବମାନେ । (ନୃ ଶବ୍ଦରୁ)
ଚମ୍ପକମ୍ – ଚମ୍ପାଫୁଲ ।
ଚମ୍ପକଃ – ଚମ୍ପାଗଛ ।
ପାଟଳମ୍ – ଗୋଲପଫୁଲ ।
ପାଟଳଃ—ଗୋଲାପଗଛ ।

ସ୍ତ୍ରୀ ପ୍ରତ୍ୟୟ

ପାଣିଗୃହୀତୀ—ବିବାହିତା ସ୍ତ୍ରୀ ।
ପାଣିଗୃହୀତା—ରକ୍ଷିତା ସ୍ତ୍ରୀ ।
ସୂର୍ଯ୍ୟା – ସୂର୍ଯ୍ୟଙ୍କର ଦେବୀ ସ୍ତ୍ରୀ (ଛାୟା)।
ସୂରୀ – ସୂର୍ଯ୍ୟଙ୍କର ମାନବୀ ସ୍ତ୍ରୀ(କୁନ୍ତୀ)।
କ୍ଷତ୍ରିୟା – କ୍ଷତ୍ରିୟଜାତୀୟା ସ୍ତ୍ରୀ ।
କ୍ଷତ୍ରିୟୀ—କ୍ଷତ୍ରିୟର ସ୍ତ୍ରୀ ।
ଉପାଧ୍ୟାୟା – ସ୍ୱୟଂ ଶିକ୍ଷୟିତ୍ରୀ ।
ଉପାଧ୍ୟାୟାନୀ – ଉପାଧ୍ୟାୟଙ୍କର ସ୍ତ୍ରୀ ।

ଗୌରମୁଖୀ—ଗୌରବର୍ଣ୍ଣ ମୁଖ-
ଯୁକ୍ତ ରମଣୀ ।
ଗୌରମୁଖା—ରାକ୍ଷସୀର ନାମ ।
ଅର୍ଯୀ—ବୈଶ୍ୟର ପତ୍ନୀ ।
ଅର୍ଯା—ବୈଶ୍ୟଜାତୀୟା ସ୍ତ୍ରୀ ।
ବୈଶ୍ୟୀ—ବୈଶ୍ୟର ପତ୍ନୀ ।
ବୈଶ୍ୟା—ବୈଶ୍ୟଜାତୀୟା ସ୍ତ୍ରୀ ।
ଶୂଦ୍ରୀ—ଶୂଦ୍ରର ସ୍ତ୍ରୀ ।
ଶୂଦ୍ରା—ଶୂଦ୍ର ଜାତୀୟା ସ୍ତ୍ରୀ ।
ପ୍ରଭମତ୍ତା—ପ୍ରଭୁଯୁକ୍ତା ।
ପତିବତ୍ନୀ—ସଧବା ।

ଯବନୀ—ଯବନର ସ୍ତ୍ରୀ ।
ଯବାନୀ—ଖରାପ ଯବ ।
ଯବନାନୀ—ଯବନଙ୍କ ଅକ୍ଷର ।
ଆଚାର୍ଯ୍ୟା—ସ୍ୱୟଂ ଶିକ୍ଷୟିତ୍ରୀ ।
ଆଚାର୍ଯ୍ୟାନୀ—ଆଚାର୍ଯ୍ୟଙ୍କର ସ୍ତ୍ରୀ ।
ତାରକା—ଚକ୍ଷୁର କନୀନିକା ।
ତାରକା—ନକ୍ଷତ୍ର ।
ସ୍ଥଳା—କୃତ୍ରିମ ସ୍ଥାନ ।
ସ୍ଥଳୀ—ଅକୃତ୍ରିମ ସ୍ଥାନ ।
ବ୍ରହ୍ମାଣୀ—ବ୍ରହ୍ମାଙ୍କ ପତ୍ନୀ ।
ବ୍ରାହ୍ମଣୀ—ବ୍ରାହ୍ମଣପତ୍ନୀ ।

ବିଭକ୍ତି

ଗୁରୁଃ ଶିଷ୍ୟାୟ କ୍ରୁଧ୍ୟତି—ଗୁରୁ ଶିଷ୍ୟ ଉପରେ ରାଗୁଅଛନ୍ତି ।
(କ୍ରୁଧାଦି ଯୋଗେ ଚତୁର୍ଥୀ)

ଗୁରୁଃ ଶିଷ୍ୟମଭିକ୍ରୁଧ୍ୟତି—ଗୁରୁ ଶିଷ୍ୟ ଉପରେ ଅତ୍ୟନ୍ତ ରାଗୁଅଛନ୍ତି ।
(ଉପସର୍ଗଯୁକ୍ତ କ୍ରୁଧ୍‌ଯୋଗେ ଦ୍ୱିତୀୟା)

ମାସେନ ଅଧୀତମ୍—ମାସକ ମଧ୍ୟରେ ପଢ଼ା ସରିଛି । (ଅପବର୍ଗେ ତୃତୀୟା)

ମାସମଧୀତମ୍—ମାସେ ବ୍ୟାପି ପଢ଼ୁଅଛି; ମାତ୍ର ପଢ଼ା ସରି ନାହିଁ ।
(ବ୍ୟାପ୍ତ୍ୟର୍ଥେ ଦ୍ୱିତୀୟା)

ବିବାଦେନ ଅଲମ୍—ବିବାଦ କର ନାହିଁ । (ବାରଣାର୍ଥକ ଅଲଂ ଯୋଗେ ତୃତୀୟା)

ବିବାଦାୟ ଅଲମ୍—ବିବାଦ କରିବା ପାଇଁ ସମର୍ଥ ।
ସମର୍ଥାର୍ଥକ ଅଲଂ ଯୋଗେ ଚତୁର୍ଥୀ)

ଧନଂ ଦାତା—ଧନ ଦେବାରେ ଅଭ୍ୟସ୍ତ । (ଦା+ଶୀଳାର୍ଥେ ତୃନ୍)

ଧନସ୍ୟ ଦାତା—ଧନ ଦେବା ଲୋକ । (ଦା+ତୃନ୍)

ଈଶ୍ୱରଃ ସର୍ବେଷାଂ ପୂଜିତଃ – ଈଶ୍ୱରଙ୍କୁ ସମସ୍ତେ ପୂଜା କରନ୍ତି ।
(ପୂଜ୍+ବର୍ତ୍ତମାନେ କ୍ତ)
ଈଶ୍ୱରଃ ସର୍ବୈଃ ପୂଜିତଃ—ଈଶ୍ୱରଙ୍କୁ ସମସ୍ତେ ପୂଜା କରିଥିଲେ ।
(ପୂଜ୍+ଅତୀତେ କ୍ତ)
ଦରିଦ୍ରଃ ଗୃହମୁପବସତି—ଗରିବଟି ଘରେ ବାସ କରିଅଛି ।
ଦରିଦ୍ରଃ ଗୃହେ ଉପବସତି – ଗରିବଟି ଘରେ ଉପବାସରେ ଅଛି ।
ରଜକସ୍ୟ ବସ୍ତ୍ରଂ ଦେହି – ଧୋବାକୁ ଲୁଗା ସଫା କରିବା ପାଇଁ ଦିଅ ।
(ସମ୍ବନ୍ଧସାମାନ୍ୟେ ଷଷ୍ଠୀ)
ରଜକାୟ ବସ୍ତ୍ରଂ ଦେହି – ଧୋବାକୁ ଲୁଗା ପ୍ରଦାନ କର । (ସମ୍ପ୍ରଦାନେ ଚତୁର୍ଥୀ)

ସମାସ

ମହାଧନମ୍—ବହୁ ଧନ (କର୍ମଧାରୟ) ।
ମହଦ୍ଧନମ୍ – ମହତ୍ ଲୋକର ଧନ (ଷଷ୍ଠୀତତ୍ପୁରୁଷ) ।
ସୁନ୍ଦରସ୍ୟବୁଦ୍ଧିଃ—ସୁନ୍ଦରର ବୁଦ୍ଧି (ଷଷ୍ଠୀତତ୍ପୁରୁଷ) ।
ସୁନ୍ଦରବୁଦ୍ଧିଃ—ଭଲ ବୁଦ୍ଧି (କର୍ମଧାରୟ) ।
ଇନ୍ଦ୍ରସଖା – ଇନ୍ଦ୍ର ବନ୍ଧୁ ଯାହାଙ୍କର ସେ (ବହୁବ୍ରୀହି) ।
ଇନ୍ଦ୍ରସଖଃ – ଇନ୍ଦ୍ରଙ୍କର ବନ୍ଧୁ (ଷଷ୍ଠୀତତ୍ପୁରୁଷ) ।
ନୀଳାମ୍ବରଃ—ନୀଳଲୁଗା ପିନ୍ଧିଥିବା ଲୋକ (ବହୁବ୍ରୀହି) ।
ନୀଳାମ୍ବରମ୍ – ନୀଳ ଲୁଗା (କର୍ମଧାରୟ) ।
ପ୍ରିୟସଖା – ପ୍ରିୟ ବନ୍ଧୁ ଯାହାର ସେ (ବହୁବ୍ରୀହି) ।
ପ୍ରିୟସଖଃ—ପ୍ରିୟବନ୍ଧୁ (କର୍ମଧାରୟ) ।
ପୂର୍ବରାତ୍ରଃ – ରାତିର ପୂର୍ବଭାଗ (ଏକଦେଶୀ ତତ୍ପୁରୁଷ) ।
ପୂର୍ବରାତ୍ରିଃ – ପୂର୍ବଦିବସର ରାତି (କର୍ମଧାରୟ) ।
ଦ୍ୱ୍ୟହଃ – ଦୁଇଦିନର ସମଷ୍ଟି (ସମାହାର ଦ୍ୱିଗୁ) ।
ଦ୍ୱ୍ୟହ୍ନଃ – ଦୁଇ ଦିନରେ ଜାତ (ତଦ୍ଧିତାର୍ଥ ଦ୍ୱିଗୁ) ।
(ଏହିପରି ସପ୍ତାହଃ, ସପ୍ତାହ୍ନଃ; ଦଶାହଃ, ଦଶାହ୍ନଃ; ପଞ୍ଚାହଃ, ପଞ୍ଚାହ୍ନଃ ଇତ୍ୟାଦି ।)
ପଞ୍ଚଗବମ୍—ପାଞ୍ଚଟି ଗୋରୁର ସମଷ୍ଟି (ସମାହାର ଦ୍ୱିଗୁ) ।
ପଞ୍ଚଗୁଃ – ପାଞ୍ଚଟି ଗୋରୁ ବିନିମୟରେ କ୍ରୀତ ପଦାର୍ଥ (ତଦ୍ଧିତାର୍ଥ ଦ୍ୱିଗୁ) ।

(ଏହିପରି ଦଶଗୁଃ, ଦଶଗବମ୍; ନବଗୁଃ, ନବଗବମ୍; ସପ୍ତଗୁଃ, ସପ୍ତଗବମ୍; ଦ୍ୱିଗୁଃ, ଦ୍ୱିଗବମ୍ ଇତ୍ୟାଦି ।)

ଭଗ୍ନଧନ୍ୱା – ଭଙ୍ଗା ଧନୁ ଯାହାର ସେ (ବହୁବ୍ରୀହି) ।
ଭଗ୍ନଧନୁଃ— ଭଙ୍ଗାଧନୁ (କର୍ମଧାରୟ) ।
ଭଗ୍ନଶାଖଃ – ଭଙ୍ଗା ଡାଳବିଶିଷ୍ଟ ଗଛ (ବହୁବ୍ରୀହି) ।
ଭଗ୍ନଶାଖା—ଭଙ୍ଗା ଡାଳ (କର୍ମଧାରୟ) ।
ସୁଗନ୍ଧିଃ – ସର୍ଶିଷ୍ଟଗନ୍ଧଯୁକ୍ତ । (ସୁଗନ୍ଧିଃ ବାୟୁଃ ବହତେ) ।
ସୁଗନ୍ଧଃ – ଅସର୍ଶିଷ୍ଟଗନ୍ଧଯୁକ୍ତ । (ସୁଗନ୍ଧଃ ଆପଣିକଃ ଯାତି) ।
ସ୍ଥୂଳାକ୍ଷଃ—ବଡ଼ ବଡ଼ ଚକ୍ଷୁବିଶିଷ୍ଟ ଲୋକ ।
ସ୍ଥୂଳାକ୍ଷିଃ – ବଡ଼ ବଡ଼ ଗଣ୍ଠି ଥିବା ଆଖୁ କିମ୍ବା ବାଉଁଶ ।
ଦାସ୍ୟାଃ ପୁତ୍ରଃ-ନିନ୍ଦିତ (ଅଲୁକ୍‌ସମାସ) । (ଦାସ୍ୟାଃ ପୁତ୍ରଃ ଚୌରଃ ପଳାୟତେ ।)
ଦାସୀପୁତ୍ରଃ—ଦାସୀର ପୁଅ (ଷଷ୍ଠୀତତ୍ପୁରୁଷ) । (ଦାସୀପୁତ୍ରଃ କ୍ରୀଡ଼ତି ।)
ଦେବାନାଂ ପ୍ରିୟଃ—ମୂର୍ଖ (ଅଲୁକ୍‌ସମାସ) ।
ଦେବପ୍ରିୟଃ – ଭକ୍ତ (ଷଷ୍ଠୀତତ୍ପୁରୁଷ) ।
ଦ୍ୱିଦନ୍ – ଦୁଇଟି ଦାନ୍ତ ଉଠିଥିବା ଭଳି ବୟସର ପିଲା ।
ଦ୍ୱିଦନ୍ତଃ—ହାତୀ ।
ପୂର୍ବାହ୍ଣଃ – ଦିନର ପୂର୍ବ ଭାଗ । ଅନୁଗବମ୍ – ଗୋରୁ ପଛରେ ।
ପୂର୍ବାହଃ—ପୂର୍ବ ଦିବସ । ଉପଗୁ—ଗୋରୁ ନିକଟରେ ।

ତଦ୍ଧିତ

ବାଗ୍ମୀ – ସୁବକ୍ତା । ସର୍ବଦା—ସବୁ ସମୟରେ ।
ବାଗ୍ଦୂଳଃ—କୁତ୍ସିତ ବକ୍ତା । ସର୍ବଥା – ସବୁ ପ୍ରକାର ।
ପିତୃବତ୍ – ପିତୃତୁଲ୍ୟ । ଅନ୍ୟଦା—ଅନ୍ୟଦିନେ ।
ପିତୃମତ୍—ପିତୃଯୁକ୍ତ । ଅନ୍ୟଥା—ଅନ୍ୟପ୍ରକାର ।
ପ୍ରେୟାନ୍ – ଦୁଇଟି ମଧ୍ୟରେ ଅଧିକ ପ୍ରିୟ । ଉଦନ୍ୱାନ୍—ସମୁଦ୍ର ।
ପ୍ରେଷ୍ଠଃ—ସମସ୍ତଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଅଧିକ ପ୍ରିୟ । ଉଦକବାନ୍—ଜଳବିଶିଷ୍ଟ ।

କ୍ରିୟା

ବୟତି — ଲୁଗା ବୁଣୁଅଛି । ଭାଷତେ — କହୁଅଛି ।
ବପତି — ବୀଜବପନ କରୁଅଛି । ଭାସତେ — ଶୋଭା ପାଉଅଛି ।
ଅସ୍ତି — ଅଛି । ବେତ୍ତି — ଜାଣୁଅଛି ।
ଆସ୍ତେ — ବସିଅଛି । ଲଭତେ — ଲାଭ କରୁଅଛି ।

ଣିଜନ୍ତ

ପାୟୟତି — ପିଆଉଅଛି । (ମାତା ପୁତ୍ରଂ ଦୁଗ୍ଧଂ ପାୟୟତି ।)
ପାଳୟତି — ପାଳନ କରୁଅଛି । (ରାଜା ପ୍ରଜାଃ ପାଳୟତି ।)
ଯାପୟତି — ଯାପନ କରୁଅଛି । (ଧନିକଃ ସୁଖେନ କାଲଂ ଯାପୟତି ।)
ଜାପୟତି — ଜୟ କରାଉଅଛି । (ରାଜା ସେନାପତିନା ଶତ୍ରୂନ୍ ଜାପୟତି ।)
ଭୀଷୟତେ — କର୍ତ୍ତା ଭୟର କାରଣ ହେଲେ ବ୍ୟବହୃତ ହୁଏ ।
(ସର୍ପଃ ବାଳକଂ ଭୀଷୟତେ)
ଭାୟୟତି — କର୍ତ୍ତା ଭୟର କାରଣ ନ ହେଲେ ବ୍ୟବହୃତ ହୁଏ ।
(ରାମଃ ସର୍ପେଣ ବାଳକଂ ଭାୟୟତି ।)
ବିସ୍ମାପୟତେ — କର୍ତ୍ତା ବିସ୍ମୟର କାରଣ ହେଲେ ବ୍ୟବହୃତ ହୁଏ ।
(ଐନ୍ଦ୍ରଜାଲିକଃ ମାଂ ବିସ୍ମାପୟତେ ।)
ବିସ୍ମାୟୟତି — କର୍ତ୍ତା ବିସ୍ମୟର କାରଣ ନ ହେଲେ ବ୍ୟବହୃତ ହୁଏ ।
(ରାମଃ ଐନ୍ଦ୍ରଜାଲିକେନ ମାଂ ବିସ୍ମାୟୟତି ।)
ରଜୟତି — ଶିକାର କରୁଅଛି । (ବ୍ୟାଧଃ ମୃଗାନ୍ ରଜୟତି ।)
ରଞ୍ଜୟତି — ରଙ୍ଗ କରୁଅଛି । (ରଜକଃ ବସ୍ତ୍ରାଣି ରଞ୍ଜୟତି ।)
ଚଳୟତି — ଦୋହଲାଉଅଛି । (ବାୟୁଃ ଶାଖାଂ ଚଳୟତି ।)
ଗୃଳୟତି — ଶାସନ କରୁଅଛି । (ରାଜା ରାଜ୍ୟଂ ଗୃଳୟତି ।)
ସାଧୟତି — ଇହ ଲୋକରେ ଫଳପ୍ରାପ୍ତି ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ଥିଲେ ବ୍ୟବହୃତ ହୁଏ ।
(ଭିକ୍ଷୁଃ ଅନ୍ନଂ ସାଧୟତି ।)
ସେଧୟତି — ସ୍ୱର୍ଗଫଳଲାଭ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ଥିଲେ ବ୍ୟବହୃତ ହୁଏ ।
(ମୁନିଃ ତପଃ ସେଧୟତି ।)

ନଶାମସ୍ୟତ—ଦେଖୁଅଛୁ । (ସ ଚନ୍ଦ୍ରଂ ନଶାମସ୍ୟତ ।)
ନଶମସ୍ୟତ – ଶୁଣୁଅଛୁ । (ରାମଃ ସଙ୍ଗୀତଂ ନଶମସ୍ୟତ ।)

ନାମଧାତୁ

ପୁତ୍ରୀୟତ – ନିଜର ପୁଅ ଇଚ୍ଛା କରୁଅଛୁ । (ଆତ୍ମନଃ ପୁତ୍ରମିଚ୍ଛତ ।)
ପୁତ୍ରାୟତେ – ପୁଅ ପରି ଆଚରଣ କରୁଅଛୁ । (ପୁତ୍ର ଇବ ଆଚରତ ।)
ଅଶନାୟତ—ଖାଦ୍ୟ ଖାଇବାକୁ ଇଚ୍ଛା କରୁଅଛୁ । (ଅଶନଂ ଭୋକ୍ତୁମିଚ୍ଛତ ।)
ଅଶନୀୟତ—ନିଜର ଖାଦ୍ୟ ଇଚ୍ଛା କରୁଅଛୁ । (ଆତ୍ମନଃ ଅଶନମିଚ୍ଛତ ।)
ଧନାୟତ – ଲୋଭ କରୁଅଛୁ । (ଧନୀ ଧନମିଚ୍ଛତ ।)
ଧନୀୟତ – ନିଜର ଧନ ଇଚ୍ଛା କରୁଅଛୁ । (ଆତ୍ମନଃ ଧନମିଚ୍ଛତ ।)
ଉଦନ୍ୟତ – ପାଣି ପିଇବାକୁ ଇଚ୍ଛା କରୁଅଛୁ । (ଉଦକଂ ପାତୁମିଚ୍ଛତ ।)
ଉଦକୀୟତ—ନିଜର ପାଣି ଇଚ୍ଛା କରୁଅଛୁ । (ଆତ୍ମନଃ ଉଦକମିଚ୍ଛତ ।)
ପିତ୍ରୀୟତ – ନିଜର ପିତା ଇଚ୍ଛା କରୁଅଛୁ । (ଆତ୍ମନଃ ପିତରମିଚ୍ଛତ ।)
ପିତ୍ରୀୟତେ – ପିତା ପରି ଆଚରଣ କରୁଅଛୁ । (ପିତା ଇବ ଆଚରତ ।)
ସଖୀୟତ—ନିଜର ସଖା ଇଚ୍ଛା କରୁଅଛୁ । (ଆତ୍ମନଃ ସଖାୟମିଚ୍ଛତ ।)
ସଖୀୟତେ – ସଖା ପରି ଆଚରଣ କରୁଅଛୁ । (ସଖା ଇବ ଆଚରତ ।)

ପରସ୍ମୈପଦ ଓ ଆତ୍ମନେପଦପ୍ରକ୍ରିୟା

ଅନୁକରୋତ – ଅନୁକରଣ କରୁଅଛୁ । (ପୁତ୍ରଃ ପିତରମନୁକରୋତ ।)
ପରାକରୋତ – ଅଗ୍ରାହ୍ୟ କରୁଅଛୁ । (ବସ୍ତ୍ରରପତଃ ଆବେଦନଂ ପରାକରୋତ ।)
ସଂକ୍ରୀଡ଼ତ—ଶବ୍ଦ କରୁଅଛୁ । (ଶକଟଚକ୍ରଂ ସଂକ୍ରୀଡ଼ତ ।)
ସଂକ୍ରୀଡ଼ତେ—ସମ୍ୟକ୍ କ୍ରୀଡ଼ା କରୁଅଛୁ । (ରାମଃ ସଂକ୍ରୀଡ଼ତେ ।)
ଭୁନକ୍ତ—ପାଳନ କରୁଅଛୁ । (ରାଜା ପ୍ରଜାଃ ଭୁନକ୍ତ ।)
ଭୁଙ୍କ୍ତେ—ଭୋଜନ କରୁଅଛୁ । (ସଃ ଅନ୍ନଂ ଭୁଙ୍କ୍ତେ ।)
ଆଦଦାତ—ବିସ୍ତାର କରୁଅଛୁ । (ବ୍ୟାଘ୍ରଃ ମୁଖମାଦଦାତ ବ୍ୟାଦଦାତ ବା ।)
ଆଦତ୍ତେ—ଆଦାୟ କରୁଅଛୁ । (ରାଜା କରମାଦତ୍ତେ ।)
ବସତ – ବାସ କରୁଅଛୁ । (ସ ଗୃହେ ବସତ ।)
ବସ୍ତେ – ପିନ୍ଧୁଅଛୁ । (ରାମଃ ବସ୍ତ୍ରଂ ବସ୍ତେ ।)

ଆହ୍ୱୟତି — ଡାକୁଅଛି । (ପିତାପୁତ୍ରମାହ୍ୱୟତି ।)

ଆହ୍ୱୟତେ — ସ୍ପର୍ଦ୍ଧା କରୁଅଛି । (ଭୀମଃ ଦୁଃଶାସନଂ ଯୁଦ୍ଧାୟ ଆହ୍ୱୟତେ ।)

ଉତ୍ତିଷ୍ଠତେ — ପ୍ରକୃତ ଉତ୍‌ଥାନ ବୁଝାଉ ନାହିଁ । (ଜନଃ ମୁକ୍ତୌ ଉତ୍ତିଷ୍ଠତେ ।)

ଉତ୍ତିଷ୍ଠତି — ଉଠୁଅଛି । (ବ୍ରାହ୍ମଣଃ ଆସନାଦୁତ୍ତିଷ୍ଠତି ।)

ସଞ୍ଚରତେ — ଯାନାଦ୍ୱାରେ ଭ୍ରମଣ କରୁଅଛନ୍ତି । (ରାଜା ରଥେନ ସଞ୍ଚରତେ ।)

ସଞ୍ଚରତି — ଯାନାଦି ବିନା ଭ୍ରମଣ କରୁଅଛି । (ଦରିଦ୍ରଃ ପଥି ସଞ୍ଚରତି ।)

ଆକ୍ରମତେ — ଜ୍ୟୋତିପଦାର୍ଥର ଊର୍ଦ୍ଧ୍ୱଗମନ ବୁଝାଏ । (ସୂର୍ଯ୍ୟଃ ଆକ୍ରମତେ ।)

ଆକ୍ରାମତି — ଜ୍ୟୋତିହୀନ ପଦାର୍ଥର ଊର୍ଦ୍ଧ୍ୱଗମନ ବୁଝାଏ । (ଧୂମଃ ଆକ୍ରାମତି ।)

ପ୍ରକ୍ରମତେ — ଆରମ୍ଭ କରୁଅଛି । (ବାଳକଃ ପଠିତୁଂ ପ୍ରକ୍ରମତେ ।)

ପ୍ରକ୍ରାମତି — ଯାଉଅଛି । (ରାମଃ ବିଦ୍ୟାଳୟଂ ପ୍ରକ୍ରାମତି ।)

ଉପକ୍ରମତେ — ଆରମ୍ଭ କରୁଅଛି । (ସ କ୍ରୀଡ଼ିତୁମୁପକ୍ରମତେ ।)

ଉପକ୍ରାମତି — ଆସୁଅଛି । (ଗୋବିନ୍ଦଃ କଟକାତ୍ ଉପକ୍ରାମତି ।)

ଉଚ୍ଚରତି — ଅକର୍ମକ । (ଧୂମଃ ଉଚ୍ଚରତି ।)

ଉଚ୍ଚରତେ — ସକର୍ମକ । ଶିଷ୍ୟଃ ଗୁରୁବାକ୍ୟମୁଚ୍ଚରତେ ।)

ସଞ୍ଜାନୀତେ — ଇଚ୍ଛା କରୁଅଛି । (ସ ଶତଂ ମୁଦ୍ରାଃ ସଞ୍ଜାନୀତେ ।)

ସଞ୍ଜାନାତି — ସ୍ମରଣ କରୁଅଛି । (ପିତା ପୁତ୍ରଂ ସଞ୍ଜାନାତି ।)

ଉପଯଚ୍ଛତେ — ବିବାହ କରୁଅଛି । (ରାମଃ ସୀତାମୁପଯଚ୍ଛତେ ।)

ଉପଯଚ୍ଛତି — ବଦଳାଉ ଅଛି । (କୃଷକଃ ଧାନ୍ୟେନ ମୁଦ୍‌ଗମୁପଯଚ୍ଛତି ।)

ଆହ୍ନତେ — ଅକର୍ମକ । (ସ ମମ ମସ୍ତକେ ଆହ୍ନତେ ।)

ଆହ୍ନନ୍ତି — ସକର୍ମକ । (ବାଳକଃ ସାରମେୟମାହ୍ନନ୍ତି ।)

ଉତ୍ତପତେ — ଅକର୍ମକ । (ସୂର୍ଯ୍ୟଃ ଉତ୍ତପତେ ।)

ଉତ୍ତପତି — ସକର୍ମକ । (ସୂର୍ଯ୍ୟଃ ପୃଥିବୀମୁତ୍ତପତି ।)

ବିବଦନ୍ତେ — ପରସ୍ପର ବିବାଦ କରୁଅଛନ୍ତି । (ବାଳକାଃ ମିଥଃ ବିବଦନ୍ତେ ।)

ବିବଦନ୍ତି — ବିଶେଷଭାବରେ କହୁଅଛନ୍ତି । (ଜନାଃ ବିବଦନ୍ତି ।)

ଯଜତେ — କ୍ରିୟାଫଳ କର୍ତ୍ତୃଗାମୀ (ବ୍ରାହ୍ମଣଃ ଯଜତେ ।)

ଯଜତି — କ୍ରିୟାଫଳ ପରଗାମୀ । (ପୁରୋହିତଃ ଯଜତି ।)

(ସେହିପରି ଦାସ୍ୟତି, ଦାସ୍ୟତେ; କରୋତି, କୁରୁତେ ପ୍ରଭୃତି ହୁଏ ।)
ସୃଜ୍ୟତେ — କର୍ତ୍ତାର ଭଳି ପ୍ରକାଶିତ ହେଉଅଛୁ । (ଭକ୍ତଃ ମାଲାଂ ସୃଜ୍ୟତେ ।)
ସଜତି — କର୍ତ୍ତାର ଭଳି ପ୍ରକାଶିତ ହେଉନାହିଁ ।(ମାଳାକାରଃ ମାଲାଂ ସୃଜତି ।)

କୃଦନ୍ତ

ପ୍ରୋଷ୍ୟ—ବାସ କରି ।	ନିଶାମ୍ୟ — ଦେଖି ।
ପ୍ରବସ୍ୟ — ସିନ୍ଧି ।	ନିଶମ୍ୟ—ଶୁଣି ।
ଉଷିତ୍ୱା — ବାସ କରି ।	ଉତ୍ଥାୟ — ଉଠି ।
ବସିତ୍ୱା—ସିନ୍ଧି ।	ଉତ୍ଥାପ୍ୟ—ଉଠାଇ ।
ବସିତୁମ୍ — ବାସ କରିବା ପାଇଁ ।	ପୀତ୍ୱା—ପାନ କରି ।
ବସ୍ତୁମ୍— ସିନ୍ଧିବା ପାଇଁ ।	ପାତ୍ୱା—ରକ୍ଷା କରି ।
ପରିତ୍ୟାଜ୍ୟଃ—ପରିତ୍ୟାଗ କରି ।	ପ୍ରଦାୟ — ପ୍ରଦାନ କରି ।
ପରିତ୍ୟଜ୍ୟ—ପରିତ୍ୟାଗର ଯୋଗ୍ୟ ।	ପ୍ରଦେୟଃ — ପ୍ରଦାନର ଯୋଗ୍ୟ ।
ଅଭିଧାୟ — କହି ।	ଗୃହୀତା—ଗ୍ରହଣ କରାଯାଇଥିବା ସ୍ତ୍ରୀ ।
ନିଧାୟ—ରଖି ।	ଗ୍ରହୀତା — ଗ୍ରହଣକର୍ତ୍ତା ।
ଲଭ୍ୟମାନଃ — ଲାଭ କରାହେଉଥିବା ।	ସେବମାନଃ—ସେବା କରୁଥିବା ।
ଲଭମାନଃ — ଲାଭ କରୁଥିବା ।	ସେବ୍ୟମାନଃ--ସେବା କରାହେଉଥିବା ।

ପ୍ରଶ୍ନ

୧ । ପ୍ରଭେଦ ଦେଖାଅ — ନାରିକେଳମ୍, ନାରିକେଳଃ । ପ୍ରଦାୟ, ପ୍ରଦାପ୍ୟ । ଆସୀନଃ, ଆସନମ୍ । ପୀତାମ୍ବରଃ, ପୀତାମ୍ବରମ୍ । ଵଶତି, ବସତି । ବୋହୟତି, ବୋପୟତି ।

୨ । ସନ୍ତିନାତି, ପ୍ରବସ୍ୟ,ରଜୟତି,ଉଦ୍‌ଦନ୍ୟତି, ସୁଗନ୍ଧଃ, ଆସ୍ତେ, ଚଳୟତି ଓ ପ୍ରକାମତି—ଏହି ପଦଗୁଡ଼ିକୁ ବାକ୍ୟରେ ବ୍ୟବହାର କର ।

ଦଦତ୍ — ଦା+ଶତୃ ।
ସନ୍ — ଅସ୍+ଶତୃ ।
ଘ୍ନନ୍ — ହନ୍+ଶତୃ ।
ଆସୀନଃ—ଆସ୍+ଶାନଚ୍ ।
ଶୟାନଃ—ଶୀ+ଶାନଚ୍ ।
ଅଧୀୟାନଃ—ଅଧି+ଇ+ଶାନଚ୍ ।
କୁର୍ବାଣଃ—କୃ+ଶାନଚ୍ ।
କ୍ରୀଣାନଃ — କ୍ରୀ+ଶାନଚ୍
ଜାୟମାନଃ—ଜନ୍+ଶାନଚ୍ ।
ଜିଜ୍ଞାସମାନଃ—ଜ୍ଞା+ସନ୍+ଶାନଚ୍ ।
ଶବ୍ଦାୟମାନଃ — ଶବ୍ଦାୟ+ଶାନଚ୍ ।
*କାର୍ଯ୍ୟମ୍ — କୃ+ଣ୍ୟତ୍ ।
ଭୋଜ୍ୟମ୍ — ଭୁଜ୍+ଣ୍ୟତ୍ ।
ଯୋଗ୍ୟଃ — ଯୁଜ୍+ଣ୍ୟତ୍ ।
ଭୋଗ୍ୟଃ — ଭୁଜ୍+ଣ୍ୟତ୍ ।
ବାକ୍ୟମ୍ — ବଚ୍+ଣ୍ୟତ୍ ।
ଦେୟମ୍—ଦା+ଯତ୍ ।
ପେୟମ୍—ପା+ଯତ୍ ।
ପୀତ୍ୱା — ପା+କ୍ତ୍ୱା ।
ଦତ୍ତ୍ୱା—ଦା+କ୍ତ୍ୱା ।
ବଦ୍ଧ୍ୱା — ବନ୍ଧ୍+କ୍ତ୍ୱା ।
ସ୍ଥିତ୍ୱା—ସ୍ଥା+କ୍ତ୍ୱା ।
ଭଙ୍କ୍ତ୍ୱା — ଭନ୍ଜ୍+କ୍ତ୍ୱା ।
ଇଷ୍ଟ୍ୱା — ଇଷ୍+କ୍ତ୍ୱା ।

ଭୃତ୍ୟଃ—ଭୃ+କ୍ୟପ୍ ।
ସ୍ତୁତ୍ୟଃ — ସ୍ତୁ+କ୍ୟପ୍ ।
ଶିଷ୍ୟଃ—ଶାସ୍+କ୍ୟପ୍ ।
ଶଯ୍ୟା- ଶୀ+ଭାବେ କ୍ୟପ୍+ସ୍ତ୍ରୀ:ଆପ୍ ।
ଶ୍ରୋତୁମ୍—ଶ୍ରୁ+ତୁମୁନ୍ ।
ତରିତୁମ୍—ତୄ+ତୁମୁନ୍ ।
ଗାତୁମ୍—ଗୈ+ତୁମୁନ୍ ।
ଦ୍ରଷ୍ଟୁମ୍ — ଦୃଶ୍+ତୁମୁନ୍ ।
ପ୍ରଷ୍ଟୁମ୍ — ପ୍ରଚ୍ଛ୍+ତୁମୁନ୍
ବୋଢୁମ୍—ବହ୍+ତୁମୁନ୍ ।
ସୋଢୁମ୍ — ସହ୍+ତୁମୁନ୍ ।
ବକ୍ତୁମ୍ — ବ୍ରୂ (ବଚ୍)+ତୁମୁନ୍ ।
ତ୍ରାତୁମ୍—ତ୍ରୈ+ତୁମୁନ୍ ।
ଧ୍ୟାତୁମ୍—ଧ୍ୟୈ+ତୁମୁନ୍ ।
ସେକ୍ତୁମ୍—ସିଚ୍+ତୁମୁନ୍ ।
ସ୍ରଷ୍ଟୁମ୍ — ସଜ୍+ତୁମୁନ୍ ।
ଦଂଷ୍ଟୁମ୍ — ଦନ୍ଶ୍+ତୁମୁନ୍ ।
ସ୍ଥାପୟିତୁମ୍—ସ୍ଥା+ଣିଚ୍+ତୁମୁନ୍ ।
ପ୍ରୋଚ୍ୟ—ପ୍ର+ବ୍ରୂ(ବଚ୍)+ଲ୍ୟପ୍ ।
ଅନୂଦ୍ୟ—ଅନୁ+ବଦ୍+ଲ୍ୟପ୍ ।
ପ୍ରବୁଧ୍ୟ — ପ୍ର+ବୁଧ୍+ଲ୍ୟପ୍ ।
ବିସ୍ତୀର୍ଯ୍ୟ — ବି+ସ୍ତୄ+ଲ୍ୟପ୍ ।
ଅଧିଶଯ୍ୟ — ଅଧି+ଶୀ+ଲ୍ୟପ୍ ।
ସଂଗୃହ୍ୟ — ସମ୍+ଗ୍ରହ୍+ଲ୍ୟପ୍ ।

---

* ଣ୍ୟତ୍ ପ୍ରତ୍ୟୟକୁ ଚନ୍ଦ୍ରକାମତରେ ଘ୍ୟଣ୍ ପ୍ରତ୍ୟୟ କୁହାଯାଏ, ଏଣୁ ଣ୍ୟତ୍ ସ୍ଥାନରେ ଘ୍ୟଣ୍ ମଧ୍ୟ ହେବ । 'ଋହସାନ୍ତାତ୍ ଘ୍ୟଣ୍'

ଜଗ୍ଧ୍ୱା — ଅଦ୍ + କ୍ତ୍ୱା ।
ଖାତ୍ୱା — ଖନ୍ + କ୍ତ୍ୱା ।
ଦଷ୍ଟ୍ୱା — ଦନ୍ଶ୍ + କ୍ତ୍ୱା ।
ହିତ୍ୱା — ଧା(ହା) + କ୍ତ୍ୱା ।
ପକ୍ତ୍ୱା — ପଚ୍ + କ୍ତ୍ୱା ।
ଉଦିତ୍ୱା — ବଦ୍ + କ୍ତ୍ୱା ।
ଉଷିତ୍ୱା — ବସ୍ + କ୍ତ୍ୱା ।
ଶିଷ୍ଟ୍ୱା — ଶାସ୍ + କ୍ତ୍ୱା ।
ଅଧୀତ୍ୟ — ଅଧି + ଇ + ଲ୍ୟପ୍ ।
ବିତତ୍ୟ — ବି + ତନ୍ + ଲ୍ୟପ୍ ।
ଅବମତ୍ୟ — ଅବ + ମନ୍ + ଲ୍ୟପ୍ ।
ଅଧ୍ୟୁଷ୍ୟ — ଅଧି + ବସ୍ + ଲ୍ୟପ୍ ।
ଗୂଢ଼ମ୍ — ଗୁହ୍ + କ୍ତ ।
ମୂଢ଼ଃ — ମୁହ୍ + କ୍ତ ।
ଖାତମ୍ — ଖନ୍ + କ୍ତ ।
ଜାତଃ — ଜନ୍ + କ୍ତ ।
ନିଶିତମ୍ — ନି + ଶୋ + କ୍ତ ।
ପୀତମ୍ — ପା + କ୍ତ ।
ଗୀତମ୍ — ଗୈ + କ୍ତ ।
ଊଢ଼ଃ — ବହ୍ + କ୍ତ ।
ଉପ୍ତଃ — ବପ୍ + କ୍ତ ।
ଉକ୍ତଃ — ବଚ୍ (ବ୍ରୂ) + କ୍ତ ।
ମୂର୍ତ୍ତିଃ — ମୂର୍ଚ୍ + କ୍ତିନ୍ ।
ବୃ ଃ — ବୃଷ୍ + କ୍ତିନ୍ ।
ରୂଢ଼ିଃ — ରୁହ୍ + କ୍ତିନ୍ ।
ମତିଃ — ମନ୍ + କ୍ତିନ୍ ।

ଅନ୍ୱିଷ୍ୟ — ଅନୁ + ଇଷ୍ + ଲ୍ୟପ୍ ।
ଅନୁସନ୍ଧାୟ - ଅନୁ + ସମ୍ + ଧା + ଲ୍ୟପ୍ ।
ବିଜ୍ଞାପ୍ୟ — ବି + ଜ୍ଞା + ଣିଚ୍ + ଲ୍ୟପ୍ ।
ଉତ୍ଥାପ୍ୟ — ଉତ୍ + ସ୍ଥା + ଣିଚ୍ + ଲ୍ୟପ୍
ଉପୋଷ୍ୟ — ଉପ + ବସ୍ + ଲ୍ୟପ୍ ।
ସିକ୍ତଃ — ସିଚ୍ + କ୍ତ ।
ପକ୍ୱମ୍ — ପଚ୍ + କ୍ତ ।
ଶୁଷ୍କମ୍ — ଶୁଷ୍ + କ୍ତ ।
ଆଦିଷ୍ଟମ୍ — ଆ + ଦିଶ୍ + କ୍ତ ।
ଲୀଢ଼ଃ — ଲିହ୍ + କ୍ତ ।
ତ୍ରସ୍ତଃ — ତ୍ରସ୍ + କ୍ତ ।
ଇଷ୍ଟଃ — ଇଷ୍(ଯଜ୍) + କ୍ତ ।
ପାକଃ — ପଚ୍ + ଘଞ୍ ।
ତ୍ୟାଗଃ — ତ୍ୟଜ୍ + ଘଞ୍ ।
ରୋଗଃ — ରୁଜ୍ + ଘଞ୍ ।
ସଂଲାପଃ — ସମ୍ + ଲପ୍ + ଘଞ୍ ।
ଭୟମ୍ — ଭୀ + ଅଲ୍ ।
ନିବୃତ୍ତଃ — ନି + ବୃତ୍ + କ୍ତ ।
ନୃପତିଃ — ନୃ + ପା + ଡତି ।
ସଂଜାତଃ — ସମ୍ + ଜନ୍ + କ୍ତ ।
ଅଭିଧାୟ — ଅଭି + ଧା + ଲ୍ୟପ୍ ।
ଗୃହୀତ୍ୱା — ଗ୍ରହ୍ + କ୍ତ୍ୱା ।
ଅବସାନମ୍ — ଅବ + ସୋ + ଲ୍ୟୁଟ୍ ।
ଚିକୀର୍ଷୁଃ — କୃ + ସନ୍ + ଉ ।
ପ୍ରକୃଷ୍ଟମ୍ — ପ୍ର + କୃଷ୍ + କ୍ତ ।
ବନ୍ଧନମ୍ — ବନ୍ଧ୍ + ଲ୍ୟୁଟ୍ ।

ନର୍ତ୍ତକଃ — ନୃତ୍+ଷକ (ଅକ) ।
ପାଚକଃ — ପଚ୍+ଣକ (ଅକ) ।
ଗାୟକଃ — ଗୈ+ଣକ (ଅକ) ।
ଦିବାକରଃ — ଦିବା+କୃ+ଅଟ୍ ।
ବିଧାତା — ବି+ଧା+ତୃଚ୍ ।
ଭୋଗଃ — ଭୁଜ୍+ଘଞ୍ ।
ବୁଦ୍ଧଃ — ବୁଧ୍+କ୍ତ ।
ଦତ୍ତମ୍ — ଦା+କ୍ତ ।
ସ୍ଥାପିତଃ — ସ୍ଥା+ଣିଚ୍+କ୍ତ ।
କାର୍ଯ୍ୟମ୍ — କୃ+ଣ୍ୟତ୍ ।
ବ୍ରୁବାଣଃ — ବ୍ରୂ+ଶାନଚ୍ ।
ନିରସ୍ୟ — ନିଃ—ଅସ୍+ଲ୍ୟପ୍ ।
ସମୁତ୍ପନ୍ନମ୍ — ସମ୍+ଉତ୍+ପଦ୍+କ୍ତ ।
ପ୍ରବ୍ରଜନମ୍ — ପ୍ର+ବ୍ରଜ୍+ଲ୍ୟୁଟ୍ ।
ବିହାରଃ — ବି+ହୃ+ଘଞ୍ ।
ପ୍ରଣତଃ — ପ୍ର+ନମ୍+କ୍ତନ୍ ।
ସଂସ୍କୃତ୍ୟ — ସମ୍+କୃ+ଲ୍ୟପ୍ ।
ହନ୍ତା — ହନ୍+ତୃଚ୍ ।
ବଶଂବଦଃ — ବଶ+ବଦ୍+ଖଶ୍ ।
ଗ୍ଲାନଃ — ଗ୍ଲୈ+କ୍ତନ୍ ।
ଜୀର୍ଣ୍ଣମ୍ — ଜୄ+କ୍ତ ।
ରୌଦ୍ରଃ — ରୁଦ୍ର+ଅପତ୍ୟାର୍ଥେ ଅ ।
ଧର୍ମଜ୍ଞଃ — ଧର୍ମ+ଜ୍ଞା+କ ।
ଅବରୁଧ — ଅବ+ରୁଧ୍+ଲ୍ୟପ୍ ।
ନିଶ୍ଚୟଃ — ନିଃ+ଚି+ଅଲ୍ ।
ସଂସ୍ଥାୟ — ସମ୍+ସ୍ଥା+ଲ୍ୟପ୍ ।
ସ୍ନାନଃ — ସ୍ନା+କ୍ତନ୍ ।

ଲୁଧ୍ୟଃ — ଲୁଧ୍+ନ (ଅ) ।
ବିଦ୍ୱାନ୍ — ବିଦ୍+ଶତୃ ।
କୁମ୍ଭକାରଃ — କୁମ୍ଭ+କୃ+ଅଟ୍ (ଅ) ।
ଉପସ୍ଥାୟ — ଉପ+ସ୍ଥା+ଲ୍ୟପ୍ ।
ବିବିଚ୍ୟ — ବି+ବିଚ୍+ଲ୍ୟପ୍ ।
କୀର୍ଣ୍ଣଃ — କୄ+କ୍ତ ।
ସମାମ୍ନାତଃ — ସମ୍+ଆ+ମ୍ନା+କ୍ତ ।
କୁର୍ବନ୍ — କୃ+ଶତୃ ।
ଶ୍ରାନ୍ତଃ — ଶ୍ରମ୍+କ୍ତ ।
ଭ୍ରାନ୍ତ — ଭ୍ରମ୍+କ୍ତନ୍ ।
ବିକୀର୍ଣ୍ଣଃ — ବି+କୄ+କ୍ତ ।
ବିଶ୍ୱସ୍ତଃ — ବି+ଶ୍ୱସ୍+କ୍ତ ।
ନିହିତଃ — ନି+ଧା+କ୍ତ ।
ଅପବାଦଃ — ଅପ+ବଦ୍+ଘଞ୍ ।
ସମ୍ପ୍ରାପ୍ତଃ — ସମ୍+ପ୍ର+ଆପ୍+କ୍ତ ।
ପାନୀୟମ୍ — ପା+ଆନୀୟ ।
ଉପବିଷ୍ଟଃ — ଉପ+ବିଶ୍+କ୍ତ ।
ଆସନ୍ନମ୍ — ଆ+ସଦ୍+କ୍ତ ।
ଉପାର୍ଜ୍ଜନମ୍ — ଉପ+ଅର୍ଜ୍+ଲ୍ୟୁଟ୍ ।
ସନ୍ଦର୍ଶ୍ୟ - ସମ୍+ଦୃଶ୍+ଣିଚ୍+ଲ୍ୟପ୍ ।
ସୂତ୍ରଧାରଃ — ସୂତ୍ର+ଧୃ+ଣିଚ୍+ଅଣ୍ ।
ଲୋଭଃ — ଲୁଭ୍+ଘଞ୍ ।
ଆଶ୍ୱାସ୍ୟ — ଆ+ଶ୍ୱସ୍+ଣିଚ୍+ଲ୍ୟପ୍ ।
ଅଭିହିତଃ — ଅଭି+ଧା+କ୍ତ ।
ନନ୍ଦନଃ — ନନ୍ଦ୍+ଣିଚ୍+ଲ୍ୟୁଟ୍ ।
ସୃଜନ୍ — ସୃଜ୍+ଶତୃ ।
ପ୍ରୀତଃ — ପ୍ରୀ+କ୍ତନ୍ ।

ବାରଧିଃ – ବାର+ଧା+କ ।
ନିଧାୟ – ନି+ଧା+ଲ୍ୟପ୍ ।
ହତ୍ୟା-ହନ୍+ଭାବେ କ୍ୟପ୍ ସ୍ତ୍ରୀ:ଆପ୍ ।
ଆସନମ୍ – ଆସ୍+ଲ୍ୟୁଟ୍ ।
ବୀକ୍ଷ୍ୟ – ବି+ଈକ୍ଷ୍+ଲ୍ୟପ୍ ।
ବିରାଗଃ—ବି+ରନ୍ଜ୍+ଘଞ୍ ।
ତୃଷ୍ଣା—ତୃଷ୍+ନ+ସ୍ତ୍ରୀ:ଆପ୍ ।
ଲଭମାନଃ - ଲଭ୍+ଶାନଚ୍ ।
ଆର୍ଷମ୍—ଋଷି+ସମ୍ବନ୍ଧାର୍ଥେ ଅ ।
ବିମୁଗ୍ଧଃ—ବି+ମୁହ୍+କ୍ତ ।
ବନ୍ଧନମ୍—ବନ୍ଧ୍+ଲ୍ୟୁଟ୍ ।
ହରଃ – ହୃ+ଅଚ୍ ।
ଶୋକଃ—ଶୁଚ୍+ଘଞ୍ ।
ଧର୍ମଃ – ଧୃ+ମ ।
ଶଙ୍କମାନଃ—ଶଙ୍କ୍+ଶାନଚ୍ ।
ଜଗତ୍ – ଗମ୍+କ୍ୱିପ୍ ।
ତର୍ପଣମ୍—ତୃପ୍+ଲ୍ୟୁଟ୍ ।
ତ୍ରାତା—ତ୍ରୈ+ତୃଚ୍ ।
ଅଣିମା – ଅଣୁ+ଇମନ୍ ।
ନିଷ୍କୃତିଃ – ନିଃ+କୃ+କ୍ତିନ୍ ।
ଶକ୍ତମ୍ – ଶକ୍+କ୍ତ ।
ନିମଗ୍ନଃ—ନି+ମସ୍ଜ୍+କ୍ତ ।
ରେଚନମ୍—ରିଚ୍+ଲ୍ୟୁଟ୍ ।
ଭଙ୍ଗୁରଃ – ଭନ୍ଜ୍+ଘୁର ।
ଅଭିଜାତମ୍—ଅଭି+ଜନ୍+କ୍ତ ।
କୃଷ୍ଟିଃ – କୃଷ୍+କ୍ତିନ୍ ।

ଏକଦା – ଏକ+ଦା ।
ବ୍ୟାଘ୍ରଃ—ବି+ଆ+ଘ୍ରା+କ (ଅ) ।
ବୃଦ୍ଧିଃ-ବୃଧ୍+କ୍ତିନ୍ ।
ପ୍ରବସନ୍—ପ୍ର+ବସ୍+ଶତୃ ।
ବିଧେୟା-ବି+ଧା+ଯତ୍+ସ୍ତ୍ରୀ:ଆପ୍
ବୁଭୁକ୍ଷିତଃ – ଭୁଜ୍+ସନ୍+କ୍ତ ।
ଘାତଃ – ହନ୍+ଘଞ୍ ।
ଜ୍ଞାନମ୍—ଜ୍ଞା+ଲ୍ୟୁଟ୍ ।
ଦ୍ୱିଧା—ଦ୍ୱି+ଧା ।
ଅନ୍ନମ୍—ଅଦ୍+କ୍ତ ।
ସମ୍ପାଦ୍ୟ-ସମ୍+ପଦ୍+ଣିଚ୍+ଲ୍ୟପ୍ ।
ଧାର୍ଯ୍ୟମ୍—ଧୃ+ଣ୍ୟତ୍ ।
ଭୋଜନମ୍—ଭୁଜ୍+ଲ୍ୟୁଟ୍ ।
କୁର୍ବାଣଃ – କୃ+ଶାନଚ୍ ।
ପ୍ରପନ୍ନଃ—ପ୍ର+ପଦ୍+କ୍ତ ।
ଭାବ୍ୟମ୍—ଭୂ+ଣ୍ୟତ୍ ।
ସମାସ୍ଥିତଃ—ସମ୍+ଆ+ସ୍ଥା+କ୍ତ ।
ଧୈର୍ଯ୍ୟମ୍—ଧୀର+ଭାବେ ଯ ।
ଦାତା – ଦା+ତୃଚ୍ ।
ପ୍ରସ୍ତୁତ୍ୟ—ପ୍ର+ସ୍ତୁ+ଲ୍ୟପ୍ ।
ସଂଗୃହ୍ୟ—ସମ୍+ଗ୍ରହ୍+ଲ୍ୟପ୍ ।
ସ୍ରଷ୍ଟା – ସୃଜ୍+ତୃଚ୍ ।
ଦ୍ରବଃ—ଦ୍ରୁ+ଘଞ୍ ।
ଶ୍ଲାଘ୍ୟମାନଃ-ଶ୍ଲାଘ୍+କର୍ମଣି ଶାନଚ ।
ଅବଜ୍ଞା – ଅବ+ଜ୍ଞା+ଅ ।
ଦଗ୍ଧମ୍ – ଦହ୍+କ୍ତ ।

ଈଦୃକ୍—ଇଦମ୍+ଦୃଶ୍+କ୍ୱିପ୍ । ପ୍ରଚ୍ଛନ୍ନମ୍—ପ୍ର+ଛଦ୍+କ୍ତ ।
ଜିହୀର୍ଷୁଃ—ହୃ+ସନ୍+ଉ । ବର୍ତ୍ତମାନଃ—ବୃତ୍+ଶାନଚ୍ ।

ପ୍ରଶ୍ନ

୧ । ପ୍ରକୃତି ଓ ପ୍ରତ୍ୟୟ ଲେଖ—ଜ୍ଞାନମ୍, ସିକ୍ତମ୍, ରାଗଃ, ଯାଗଃ, ଆନମ୍ୟ, ମେଧାବୀ, କୀର୍ତ୍ତନ୍, ଶୟାନଃ, ସ୍ତୁତଃ, ଉପଗମ୍ୟ, ବୋଦ୍ଧୁମ୍, ଜିଘ୍ରନ୍, ବର୍ତ୍ତିମାନଃ, ଆଖ୍ୟେୟମ୍, ପଠନ୍, ପଠ୍ୟମାନମ୍, ଉପୃତ୍ତିଃ, ବିଚ୍ଛେଦଃ, ପ୍ରସାରଣମ୍, ବିମୃଶ୍ୟ, ଜିଜ୍ଞାସୁଃ, ଚକୀର୍ଷା, ଅଭ୍ୟାସ୍ୟ, ଶାସତ୍, ଆସନମ୍, ସନ୍ଦର୍ଶ୍ୟ, କ୍ଷିପ୍ରଃ, ଅନ୍ନମ୍ ଓ ଗ୍ଲାନଃ ।

୨ । ପଠ୍, ଗମ୍, ପା, ହନ୍ ଓ ଜ୍ଞା ଧାତୁରେ ଯଥାକ୍ରମେ କ୍ତ, କ୍ତିନ୍, ଲ୍ୟୁଟ୍, ତବ୍ୟ ଓ ଶତୃ ପ୍ରତ୍ୟୟ ଯୋଗ କରି ପଦ ନିଷ୍ପନ୍ନ କର ।

ଅଶୁଦ୍ଧି ସଂଶୋଧନ

ଅଶୁଦ୍ଧବାକ୍ୟ	ଶୁଦ୍ଧବାକ୍ୟ
ଅନ୍ୟଂ ବସ୍ତୁଂ ପ୍ରାର୍ଥୟତୁ	ଅନ୍ୟଦ୍ ବସ୍ତୁ ପ୍ରାର୍ଥୟତାମ୍ ।
ମେ ବକ୍ଷଂ ଦୁଃଖେନ ବିଦର୍ଣ୍ଣିମ୍	ମମ ବକ୍ଷଃ ଦୁଃଖେନ ବିଦୀର୍ଣ୍ଣମ୍ ।
ରାମସ୍ୟ ମନେ ସୁଖୋ ନାସ୍ତି	ରାମସ୍ୟ ମନସି ସୁଖଂ ନାସ୍ତି ।
ସୋ ପାଠାତ୍ ବିରମତେ	ସ ପାଠାତ୍ ବିରମତି ।
ଫଲମିମଂ ମାଂ ନ ରୋଚତେ	ଫଲମିଦଂ ମହ୍ୟଂ ନ ରୋଚତେ ।
ରାଜାସ୍ୟ ଆଦେଶଂ ତ୍ୟକ୍ତବାନ୍	ରାଜ୍ଞଃ ଆଦେଶଂ ତ୍ୟକ୍ତବାନ୍ ।
ତେ ନ ତ୍ୟଜତି ସତ୍ପନ୍ଥାନମ୍	ତେ ନ ତ୍ୟଜନ୍ତି ସତ୍ପଥମ୍ ।
ହେ ଦୁହିତା ! ଭବତୋ ନାମ କିମ୍	ହେ ଦୁହିତଃ ! ଭବତ୍ୟାଃ ନାମ କିମ୍ ?
ଦଶରଥୋ ପ୍ରାଣଂ ତ୍ୟକ୍ତବାନ୍	ଦଶରଥଃ ପ୍ରାଣାନ୍ ତ୍ୟକ୍ତବାନ୍ ।
ଏତେଷୁ ଲତାସୁ ପୁଷ୍ପାଃ ଜାୟନ୍ତୁ	ଏତାସୁ ଲତାସୁ ପୁଷ୍ପାଣି ଜାୟନ୍ତେ ।
ତସ୍ୟ ମନେ ସୁଖୋ ନାସ୍ତି	ତସ୍ୟ ମନସି ସୁଖଂ ନାସ୍ତି ।

କଦାପି ଭବାନ୍ ନ ମିଥ୍ୟାଂ ବଦ—କଦାପି ଭବାନ୍ ନ ମିଥ୍ୟା ବଦତୁ ।

ଦଧି ମାଂ ରୋଚତେ—ଦଧି ମହ୍ୟଂ ରୋଚତେ ।

ବିଦ୍ୱାନାନାଂ ପୂଜାଂ କର୍ତ୍ତବ୍ୟଃ—ବିଦୁଷାଂ ପୂଜା କର୍ତ୍ତବ୍ୟା ।

ସୂର୍ପଣଖାୟାଃ କର୍ଣ୍ଣନାସିକାଃ ଛିନ୍ନାଃ—ସୂର୍ପଣଖାୟାଃ କର୍ଣ୍ଣନାସିକଂ ଛିନ୍ନମ୍ ।

ରାଜା ବିଜୟତେ—ରାଜା ବିଜୟତେ ।

ଗୃହାତ୍ ଧୂମଃ ଅକ୍ରାମତେ—ଗୃହାତ୍ ଧୂମଃ ଆକ୍ରାମତ ।

ବ୍ରାହ୍ମଣୋ ମାଂସଂ ନ ବିକ୍ରୀଣାତି—ବ୍ରାହ୍ମଣୋ ମାଂସଂ ନ ବିକ୍ରୀଣୀତେ ।

ରାମୋ ହି ମେ ମିତ୍ରଃ—ରାମୋ ହି ମମ ମିତ୍ରମ୍ ।

ଧାବନ୍ତସ୍ୟ ଯାତଃ—ଧାବଂସ୍ତତ୍ର ଯାତଃ ।

ତ୍ୱଂ ବିନା ମାଂ ସ୍ୱର୍ଗମପି ନ ସ୍ୱଦତେ-ତ୍ୱାଂ ବିନା ମହ୍ୟଂ ସ୍ୱର୍ଗୋଽପି ନ ସ୍ୱଦତେ ।

ଇମାଃ ଭ୍ରାତାରଃ ପରସ୍ପର ଯୁଧ୍ୟନ୍ତି—ଇମେ ଭ୍ରାତରଃ ପରସ୍ପରଂ ଯୁଧ୍ୟନ୍ତେ ।

ଭବାନ୍ ହନୁମାନଂ ପଶ୍ୟସି କିମୁ—ଭବାନ୍ ହନୁମନ୍ତଂ ପଶ୍ୟତି କିମୁ ?

ଅହଂ ରାମସ୍ତ ଅନାଗତ୍ୱା ପଠତଃ—ଅହଂ ରାମସ୍ତ ଅନାଗତ୍ୟ ପଠାବଃ ।

ବୃକ୍ଷଲତା ସୁନ୍ଦରାଣି ଦୃଶ୍ୟତି—ବୃକ୍ଷଲତାଃ ସୁନ୍ଦର୍ଯ୍ୟଃ ଦୃଶ୍ୟନ୍ତେ ।

ଅସ୍ମିଂ ଅମୁଦାୟା ଗୃହମ୍—ଇଦମସ୍ମଦୀୟଂ ଗୃହମ୍ ।

ତସ୍ୟା ଦେବତାୟାଃ ମହିମା ଅସୀମା—ତସ୍ୟା ଦେବତାୟାଃ ମହିମା ଅସୀମଃ ।

ସତ୍ୟବାନେନ ସାବିତ୍ରୀଂ ପରିଣିତାଃ—ସତ୍ୟବତା ସାବିତ୍ରୀ ପରିଣୀତା ।

କାଳୀଦାସୋ କବିସୁ ଶ୍ରେୟାନ୍—କାଳିଦାସଃ କବିଷୁ ଶ୍ରେଷ୍ଠଃ ।

ତ୍ୱଂ ମାଂ ପଠିତୁଂ ଆହୂତବାନ୍—ତ୍ୱଂ ମାଂ ପଠନାୟ ଆହୂତବାନ୍ ।

ଗ୍ରୀଷ୍ମେ ରବିସ୍ୟ ତେଜଃ ପ୍ରଖରଃ—ଗ୍ରୀଷ୍ମେ ରବେଃ ତେଜଃ ପ୍ରଖରମ୍ ।

ଜ୍ଞାନସ୍ୟାନ୍ତରେଣ ବୃଥା ପ୍ରାଣଃ—ଜ୍ଞାନମନ୍ତରେଣ ବୃଥା ପ୍ରାଣାଃ ।

ବିଦୁଷୀ ସ୍ତ୍ରୀଜନଃ ପୂଜ୍ୟା—ବିଦ୍ୱାନ୍ ସ୍ତ୍ରୀଜନଃ ପୂଜ୍ୟଃ ।

ଏଷୋ ମହତ୍ତା ବୃକ୍ଷାଦ୍ଽପତତ୍—ଏଷ ମହତ୍ୟାଂ ବୃକ୍ଷାଦ୍ୟପତତ୍ ।

ସ ପାପକର୍ମିନ୍ନ ବିରମତେ — ସ ପାପକର୍ମଣୋ ନ ବିରମତି ।

ବ୍ୟାଧଃ ବନେଽଧିତିଷ୍ଠତେ — ବ୍ୟାଧଃ ବନମଧିତିଷ୍ଠତି ।

ଅତ୍ର କତୟୋ ବାଳକା ଶଯ୍ୟନ୍ତେ — ଅତ୍ର କତି ବାଳକାଃ ଶେରତେ ।

ସା ନାସ୍ତିଜନଃ ମାଂ ଅଲଜ୍ଜତ୍—ସ ନାସ୍ତିଜନଃ ମତ୍ ଅଲଜ୍ଜତ ।

ଦଶାନି ବର୍ଷାଣି ତେନ ତତ୍ର ସ୍ଥିତଃ — ଦଶ ବର୍ଷାଣି ତେନ ତତ୍ର ସ୍ଥିତମ୍ ।

ନାହଂ ଧନମିମଂ ଲପ୍ସ୍ୟାମି — ନାହଂ ଧନମିଦଂ ଲପ୍ସ୍ୟେ ।

ଇମାଃ ମାନବାଃ ତ୍ୱଂ କିଂ ବ୍ରୁବନ୍ତୁ ?— ଇମେ ମାନବାଃ ତ୍ୱାଂ କିଂ ବ୍ରୁବନ୍ତୁ ?

ଭକ୍ତଂ ଦେବୋ ରୋଚତେ — ଭକ୍ତଃ ଦେବାୟ ରୋଚତେ ।

ରୋଗୀଃ ମରିଷ୍ୟତେଽଦ୍ୟ ରାତ୍ରେ — ରୋଗୀ ମରିଷ୍ୟତ୍ୟଦ୍ୟ ରାତ୍ରୌ ।

ସୋ ବନଂ ଗତବତୀ — ସ ବନଂ ଗତବାନ୍ ।

ପ୍ରାତେ ଅଧୀୟନ୍ତେ ବାଳକାଃ — ପ୍ରାତଃ ଅଧୀୟତେ ବାଳକାଃ ।

ଇଦଂ ମେ ଦୁଷ୍କରମ୍ — ଇଦଂ ମୟା ଦୁଷ୍କରମ୍ ।

ଦିବାୟାଂ ନ ସ୍ୱପ — ଦିବା ନ ସ୍ୱପିହି ।

ପିତା ପୁତ୍ରଂ ପଠିତୁଂ କଥୟତି—ପିତା ପୁତ୍ରଂ ପଠନାୟ କଥୟତି ।

ରାମେଣ ସା ଉକ୍ତଃ — ରାମେଣ ସା ଉକ୍ତା ।

ତେ ଅର୍ଥସ୍ୟ ପ୍ରୟୋଜନଂ ନାସ୍ତି—ତବ ଅର୍ଥେନ ପ୍ରୟୋଜନଂ ନାସ୍ତି ।

ମେ ବାସଃ ଛିନ୍ନୋଽପି ଶୁଭ୍ରଃ—ମମ ବାସଃ ଛିନ୍ନମପି ଶୁଭ୍ରମ୍ ।

ବଣିକାଃ ଦ୍ରବ୍ୟାନ୍ ବିକ୍ରୀଣନ୍ତେ — ବଣିଜଃ ଦ୍ରବ୍ୟାଣି ବିକ୍ରୀଣତେ ।

ଅହଂ ତ୍ୱତ୍ ଶତଂ ମୁଦ୍ରାଃ ଧାରୟାମି-ଅହଂ ତୁଭ୍ୟଂ ଶତଂ ମୁଦ୍ରାଃ ଧାରୟାମି ।

ଶିକ୍ଷକୋ ଛାତ୍ରାନ୍ ପଠିତୁମାଦିଶତି—ଶିକ୍ଷକଶ୍ଛାତ୍ରାନ୍ ପଠନାୟାଦିଶତି ।

ଅଦୂରେ ନୀଳୋ ନଭଃ ଶୋଭତି — ଅଦୂରେ ନୀଳଂ ନଭଃ ଶୋଭତେ ।

ତଦ୍ବାରେ ବାଳିକା ଜଳାୟ ଯାତି—ତତସ୍ତଃ ବାଳିକାଃ ଜଳାୟ ଯାନ୍ତି ।

ମେ ପ୍ରିୟସଖା କୁଧ ଗତା – ମମ ପ୍ରିୟସଖଃ କୁଧ ଗତଃ ।

ତସ୍ମାତ୍ ସରତ୍ ବାରଂ ଆନୟତ—ତସ୍ମାତ୍ ସରସଃ ବାରି ଆନୟତ ।

ମାତା କନଷ୍ଠଂ ପୁତ୍ରଂ ସ୍ନିହ୍ୟତ—ମାତା କନଷ୍ଟେ ପୁତ୍ରେ ସ୍ନିହ୍ୟତି ।

ତ୍ୱମନ୍ତରହମତ୍ର ସ୍ଥି ତୁଂ ନେଚ୍ଛାମି – ତ୍ୱାମନ୍ତରେଣାହମତ୍ର ସ୍ଥାତୁଂ ନେଚ୍ଛାମି ।

ତ୍ୱଂ କଥଂ ତାଂ ସ୍ନିହ୍ୟସି ? – ତ୍ୱଂ କଥଂ ତସ୍ୟାଂ ସ୍ନିହ୍ୟସି ?

ଅହଂ ତ୍ୱାଂ ଶୃଗାଳାୟ ମନ୍ୟେ – ଅହଂ ତ୍ୱାଂ ଶୃଗାଳଂ ମନ୍ୟେ ।

ଅସ୍ମିନ୍ ତରୁଶାଖାୟାମଧିବସନ୍ତି ପକ୍ଷିଣଃ—ଇମାଂ ତରୁଶାଖାମଧିବସନ୍ତି ପକ୍ଷିଣଃ ।

ବର୍ତ୍ତମାନମୃଣଂ ନ ଉପେକ୍ଷେତ୍—ବର୍ତ୍ତମାନମୃଣଂ ନ ଉପେକ୍ଷେତ ।

କଶ୍ଚିତ୍ ବାଳକସ୍ୟ ପୁସ୍ତକମୟମ୍ ? – କସ୍ୟଚିତ୍ ବାଳକସ୍ୟ ପୁସ୍ତକମିଦମ୍ ?

ସତ୍ୟବାନସ୍ୟ ସ୍ୱଭାବଂ ମଧୁରମ୍ – ସତ୍ୟବତଃ ସ୍ୱଭାବଃ ମଧୁରଃ ।

ମେ ଅଭତେ ସ ବର୍ତ୍ତିତ—ମାମଭିତଃ ସ ବର୍ତ୍ତିତେ ।

ଯୁୟଂ କୁତ୍ର ଗଚ୍ଛଧ୍ୱମ୍ ? – ଯୂୟଂ କୁତ୍ର ଗଚ୍ଛତ ?

ବଳବାନଂ ପୁରୁଷଂ ସର୍ବେ ବିଭ୍ୟନ୍ତି—ବଳବତଃ ପୁରୁଷାତ୍ ସର୍ବେ ବିଭ୍ୟତି ।

ଆପୋ ନର୍ମଳମ୍ – ଆପୋ ନର୍ମଳାଃ ।

ସର୍ପୋ ପଶ୍ୟତି – ସର୍ପଃ ପଶ୍ୟତି ।

ସ୍ୱଚକ୍ଷୁନା ପଶ୍ୟ ତ୍ୱମ୍—ସ୍ୱଚକ୍ଷୁଷା ପଶ୍ୟ ତ୍ୱମ୍ ।

ଏଷୋ ଶିଶୁଃ ଶୁନା ବିଭ୍ୟତି—ଏଷ ଶିଶୁଃ ଶୁନଃ ବିଭେତି ।

ସ ମାଂ କ୍ରୁଧ୍ୟତି ତଂ ସ୍ନିହ୍ୟତି ଚ—ସ ମହ୍ୟଂ କ୍ରୁଧ୍ୟତି ତସ୍ମିନ୍ ସ୍ନିହ୍ୟତି ଚ ।

ଭୀତାଃ ପକ୍ଷୀଗଣଃ ପଳାୟନ୍ତି – ଭୀତଃ ପକ୍ଷିଗଣଃ ପଳାୟତେ ।

ସଃ ପିତୁଃ ବିପୁଳଂ ସମ୍ପଦମଲଭତ୍ – ସ ପିତୁଃ ବିପୁଳାଂ ସମ୍ପଦମଲଭତ ।

ଗ୍ରାମସ୍ୟ ବହିଃ ବାଳକୋ କ୍ରୀଡ଼ନ୍ତି—ଗ୍ରାମାଦ୍‌ବହିଃ ବାଳକଃ କ୍ରୀଡ଼ତି ।

ପ୍ରଶ୍ନ

୧ । ସଂଶୋଧନ କର: — ଅମ୍ୟଶ୍ୱା ଧାବନ୍ତୁ । କଥଂ ମାଂ ନ ବିଶ୍ୱସିଷି। ସ୍ୱାମୀ ଭୃତ୍ୟାସ୍ୟ ଅଭିକ୍ରୁଧ୍ୟତ । ଏକବିଂଶତୟଃ ପୁରୁଷାଃ ଇଦଂ କର୍ମଂ ଅକୁର୍ବନ୍ । ଭୋଜନସ୍ୟ ପୂର୍ବଂ ମୁଖଂ ପ୍ରକ୍ଷାଳୟ । ଦରିଦ୍ରାନ୍ ଧନଂ ଦଦାତି । ଭୀତାଃ ପକ୍ଷୀଗଣଃ ସମନ୍ତାତ୍ ପଳାୟନ୍ତୁ । ସ ମାତୁଃ ବହୂନାନି ସମ୍ପଦାନି ଅଲଭତ୍ । ଗୃହସ୍ୟ ବହିଃ ବାଳକୋ କ୍ରୀଡନ୍ତୁ । ଦୁଗ୍ଧସ୍ୟ ଦଧିଂ ଭବତି । ଭବନ୍ତଃ ସଦସ୍ୟଃ ଭବନ୍ତୁ । ଅଦ୍ୟାତ୍ ପ୍ରଭୃତି ସ ଅତ୍ର ସ୍ଥାସ୍ୟତି । ବିଶ୍ୱାନାଂ ଜନାନାଂ ଏତତ୍ ବିଦିତଃ । ମୁଖଂ ପ୍ରକ୍ଷାଳୟିତ୍ୱା ଜନାଃ ଭୁଞ୍ଜନ୍ତୁ । ରୂପ୍ୟଂ ବିକ୍ରୟନ୍ ସଂମଃ ଅଗଚ୍ଛତି । ସର୍ବଂ ପରିତ୍ୟକ୍ତ୍ୱା ସା ପତିନା ସାର୍ଦ୍ଧଂ ବନଂ ଗନ୍ତୁମ୍ । ମେ ଦିବାସ୍ଥାଂ ନିଦ୍ରା ନ କର୍ତ୍ତବ୍ୟମ୍ । ଉଦ୍ୟୋଗୀନଃ ସଦାଃ ଲକ୍ଷ୍ମୀମନ୍ତଃ ଭବନ୍ତୁ । ଦ୍ୱିବସେ ନିଃ ଭକ୍ଷସ୍ୱାମଃ ସୁପ୍ତୁମ୍ । ବୁଦ୍ଧିମତିଃ ନାସ୍ତି ସଦା କଳହେ ବିରମନ୍ତେ । ତେ ବାଳକାଃ ରାଜାଂ ଦର୍ଶନ୍ତୁ । ବୁଦ୍ଧିମନ୍ତଃ ନାସ୍ତିବର୍ଗଃ ଫଳାନି ଆହରନ୍ତୁ । ପୂର୍ବସ୍ମିନ୍ ରାତ୍ରେ ଗୁରୁଣା ଉପଦେଶଂ ଦତ୍ତବାନ୍ । ମେ ଅପୁଃ ଏତାନି କ୍ଲେଶାନି ଅନୁଭବତ୍ୱା କଥଂ ନ ଯାତି । ଗ୍ରାମସ୍ୟ ପରିତଃ କ୍ଷେତ୍ରାଃ ସନ୍ତୁ । ରୋମାତ୍ ହେତୋଃ ଅହଂ ନାଗଚ୍ଛମ୍ । ଭଗବାନସ୍ୟ ଦୟା ମହାନ୍ । ପୂଜାୟ ବାରିଂ ଆନୟ । ଭବାନ୍ କଥଂ ହସନାଗଚ୍ଛନ୍ତୁ । ଦଧନ୍ତୁ ସାଧବାଃ କସାଲୟବାସାନ୍ । କଥଂ ଦ୍ରୁହ୍ୟସି ମାଂ ଭବାନ୍ । ବିଷ୍ଣୁଃ ସମୁଦ୍ରେ ଅଧିଶେତେ । ଦରିଦ୍ରାଣାଂ ପ୍ରତି କରୁଣା କାର୍ଯ୍ୟମ୍ । ପୁରା ଭରତେନ ଇତି ଖ୍ୟାତଃ ରାଜା ଆସୀତ୍ । ଗୁରୁଷୁ ଭକ୍ତିଂ ବିଧେୟଃ । ମାତେ ରୁଦ୍ଧୋଽସ୍ତୁଂ ବାଳିକା । ପିତରଂ ସେବନ୍ତଂ ପୁତ୍ରଂ ପଶ୍ୟ । ମିତ୍ରଃ ମାଂ ଅନ୍ୟଂ ବାକ୍ୟଂ ବଦ ।

ଆଦର୍ଶ ଅନୁବାଦ

୧ । ଆସନ୍ତା ଖରାଛୁଟିରେ ସେ ସାନଭାଇ ସହ ଘରକୁ ଯିବ — ଆଗାମିନି ଗ୍ରୀଷ୍ମାବକାଶେ ସୋଽନୁଜେନ ସହ ଗୃହଂ ଗମିଷ୍ୟତି ।

୨ । ସ୍ୱାର୍ଥ ପାଇଁ ଅନ୍ୟର ଅନିଷ୍ଟ କରିବା ମହାପାପ ଅଟେ — ସ୍ୱାର୍ଥାୟ ଅନ୍ୟସ୍ୟାନିଷ୍ଟକରଣଂ ମହାପାପଂ ଭବତି ।

୩ । କ୍ଷୁଧାରେ ବ୍ୟାକୁଳ ହୋଇ ସ୍ତ୍ରୀ ନିଜର ପୁତ୍ରକୁ ମଧ୍ୟ ଛାଡ଼ିଦିଏ — କ୍ଷୁଧାର୍ତ୍ତା ସ୍ତ୍ରୀ ସ୍ୱପୁତ୍ରମପି ତ୍ୟଜତି ।

୪ । ମହାତ୍ମା ଗାନ୍ଧି ଜୀବନ ଥିବା ଯାଏ ଦରିଦ୍ରଜନତାର ସେବା କରିଥିଲେ — ମହାତ୍ମା ଗାନ୍ଧିଃ ଆଜୀବନଂ ଦରିଦ୍ରଜନତାମସେବତ ।

୫ । ଦିନକୁ ଦିନ ଦେଶର ଅବସ୍ଥା ଶୋଚନୀୟ ହେଉଅଛି — ପ୍ରତିଦିନଂ ଦେଶସ୍ୟାବସ୍ଥା ଶୋଚନୀୟା ଭବତି ।

୬ । ମୁଁ ଯଶ ଇଚ୍ଛା କରେ, ଧନରେ ମୋର ସ୍ପୃହା ନାହିଁ - ଅହଂ ଯଶଃ ଇଚ୍ଛାମି, (ଯଶସ୍କାମ୍ୟାମି), ଧନାୟ ମମ ସ୍ପୃହା ନାସ୍ତି (ଅହଂ ଧନାୟ ନ ସ୍ପୃହୟାମି ।

୭ । ଦରିଦ୍ରପୁରୁଷଟି ଗୋଟିଏ ପଇସା ପାଇ ନାଚି ନାଚି ଘରକୁ ଗଲା — ଦରିଦ୍ରଃ ପୁରୁଷଃ ତାମ୍ରମୁଦ୍ରାମେକାଂ ଲବ୍ଧ୍ୱା ନୃତ୍ୟନ୍ ଗୃହମଗଚ୍ଛତ୍ ।

୮ । ପ୍ରତିଦିନ ଯାହା କରିବାକୁ ହେବ ତାହା ମୋତେ ଆଦେଶ ଦିଅନ୍ତୁ — ପ୍ରତ୍ୟହଂ ଯତ୍ କର୍ତ୍ତବ୍ୟଂ ତନ୍ମାମାଦିଶନ୍ତୁ ।

୯ । ଏହି ବିପଦରୁ ତୁମ ବ୍ୟତୀତ କିଏ ମୋତେ ରକ୍ଷା କରିବାକୁ ସମର୍ଥ ହେବ—ତ୍ୱାଂ ବିନା ଅସ୍ୟାଃ ବିପଦଃ କୋ ମାଂ ତ୍ରାତୁଂ ଶକ୍ଷ୍ୟତି ।

୧୦ । ତାଙ୍କ ତୁମ ମଧ୍ୟରେ କିଛି ପ୍ରଭେଦ ନାହିଁ — ତଂ ତ୍ୱାଂ ଚାନ୍ତରା କଶ୍ଚିତ୍ ପ୍ରଭେଦୋ ନାସ୍ତି ।

୧୧ । ବିପଦରେ ପଡ଼ିଥିବା ବନ୍ଧୁଙ୍କ ଉଦ୍ଧାର କରିବା ତୁମର କର୍ତ୍ତବ୍ୟ — ବିପନ୍ନସ୍ୟ ବନ୍ଧୋରୁଦ୍ଧାରଃ ତବ କର୍ତ୍ତବ୍ୟଃ ।

୧୨ । ତୁମେ ମୋ ପ୍ରାଣଠାରୁ ଅଧିକ ହେବ ବୋଲି ମୁଁ ଭାବୁଅଛି — ତ୍ୱଂ ମମ ପ୍ରାଣେଭ୍ୟଃ ଗରୀୟାନ୍ ଭବିଷ୍ୟସି ଇତ୍ୟହଂ ଚିନ୍ତୟାମି (ମନ୍ୟେ) ।

୧୩ । ଧର୍ମ ଛଡ଼ା ସଂସାରରେ ଅନ୍ୟ କାହିଁରେ କିଛି ପ୍ରୟୋଜନ ନାହିଁ — ଧର୍ମଂ ବିନା ସଂସାରେ ଅନ୍ୟେନ କେନ କିଞ୍ଚିତ୍ ପ୍ରୟୋଜନଂ ନାସ୍ତି ।

୧୪ । କେତେକ ନେତା ଦେଶର ଉନ୍ନତି ପାଇଁ ଚେଷ୍ଟା କରୁଅଛନ୍ତି — କତିପୟାଃ ନେତାରଃ ଦେଶସ୍ୟୋନ୍ନତୟେ ଚେଷ୍ଟନ୍ତେ ।

୧୫ । ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କୁ ଦେଖିଲେ ପୁନର୍ଜନ୍ମ ନାହିଁ ବୋଲି ହିନ୍ଦୁର ବିଶ୍ୱାସ — ଜଗନ୍ନାଥସ୍ୟ ଦର୍ଶନାତ୍ ପୁନର୍ଜନ୍ମ ନାସ୍ତୀତି ହିନ୍ଦୋଃ ବିଶ୍ୱାସଃ ।

୧୬ । ଅମେଧରୁ ସୁନା ଓ ବାଳକଠାରୁ ଉପଦେଶ ଗ୍ରହଣ କରିବା ଅଯୋଗ୍ୟ ନୁହେଁ — ଅମେଧାତ୍ ସୁବର୍ଣ୍ଣସ୍ୟ ବାଳକାଦୁପଦେଶସ୍ୟ ଚ ଗ୍ରହଣମଯୋଗ୍ୟଂ ନ ଭବତି ।

୧୭ । ନିଃସ୍ୱାର୍ଥସେବା ହିଁ ସଚ୍ଚା ଜୀବନର ପ୍ରତୀକ ଅଟେ — ନିସ୍ୱାର୍ଥସେବା ଏବ ସଜ୍ଜୀବନାତ୍ ପ୍ରତି ।

୧୮ । ପଢ଼ୁଥିବା ଛାତ୍ରମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ରମେଶ ଖୁବ୍ ବୁଧିଆ ଅଟେ — ପଠତ୍ସୁ ଛାତ୍ରେଷୁ ରମେଶଃ ବୁଦ୍ଧିମତ୍ତମଃ ।

୧୯ । ତୁମେ ଯେଉଁ ଲୋକକୁ ଭଲପାଅ, ସେ ତୁମ୍ଭଙ୍କୁ ଈର୍ଷା କରେ — ତ୍ୱଂ ଯସ୍ମିନ୍ ଜନେ ସ୍ନିହ୍ୟସି, ସ ତୁଭ୍ୟମୀର୍ଷ୍ୟତି ।

୨୦ । ବଳବାନ୍ ଲୋକଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ସୁସମ୍ପର୍କ ରଖିବା ସମସ୍ତଙ୍କର କର୍ତ୍ତବ୍ୟ—
ବଳବତା ନରେଣ ସହ ସୁସମ୍ପର୍କସ୍ଥାପନଂ ସର୍ବେଷାଂ କର୍ତ୍ତବ୍ୟମ୍ ।

୨୧ । ପୋଖରୀକୂଳରେ ପହଞ୍ଚି ସେମାନେ ହାତ ମୁହଁ ଧୋଇ ଗଛଛାଇରେ
କିଛି ସମୟ ବସିଥିଲେ—ପୁଷ୍କରିଣୀତଟରେ ପ୍ରବିଶ୍ୟ ତେ ହସ୍ତମୁଖଂ
ପ୍ରକ୍ଷାଳ୍ୟ ବୃକ୍ଷଚ୍ଛାୟାୟାଂ କଞ୍ଚନ୍ତଂ କାଳମୁପାବିଶନ୍ ।

୨୨ । ମାଛିକୁ ସୁଦ୍ଧା ପୀଡ଼ା ଦିଅ ନାହିଁ,ଯେହେତୁ କୌଣସି ପ୍ରାଣୀକୁ ପୀଡ଼ା
ଦେବା ଈଶ୍ୱରଙ୍କର ଇଚ୍ଛା ନୁହେଁ—ମକ୍ଷିକାଽପି ନ ପୀଡ଼ନୀୟା, ଯତଃ
କସ୍ୟାପି ପ୍ରାଣିନଃ ପୀଡ଼ନମୀଶ୍ୱରସ୍ୟ ଇଚ୍ଛାବିରୁଦ୍ଧମ୍ ।

୨୩ । ଦିନେ ରାଜା ନଳ ବୁଲି ବୁଲି ପୋଖରୀକୂଳରେ ଗୋଟିଏ ସ୍ୱର୍ଣ୍ଣହଂସକୁ
ବିଚରଣ କରୁଥିବାର ଦେଖିଥିଲେ—ନଳରାଜଃ ଏକଦା ଭ୍ରମନ୍
ପୁଷ୍କରିଣୀତଟରେ ବିଚରନ୍ତମେକଂ ସ୍ୱର୍ଣ୍ଣହଂସମପଶ୍ୟତ୍ ।

୨୪ । ଗୋରୁ, ମେଣ୍ଢା, ଛେଳି, ମଇଁଷି ପ୍ରଭୃତି ଗୃହପାଳିତପ୍ରାଣୀମାନେ
ମନୁଷ୍ୟର ବହୁ ଉପକାର କରିଥାଆନ୍ତି—ଗୋମେଷଚ୍ଛାଗମହିଷାଦୟଃ
ଗୃହପାଳିତପ୍ରାଣିନଃ ମାନବସ୍ୟ ବହୂନୁପକାରାନ୍ କୁର୍ବନ୍ତି ।

୨୫ । ପୂର୍ବେ ବୌଦ୍ଧଧର୍ମ ଗ୍ରହଣ କରିବା ପରେ ମହାରାଜା ଅଶୋକ ପ୍ରଜା-
ମାନଙ୍କୁ ଆପଣା ପୁଅ ପରି ପାଳିଥିଲେ—ପୂର୍ବ ବୌଦ୍ଧଧର୍ମଗ୍ରହଣାତ୍
ପରଂ ମହାରାଜଃ ଅଶୋକଃ ପ୍ରଜାଃ ସ୍ୱପୁତ୍ରବଦପାଳୟତ୍ ।

୨୬ । ମୋ କଥା ସରିଲାକ୍ଷଣି ସେ ସମସ୍ତେ ଆନନ୍ଦରେ ହସି ହସି ସିନେମା
ଦେଖିବାକୁ ଚାଲିଗଲେ—ମମ କଥାୟାଂ ସମାପ୍ତାୟାଂ ତେ ସର୍ବେ
ଆନନ୍ଦେନ ହସନ୍ତଃ ଚଳଚ୍ଚିତ୍ରଦର୍ଶନାୟ ଗତାଃ ।

୨୭ । ଭକ୍ତ ମୁକ୍ତି ପାଇଁ ବିଷ୍ଣୁଙ୍କୁ ପୂଜା କରେ—ଭକ୍ତଃ ମୁକ୍ତୟେ ବିଷ୍ଣୁଂ
ପୂଜୟତି (ଉପତିଷ୍ଠତେ) ।

୨୮ । ଗ୍ରୀଷ୍ମକାଳରେ ନଈନାଳ ପ୍ରଭୃତି କ୍ଷୁଦ୍ର ଜଳାଶୟ ଶୁଖିଯାଏ—
ନିଦାଘେ ନଦୀକୁଲ୍ୟାପ୍ରଭୃତୟଃ କ୍ଷୁଦ୍ର ଜଳାଶୟାଃ ଶୁଷ୍ୟନ୍ତି ।

୨୯ । ଚାରିଟା ବାଜିଲା ମାତ୍ରେ ଛାତ୍ରମାନେ ବିଦ୍ୟାଳୟରୁ ଫେରନ୍ତି—
ଚତୁର୍ଥହୋରାବାଦନସମୟେ ଏବ ଛାତ୍ରାଃ ବିଦ୍ୟାଳୟାତ୍ ପ୍ରତ୍ୟାବର୍ତ୍ତନ୍ତେ ।

୩୦ । ଯେ କାର୍ଯ୍ୟ ନ କରେ, ତାକୁ କେହି ଭଲ ପାଆନ୍ତି ନାହିଁ — ଯଃ କାର୍ଯ୍ୟଂ ନ କରୋତି, ତସ୍ମିନ୍ କୋ ନ ସ୍ନିହ୍ୟତି ।

୩୧ । ଆଷାଢ଼ର ପ୍ରଥମ ବର୍ଷା ଭୂମିକୁ ସ୍ପର୍ଶକଲେ ପୁଣି ସେମାନେ ନିଜ ଗୃହକୁ ଫେରି ଆସନ୍ତି—ଆଷାଢ଼ସ୍ୟ ପ୍ରଥମବୃଷ୍ଟୌ ଭୂମିଂ ସ୍ପୃଶନ୍ତ୍ୟାଂ ପୁନସ୍ତେ ସ୍ୱଗୃହଂ ପ୍ରତ୍ୟାବର୍ତ୍ତନ୍ତେ ।

୩୨ । ଦେଶରେ ଚାଲିଥିବା ଚୋରାବଜାରକୁ କେହି ହଟାଇ ପାରିବେ ନାହିଁ — ଦେଶେ ପ୍ରଚଲଦ୍ଗୁପ୍ତବାଣିଜ୍ୟଂ କୋ ନିବାରୟିତୁଂ ନ ଶକ୍ୟତି ।

୩୩ । ଯାତ୍ରୀମାନେ ଏଠାରେ ରହିବାକୁ କହିଲେ ତୁମେ ସେମାନଙ୍କୁ ମନା କରିଦେବ — ଅତ୍ର ବସ୍ତୁଂ କଥୟିଷ୍ୟତଃ ଯାତ୍ରିଣଃ ତ୍ୱଂ ନିବାରୟିଷ୍ୟସି ।

୩୪ । ଜାତୀୟପତାକାର ମଝିରେ ୨୪ ଗୋଟି ଅର ଥିବା ଅଶୋକଚକ୍ର ଅଛି— ଜାତୀୟପତାକାୟାଃ ମଧ୍ୟେ ଚତୁର୍ବିଂଶତ୍ୟରଯୁକ୍ତମଶୋକଚକ୍ରମସ୍ତି ।

୩୫ । ଆମ୍ଭେମାନେ ଅଣତିରିଶ ଟଙ୍କାରେ ତିରିଶ ଖଣ୍ଡ ବହି କିଣି ପୁଣି ବିକି ଦେଲୁ—ବୟମୂନତ୍ରିଂଶତା ରୂପ୍ୟକୈଃ ତ୍ରିଂଶତଂ ପୁସ୍ତକାନି କ୍ରୀତ୍ୱା ପୁନଃ ବିକ୍ରୀତବନ୍ତଃ ।

୩୬ । ମୋର ବୃଦ୍ଧମାଠାରୁ କେତେକ ନୂଆ ଗପ ଶୁଣି ଜାଣିଲି ଯେ, ଦେଶସେବା କରିବା ଉଚିତ—ମମ ପିତାମହ୍ୟାଃ କତି ନୂତନାନ୍ ଗଳ୍ପାନ୍ ଶ୍ରୁତ୍ୱା ଅଜାନାଂ ଯଦ୍ ଦେଶସେବା କର୍ତ୍ତବ୍ୟା ।

୩୭ । ରାମ ! ତୁମେ ବଜାରକୁ ଯାଇ ବାଳକଟି ପାଇଁ ଦୁଇଟି ଖେଳନା ଆଣ—ରାମ ! ତ୍ୱଂ ବିପଣୀଂ ଗତ୍ୱା ବାଳକାୟ କ୍ରୀଡ଼ନକେ ଆନୟ ।

୩୮ । ଲକ୍ଷ୍ମଣ ଧନୁ ଓ ଶର ହାତରେ ଧରି ଶୂର୍ପଣଖାର ନାକକାନ କାଟି ଦେଲେ—ଲକ୍ଷ୍ମଣଃ ଧନୁଃଶରହସ୍ତଃ ଶୂର୍ପଣଖାୟାଃ କର୍ଣ୍ଣନାସିକମଚ୍ଛିନତ୍ ।

୩୯ । ଅଯୋଧ୍ୟାର ରଜା ଦଶରଥ କୈକେୟୀଙ୍କୁ ଦୁଇଟି ବର ଦେଇଥିଲେ—ଅଯୋଧ୍ୟାରାଜଃ ଦଶରଥଃ କୈକେୟ୍ୟୈ ବରୌ ଅଦଦାତ୍ ।

୪୦ । ପିତା ମୋ ନିକଟରେ ଥିଲେ ମୁଁ କାହାରିକି ମଧ୍ୟ ଭୟ କରେ ନାହିଁ—ପିତରି ମାଂ ନିକଷା ତିଷ୍ଠତି ଅହଂ କସ୍ମାଦପି ନ ବିଭେମି ।

୪୧ । ହରିଣଟି ନଦୀରେ ଜଳ ପାନ କରୁଥିବା ସମୟରେ ଗୋଟିଏ ବ୍ୟାଧ ଉପସ୍ଥିତ ହେବାରୁ ସେ ଭୟରେ ଅରଣ୍ୟକୁ ପଳାଇଗଲା—ଏକସ୍ମିନ୍ ବ୍ୟାଧେ ଉପସ୍ଥିତେ ନଦ୍ୟାଂ ଜଳଂ ପିବନ୍ ମୃଗଃ ଭୟାଦ୍ୱନଂ ପଳାୟିତବାନ୍ ।

୪୨ । ଯେଉଁମାନେ ଶୋଷିଲୁ ପାଣି ଓ ଭୋକିଲାକୁ ଭାତ ଦିଅନ୍ତି, ସେମାନେ ପ୍ରକୃତରେ ସାଧୁ—ଯେ ତୃଷାର୍ତ୍ତାୟ ଜଳଂ କ୍ଷୁଧାର୍ତ୍ତାୟ ଚାନ୍ନଂ ଦଦତି, ତେ ପ୍ରକୃତ୍ୟା ସାଧବଃ ।

୪୩ । ବର୍ତ୍ତମାନ ମୋ କଥା ତୁମଙ୍କୁ ଭଲ ଲାଗୁ ନାହିଁ; କିନ୍ତୁ କିଛି ଦିନ ପରେ ଭଲ ଲାଗିବ—ଅଧୁନା ମମ ବଚନଂ ତୁଭ୍ୟଂ ନ ରୋଚତେ, ପରଂ କତିପୟଦିନାନନ୍ତରଂ ରୋଚିଷ୍ୟତେ ।

୪୪ । ଅଳସୁଆ ଲୋକମାନେ ମିଥ୍ୟା କହି ସମୟ କଟାନ୍ତି—ଅଳସାଃ ନରାଃ ମିଥ୍ୟା ବଦନ୍ତଃ ସମୟଂ ଯାପୟନ୍ତି ।

୪୫ । ଅପ୍ରିୟ ହେଲେ ମଧ୍ୟ ବଡ଼ଭାଇଙ୍କ ଆଜ୍ଞା ସାନଭାଇର ଲଙ୍ଘନ କରିବା ଉଚିତ ନୁହେଁ—ଅପ୍ରିୟାଽପି ଅଗ୍ରଜସ୍ୟ ଆଜ୍ଞା ଅନୁଜେନ ନ ଲଙ୍ଘନୀୟା ।

୪୬ । ସମସ୍ତେ ଧନପ୍ରତିବେଶୀମାନଙ୍କୁ ଈର୍ଷା କରନ୍ତି—ସର୍ବେ ଧନ-ପ୍ରତିବେଶିଭ୍ୟଃ ଈର୍ଷ୍ୟନ୍ତି ।

୪୭ । ମନୁଷ୍ୟ ସ୍ୱଭାବତଃ ଦୁଃଖକୁ ଡରେ ଓ ସୁଖକୁ ସ୍ପୃହା କରେ — ନରଃ ସ୍ୱଭାବେନ ଦୁଃଖାଦ୍ ବିଭେତି ସୁଖାୟ ସ୍ପୃହୟତି ଚ ।

୪୮ । ଯୁବକମାନଙ୍କର ପ୍ରତିଦିନ ସକାଳୁ ଉଠି ଝାଳ ବାହାରିବା ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ବ୍ୟାୟାମ କରିବା ଉଚିତ — ଯୁବାନଃ ପ୍ରତିଦିନଂ ପ୍ରାତରୁତ୍ଥାୟ ଘର୍ମୋଦ୍‌ଗମଂ (ସ୍ୱେଦୋଦ୍‌ଗମଂ) ଯାବତ୍ ବ୍ୟାୟାମଂ କୁର୍ଯ୍ୟୁଃ ।

୪୯ । ଯେଉଁ ଦେଶରେ ଧନୀମାନେ ଗରିବମାନଙ୍କୁ ଘୃଣା କରନ୍ତି, ସେ ଦେଶରେ ବିପ୍ଳବ ଦେଖାଦିଏ—ଯସ୍ମିନ୍ ଦେଶେ ଧନିନଃ ଦରିଦ୍ରେଭ୍ୟଃ ଜୁଗୁପ୍ସନ୍ତେ, ତସ୍ମିନ୍ ଦେଶେ ବିପ୍ଳବଃ ଦୃଶ୍ୟତେ ।

୫୦ । ପ୍ରୟାଗଠାରେ ଗଙ୍ଗା ଯମୁନା ସହ ମିଶିଅଛି—ପ୍ରୟାଗେ ଗଙ୍ଗା ଯମୁନାମୁପତିଷ୍ଠତେ ।

୫୧ । ମୁଁ ରାମ ହାତରେ କହି ପଠାଇଥିଲି, କାହିଁକି ତୁମେ ଆସିଲ ନାହିଁ ?— ଅହଂ ରାମମୁଖେନ ଅବଦମ୍, ଅପି ତ୍ୱଂ କଥଂ ନାଗଚ୍ଛଃ ?

୫୨ । ଏ ସଡ଼କଟି ଦିଲ୍ଲୀକୁ ପଡ଼ିଅଛି, ଏହି ବାଟରେ ଯାଅ—ଅୟଂ ରାଜପଥଃ ଦିଲ୍ଲୀମୁପତିଷ୍ଠତେ, ଅନେନ ମାର୍ଗେଣ ଗଚ୍ଛ ।

୫୩ । ମୁଁ ସେଠାକୁ ଗଲାରୁ ସେମାନେ ମୋତେ ଆଦର କରି ବସାଇଲେ — ତତ୍ର ଗତଂ ମାଂ ତେ ସାଦରମୁପାବେଶୟନ୍ ।

୫୪ । ଭାଇ ଦୁହେଁ ବାଲ୍ମୀକି ରଚନା କରିଥିବା ରାମାୟଣର ଗାନସବୁ ରାମଙ୍କୁ ଶୁଣାଇଲେ — ଭ୍ରାତରୌ ବାଲ୍ମୀକିରଚିତସ୍ୟ ରାମାୟଣସ୍ୟ ଗାନାନି ରାମାୟ ଅଶ୍ରାବୟତାମ୍ ।

୫୫ । ଜଜ୍‌ସାହେବ ଚୋରକୁ ପଚାଶ ଟଙ୍କା ଜୋରିମାନା କରିଅଛନ୍ତି — ନ୍ୟାୟାଧୀଶଃ ଚୌରଂ ପଞ୍ଚାଶତଂ ରୂପ୍ୟକାଣି ଅଦଣ୍ଡୟତ୍ ।

୫୬ । ଦେବତାମାନେ ଦେଖିଲେ ସୁଦ୍ଧା ମନୁଷ୍ୟମାନେ ଅସତ୍ କାର୍ଯ୍ୟ କରନ୍ତି — ଦେବେଷୁ ପଶ୍ୟତ୍ସୁ ଅପି ନରାଃ ଅସତ୍କାର୍ଯ୍ୟାଣି କୁର୍ବନ୍ତି ।

୫୭ । ଯେବେ ଆମ୍ଭେମାନେ ନଈକୂଳରେ ବୁଲି ବୁଲି କେତେକ ବାଳକ କଳି କରୁଥିବା ଦେଖିଲୁ — ଏକଦା ବୟଂ ନଦୀତଟେ ଭ୍ରମନ୍ତଃ କତିପୟାନ୍ ବାଳକାନ୍ କଳହଂ କୁର୍ବତୋଽପଶ୍ୟାମ ।

୫୮ । ରାମ ବଣକୁ ଯିବାରୁ ଦଶରଥ ପୁତ୍ରଶୋକରେ ପ୍ରାଣତ୍ୟାଗ କଲେ — ରାମେ ବନଂ ଗତେ ଦଶରଥଃ ପୁତ୍ରଶୋକାତ୍ ପ୍ରାଣାନତ୍ୟଜତ୍ ।

୫୯ । ସଂସାରରେ କହିବା ଲୋକ ଅନେକ ଅଛନ୍ତି; କିନ୍ତୁ କରିବା ଲୋକ ବହୁତ କମ୍ — ସଂସାରେ ବାକ୍ୟବୀରାଃ ଅନେକେ ସନ୍ତି; ପରଂ କର୍ମବୀରାଃ ସୁବିରଳାଃ ।

୬୦ । ଅନାବୃଷ୍ଟିଫଳରେ ଏବର୍ଷ ଚାରିଆଡ଼େ ଅନେକ ଫସଲ ନଷ୍ଟ ହୋଇଅଛି — ଅନାବୃଷ୍ଟ୍ୟା (ଅନାବୃଷ୍ଟ୍ୟାଃ ହେତୋଃ) ଐଷମଃ ପରିତଃ ନିତରାଂ ଶସ୍ୟହାନିରଭବତ୍ ।

୬୧ । ସକାଳେ ତାରାମାନେ ଗୋଟି ଗୋଟି ହୋଇ ଉଭେଇ ଯାନ୍ତି — ପ୍ରାତଃ ତାରକାଃ ଏକୈକଶଃ (ଅନୁପୂର୍ବଶଃ) ବିଲୀନାଃ ଭବନ୍ତି ।

୬୨ । ବାଟୋଇଟି ହାଲିଆ ହୋଇ ଦେଉଳ ପାଖରେ ଶୋଇଅଛି — ପାନ୍ଥଃ କ୍ଳାନ୍ତଃ ସନ୍ ଦେବାଳୟସ୍ୟ ନିକଟେ ଶେତେ ।

୬୩ । ଧର୍ମର ସଦା ବିଜୟ ହୁଏ — ଧର୍ମସ୍ୟ ସଦା ବିଜୟଃ ଭବତି (ଧର୍ମଃ ସଦା ବିଜୟତେ) ।

୬୪ । ହରି ଶ୍ୟାମଠାରୁ ଭଲପିଲା — ହରିଃ ଶ୍ୟାମାତ୍ ସୁଶୀଲତରଃ ବାଲକଃ ।

୬୫ । ସେ ଏହି ବହିଟିକୁ ପଞ୍ଚମଶ୍ରେଣୀ ପାଇଁ ଲେଖିଥିଲେ—ସ ଇଦଂ ପୁସ୍ତକଂ ପଞ୍ଚମଶ୍ରେଣ୍ୟୈ ଅଲିଖତ୍ ।

୬୬ । ସୂର୍ଯ୍ୟୋଦୟପୂର୍ବରୁ ପ୍ରତିଦିନ ବିଛଣାରୁ ଉଠିବା ଉଚିତ — ସୂର୍ଯ୍ୟୋଦୟାତ୍ ପ୍ରାକ୍ ପ୍ରତ୍ୟହଂ ଶଯ୍ୟାୟାଃ ଉତ୍ତିଷ୍ଠେତ୍ ।

୬୭ । ସେ କାହିଁକି କାଲି ସକାଳେ ତୁମକୁ ଗାଳିଦେଲା ? — ଅପି ସ କଥଂ ହ୍ୟଃ ପ୍ରାତଃ ତ୍ୱାମଭର୍ତ୍ସୟତ ?

୬୮ । ହୀରାକୁଦଠାରେ ମହାନଦୀସ୍ରୋତକୁ ସୁଦୃଢ଼ବନ୍ଧଦ୍ୱାରା ଅଟକା ଯାଇଅଛି — ହୀରାକୁଦେ ମହାନଦୀସ୍ରୋତଃ ସୁଦୃଢ଼ସେତୁନା ଅବରୁଦ୍ଧମ୍ ।

୬୯ । ମୁଁ ଆଶୀର୍ବାଦ କରୁଅଛି ତୁମ୍ଭେମାନେ ଦୀର୍ଘଜୀବୀ ହୁଅ—ଅହମାଶୀର୍ବଦାମି, ଯୂୟଂ ଦୀର୍ଘଜୀବନଃ ଭବତ ?

୭୦ । ବର୍ଷାକାଳ ଛାତ୍ରମାନଙ୍କ ପକ୍ଷରେ ଉପକାରୀ—ବର୍ଷାଃ ଛାତ୍ରେଭ୍ୟଃ ଉପକାରିଣ୍ୟଃ (ବର୍ଷାକାଳଃ ଛାତ୍ରେଭ୍ୟଃ ଉପକାରୀ) ।

୭୧ । ସେ ଦ୍ୱାରେ ଦ୍ୱାରେ ଭିକ ମାଗୁଥିଲା—ସ ପ୍ରତିଦ୍ୱାରମଭିକ୍ଷତ ।

୭୨ । ମୁଁ ତୁମପାଇଁ ଯଥାଶକ୍ତି ଚେଷ୍ଟା କରିବି — ଅହଂ ତୁଭ୍ୟଂ ଯଥାଶକ୍ତି ଚେଷ୍ଟିଷ୍ୟେ ।

୭୩ । ସେ ପାଞ୍ଚଦିନ ହେଲା ବେମାର ଅଛନ୍ତି — ସ ପଞ୍ଚ ଦିନାନି ପୀଡ଼ିତୋଽସ୍ତି ।

୭୪ । ଦିଲ୍ଲୀ ଭାରତର ପ୍ରାଚୀନ ସହର ମଧ୍ୟରେ ଗୋଟିଏ—ଦିଲ୍ଲୀ ଭାରତ-ବର୍ଷସ୍ୟ ପ୍ରାଚୀନନଗରୀଣାମେକତମା ।

୭୫ । ମୋ ଘରର ଆଖପାଖରେ ଅନ୍ୟ କୌଣସି ଘର ନାହିଁ — ମମ ଗୃହଂ ନିକଷା ଅନ୍ୟତ୍ର କସ୍ମିନ୍ ଗୃହଂ ନାସ୍ତି ।

୭୬ । ଘନଘଣ୍ଟା ହେଲା ବର୍ଷା ହେଉଅଛି — ଘନଃ ଘୋରଃ ବୃଷ୍ଟିଃ ଭବତି ।

୭୭ । ହରି ! ତୁମ ପଦ ପାଇ ଆମେ ସମସ୍ତେ ସୁଖୀ ହେଲୁ — ହେ ହରେ ! ତବ ପଦଂ ପ୍ରାପ୍ୟ ବୟଂ ସର୍ବେ ସୁଖିନୋଽଭବାମ ।

୭୮ । ତୁମେ କେବେ କାଶୀରୁ ଫେରିବ ? — ଅପି ତ୍ୱଂ କଦା କାଶ୍ୟାଃ ପ୍ରତ୍ୟାଗମିଷ୍ୟସି ?

୭୯ । ଏ ପୋଖରୀରେ ପହଁରୁଥିବା ମାଛଗୁଡ଼ିକୁ ଦେଖିଲେ କିଏ ଖୁସି ନ ହେବ ? — ଅସ୍ୟାଂ ପୁଷ୍କରିଣ୍ୟାଂ ସନ୍ତରତଃ ମତ୍ସ୍ୟାନ୍ ଦୃଷ୍ଟ୍ୱା କଃ ଆନନ୍ଦିତଃ ନ ଭବିଷ୍ୟତି ?

୮୦ । ସେ କେବଳ ଟଙ୍କା ପଠାଇବେ ନାହିଁ, ନିଜେ ଆସି ସାହାଯ୍ୟ କରିବେ — ସ କେବଲଂ ରୂପ୍ୟକାଣି ନ ପ୍ରେରୟିଷ୍ୟତି, ସ୍ୱୟମାଗତ୍ୟ ସାହାଯ୍ୟଂ କରିଷ୍ୟତି ।

୮୧ । ତୁମେ ଭାତ ଖାଇ ସ୍କୁଲକୁ ଆସିଛ ତ ? — ଅପି ତ୍ୱମନ୍ନଂ ଭୁକ୍ତ୍ୱା ବିଦ୍ୟାଳୟମାଗତଃ ?

୮୨ । ଅଗଷ୍ଟପନ୍ଦର ଆମ୍ଭମାନଙ୍କର ସ୍ମରଣୀୟ ଦିବସ — ଅଗଷ୍ଟମାସସ୍ୟ ପଞ୍ଚଦଶଦିବସଃ ଅସ୍ମାକଂ ସ୍ମରଣୀୟଃ ।

୮୩ । ଆପଣଙ୍କ କଥା ମତେ ଭଲ ଲାଗୁ ନାହିଁ — ଭବତଃ ବଚନଂ ମହ୍ୟଂ ନ ରୋଚତେ ।

୮୪ । ନିଜର ସ୍ୱାସ୍ଥ୍ୟ ପ୍ରତି ଦୃଷ୍ଟି ଦେଇ ଦେଶର ଉନ୍ନତି କର — ସ୍ୱସ୍ୱାସ୍ଥ୍ୟଂ ପ୍ରତି ଦୃଷ୍ଟିଂ ଦତ୍ତ୍ୱା ଦେଶସ୍ୟ ଉନ୍ନତିଂ କୁରୁ ।

୮୫ । ଆଜିକାଲି ସ୍କୁଲ୍ ଓ କଲେଜରେ ସାମରିକଶିକ୍ଷା ବାଧ୍ୟତାମୂଳକ ହେବା ଉଚିତ — ଅଧୁନା ବିଦ୍ୟାଳୟେଷୁ ମହାବିଦ୍ୟାଳୟେଷୁ ଚ ସାମରିକଶିକ୍ଷା ଅନିବାର୍ଯ୍ୟା ଭବେତ୍ ।

୮୬ । ଉତ୍କଳର ଅତୀତ ଗୌରବକୁ ସମସ୍ତେ ସ୍ୱୀକାର କରିବେ — ଉତ୍କଳାନା-ମତୀତଗୌରବଂ ସର୍ବେ ସ୍ୱୀକରିଷ୍ୟନ୍ତି ।

୮୭ । ରାଜ୍ୟସଭାରେ ଦେଶର ଉନ୍ନତି ପାଇଁ ବହୁତ ବିଚାର କରାଯାଇଅଛି — ରାଜ୍ୟସଭାୟାଂ ଦେଶସ୍ୟ ଉନ୍ନତୟେ ବହବଃ ବିଚାରାଃ କୃତାଃ ।

୮୮ । ବାଲକମାନେ ଅରଣ୍ୟ ନିକଟରେ ଯାଉଁ ଯାଉଁ ଭାଲୁ ଦେଖିଲେ — ବାଲକାଃ ଅରଣ୍ୟଂ ନିକଷା ଗଚ୍ଛନ୍ତଃ ଭଲ୍ଲୂକମପଶ୍ୟନ୍ ।

୮୯ । ତୁମେ କି କାଲି ବାପାଙ୍କ ସାଙ୍ଗରେ କଟକ ଯିବ ? — ଅପି ତ୍ୱଂ ଶ୍ୱଃ ପିତ୍ରା ସହ କଟକଂ ଗମିଷ୍ୟସି ?

୯୦ । ଲିଙ୍ଗରାଜଙ୍କୁ ଦେଖିବା ପାଇଁ ଆମ୍ଭମାନଙ୍କର ଭୁବନେଶ୍ୱର ଯିବା ଉଚିତ — ଲିଙ୍ଗରାଜଦର୍ଶନାୟ ବୟଂ ଭୁବନେଶ୍ୱରଂ ଗଚ୍ଛେମ ।

୯୧ । ତୁମ୍ଭେମାନେ ବିଦ୍ୟାଳୟ ପରିତ୍ୟାଗ କରି ବର୍ତ୍ତମାନ ଘରକୁ ଯାଅ — ଯୂୟଂ ବିଦ୍ୟାଳୟଂ ପରିତ୍ୟଜ୍ୟ ଅଧୁନା ଗୃହଂ ଗଚ୍ଛତ ।

୯୨ । ତୁମେ କାହିଁକି ତାଙ୍କୁ ଭୟ କରୁଅଛ ? — ଅପି ତ୍ୱଂ କଥଂ ତସ୍ମାତ୍ ବିଭେଷି ?

୯୩ । ଶୋକ କର ନାହିଁ, ଏ ସଂସାରରେ ସମସ୍ତେ ମରିବେ — ଶୋକଂ ମା କୁରୁ, ଅସ୍ମିନ୍ ସଂସାରେ ସର୍ବେ ମରିଷ୍ୟନ୍ତି ।

୯୪ । ଏବର୍ଷ ବର୍ଷା ଅଭାବରୁ ଦୁର୍ଭିକ୍ଷ ହେବା ସମ୍ଭାବନା — ଐଷମଃ ଅନାବୃଷ୍ଟ୍ୟା ଦୁର୍ଭିକ୍ଷଂ ସମ୍ଭବେତ୍ ।

୯୫ । ତୁମେ ପୁରୀରୁ ଆସିବା ସମୟରେ ମୋ ପାଇଁ ମହାପ୍ରସାଦ ଆଣିବ ? — ଅପି ତ୍ୱଂ ପୁର୍ଯ୍ୟାଃ ଆଗମିଷ୍ୟନ୍ ମହ୍ୟଂ ମହାପ୍ରସାଦମାନେଷ୍ୟସି ?

୯୬ । ପ୍ରତିଦିନ ସକାଳେ ଆମ୍ଭମାନଙ୍କର ଈଶ୍ୱରଙ୍କୁ ପ୍ରାର୍ଥନା କରିବା ଉଚିତ — ପ୍ରତ୍ୟହଂ ପ୍ରାତଃ ଅସ୍ମାକମୀଶ୍ୱରଃ ପ୍ରାର୍ଥନୀୟଃ ।

୯୭ । ବନ୍ଧୁମାନେ ଗ୍ରାମର ଚତୁର୍ଦ୍ଦିଗରେ ପାହାଡ଼ ଦେଖି ଅତ୍ୟନ୍ତ ଆନନ୍ଦିତ ହେଲେ — ସଖାୟଃ ଗ୍ରାମଂ ପରିତଃ ପର୍ବତାନ୍ ଦୃଷ୍ଟ୍ୱା ନିତରାମାନନ୍ଦିତାଃ ଅଭବନ୍ ।

୯୮ । ତୁମେ ଯାହା କହିବ, ମୁଁ ତାହା ତାଙ୍କୁ ଜଣାଇଦେବି — ତ୍ୱଂ ଯତ୍ ବଦିଷ୍ୟସି, ଅହଂ ତତ୍ ତସ୍ମୈ ଜ୍ଞାପୟିଷ୍ୟାମି ।

୯୯ । ମୁଁ ଆସନ୍ତା ବର୍ଷ କୃଷିବିଦ୍ୟା ପଢ଼ିବାକୁ ଆମେରିକା ଯିବି — ଅହମାଗାମିନି ବର୍ଷେ କୃଷିବିଦ୍ୟାପଠନାୟ ଆମେରିକାଂ ଗମିଷ୍ୟାମି ।

୧୦୦ । ବିଦ୍ୟାର୍ଥୀମାନଙ୍କର ଦିନବେଳେ ଶୋଇବା ଉଚିତ ନୁହେଁ — ବିଦ୍ୟାର୍ଥିନାଂ ଦିବା ନ ଶୟନୀୟମ୍ ।

୧୦୧ । ଜଗତର ସ୍ରଷ୍ଟା ଭଗବାନଙ୍କ ମହିମା ଅସୀମ — ଜଗତ୍ସ୍ରଷ୍ଟୁଃ ଭଗବତଃ ମହିମା ଅସୀମଃ ।

ପ୍ରଶ୍ନ

୧ । ସଂସ୍କୃତରେ ଅନୁବାଦ କର: — ଶରତ୍ ଋତୁରେ (ଶରଦି) ଚାରିଆଡ଼ (ପରିତଃ) ଶୁଭ୍ର ଦେଖାଯାଏ । ହରି ଓ ଗୋପାଳ ମଧ୍ୟେ ଏହା ଦେବାରୁ ମୁଁ ସେ ଦୁହିଁଙ୍କ ଉପରେ ଖୁସି (ପ୍ରସନ୍ନଃ) ହେଲି । ଧନ ଓ ଜୀବନ କ୍ଷଣସ୍ଥାୟୀ (କ୍ଷଣସ୍ଥାୟିନୀ), ତଥାପି ଲୋକ ଏହାର (ଅନୟୋଃ) ମୋହ ଛାଡ଼ି ପାରୁନାହିଁ । ମୋର ଡାହାଣ ପଟେ (ଦକ୍ଷିଣତଃ) ତୁମେ ଠିଆହେଲେ ପରିଷ୍କାର (ସ୍ପଷ୍ଟତଃ) ଦେଖିପାରିବ । ଭରତ ରାଜା ହେବାରୁ ପ୍ରଜା-

ମାନଙ୍କ ମୁଖରେ (ମୁଖେନ) ପାଳଥିଲେ । କବୀର କହନ୍ତି ଯେ, ଗୁରୁ ଓ ଗୋବିନ୍ଦଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଗୁରୁ (ଗୋବିନ୍ଦାତ୍ ଗୁରୁଃ) ହିଁ ବଡ଼ (ଶ୍ରେୟାନ୍) । ଆଦିବାସୀମାନଙ୍କର ଉନ୍ନତି ପାଇଁ (ଉନ୍ନତୟେ) ବ୍ୟବସ୍ଥା କରାଯାଉଅଛି (କ୍ରିୟତେ) । ମୁଁ ପାଞ୍ଚ ବର୍ଷ ହେଲା (ପଞ୍ଚ ବର୍ଷାଣି) କାହାଠାରୁ (କସ୍ମୈ) କିଛି ଧାର ନାହିଁ । ଆକବରଙ୍କ ଦୃଷ୍ଟିରେ (ଦୃଷ୍ଟ୍ୟା) ହିନ୍ଦୁ ଓ ମୁସଲମାନ (ଯବନାଃ) ସମସ୍ତେ ସମାନ ଥିଲେ । ଯେଉଁ ପିଲାମାନେ ନିଜର ଗୁରୁଜନମାନଙ୍କୁ ନମସ୍କାର ନ କରନ୍ତି (ନ ପ୍ରଣମନ୍ତି) ସେମାନଙ୍କୁ ଧିକ୍ । ଯେପରି ଶତ ଚେଷ୍ଟାରେ ଅଙ୍ଗାରରୁ (ଅଙ୍ଗାରାତ୍) କଳା ଛାଡ଼େ ନାହିଁ,ସେହିପରି ଦୁର୍ବୃତ୍ତମାନେ ନିଜର ସ୍ୱଭାବ ଛାଡ଼ି ପାରନ୍ତି ନାହିଁ । ମୁଁ ତାହାଙ୍କୁ ବିଶ୍ୱାସ କରୁଥିବାରୁ ମୋତେ (ତସ୍ମିନ୍ ବିଶ୍ୱସନ୍ତଂ ମାଂ) ସେ ଠକି ଦେଇ (ପ୍ରତାର୍ଯ୍ୟ) ଚାଲିଗଲେ । ପାଣି ଆଣିବା ପାଇଁ (ଜଳାୟ) ଯାଇଥିବା (ଗତବତ୍ୟଃ) ବାଳିକାଗୁଡ଼ିକ କାହିଁକି ଏତେ ବେଳଯାଏ (ଇୟତା କାଲେନ) ଫେରିଲେ ନାହିଁ ; ତୁମ୍ଭେମାନେ ବାଘକୁ (ବ୍ୟାଘ୍ରାତ୍) ମଧ୍ୟ ଡରୁ ନାହିଁ; କିନ୍ତୁ ସାଧାରଣ ଲୋକ ଆଗରେ କଥା କହିବାକୁ କାହିଁକି ଲଜ୍ଜା କରୁଛ ? ରାମ ମୋଠାରୁ ଦୁଇବର୍ଷ ସାନ (ଦ୍ୱାଭ୍ୟାଂ ବର୍ଷାଭ୍ୟାମବରଃ) ହେଲେ ମଧ୍ୟ ମୋଠାରୁ ସେ ବେଶୀ ବଳବାନ୍ (ବଲୀୟାନ୍) ଅଟେ । ସେବାଧର୍ମ ଅତ୍ୟନ୍ତ (ନିତରାଂ) କଷ୍ଟକର, ଯାହା (ଯଃ) କି ଯୋଗୀମାନଙ୍କର ମଧ୍ୟ ଅସାଧ୍ୟ । ଯେଉଁଠାରେ ଚାରୋଟି ବାଟ ଏକାଠି ହୋଇଅଛି, ସେଠାରେ (ଶୃଙ୍ଗାଟକେ) ରାମ, ହରି, ଗୋପାଳ ଓ ମୁଁ ବସିଥିଲୁ ।

୨ । ଋତେ, ପ୍ରାକ୍, କୁଶଳମ୍, ସାକମ୍, ସକୃତ୍, ଭୂୟ୍ୟଃ, ନିଶମ୍ୟ, ପ୍ରୋଷ୍ୟ, ଆଦେୟ ଓ ଅପଃ—ଏହି ଗୁଡ଼ିକୁ ବ୍ୟବହାର କରି ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ ବାକ୍ୟ ରଚନା କର ।

ମୁଦ୍ରାକର – ଶ୍ରୀ ରଘୁନାଥ ସାହୁ, ହରି ପ୍ରିଣ୍ଟିଂ ଓ୍ୱାର୍କସ୍, କଟକ-୧